

PĚKO
DAPČEVIĆ

ZNAČAJ
I SNAGA
MANEVRA

~~Park~~

I S P R A V K E

Str.	Red	Stoji	Treba da stoji
47	2 odozdo	Jaquot	Jacquot
166	13 "	vrijme	vrijeme
166	3 "	izvrešno	izvršeno
296	13 "	Kovencije	Konvencije
312	4 "	führung	für die Führung
368	20 "	natkriljavanje	natkriljavanje
390	4 odozgo	postavljanih	postavljenih
400	11 "	dovembra	novembra
493	12 "	odijeljenja	odijeljena
520	7 odozdo	Motgomerija	Montgomerija
521	11 odozgo	koje su se	koje su
568	8 odozdo	rješavati	rješavati
599	4 "	otstustva	otsustva
621	10 "	armija od	armija je od
635	2 odozgo	Predgovor 1	Predgovor 7
636	10 "	(od 12—14 avgusta)	(od 12—24 avgusta)
637	13 odozdo	otstupanje na Kosovu	otstupanje ka Kosovu
637	9 "	u toku	u ratu
499	skica	Pimorski odred	Primorski odred
499	"	KONCETRACIJA	KONCENTRACIJA
502	"	Pimorski odred	Primorski odred

VOJNA BIBLIOTEKA

SAVREMENICI

KNJIGA PETNAESTA

UREDIVAČKI ODBOR

General-potpukovnik **Milutin Morača**, general-potpukovnik **Pavle Jakšić**, general-potpukovnik **Savo Drljević**, general-major **Duro Lončarević**, general-major **Vjekoslav Klišanić**, general-major **Petar Tomac** i pukovnik **Milisav Perišić** (odgovorni urednik)

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD
»VOJNO DELO«
BEOGRAD
1954

**PĚKO
DAPČEVIC**

**ZNAČAJ
I SNAGA
MANEVRA**

Štampa Vojno-štamparsko preduzeće, Beograd

*Ovu knjigu posvećujem
svojim ratnim drugovima, borcima i starješinama
Druge proleterske divizije, koji su svojom
izvanrednom hrabrošću, neustrašivošću i snagu-
gom manevra u Narodnooslobodilačkom ratu
dali krupan doprinos našoj konačnoj pobjedi.*

P R E D G O V O R

U kratkotrajnom ratnom sudaru i brzom slomu aprila 1941 godine zadesila je Jugoslaviju strašna nesreća — njene oružane snage su bile uništene, a zemlja raskomadana i okupirana. Čitava Evropa stenjala je pod nacifašističkim jarmom. I Sovjetski Savez je uskoro zatim preživljavao najtežu krizu u svojoj istoriji, jer je Njemačka armija — okrenuvši leđa pokorenom Zapadu — pobjednosno prodirala prema Moskvi, Kijevu i Lenjingradu. Raskomadani narodi Jugoslavije bili su izloženi uništenju i istrebljenju i spolja i iznutra. U zemlji je zavladala opšta pometnja, dezorientacija, pa i teška malodušnost koja je vodila demoralizaciji. Svaka borba u takvoj situaciji izgledala je skoro besmislena i nemoguća, tako da bi i ona krilatica »rano je«, kojom su izdajnici, reakcionari i malodušnici pokušavali da uguše svaku volju naroda za otporom, mogla naći pogodno tle, samo da kod nas nije bilo svjesnih i za beskompromisnu borbu spremnih revolucionarnih snaga, na čelu sa Komunističkom partijom Jugoslavije, koje su pošle u taj teški i odlučni boj.

Prema tome, ako se pri čitanju ove knjige ne bi sve to imalo u vidu, i ako se ne bi gledalo kroz aspekt manevra koji sam uzeo kao osnovu pri njenoj obradi, onda se ne bi mogao do kraja shvatiti i pravilno ocijeniti ni naš rat u cjelini, ni naš metod izvođenja operacija, ni Revolucija, pa ni veličina naših uspjeha.

Iako je manevar u našem ratu imao dodirnih tačaka sa klasičnim manevrom, on je, u suštini, bio mnogo širi, elastičniji i raznovrsniji, jer se nije ograničavao samo na klasične forme manevra, već su u njemu dolazili do snažnog izražaja i mnogi drugi specifični postupci, kao rezultat posebnih uslova u kojima je vođen Narodnooslo-

bodylački rat i sprovođena Narodna revolucija. Uostalom, striktna primjena klasičnog manevra u našem Narodnooslobodilačkom ratu nikako nam ne bi odgovarala — štaviše, ona bi za nas bila čak i pogibeljna. Prema tome, očigledno je da je manevr morao biti naše najubojitije oružje koje nam je u mnogobrojnim, a ponekad naizgled i bezizlaznim situacijama omogućavalo ne samo da sačuvamo i dalje razvijamo svoje oružane snage nego i da sami i u okviru opšte savezničke strategije odnosimo velike vojničke i političke pobjede. Baš zbog toga sam i težio da u ovoj knjizi objasnim otkuda je poticala takoreći iskonska snaga naše Armije i da istaknem ogroman značaj manevra koji je, kao njena pokretačka snaga, prirodno, zbog toga i imao. Drugim riječima, težio sam da istaknem bitna obilježja Narodnooslobodilačkog rata i tog manevra — izvanredno veliku pokretljivost, mogućnost koncentracije snaga i neprekidnu dinamičnost borbenih dejstava naših jedinica; teritorijalnu razdrobljenost i naizgled nepovezanost mnogobrojnih naših akcija, ali u isto vrijeme i njihovo tjesno jedinstvo; isprepljetanost napadnih i odbranbenih bojeva i operacija; neprekidnu težnju za održavanjem ili preuzimanjem inicijative; izbjegavanje krutih frontalnih borbi; primjenu različitih postupaka i metoda borbe, itd., itd.

Ako se ima u vidu specifičan karakter Narodnooslobodilačkog rata, naime, da je njime istovremeno trebalo rješavati nekoliko krupnih pitanja vojničke i političke prirode — najprije stvoriti i obezbijediti osnovne instrumente za vođenje rata: armiju i opštu vojno-političku strategisku bazu na koju će se ta armija oslanjati, zatim izvoditi same operacije i, najzad, sprovoditi revolucionarni preobražaj u unutrašnjem životu zemlje — može se vidjeti koliko je situacija bila komplikovana i teška i kakva je snaga i organizacija bila potrebna da se sve to uspješno savlada. Tu treba dodati i činjenicu da smo vodili teritorijalni, opštenarodni, kombinovani rat (a ne samo partizanski kao u početku), i da naša dejstva u takvom ratu nikako nijesu mogla trpjeti bilo kakvo sputavanje i ograni-

ničavanje ni po vremenu, ni po prostoru, a još manje po formi manevra.

Iako smo raspolagali jako razvučenim snagama i dosta oskudnim sredstvima, naša udarna moć je bila znatno veća zahvaljujući u prvom redu manevru koji nam je omogućavao da u određeno vrijeme i na presudnim mjestima postajemo nadmoćniji i brži od neprijatelja. Manevar nam je omogućavao da na vrijeme izbjegavamo udar daleko jačih neprijateljskih snaga i da se ubrzo zatim, sposobni za borbu, pojavljujemo na nekom drugom pravcu i da tamo postižemo nove i sve veće i značajnije uspjehe. Zato na iznijete primjere iz naše ratne prakse, kao i na one iz Prvog i Drugog svjetskog rata i rata u Koreji, treba gledati samo kao na ilustraciju i potkrepljenje izvjesnih mojih razmatranja i zaključaka. Oni mogu poslužiti kao baza za uporednu analizu tih raznih manevara i pomoći čitaocu da bolje uoči i shvati snagu i značaj manevra u ratu kao što je bio naš.

U knjizi sam namjerno posvetio prilično prostora opisu i kritičkoj analizi manevarskih dejstava srpske i crnogorske vojske u ratu 1914 i 1915 godine. Pri tome sam se rukovodio težnjom da prikažem kako je jedna mala vojska, u veoma teškim uslovima, bila u stanju ne samo da odoli svojim nadmoćnim neprijateljima, nego i da nad njima 1914 godine odnese dvije sjajne pobjede, i kako je ta ista vojska, slijedeće godine, u daleko težoj situaciji — napuštajući svoju zemlju — uspjela da sačuva živu силu i da 1918 godine, zajedno sa svojim Saveznicima, odnese konačnu pobjedu. Htio sam da pokazem da je tajna velikih uspjeha srpske vojske, svakako, ležala i u njenom sjajnom manevrovaju, koje se, kao i u Narodnooslobodilačkom ratu, zasnivalo na izvanredno visokom moralu starješina i boraca i spremnosti naroda da do krajnjih granica mogućnosti brane svoju nezavisnost i slobodu. Razlika je, uglavnom, bila u tome što je srpska vojska — s obzirom na tadašnje uslove — primjenjivala manevar klasičnog karaktera, u kome su, takođe, dolazili do izražaja velika

pokretljivost jedinica i njihova izvanredna moralna snaga, izdržljivost i upornost.

Očigledno je da su se manevri naše Armije u Narodnooslobodilačkom ratu (koji su imali izvjesne sličnosti sa manevrima srpske vojske) znatno razlikovali od manevara koje sam iznio u odjeljku »Neki manevri u Drugom svjetskom ratu i ratu u Koreji«. To je prirodno, jer su armije drugih zemalja dejstvovale pod sasvim drugim okolnostima, tim prije što su bile moderno naoružane i opremljene, što su se oslanjale na blagovremeno uređene i dobro pripremljene baze i što su se sam karakter i uloga tih armija razlikovali od karaktera naše Armije. Tu veliku razliku čitalac može donekle naći i u odjeljku »Tehnika, čovjek i manevar«, u kome sam pokušao da iznesem kako su se naši borci i starješine prilagođavali tehničici, kako su je koristili, kakve su sve teškoće imali i kako se ta tehnička revolucija odražavala na naše manevre.

Najzad, ovim radom sam htio prikazati kako se sa malo snaga i oskudnim sredstvima u jednom dugotrajnom ratu mogu uspješno izvoditi krupna borbena dejstva protivu brojno daleko jačeg i tehnički nadmoćnijeg neprijatelja.

Mada sam se trudio da što objektivnije prikažem neke karakteristike i elemente Narodnooslobodilačkog rata, gledane kroz aspekt značaja i snage manevra u ratu onakvom kakav je stvarno bio, ipak, smatram da nikako nijesam iscrpio ovo pitanje i da bi bilo veoma poželjno da se pri njegovoj obradi još mnogo dublje i svestranije analizira i iskoristi bogata i dragocjena riznica naših velikih iskustava, što, svakako, zbog posebne specifičnosti našeg rata, najbolje mogu uraditi oni koji su u njemu i učestvovali.

Na dan 22 decembra 1954 godine
u Beogradu

General-pukovnik
Peko Dapčević

PRVI DIO

**MANEVARSKA DEJSTVA U NARODNO-
OSLOBODILAČKOM RATU**

I. — NEKE KARAKTERISTIKE NAŠEG RATA

1. Uticaj naših uslova

Ako analiziramo naš rat u cjelini shvatajući ga kao krupan strategiski manevr, — koji po bogatstvu i raznolikosti taktičkih i operativnih dejstava može služiti za primjer u izučavanju kombinovanog (narodnooslobodilačkog) rata, — odmah možemo uočiti da je za sve vrijeme itekako bio uslovljen našim opštim planom borbe protiv okupatora, sve do njegovog istjerivanja iz Jugoslavije i njenog oslobođenja. A taj opšti plan borbe je imperativno zahtijevao da odmah otpočnemo operacije i da rat od samog početka obuhvati široke narodne mase, da bude što bolje organizovan i smisljeno vođen iz jednog vojno-političkog centra. Bez takvog rukovođenja i plana sa jasnom perspektivom — koju je mogla obezbijediti samo vojska — bez stalne borbe i neprekidnog borbenog kontakta sa neprijateljem i njenog stalnog uspona, nesumnjivo je da bi i dah i trajanje naših dejstava bili kratki, kao što su bili ništavni i kratki i brzo se izrođavali u kapitulaciju kod četnika i drugih izdajnika u službi okupatora, kao i kod svih malodušnika koji su nasijedali paroli »treba čekati«. Naš opšti plan borbe

i kombinacija svih manevara — od širokog i elastičnog partizanskog načina vođenja borbi do frontalnih dejstava koja su (u kasnijim periodima) bila uslovljena formiranjem divizija i korpusa i stvaranjem Narodnooslobodilačke vojske i uslovima borbe — dosljedno su i smišljeno sproveđeni u djelo kroz konkretne zamisli za svaku etapu borbe — za svaku veću operaciju.

Smišljeno planiranje i centralizovano rukovođenje našim ratom isključivalo je stihiju i omogućilo tako brz uspon Narodnooslobodilačkog rata, a našoj vojsci olakšalo da tako uporno vodi dugotrajnu i neravnu borbu sa nekoliko puta jačim okupatorom. Zbog toga ona ni u jednom momentu nije dovela ni sebe ni Narodnooslobodilački pokret u neki teži položaj u kome bi nas neprijatelj, zbog potpuno ispuštene inicijative i gubljenja perspektive i moći upravljanja borbom, primorao da izvodimo dejstva koja nam ne bi odgovarala ni po mjestu, ni po vremenu, ni po ciljevima borbe.

Manevri i dejstva u našem ratu, u strategiskom, operativnom i taktičkom smislu, imali su solidnu i moralno jaku političku osnovicu koja se duboko preplijetala sa samim borbenim dejstvima u svakom posebnom boju i operaciji i koja je gotovo redovno uticala na tok operacija, pa čak i određivala njihov pozitivan ishod i smisao. Pod političkom osnovicom podrazumijevam narod koji je spreman da vodi najteže borbe, većinu naroda koja usvaja ciljeve borbe i koja je riješena da za ostvarenje tih ciljeva ide do kraja, zatim stanje koje je prethodilo borbi i vojno-političko rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta i rata u cjelini. Kod nas su bili zastupljeni svi ovi elementi, kao i mnogi drugi objektivni i subjektivni činioци, tako da je i bilo moguće uspješno vođenje jedne

tako teške, surove i složene borbe u dotada neviđenim uslovima. Baš zato što je naš narod bio spreman da vodi i što je vodio povremenu ili dugotrajnu borbu i što je brzo i smjelo pošao na ustanke širom zemlje, najbolje potvrđuje da je njegova moralno-politička spremnost za vođenje takve borbe bila na visini i da je odgovarala izuzetno teškim zahtjevima i uslovima Narodnooslobodilačkog rata. Prema tome, jasno je da se bez solidne političke osnovice ne može zamisliti uspješno vođenje ovakvih ratova, niti ostvarenje vojno-strategiskih ciljeva i ciljeva revolucije.

Narod je pošao u borbu, bez obzira na to što kod nas nije bilo brojnije radničke klase, koja — kao klasno daleko svjesnija i naprednija — odlučno stupa u takve okršaje, i pored toga što je seljački elemenat činio njegov pretežan dio.¹⁾ Tako se većina našeg naroda — zalažući i sebe i sva svoja dobra — svjesno i odlučno stavila u službu borbe i ideje oslobodilačkog rata i time — kao nepresušiv izvor snaga i sredstava — obezbijedila vođenje borbe na veoma prostranoj vojnišnoj prostoriji, koja se, sa manjim izuzecima, u kraćim ili dužim vremenskim periodima, uglavnom poklapala sa čitavom teritorijom Jugoslavije.

Baš zato što je bio obezbijeden elemenat te političke ili, bolje reći, vojno-političke osnovice, naš rat je mogao imati tako snažnu i stalnu podršku i tako uspješan ishod. Ne samo da je naše narodno jedinstvo očuvano, bez ob-

¹⁾ Naša inteligencija je odigrala veoma značajnu ulogu, jer je jedan njen dio, koji je bio na rukovodećim položajima, stekao veliku ratnu praksu u Španiji, zatim revolucionarnu praksu na Beogradskom i ostalim univerzitetima i prošao kroz vojne škole rezervnih oficira, u kojima je stekao osnovna vojna znanja.

zira na vještačku podjelu Jugoslavije na nekoliko »državnih« jedinica — suprotstavljenih jedna drugoj — već je u toku borbe još više učvršćeno, tako da je i ono, uz moralno-političku snagu naroda, postalo veoma važan i siguran oslonac u toku izvođenja operacija. A ne treba zaboraviti da su bratstvo i jedinstvo bili ona neophodna spona koja je jedino mogla tako solidno cimentirati i povezati sve naše napredne i borbene snage na toj operativno-političkoj platformi. »Borba protiv okupatora mogla je biti uspješna samo u tom slučaju ako u njoj učestvuju svi narodi Jugoslavije...« (Tito, »Deset godina Narodne revolucije«, str. 120). Zato je od neocjenjive važnosti što je taj elemenat bio obezbijeđen od samog početka i što je utoliko više obezbijeđivan ukoliko je rat više odmicao, da bi u završnom periodu omogućio i opštu mobilizaciju svih snaga i sredstava za konačan obračun sa okupatorom.

Narodnooslobodilačkom ratu prethodila je dugotrajna borba naroda Jugoslavije za iste ideale za koje su se baš sada tako odlučno borili. Zato su naši narodi u ovom ratu, koji je ustvari bio logičan i nužan nastavak te borbe, raspolagali velikim iskustvom. Borba u predratnom periodu stvorila je, između ostalog, i tako borbene ljude koji će sigurno i sa puno umještosti i sigurnosti voditi narod kroz tako kritične i odlučne okršaje. Da nije bilo tih krupnih revolucionarnih snaga i takvog njihovog ranijeg i ratnog vasпитања i čeličenja u vatri borbe nesumnjivo je da ni borbena svijest našeg naroda ne bi bila podignuta na tako zavidan nivo, da naš narod ne bi prestavljaо onaku čvrstu političku osnovicу kakvu smo ustvari imali i dalje razvijali, niti bi naš rat imao onako intenzivan karakter kakav je imao od samog početka

pa sve do kraja. Eto, to su bili uslovi bez kojih se ne bi mogli zamisliti uspjesi u tako krupnom, smjelom i snažnom poduhvatu, u kome su se naši narodi usudili da oprobaju svoje snage protiv te tako jake Hitlerove »tvrdave Evrope«.

Značaj i uloga naše vojno-političke osnovice i svi naši uspjesi postaju utoliko važniji i jasniji ukoliko se bolje shvati da se sve to odigravalo u zemlji koja je izgubila rat — zemlji razjedinjenoj i pokrivenoj logorima, divizijama i korpusima okupatora i kvislinških vojski, i to neposredno poslije brze kapitulacije bivše jugoslovenske vojske. Prema tome, tajna naših uspjeha leži najprije u tako snažnoj političkoj osnovici koja je jedino mogla da obezbijedi uspješna borbena dejstva i njihovo tako dugo trajanje u tom neobično teškom stanju i za zemlju i za narod.

Da nije bilo tako jake revolucionarne baze u bliskoj i daljoj prošlosti, da nije bilo tih snažnih unutrašnjih izvora moralno-političkog jedinstva i snage u našem narodu, mi ne bismo imali ni osnova ni uslova za otpočinjanje i vođenje te gigantske borbe. Da nije toga bilo, nesumnjivo je da bi se i naš narod, kao i mnogi drugi narodi Evrope, demoralisao i politički razbio prije nego što bi i uspio da povede sličnu borbu. On bi, eventualno, mogao da vrši manje sabotaže, da izvodi diverzije i neke partizanske akcije, ali to ne bi dovelo ni do kakvih ozbiljnijih rezultata, a pogotovo ne do onakvih do kakvih je dovela tako krupna vojnička pobjeda naše Armije u ovom ratu.

Politička osnovica naših krupnih manevara bila je osigurana i time što je pred rat, kroz revolucionarne okršaje, bila obezbijeđena i obuka u rukovođenju borbom

— u vladanju taktikom i strategijom. Treba naročito imati u vidu činjenicu da su ustancima i Narodnooslobodilačkim ratom rukovodila ona ista rukovodstva (centralno i vojno-političko) koja su i za vrijeme mira vodila radni narod Jugoslavije u borbu za slobodu i nezavisnost. Postojanje takvih čvrstih rukovodstava pred rat i njihova potpuna spremnost da bez kolebanja i znalački uzmu u svoje ruke i rukovođenje oružanom borbom obezbijedilo je potrebne štabove za rat i revoluciju i omogućilo taj neophodni i značajni kontinuitet borbe u predratnom i ratnom periodu.

Naši odvažni štabovi, formirani od vrha do dna kroz borbu i rukovođenje njome, i njihovo stalno nicanje i razvoj u vatri našeg rata i Revolucije takođe su bili veoma važni elementi političke osnovice, koji su dolazili do izražaja u svim operacijama i borbenim dejstvima, obezbijedujući snagu naše vojne organizacije i njen stalan uspon. Malo je sličnih slučajeva u istoriji oslobođilačkih ratova i revolucija u kojima je na takav način i pod tako izvanrednim okolnostima stvoren kadar jedne armije, koji bi bio sposoban da rješava i najsloženija pitanja vođenja rata, i to armijom koja se tek stvara uporedo sa njegovim vođenjem.

U izvođenju borbenih dejstava morali smo se, bez kolebanja i očekivanja nečega što bi došlo spolja, držati i metoda i prakse koji su nicali i rasli u toku same borbe ako smo željeli da tu borbu osiguramo i približimo konkretnim uslovima i ciljevima Narodnooslobodilačkog rata. No, bez obzira na to, mi smo sve vrijeme morali voditi računa i o zahtjevima koje je politika nužno i dosta često postavljala u svakoj konkretnoj situaciji. Ti politički zahtjevi su ponekad nametali potrebu da se traži takav

međusoban odnos između njih i »čisto« vojničkih zahtjeva koji će obezbijediti potrebnu slobodu vojničkih dejstava i istodobno odgovoriti političkim potrebama, tj. vojno-političkoj strani sadejstva na svim stepenima vođenja borbenih dejstava, a time odgovarati i karakteru Narodno-oslobodilačkog rata. Drugim riječima, politika je morala postavljati takve zahtjeve koji su odgovarali karakteru i političkim ciljevima rata u cjelini. Ona je to obezbjeđivala u prvom redu skladnim povezivanjem političkih mjera i vojničkih dejstava politički svjesne, i zato tako snažne, naše Armije. Zahvaljujući takvoj ispreplijetanosti političkih i vojničkih zahtjeva, koja je kod nas bila veća nego igdje, mnoga politička pitanja su se morala rješavati vojnim mjerama i obratno. Ali, bez obzira na to, ti zahtjevi su ponekad zadirali i u karakter naših dejstava na jednom ili drugom sektoru. Oni su morali biti takvi zato što se pri njihovom postavljanju većinom moralo voditi računa i o lokalnim političkim potrebama, koje nijesu uvijek potpuno bile u skladu sa opštim zadatkom naše vojske. Naprotiv, dešavalo se da ti zahtjevi nijesu isli u prilog kompleksnom rješenju jednog ili više vojno-političkih problema, već su lokalne i privremene političke potrebe precjenjivane i ponekad prepostavljane opštim potrebama. Međutim, ti zahtjevi nijesu smjeli negativno uticati, a nijesu ozbiljnije ni uticali, na opšti karakter borbe. Zato takvo gledanje na vojnička dejstva ni izdaleka nije izazivalo neke veće potrese koje Vrhovni štab, kao jedino centralno vojno-političko tijelo, ne bi mogao na vrijeme savladati i otkloniti.

Ali, ako pogledamo greške koje su u vojničkom pogledu učinjene u početku ustanka (Hercegovina, Crna Gora, Centralna i Istočna Bosna, a i u nekim drugim

krajevima), naime, kada su naše jedinice prešle na držanje frontova, ili kada su skoro isključivo upotrebljavane za izvršenje političkih na račun vojničkih zadataka (često pretpostavljajući borbu protiv izdajnika i kvislinga borbi protiv okupatora), vidjećemo da je to imalo teških posljedica i na vojnu organizaciju i na vođenje borbe ne samo u tim krajevima nego i u cijelini. Naime, prijetila je opasnost da se naš metod upotrebe jedinica ne izrodi prije nego je bio formiran i počeo solidno da živi, bez obzira na to što su i instrukcije i smisao priprema još od početka sasvim odgovarali našem kasnije oformljenom metodu njihove upotrebe. Prijetila je opasnost i od izradavanja samog karaktera borbe i pogrešnog usmjeravanja borbenih dejstava.

Iako su greške i posljedice takvih necjelihodnih političkih i vojničkih zahtjeva i poteza brzo uočene, ipak je okupatoru pošlo za rukom da nam na nekim sektorima nametne frontalnu borbu i nanese nepotrebne gubitke i da onda između sebe i nas ubaci četnike i druge kvislinge koji su se borili protiv nas oslanjajući se na okupatorske garnizone i njihovu pomoć u oružju i opremi, a često i na aktivno sadejstvo sa okupatorskim jedinicama (Nikšić, Titograd (Podgorica), Kolašin, Berane, B. Polje, Bileća, Trebinje, itd.). To je borbi u tim krajevima počelo davati izvjesne karakteristike građanskog rata, a postojala je opasnost da se takav karakter sve više ispoljava da nijesmo na vrijeme i energično intervenisali. To se ipak negativno odrazilo i na vojničkom i na političkom planu, tako da je trebalo vremena da se rđave posljedice donekle otklone i naše iscrpljene jedinice oporave i upotrijebe na drugim pravcima.

Bilo bi pogrešno ako bi se svi uzroci tražili samo u nepravilnim političkim zahtjevima, jer je bilo još mnogo drugih subjektivnih i objektivnih razloga, naročito tamo gdje se vojničko rukovođenje orijentisalo isključivo na metod upotrebe jedinica koji nije odgovarao ni stepenu razvijenosti vojske, ni potrebama razvijenosti borbe, ni karakteru našeg rata i njegovim potrebama u cjelini.

Prihvatanje takvog metoda vođenja borbe na širem frontu moglo nas je navesti da se počnemo potčinjavati neprijateljskoj taktici, što bi, svakako, izazvalo gubljenje inicijative baš onda kada su ustanci tek počeli da se vojniziraju i da se uključuju i vojnički oformljavaju u našu vojsku i u opšta dejstva na najširem frontu. Prijetila je, dakle, ozbiljna opasnost od degradiranja naših partizanskih dejstava u »savremena dejstva« sa klasičnim frontovima, itd. A kada se u nekim rejonima počelo prelaziti na taj način ratovanja, brzo se na praksi uvidjelo da nam on nikako ne odgovara i da ide samo na ruku okupatoru. Drugim riječima, prijetila je ozbiljna opasnost da se naša dejstva parališu sama sobom. Zato je prirodno što smo energično likvidirali takav metod upotrebe jedinica i našim borbenim dejstvima dali nov smisao i impuls tako da su naše snage mogle primjenjivati nove manevre u opštej jugoslovenskom obimu. Na taj način morao se razvijati jedan uopšteni metod, jer bi orijentacija na strogo specifične uslove nekih rejonova, zbog izuzetnih političkih razloga, zadavala mnogo teškoća opštoj strategiji i politici kojoj se, naravno, moraju žrtvovati i potčinjavati ti lokalni interesi.

To su bili problemi koji su stalno opterećivali naša vojna dejstva, istina, utoliko manjoj mjeri ukoliko se mogao neposrednije ispoljavati uticaj Vrhovnog štaba i

naših regularnih jedinica. Zato je Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba svojim dejstvima uspješno rješavala mno-
ga od tih pitanja. A da nije bilo ove grupe, nesumnjivo je
da bi takvi problemi, zajedno sa drugim elementima
stihije, u mnogo većoj mjeri nagrizali našu vojnu orga-
nizaciju, postepeno iskrivljavali metod vođenja jedinica
i vjerovatno više ili manje mijenjali sam karakter njihove
borbe. To bi dovelo i do izolovanih, nekoordiniranih dej-
stava u pojedinim rejonima, što bi još više otežalo ko-
mandovanje Vrhovnog štaba u opštej jugoslovenskim
razmjerama. Međutim, blagodareći uspješnom savlađi-
vanju tih i sličnih prepreka Narodnooslobodilački rat se
mogao odvijati ne samo ravnomjerno, i bez nekih većih
potresa, već i tako uspješno završiti.

2. Narodnooslobodilački — kombinovani rat

Naš rat ima specifično obilježje i u tome što smo svjesno, planski i u skladu sa odgovarajućim objektivnim faktorima¹⁾ na praksi stalno stvarali potrebne uslove za vođenje uspješne borbe i što smo se vješto prilagođavali svakoj novoj situaciji koja bi nastala kao posljedica naših težnji i dejstava ili mimo naše volje. Mi smo polazili odlučno u okršaj sa okupatorskim i kvislinškim snagama, bez nekog dugotrajnog »filozofiranja«, koje bi itekako bilo štetno u tom teškom, komplikovanom i rješavajućem početnom periodu rata. Bili smo uvjereni da ćemo jedino

¹⁾ Ovdje su naročito imali uticaja: okupatorov teror, podjela zemlje, izazivanje bratoubilačke borbe, nedjela ustaša i četnika, itd.

kroz stalnu i rastuću borbu naći one forme borbenih dejstava i manevra koje će nam najbolje odgovarati i da ćemo na taj način najbolje sačuvati tek stvorenu vojsku od uništenja i sigurno obezbijediti ne samo njen dalji razvoj, već i potrebnu snagu za rješavajuće pobjedonosne bitke.

Tako tešku borbu mogli smo uspješno voditi od samog početka baš zato što su i narod i ta vojska bili duboko svjesni ciljeva oslobodilačkog rata i spremni i sposobni da vode jedan takav rat. To je našem ratu i našim uslovima dalo specifično — naše obilježje, jer smo mi sami, kao što rekoh, pravilno shvatili i dobro iskoristili sve te složene uslove u još složenijoj borbi protiv okupatora i raznih kvislinga. A blagodareći našoj solidnoj političkoj osnovici, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije mogla je uspješno da vodi opštenarodni rat, bez obzira na mnogobrojne prepreke i ogromne teškoće koje su nastupile zbog kapitulacije bivše jugoslovenske vojske i raspada države²⁾.

Nijedan drugi način vođenja rata — blaži ili sporiji vid borbe ili otpora — nikako ne bi mogao obezbijediti tako solidnu političku osnovicu, već bi okupatoru omogućio da je još u samom početku ozbiljno ugrozi, a even-

²⁾ Kapitulacija bivše jugoslovenske vojske je morala unijeti u narod elemente nevjerice i demoralizacije, tim prije što ju je narod stvarao uz velike žrtve i naprezaanja. Snaga okupatora i tako brzo razbijanje vojske i države morali su imati i jakog moralnog efekta tako da je trebalo imati i mnogo snage i mnogo povjerenja da bi se narod pokrenuo i upustio u tako tešku borbu. Srećna je okolnost što su komunisti Jugoslavije i pred rat zauzeli pravilan stav u pogledu tretiranja agresije i što su se muški borili za odbranu nezavisnosti svoje zemlje. Oni su time očuvali povjerenje naroda i pored svih pokušaja da se optuže za neki isključivi internacionalizam i prezir prema zemlji i njenoj nezavisnosti.

tualno i za duži vremenski period potpuno onemogući, pa i razbije. Ovako je — blagodareći postojanju naše tako čvrste i široke osnovice i povezanosti i rasprostranjenosti borbenih dejstava od najmanjih do najvećih — bila obezbijedena uspješna borba od samog početka rata. Pored toga, cijela naša zemlja bila je pretvorena u jedno veliko ratno poprište, koje je stalno i sve više gutalo desetine i desetine okupatorskih divizija, na koje se nije moglo računati nigdje van granica Jugoslavije, jer su se zbog takvog opštenarodnog karaktera rata i našeg nastupnog elana morale potpuno angažovati u neprestanim borbama sa našom Narodnooslobodilačkom vojskom.

Istina, u našem ratu je bilo i prinuda³⁾), naročito u početnim periodima neprijateljskih ofanziva, ali — što je najglavnije — one nikad nijesu imale opšte jugoslovenski karakter, niti su prijetile da našu vojsku i njena dejstva do te mjere potčine dejstvima okupatora da ona izgubi svaku inicijativu i sposobnost za plansko izvođenje operacija i vođenje rata u cjelini. Prinuda je bilo najviše u početnom periodu, a sve manje i ređe ukoliko se više razvijala naša oružana snaga i ukoliko su više njena dejstva dobijala organizovaniji, povezaniji i vojnički karakter.

Opštenarodni karakter rata i kurs ka njegovom sve intenzivnjem vođenju, bez obzira na pojačana protivdejstva i prijetnje okupatora, obezbijedili su našoj vojsci da tako aktivno i uspješno vodi i izvede rat do kraja i da sa prostranog i važnog jugoslovenskog ratnog poprišta otstrani sve one koji nijesu htjeli takav rat. Jedino tako snažan, bezobziran, odlučan, beskompromisran i

³⁾ Prinuda je ustvari pasivno povlačenje, često i bez nekog određenijeg cilja.

planski vođen rat mogao je obezbijediti našem pokretu i armiji ne samo važno mjesto u uslovima okupirane Evrope, već i uspješno izvršenje postavljenih dalekosežnih ciljeva, jer smo, vodeći samo takvu borbu mogli obezbijediti pobjedu. Drug Tito kaže:

»To je bio općenarodni rat, ali dobro organizovan, vođen iz jednog centra, Vrhovnog štaba, sa kombinacijom partizanskog ratovanja sa frontalnim borbam⁴⁾), koje su bile uslovljene postojanjem slobodnih teritorija i formiranjem velikih vojnih jedinica, divizija i korpusa« (Tito, »Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije«, strana 39).

U našem ratu su se stalno i brzo smjenjivali operativni manevri, ofanzive i protivofanzive da bi se na kraju sve to završilo jednim našim opštim nastupanjem na čitavom jugoslovenskom frontu. Zato razmatranje tih pitanja, a kroz njih i pojedinih etapa rata, pojedinačno i u cjelini, mora biti tako objektivno da se omogući pravilno gledanje na vođenje našeg rata u cjelini, na njegove osobnosti, na naš manevar i njegovu specifičnost, na naše otstupne i nastupne operacije, pa i na »partizanski rat« posebnog tipa koji je kasnije, zbog te svoje specifičnosti, i dobio naziv *Narodnooslobodilački rat*. A to je ustvari bio i »kombinovani rat«, jer se tim terminom najjednostavnije i najcjelovitije daje definicija (kao nova kategorija) našeg rata, koji mnogi stručnjaci — i pored toga što se bave ne samo vojnom praksom, već i vojnom teorijom — još nijesu razumjeli kao »kombinaciju partizanskog ra-

⁴⁾ Podvlačenja u citatima u čitavoj knjizi su moja, izuzev tamo gdje je to drukčije naglašeno. — P. D.

tovanja sa frontalnim borbama«. Dok klasičan naziv kombinovanog rata (za kombinaciju frontalnog i partizanskog rata) važi uglavnom za one zemlje koje uspiju da sačuvaju regularnu armiju i da tek kasnije u pozadini napadača od svog sopstvenog naroda stvore i druge (partizanske snage koje imaju pomoćni karakter), dotle naš »kombinovani rat«⁵⁾ zbog naprijed navedenih naših uslova, ima drugo značenje i specifično obilježje, jer on u sebi sadrži i kombinaciju mnogo »malih ratova« i narodnu socijalističku revoluciju.

Pod kombinacijom »malih ratova« podrazumijevam kombinaciju ili spreg različitih ratnih dejstava koja su se često (naročito u početku) odvijala prostorno odvojena jedna od drugih u pojedinim rejonima i oblastima. Zato su ona, prirodno, morala imati neka specifična obilježja i za nas i za okupatora dobijati izraz neke vrste rata za sebe. Baš zato što su ti »ratovi« vođeni pod najraznovrsnijim uslovima na jednom tako širokom prostranstvu, oni su bili bogati svim mogućim formama borbenih dejstava — od prepada, zasjeda i infiltracija pa do složenih bojeva i operacija. Međutim, veoma je važno uočiti da su svi oni imali jedan zajednički, opšte jugoslovenski karakter zato što su pravilno usmjeravani »iz jednog centra — Vrhovnog štaba«. Njihovo postojanje u tako velikom broju

⁵⁾ To nije, niti je mogla biti partizanska gerila, kako to smatraju i hoće da prikažu i mnogi vojni stručnjaci — svakako iz težnje da ga omalovaže ili zbog njegovog nedovoljnog razumevanja — bez obzira što oni pri tome velikodušno ističu da je to bila vrlo intenzivna forma i najmasovniji pokret otpora i da se on razlikuje od ostalih gerilskih i partizanskih pokreta, itd. Oni time, ustvari, degradiraju naš rat i, htjeli ili ne htjeli, sebe postavljaju na pozicije onih koji su vodili rat protiv nas. A ako ga ne shvataju, oni ne mogu koristiti njegova iskustva, naročito u pogledu podizanja duha pokretljivosti, smionosti i manevra uopšte, bez obzira na odnos snaga i mjesto gdje se on vrši.

i obimu omogućilo nam je od samog početka da ratu damo tako širok i raznovrstan karakter. S druge strane, to nam je išlo na ruku, a neprijatelju pričinjavalo skoro nepremostive teškoće, tako da nikada nije mogao ostvariti svoje težnje da naša dejstva što više pojednostavi i da ih lako likvidira. Naša umješnost u rukovođenju takvim dejstvima ogledala se i u tome što se nijesmo pridržavali nekih krutih pravila koja bi, kao dogma, stalno važila i ukalupljavala sve te »male ratove«, već smo svakome od njih davali punu slobodu da u svojim uslovima do maksimuma ispoljava sve svoje snage i iznalazi sve nove i nove mogućnosti za uspješniju i intenzivniju borbu.

Prema tome, kombinovani rat treba pravilno objasniti, tim prije što mu naziv »narodnooslobodilački« daje i političko obilježje, kao i zato što je naš rat širi pojам od onoga što se može definisati nazivom »kombinovani rat«, jer u себи sadrži i pojam rata i pojam revolucije. To se čak vidi i iz naših parola i prvih formulacija karaktera rata i revolucije, u kojima je uvijek na prvom mjestu (a jedino je tako i moglo biti) stajala borba protiv okupatora, a zatim i zadaci revolucije.

Prirodno je da su se zadaci revolucije kod nas sve više ostvarivali ukoliko je rat protiv okupatora postajao intenzivniji i uspješniji i ukoliko je više odgovarao opštim težnjama naroda u borbi za novo — u borbi za potpunu slobodu i nezavisnost zemlje. Zbog toga nije čudo što su nam takvi ciljevi i uslovi, koji su prožimali duh i praksu našeg rata, omogućavali da istovremeno rješavamo mnoga pitanja rata i revolucije na svim etapama njihovog razvitka. To nije uspjelo drugim narodima u Evropi, niti im je moglo uspjeti, ne samo iz objektivnih, već naročito iz subjektivnih razloga, jer kod njih nije bila osigurana

ta »kombinacija«, tj. osnovni i jedino savremen predu-slov za današnje uslove vođenja »partizanskog rata« i njegovog dovođenja do kraja. Oni to nijesu mogli da ostvare baš zbog toga što njihova rukovodstva nijesu smjelo i neposredno vezali rat za revoluciju ili progres, za promjene kojima je težio narod, zato što nijesu (možda malo više) lili krv i za »ono novo« o čemu drug Tito go-vori u početnom periodu rata:

»Borba protiv okupatora mogla je biti uspješna samo u tom slučaju ako u njoj učestvuju svi narodi Jugoslavije. A da bi u borbi učestvovali svi narodi, oni su, razumije se, morali unaprijed znati kakva će biti njihova sudbina poslije istjerivanja okupatora. Dalje, ni radnici, ni seljaci, ni narodna napredna inteligen-cija ne bi dobrovoljno išli u borbu da tamo umiru i podnose najveća stradanja, a da unaprijed ne znaju da će ta borba donijeti novo, pravednije društveno uređenje. Ova pitanja bila su među osnovnim elementima pri razrađivanju naše vojne i političke revolucionarne strategije i taktike Oslobođilačkog rata i Narodne revolucije...«

(Tito, »Deset godina Narodne revolucije« — članak »Desetogodišnjica naše Narodne armije«, strana 120—121).

Postavlja se pitanje: zašto smo svoj rat nazvali »kom-binovanim« ratom, kada je kod nas, kako kažu, tobož postojao samo »jedan način ratovanja«, koji i do danas nosi klasičan naziv — partizanski rat?

Prije svega, to nije tačno, jer ne odgovara objektivnoj realnosti našeg rata. A on se s pravom može nazvati

kombinovanim zato što su naša dejstva u ogromnoj većini bila kombinovana i u klasičnom smislu te riječi, jer su od samog početka rata (1941 i 1942 godine), umjesto stalne armije koja je kapitulirala, postojale proleterske i udarne brigade i divizije (najprije jezgro, a onda u suštini armija), na koje su se oslanjale sve partizanske snage u zemlji i kombinovale svoja dejstva sa njima, obezbjeđujući dalji porast svih snaga i njihovo postepeno uključivanje, kao ravnopravnih regularnih jedinica, u divizije, korpuze i armije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

A u čemu se ogleda ta posebnost našeg rata?

U prvom redu u tome što on prevazilazi stare okvire partizanskog rata, tako da mu taj naziv više ne odgovara, jer je preuzak kako po opštoj formulaciji (pošto sa njim treba rješavati jednovremeno i pitanje revolucije), tako i po konkretnim formama manevra koji su postali mnogo komplikovani (uslijed velikog broja kombinacija raznih vidova bojeva, bitaka i operacija, koji su opet često u sebi sadržavali najrazličitije forme, i koji su u sebi nosili sve karakteristike i prednosti manevra savremene armije u pokretnom ratu).

Prema tome, baš zato što smo od samog početka imali različite borbene i regularne vojne jedinice, koje su zbog svoga različitog stepena razvitka (što je bilo uslovljeno i neravnomjernim razvojem ustanaka i revolucije na teritoriji Jugoslavije) dobijale razne zadatke, morali smo prilaziti i najraznovrsnijim kombinacijama tih dejstava. Mi smo mogli da primjenjujemo utoliko različitije kombinacije manevra ukoliko su naše jedinice postajale razvijenije i organizovanije i da istovremeno ratujemo na nekoliko načina ne samo u okviru jugoslovenske terito-

rije i teritorije pojedinih republika ili oblasti, već i u opsegu manjih rejona, tako da je neprijatelju taj naš kombinovani rat izgledao protivan pravilima, isuviše nerazumljiv i komplikovan. Drugim riječima, zbog toga što su na istoj teritoriji postojale partizanske straže, uporišta, djelovi dobrovoljačke vojske, partizanski odredi, partizanske čete i bataljoni, partizanske brigade ili brigade, kako smo ih zvali za razliku od udarnih brigada, zatim udarne i naročito proleterske brigade i divizije — nužno je dolazilo do kombinacije najrazličitijih dejstava. Tu je moralo biti kombinacija ne samo jakih i smjelih udara krupnim operativnim grupama, sastavljenim od proleterskih i udarnih brigada i divizija — kojih je bilo nekoliko u našoj zemlji — nego i kombinacija najnižih partizanskih i gerilsko-diverzantskih formi dejstava, kao i najraznovrsnijih kombinacija unutar ovih formi.

Kao što se vidi, mi smo najširom primjenom manjih i neprestanih akcija i bojeva, naslanjajući se na tako široke narodne mase, mogli uvijek da popunjavamo svoju vojsku i da joj omogućavamo izvršenje sve novih i novih krupnih operativnih i strategiskih manevara. A baš zato što je odgovarao i našoj Narodnoj socijalističkoj revoluciji (jer su u njemu, umjesto krutih i šablonskih dejstava i postupaka, primjenjivane najraznovrsnije kombinacije živih manevara) naš rat se s pravom može nazvati kombinovanim ratom.

3. Specifičan način stvaranja i razvoja naše Armije

Da bi se mogao bolje uočiti specifičan način stvaranja i razvoja naših oružanih snaga u toku samog rata ovdje će najprije iznijeti najvažnije podatke iz kojih se može vidjeti nekoliko izrazito odvojenih perioda, od kojih je svaki pretstavljao ne samo kvantitativan, već i kvalitativan skok u razvoju naše Armije.

Partizanski odredji, kao početna forma u stvaranju naših oružanih snaga, pretstavljali su ustaničku vojsku zasnovanu na dobrovoljnoj osnovi, iz koje je nešto kasnije izniklo jezgro Narodnooslobodilačke vojske. Rad ovih odreda nije se svodio samo na borbene akcije i jačanje snaga ustanka, već i na politički i kulturno-prosvjetni rad u narodu, koji se produžio ne samo u toku čitavog rata, već i u poslijeratnom periodu.

Na prvom vojnom savjetovanju pretstavnika štabova i komandanata narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (NOPOJ), 26. septembra 1941. godine, u Stolicama kod Krupnja u Srbiji, *Glavni štab NOPOJ-a* promijenio je ime u »*Vrhovni štab NOPOJ-a*, dok su za pojedine pokrajine bili formirani ili preimenovani »*Glavni štabovi*«.

7. oktobra 1941. godine u borbama kod Kraljeva učestvovala je i jedna partizanska baterija topova (oteta od neprijatelja u Čačku), tako da je taj datum proglašen u *Dan artiljerije naše Armije*.¹⁾

22. decembra 1941. godine, po odluci Vrhovnog štaba formirana je *Prva proleterska narodnooslobodilačka brigada* u Rudom (Istočna Bosna), *kao osnovno jezgro za stvaranje regularne armije*. Vrhovni štab je donio ovu odluku na osnovu solidne analize

¹⁾ Jedna baterija topova upotrijebljena je i prilikom uništenja italijanske posade u Kolašinu 14. i 15. jula 1941. godine. Pored ovog, bilo je još slučajeva upotrebe zaplijenjenih neprijateljskih topova, ali sa manje organizacije nego kod Kraljeva.

tadašnje vojno-političke situacije i potrebe za takvim jedinicama, kao i na osnovu već stečenih iskustava u borbi i jasne linije CK KPJ ne samo u pogledu razvoja borbe, već i u pogledu mesta i uloge naših oružanih snaga u ratu i Revoluciji.

Formiranje Prve proleterske brigade pretstavlja nov kvalitativan skok u razvoju naše Armije, pored ostalog i zato što ona nije bila vezana za jednu određenu teritoriju (kao partizanski odredi), i što je mogla da dejstvuje i kao cjelina i po bataljonima gdje god je to bilo potrebno. U skladu sa tim bila je podešena i njena organizacija (predviđena u »Statutu proleterskih narodnooslobodilačkih brigada«). Pošto je Prva proleterska brigada održala pionirsku ulogu u daljem razvoju Narodnooslobodilačke borbe i Jugoslovenske narodne armije to je i datum njenog formiranja, 22 decembar, uzet za *Dan Jugoslovenske narodne armije*.

U to vrijeme naše oružane snage imale su 62 partizanska odreda, 9 samostalnih bataljona i 9 samostalnih četa, tj. oko 80.000 boraca i starješina, čijim je dejstvima rukovodio Vrhovni štab preko Glavnih štabova u pojedinim pokrajinama.

Krajem januara 1942 godine Vrhovni štab je dobio naziv »Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije (NOP i DVJ). To je bio period kad su naše oružane snage organizovale borbu protiv okupatora na najširoj bazi, tj. bez obzira na političku pripadnost, tako da nam se krajem 1941 i početkom 1942 godine priključilo i nekoliko hiljada bivših četnika, kao dobrovoljci.

1 marta 1942 godine formirana je Druga proleterska brigada u Čajniču. Ona je zajedno sa Prvom proleterskom brigadom najprije upućena u Istočnu Bosnu, a kasnije u Crnu Goru, da bi pomogla naše snage u borbi protiv okupatora u tim krajevima i razbila četničke snage koje su uništavale muslimansko stanovništvo i borile se na strani okupatora protiv partizana.

U prvoj polovini 1942 godine formirani su mnogi udarni i proleterski bataljoni (Krajiški proleterski bataljon, Prvi proleterski bataljon Hrvatske, Udarni bataljon Drugog krajiškog odreda, Prvi udarni istočnobosanski bataljon, veliki broj udarnih bataljona u Crnoj Gori i drugi) koji su i po sastavu i po organizaciji približno odgovarali bataljonima proleterskih brigada, tako da su *pretstavljali osnovu za formiranje novih proleterskih*

i udarnih brigada. Oni su, ustvari, pretstavljali prelazni stupanj između odreda, s jedne, i proleterskih i udarnih brigada, s druge strane.

Poslije reorganizacije crnogorskih i sandžačkih snaga, 1 juna 1942 formirana je Treća udarna sandžačka, 17 juna Četvrta proleterska, a 19 juna Peta crnogorska brigada, svaka jačine od po 800 do 1.100 boraca i starješina, među kojima je bilo i dosta žena (naprimjer, u Četvrtoj proleterskoj brigadi bilo ih je preko 200). To je bilo novo operativno tijelo, koje se razvilo oko početnog jezgra i koje je pretstavljalo dalji kvantitativni i kvalitativni skok u razvoju naših oružanih snaga. Uskoro poslije toga, 22 juna, Vrhovni komandant je izdao istorisku zapovijest za marš proleterskih brigada u Bosansku Kраjinu. Ova Grupa, koja je formirana od Prve i Druge proleterske, Treće sandžačke, Četvrte proleterske i Pete crnogorske brigade i Hercegovačkog odreda, stajala je pod neposrednim rukovodstvom Vrhovnog štaba, odnosno Vrhovnog komandanta.

Prodor naših brigada u Bosansku Kраjinu, pored dalekosežnih pozitivnih političkih posljedica, omogućio nam je da do kraja novembra 1942 godine formiramo još 27 udarnih brigada (1, 2, 3, 4, 5, 6 i 7 krajišku, 6 istočnobosansku — preformirana 10 hercegovačka, jer je u njen sastav ušao Mostarski bataljon — zatim 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 i 14 hrvatsku, 13 proletersku (Rade Končar), 1 slavonsku, 1, 2 i 3 dalmatinsku, 1, 2, 3 i 4 slovenačku).

Dakle, period od 22 decembra 1941 pa do novembra 1942 godine pretstavlja period našeg nastupanja i brzog porasta i formiranja proleterskih i udarnih brigada. To je, ustvari, bio prelazni period od partizanskih odreda — teritorijalnih jedinica — ka višoj formi organizacije oružane sile, ka stvaranju i konacnom oformljenju Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u pozadini okupatora.

1 novembra 1942 godine, naredbom Vrhovnog komandanta broj 88, formirana je Prva proleterska udarna divizija Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ), u čiji su sastav ušle Prva proleterska, Treća sandžačka i Treća krajiška brigada. Naredbom br. 89, od istog dana, naređeno je formiranje Druge proleterske divizije NOVJ od Druge proleterske, Četvrte proleterske i Druge dalmatinske brigade.

Naredbom br. 90 od 9 novembra 1942 godine naređeno je formiranje Treće narodnooslobodilačke udarne divizije, u čiji su sastav ušle Peta crnogorska, Deseta hercegovačka i Prva dalmatinska brigada, a naredbom br. 93, od istog dana, formiran je štab *Prvog bosanskog narodnooslobodilačkog udarnog korpusa*, kao i Četvrta i Peta narodnooslobodilačka udarna divizija koje su ušle u sastav ovog korpusa. U sastav Četvrte divizije ušle su Druga i Deveta hrvatska brigada; u sastav Sedme divizije: Prva, Četvrta i Peta brigada.

Naredbom br. 95 od 22 novembra 1942 godine formirane su na području Glavnog štaba Hrvatske Šesta, Sedma i Osma divizija NOVJ. U sastav Šeste divizije ušle su: Prateća četa, Prva, Druga i Deveta hrvatska brigada; u sastav Sedme divizije: Sedma, Osma i Trinaesta hrvatska brigada, i u sastav Osme divizije: Četvrta, Peta i Šesta hrvatska brigada.

Krajem 1942 godine naša vojska brojala je preko 150.000 boraca i starješina, organizovanih u 2 korpusa, 9 divizija, 36 brigada, 79 partizanskih odreda, 70 samostalnih bataljona i 15 samostalnih četa. Pored toga, postojale su i mnoge partizanske straže i diverzantske grupe.

Formaciono i organizaciono ustrojstvo ovih jedinica bilo je na višem stepenu nego kod udarnih brigada, jer su u sastav divizija i korpusa, pored pješadijskih, počele da ulaze artiljerijske i druge jedinice. To znači da je već u 1942 godini stvorena *Narodnooslobodilačka vojska, koja je dobila i formalne organizacione i formacione oblike jedne armije — stvorene u specifičnim, našim uslovima*. To je, dakle bio novi, viši stepen razvoja naših oružanih snaga.

Još u drugoj polovini januara 1942 godine počele su prve naše partizanske akcije na moru. 10 septembra 1942 godine (*Dan mornarice*) formiran je *Prvi mornarički partizanski odred*, a već 18 decembra iste godine osnovana je Sekcija za ratnu mornaricu pri štabu Četvrte operativne zone Hrvatske. Poslije kapitulacije Italije, na jadranskoj obali je stvoren nekoliko štabova mornarice, a 18 oktobra 1942 godine, po naređenju Vrhovnog komandanta, formirana je *Komanda mornarice NOV i POJ*.

Pošlije razbijanja »Pete neprijateljske ofanzive« i naše velike protivofanzive, koja je uslijedila iza nje, formirane su nove jedinice NOV. U Vojvodini su nikle nove brigade i odredi i stvorene nove divizije. 2 jula 1943 godine, naredbom Vrhovnog komandanta, formiran je Glavni štab NOV i PO za Vojvodinu. Istovremeno je formirana 16 vojvodanska divizija, a docnije od vojvodanskih brigada i odreda 36 vojvodanska divizija NOVJ.

U avgustu 1943 u Šumadiji i Južnoj Srbiji formirani su udarni bataljoni, zatim, 5 oktobra, Prva šumadiska, 14 oktobra, Prva južnomoravska i 21 novembra, Druga južnomoravska brigada. U ostalim krajevima Srbije dejstvovali su jači partizanski odredi. Od ovih jedinica u proljeće 1944 godine formirane su i srpske divizije NOVJ.

Početkom marta 1943 godine preformiran je *Pokrajinski štab Makedonije u Glavni štab Makedonije*, koji je obrazovao pet operativnih zona. U toku oktobra izvršena je i reorganizacija jedinica tako da su stvorene dvije udarne grupe bataljona koje su bile pod neposrednom komandom Glavnog štaba. Pod neposrednom komandom Glavnog štaba bili su još Treći šiptarski, Debarski i Omladinski bataljon i jedna baterija. Pored toga, pod operativnim zonama stajali su još dva bataljona i neki odredi, tako da se u Makedoniji krajem decembra 1943 godine nalazilo dvije brigade (od osam bataljona) i osam odreda.

Pošto je naša vojska poslije kapitulacije Italije, septembra 1943 godine, narasla za oko 80.000 novih boraca, formirane su nove divizije i korpsi i popunjene naše stare prekaljene jedinice. U to vrijeme na teritoriji Slovenske i Slovenskog i Hrvatskog primorja dejstvovale su jedinice 9, 7 i 4 korpusa.

U jesen 1943 godine bili su stvoren uslovi za formiranje *prvih vazduhoplovnih jedinica i baza*. Tako je 14 oktobra Vrhovni štab formirao *Prvu vazduhoplovnu bazu* u Livanjskom Polju, a u avgustu 1944 sa baza u Italiji stupila je u dejstvo *prva naša eskadrila*. Krajem decembra iste godine upotrijebljena je i druga naša eskadrila sa našim pilotima i formirana jedna vazduhoplovna grupa koja je potpomagala operacije naše vojske u Sremu.

Krajem 1943 godine u Crnoj Gori i Sandžaku dejstvovalo je Drugi, u Istočnoj Bosni Treći, a u Dalmaciji Osmi korpus. U to vrijeme naša vojska je imala 26 divizija (1 i 2 proletersku,

3 crnogorsku, 4 i 5 krajišku, 6 proletersku-ličku, 7 banisku, 8 kordunašku, 9 dalmatinsku, 10 krajišku, 11 bosansku, 18 slovenačku, 19, 20 i 26 dalmatinsku, 27 bosansku, 28 slavonsku, 29 hercegovačku, 30 i 31 slovenačku i 32 hrvatsku), 14 samostalnih brigada, 107 većih partizanskih odreda i više samostalnih i specijalnih bataljona, četa i diverzantskih grupa. Pored ovoga postojale su i partizanske straže (teritorijalne jedinice), kao organi narodnih vlasti i komandi mjesta. To je bilo novo razdoblje u razvitku NOVJ, koja je tada imala oko 300.000 prekaljenih boraca i starješina.²⁾

U proljeće 1944 godine od srpskih brigada i odreda formirano je pet srpskih divizija (21, 22, 23, 24 i 25), tako da smo tada imali ukupno 39 operativnih divizija, 22 samostalne brigade, preko 100 jačih partizanskih odreda, 9 samostalnih specijalnih bataljona i više samostalnih manjih jedinica.

Početkom jula 1944 godine naše su snage bile u slijedećem rasporedu:

— 7 i 9 korpus i jedinice Četvrte operativne zone (14, 15, 18, 30 i 31 divizija, 6 i 11 brigada i drugi samostalni odredi) u Sloveniji i Istri;

— 6 i 10 korpus (12, 28, 32, 33 i 40 divizija i mnogobrojni samostalni odredi) na velikoj slobodnoj teritoriji između Save i Drave od Đakova do Varaždina i sjeverno od Zagreba;

— Jedinice 4, 5, 8 i 11 korpusa (7, 8, 34, 4, 11, 10, 39, 53, 43, 9, 19, 20, 26, 13 i 35 divizija i mnogobrojni samostalni odredi) na slobodnoj teritoriji zapadno od Neretve i južno od Save do jadranske obale, na ostrvima i poluostrvima južno od Splita pa do komunikacije Ljubljana — Rijeka;

— 3 i 12 korpus (17, 27, 38, 16 i 36 divizija) između Drine i Lima, Bosne i Neretve i južno od Save do linije Sarajevo — Višegrad, a 2 korpus (2, 3, 29 i 37, privremeno 5 divizija i Pri-

²⁾ Pored ostalih istoriskih odluka, na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, 29 novembra 1943 godine, odato je najviše priznanje Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima. Tada je ustanovljeno i dodijeljeno zvanje maršala drugu Titu za zasluge u vođenju rata i Revolucije, stvaranju Armije i organizovanju mnogih pobjeda nad okupatorom. Međutim, činovi u Narodnooslobodilačkoj vojsci uvedeni su u drugoj polovini 1943 godine.

morska operativna grupa) južno od njih do linije Titograd — Nikšić — Bileća — Trebinje — Nevesinje;

— Jedinice Glavnog štaba Srbije (21, 22, 23, 24 i 25 divizija i mnogi samostalni odredi) na teritoriji Istočne i Južne Srbije, a u Makedoniji jedinice Glavnog štaba Makedonije (samostalne brigade i odredi).

U proljeće 1944 godine Vrhovni štab je formirao *Operativnu grupu od devet divizija za prođor u Srbiju*, i to jednu podgrupu — 2, 5 i 17 divizija — u rejonu Berana, Andrijevice i Kolašina; drugu podgrupu — Prvi proleterski i 12 udarni korpus, tj. 1 i 6 proleterska i 16 i 36 divizija — u rejonu Istočne Bosne, Šavnika i Pljevalja i treću podgrupu — 11 krajiska i 28 slavonska divizija u rejonu Zvornika. U isto vrijeme istočno od Velike Morave i Ibra dejstvovali su 14 korpus preko Ozrena ka Istočnoj Srbiji, 13 korpus ka dolini Nišave, Vlasine i Južne Morave, a jedinice Operativnog štaba za Kosovo i Metohiju (1, 2, 3 i 4 brigada) na Kosovu i Metohiji.

Krajem septembra 1944 godine Narodnooslobodilačka vojska je imala 16 korpusa, 50 divizija, 21 samostalnu brigadu i 140 samostalnih partizanskih odreda. To je bila veoma respektivna snaga, tako da je Vrhovni štab mogao da grupiše znatne snage i na teritoriji Srbije, i to:

— Prvu armisku grupu (1 i 12 korpus — 1, 5, 6, 11, 16, 17, 21, 28 i 36 diviziju) prema Beogradu na liniji Obrenovac — Kosmaj — Smederevska Palanka i

— Drugu armisku grupu (14 korpus — 23, 25 i 45 diviziju, u Istočnoj Srbiji; 13 korpus — 22, 24, 46 i 47 diviziju, prema dolini Nišave, Vlasine i Južne Morave), dok je Druga proleterska divizija ostala pod neposrednom komandom Glavnog štaba Srbije i dejstvovala ka Stalaču i Kruševcu.

U oktobru 1944 godine, u završnim operacijama za oslobođenje Makedonije, dejstvovali su 15 korpus (41, 48 i 49 divizija) u Jugozapadnoj Makedoniji; 16 korpus u rejonu Velesa, Skoplja i Kumanova, a jednom divizijom na krivorečkom pravcu zajedno sa jedinicama I bugarske armije od tri divizije, dok je Bregalničko-strumički korpus (50 i 51 divizija) dejstvovao na bregalničkom i strumičkom pravcu zajedno sa 5 divizijom IV bugarske armije.

Poslije oslobođenja Beograda, krajem 1944 godine, formirane su I i II, a 1 januara 1945 III i 1 marta iste godine IV armija. 1 marta 1945 godine Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije dobila je naziv »Jugoslovenska armija«, dok je Vrhovni štab dobio svoj operativni organ — *Generalštab Jugoslovenske armije*.

U toku marta izvršeno je preformiranje i preoružavanje 30 divizija od ukupno 51 koliko ih je tada bilo. Formirane su i 2 vazduhoplovne divizije — jedna jurišna i jedna bombarderska, koje su stajale neposredno pod Generalštabom i 2 tenkovske brigade. Tada je naša vojska, koja je već bila prerasla u savremenu armiju od oko 800.000 boraca i starješina (računajući mornaricu i vazduhoplovstvo), imala slijedeći sastav:

I armija imala je: 10 divizija (1, 2, 5, 6, 11, 17, 21, 22, 42 i 48 diviziju), Drugu tenkovsku brigadu, Prvi protivtenkovski divizion, dvije artiljeriske brigade, jednu inžinjerisku brigadu, jedan autobataljon, bataljon veze, kao i pripadajuće sanitetske i pozadinske organe, tj. svega 130.000 vojnika;

II armija imala je: 11 divizija (14 korpus — 23, 28 i 45 diviziju, 3 korpus — 27 i 38 diviziju, 2 korpus — 3, 29 i 37 diviziju, 5 korpus — 4, 10 i 39 diviziju, jednu inžinjerisku brigadu, jedan PA divizion i jedan autobataljon, tj. svega oko 100.000 vojnika;

III armija imala je: 7 divizija (12 korpus — 16, 36 i 51 diviziju, 6 korpus — 12 i 40 diviziju, 10 korpus — 32 i 33 diviziju), jednu inžinjerisku brigadu, jedan PA divizion i jedan autobataljon, tj. svega 95.000 vojnika;

IV armija imala je: najprije 3 korpusa od 8 divizija (8 korpus — 9, 19, 20 i 26 diviziju, 11 korpus — 13 i 43 diviziju i 7 korpus — 15 i 18 diviziju), a kasnije još 3 korpusa (11 korpus — 30 i 31 diviziju, 6 korpus — 12 i 40 diviziju, 10 korpus — 32 i 33 diviziju), jednu brigadu, jednu PT brigadu, jednu inžinjerisku brigadu i jedan PA divizion, tako da je ukupno imala oko 95.000 vojnika. Pod njenom komandom bila je i naša Ratna mornarica;

— 4 korpus pod komandom Glavnog štaba Hrvatske u Baniji i Kordunu;

— Pod komandom Vrhovnog komandanta Četvrta operativna zona u Štajerskoj i Koruškoj i Opšta rezerva od 7 divizija (24, 25, 37, 41, 49, 50 i 2 proleterska) na prostoru: Kosovo — Sandžak — Zapadna Morava — Prača.

Pošto smo u početku smatrali da ćemo u pojedinim oblastima izvoditi dejstva nešto užeg partizanskog, pa i gerilskog karaktera, mi smo odmah poslije kapitulacije Jugoslavije počeli sa učvršćivanjem, proširenjem i organizovanjem na vojničkim principima ranije začete mreže vojne organizacije, a i pred rat radom Vojne komisije CK KPJ. U tom cilju stvorili smo male čete i odrede kojima je trebalo otpočeti napade na neprijatelja širom naše zemlje, težeći sveopštoj borbi i stvarajući uslove za ustanke, tj. za opštu oružanu borbu svih naših naroda protiv okupatora.³⁾ Mislilo se da ćemo na taj način najlakše pokrenuti i povesti narod u borbu i da ćemo, uz najmanje sopstvenih žrtava, još u samom početku noseniti niz ozbiljnih udaraca okupatoru, stvoriti mu nesnosno stanje i pomrsiti njegove vojno-političke planove na našem području. Mislilo se da ćemo na taj način postepeno stvarati i svoju vojsku i uslove za njena velika nastupanja koja će kasnije uslijediti. Takvim putem se moralо ići zbog nedostatka oružja i opreme, kao i zbog postepenosti i dugotrajnosti borbe koju je trebalo predvidjeti.

³⁾ »Još davno prije rata, to jest, prije napada na Jugoslaviju — kad je ratna opasnost bila blizu — 1938 godine, Partija je dala direktivu komunistima i komunističkoj omladini da se uče vladati oružjem i vojnoj vještini. U Beogradu je otpočela predvojnička obuka naprednih studenata formiranih u bataljone, uprkos tome što to režimu nije bilo po volji. Dalje, na osnovu direktive Partije, po čitavoj zemlji su napredne žene i mlade djevojke u gradovima, pa čak i u selima, polazile kurseve za bolničarke...« (»Referat druga Tita na V kongresu KPJ, Stenografske bilješke«, strana 47).

Kada je narod u većem dijelu naše zemlje — na poziv CK Komunističke partije Jugoslavije⁴⁾ — odmah pošao na opšti ustanak, mi ni tada nijesmo bili iznenađeni, jer smo i na to bili spremni, kao što su to pokazali kasniji događaji. Istina, mi smo brzo morali preuzeti niz novih, konkretnih i opsježnih organizacijskih mjera za učvršćenje svojih prvih partizanskih vodova, četa i odreda (čiji su organizacijski okviri u procesu borbe djelimično bili razlabavljeni) i brzo preuzeti vođenje borbe u mnogo težim i novim uslovima ustanka — u uslovima naoružanog naroda. Zato smo odmah sami preuzeli rukovođenje ustancima od vrha do dna i njihovim dejstvima sve više davali organizovani vojnički borbeni karakter, boreći se protiv stihije i čisto partizansko-miliciskog karaktera vojske. U tom cilju smo preko Vrhovnog štaba, koliko god smo bolje mogli, na

⁴⁾ U zaključku svoga proglaša od 12 jula 1941 godine, Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije — obraćajući se radnicima, seljacima, građanima i omladini — kaže:

»U boj! U boj protiv fašističke okupatorske bande koja teži da istrijebi ne samo najveće borce naroda, već i Slovene na Balkanu, koja teži da podjarmi čitav svijet, koja teži da zavede najstrašniju vladavinu nad narodima koju pamti istorija. U boj, jer je sad kucnuo čas da zbacimo okupatorski fašistički jaram...« U boj, u posljednji boj za uništenje fašističke zaraze!

(Tito, »*Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije*«, I, str. 15).

Medutim, i prije toga, 22 juna 1941 godine, CK Komunističke partije Jugoslavije izdao je proglašenje u kome je pozvao narode Jugoslavije na oružanu borbu. U tom proglašenju se, između ostalog, kaže:

»Proleteri sviju zemalja Jugoslavije, na svoja mjesta, u prve borbene redove... Spremajte se hitno za posljednji i otsudni boj... Komunisti Jugoslavije! Stanite na čelo radnih i nacionalno ugnjetenih masa i vodite ih u borbu protiv fašističkih tlačitelja naših naroda. Izvršite svoju dužnost avangarde radničke klase Jugoslavije. Naprijed u posljednji i odlučni boj za slobodu i sreću čovječanstva.«

(»*Kalendar važnijih događaja Narodnooslobodilačkog rata*«, 1951, str. 4 i 5).

jednom opštem planu povezali sva naša krupnija dejstva i borbi dali karakter opštег nastupanja, u kome je učestvovala Narodnooslobodilačka vojska — upravo čitav naš narod. Pri tome smo sva borbena dejstva sve više i više vojnički povezivali (jer su politički već bila povezana) u jednu cjelinu i na taj način stvorili jedan novi, veliki i izvanredno značajan jugoslovenski front u Evropi.

Pošto smo još od prvih dana počeli sa nastupanjem (jer smo bili svjesni da ćemo samo tako moći ne samo da zadajemo udarce neprijatelju, već i da stvorimo takvu armiju koja će biti sposobna da rješava sve zadatke koje joj Narodnooslobodilački rat bude postavljao) mi smo preduzimali sve mjere da bi rat što prije dobio karakter borbe najširih ali vojnički dobro organizovanih narodnih masa. Stoga je bilo potrebno da prvi i najkompaktniji ustanički odredi prime na sebe ulogu jezgra iz koga će se formirati vojska i da u isto vrijeme proširuju ustanak i prenose ga na što šira područja — da dižu narod na čitavoj teritoriji Jugoslavije u borbu protiv okupatora. Trebalo je što prije povojničiti ustanke u pojedinim krajevima, da bi tako vojnizirani mogli odmah postati ozbiljna vojna i vojno-politička snaga koja nikako ne bi dozvolila da narodnooslobodilačka borba splasne ili da se ugasi, čak i onda ako bi se u nekom kraju pretrpio i neki neuspjeh ili ako bi došlo do uzmaka. To povojničavanje — upravo organizovanje ustaničkih masa od samog početka u vojne formacije — stvorilo je solidnu materijalnu bazu — Narodnooslobodilačku vojsku — za dalje vođenje rata i revolucije i omogućilo da se te vojne formacije brzo pretvore u vojsku koja će biti sposobna da odgovori i zadacima vođenja rata i zadacima jednovremenog sprovođenja revolucije.

Kada govorim o povojničenju (vojniziranju) ustanaka onda mislim i na borbu protiv stihije, koja je itekako ometala a u težim situacijama i jako nagrizala još nesavršenu i dosta slabu vojnu organizaciju. Borba protiv stihije značila je u isto vrijeme i borbu protiv malograđanskog liberalizma i anarchizma koji ne trpe čvrstu organizaciju te im zbog toga ne može biti ni mesta u vojnoj organizaciji. Relativno mali procenat radničke klase kod nas, u odnisu na seljačke mase, imao je veliki značaj, blagodareći ulozi Komunističke partije i komunistima u armiji. Borba protiv seljačke stihije bila je ponekad veoma važna i oštra. Ona je imala i razne forme — počev od mobilizacije, polaganja zakletve, zavođenja stroge discipline pa do prebacivanja jedinica iz njihovog rodnog kraja u sasvim druge krajeve zemlje. U toj borbi je imao najvažniju ulogu uporan politički rad naše Partije i čitavog političkog aparata i u Armiji (politički komesari) i u narodu na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji (Partija, politički organi vlasti i narodnooslobodilački odbori). Borba protiv stihije vođena je — iako u smanjenom obimu — sve do kraja rata, ali je — blagodareći konstruktivnom političkom radu sve više i više slabila, tako da u kasnijim periodima rata nije pretstavljala nikakvu opasnost. Prema tome, od brzine vojničkog povezivanja, odnosno povojničenja narodnih masa, koje su uzele učešća u ustancima, zavisilo je formiranje vojnih jedinica (odreda, brigada) — na čemu se i zasnivala izgradnja naših oružanih snaga. Zahvaljujući tome mi smo u početnom periodu rata mogli dozvoliti onakvo osipanje odreda poslije prve protivofanzive okupatora i jednovremeno spasiti Narodnooslobodilačku vojsku od raspadanja prije nego je bila učvršćena i usavršena kao vojna organizacija.

Velika politička, moralna i vojnička snaga naše vojne organizacije od samog početka omogućila je Narodnooslobodilačkoj vojsci da lakše prebrođava privremene krize i padove i da se ubrzo poslije toga ponovo uzdiže kroz proces borbe i još bolje učvršćuje. To je bio akt čije bi zakašnjenje moglo dovesti u pitanje ne samo stvaranje jedinstvene i borbene armije, već i njen karakter, kao i karakter borbenih dejstava koje je ona morala da izvodi bez predaha i kolebanja.

Stvaranje prvih proleterskih i drugih brigada bio je veoma važan, upravo presudan čin u vojniziranju naših boraca i starješina — u vođenju rata u cjelini, jer je to bio jedini pravi i mogući put izgradnje armije i principa na kojima će ona dalje živjeti, boriti se i stalno se i uporno izgrađivati. Bilo je vrlo važno što je to učinjeno u samom početku, jer je time udaren temelj i našem gledanju na organizaciju armije, koja je jedino mogla da rješava i koja je stvarno rješavala teške i komplikovane zadatke Narodnooslobodilačkog rata.

Baš zato što smo shvatili proces razvitka oružanih snaga i potrebu neprekidnog i sve čvršćeg vojniziranja narodnih ustanaka, mi smo od Narodnooslobodilačke vojske mogli tako brzo stvoriti čvrstu vojnu organizaciju. Taj proces je bio objektivno nužan i moguć zbog velike moralne i političke snage naših naroda. U nekim jedinicama je bio brži, u drugim sporiji, što je zavisilo od bezbroj uslova koje je stvarala objektivna situacija i praksa rata. On, svakako, nije išao bez teškoća i trenja koje u sebi mora nositi armija koja je izrasla iz partizana, ali je izvršen u rekordnom vremenu i na revolucionaran način. To je bio težak i složen proces koji se zasnivao na svijesti boraca i starješina — na visokoj svijesti i bor-

benoj disciplini naših narodnih masa u borbi za nezavisnost i slobodu. Zbog toga smo za tako kratko vrijeme i mogli stvoriti takvu vojsku koja je bila spremna da se kao prava armija odlučno suprotstavi mnogobrojnim okupatorskim snagama.

Blagodareći svome tako brzom kvalitativnom i kvantitativnom razvoju i svome organizacionom učvršćenju, naše snage su jednovremeno izvodile niz operacija na čitavom jugoslovenskom ratištu, ali pri tome nikada nijesu zapostavljale ni sadejstvo sa sopstvenim partizanskim snagama. S druge strane, naše su brigade i divizije — pored krupnih i smjelih manevra — svakodnevno izvodile i sitne partizanske akcije (zasjede, prepade, demonstracije, itd.), nasljeđujući u mnogo čemu partizanske odrede iz kojih su uzimali sve što je bilo najbolje i najefikasnije. Međutim, ukoliko su naše snage više rasle, utoliko su sve više otpadale niže forme dejstava, iako su se poneke od njih trajno zadržale, prilagođavajući se novim uslovima u pojedinim etapama rata. Zbog takvih dejstava neprijatelj je morao stalno da rasparčava i drži na oprezi svoje snage, jer nikad nije mogao sasvim pravovremeno i dobro da procijeni naše opšte namjere, ni namjeru pojedine operativne grupe, ni pravac i vrijeme njenog novog udara. Iz neprijateljskih dokumenata danas vidimo da se naši neprijatelji mnogo žale najprije zbog toga, a i zato što su nas potcijenili, i da jedan dio krivice svaljuju na četnike i ustaše koji im nijesu davali ni približno tačne i svojevremene informacije.⁵⁾

⁵⁾ Četnici i ustaše su uvijek davali takve podatke o nama, s težnjom da prikažu kako su naše snage neznatne jačine i da se, ustvari, svode na »grupe i grupice«, kako bi, na taj način, istakli značaj svojih snaga i sebi obezbijedili što bolje mjesto u Italiji i u Trećem Rajhu, a četnici i kod Saveznika.

Ono što će našoj Armiji svakako ostati kao trajan i dragocjen kapital jeste živi, preduzimljivi, stalno inicijativni partizanski duh,⁶⁾ koji je prožimao sve naše operacije, svaki naš manevar, svako naše borbeno dejstvo. Ako se to ima u vidu, onda se može reći da su i naš rat i naša Armija bili izrazito partizanski, i objasniti zašto smo izvojevali tako kompletну pobjedu. A taj duh i danas služi i dalje će služiti kao sigurna osnova za dalju izgradnju naše Armije.

Da smo išli drugim putem, to jest da smo u razvoju i izgradnji naše Armije zapostavili neke od ovih organizacijskih formi, mi bismo vrlo često morali da u većoj ili manjoj mjeri rasparčavamo (cijepamo) udarne snage koje su sačinjavale naše operativne grupe. One bi time brzo gubile od svoje udarne moći, jer njihova sitnija dejstva ne bi bila onako efikasna kao što su bila dejstva partizanskih odreda, koja su vješto kombinovana sa dejstvima tako krupnih operativnih grupa. Ovo tim prije što su odredi, i poslije izvršenja nastupne ili odbrambene akcije, skoro uvijek ostajali na svojim mjestima (dok je na oslobođenoj teritoriji jedan dio odreda upotrebljavan i za popunu brigada i partizanskih straža, a drugi dio vršio dalju mobilizaciju, dotle se odred na neoslobodenoj teritoriji, odmah po njenom napuštanju, opet formirao kao borbena jedinica). Kombinacijom takvih sitnih i krupnijih partizanskih akcija i krupnih operativnih dejstava, mi smo, takoreći, imali »profesionalnu vojsku«, formiranu u brigade, divizije i korpuze, a na drugoj strani, veći dio donekle naoružanog naroda (kao rezervu) kome su bolje odgovarale te niže forme, jer su mu dozvoljavale da se

⁶⁾ Tog duha su imali i drugi, iako u manjoj mjeri, ali oni nijesu imali onakvog duha kakvim su bile prožete naše operacije.

bori u svom rejonu, povremeno, partizanski, da predahne i donekle obradi zemlju, pa čak i da sačuva svoju kuću (iako im to nije uvijek uspijevalo). Na taj su se način teritorija i narod na njoj sve više konsolidovali i pre-stavljadi solidan oslonac armije i bazu za dalju popunu njenih jedinica.

Kao što se vidi, jedan od osnovnih ciljeva našeg Narodnooslobodilačkog rata bilo je stvaranje armije u toku samog rata i uporedo sa njegovim izvođenjem. Istovremeno sa tim postavljalo se i pitanje puta njene dalje izgradnje, jačanja i usavršavanja. A taj put izgradnje zavisio je umnogome od naših specifičnih uslova, kao i od raznih objektivnih i subjektivnih faktora, jer je neosporno da bi njena struktura bila drukčija da je, naprimjer, kao francuski »maki« ili belgiski i holandski »gerilci«, imala zadatak da pruža neku vrstu otpora i da osigurava i pomaže dejstvo Saveznika poslije iskrcavanja da bi na taj način očuvali nacionalni duh (nesumnjivo je da je i to pričinjavalo izvjesne teškoće okupatoru, jer je time ometano uvlačenje okupiranih naroda u aktivnu borbu na njegovoj strani), a sasvim drukčija kad je merala da vodi višegodišnju i najžešću oružanu borbu sa nadmoćnjim neprijateljem⁷⁾). Baš zato što naša borba

⁷⁾ Interesantno je mišljenje francuskog generala P. E. Žakoa o tome pitanju koje je iznio u svojoj knjizi »Osvrt na strategiju Zapada«. Tako, naprimjer, u poglavljtu »Važnost partizanskog ratovanja i narodnih pokreta u početku sukoba«, između ostalog, on kaže:

»Partizanski rat u Francuskoj se pojavio tek tri godine poslije početnog poraza, a otvorene akcije sabotaže nekoliko mjeseci prije pojave partizanskog rata. Sinovi podzemnog pokreta su se povezali mnogo ranije i mnogi hrabri ljudi su se prihvatali tog veoma opasnog zadatka. Da bi njihove akcije mogle dobiti oblik partizanskog ratovanja bilo je potrebno da okupator i oni koji su mu služili svojim zlodjelima i nepodnošljivim postupcima izazovu dobar dio stanovništva da prihvati perspektivu otvorenog

nije bila »pokret otpora«, ona je, za razliku od ostalih, bila i dobila naziv Narodnooslobodilački rat. A taj rat su, kao što sam već napomenuo, ustvari sačinjavale desetine i desetine »malih ratova«, koji su svaki za sebe bili veoma intenzivni i koji su ukupno pretstavljali jedan novi front za okupatora u Evropi. Takav intenzivan rat je još u samom početku prevazišao forme i okvire partizanskog rata, jer je stvaranjem armije u vojničkom i vojno-političkom pogledu dobio specifičan karakter — karakter kombinovanog Narodnooslobodilačkog rata. Samo se u njemu i njime mogla stvoriti takva armija koja je odgovarala uslovima Drugog svjetskog rata za vođenje

---

otpora. Nada u iskrcavanje Saveznika, u vezi sa mnogo kasnijim uspjesima u Africi i Italiji, pretstavljala je jedan nov argument za privlačenje kolebljivaca i plašljivaca. Zbir svih tih faktora dozvolio je Francuskoj da već od jeseni 1943 dode do zaključka da bi mogla ponovo uzeti važan udio u borbi, zahvaljujući opštem ustanku koji je pojačao povjerenje, koje su još ratni uspjesi njene obnovljene armije u Africi već bili povratili.

Prema tome, nije razumno očekivati da se u slučaju novog sukoba pomoću partizanskog ratovanja mogu nadoknaditi početni neuspjesi. Tako nešto očekivati znači stvarati sebi iluzije o brzini narodnog reagovanja i potpuno nepoznavati atmosferu koja je potrebna za njegov razvoj. To je isto što i pobrkatи legendu sa stvarnošću.

Sasvim je očigledno da bi snage regularnih armija u početku jednog međunarodnog sukoba, na sebi svojstven način, ako ne isključivo, a ono bar privremeno, nastavile da odlučuju o sudbini zemalja koje moraju braniti. (Sve podvukao general Žako). Partizani bi ih mogli pomoći u početku u vrlo ograničenim razmjerama. Oni bi dobili jači uticaj tek poslije narastanja koje nastaje kao posljedica uobičajene drame svake invazije. Narodni ustanak protiv stranog osvajača u jednoj nezavisnoj zemlji sa čvrsto postavljenom unutrašnjom organizacijom i snabdjevenoj dovoljnim vojničkim aparatom izbjiga tek poslije ozbiljnih poraza koji povlače za sobom manje-više potpuni nestanak regularnih snaga. On u isti mah pretstavlja održanje kontinuiteta nestale armije i pokušaj rađanja jednog novog vojničkog sistema. (Général P. E. Jaquot, »Essai de stratégie occidentale«, drugo izdanje, 1953, str. 77—79).

uspješne borbe protiv okupatora i samo se u takvom ratu mogla izvojевati pobjeda i postići tako krupni i konačni rezultati kakve je postigla naša Armija.

4. Značaj i uloga Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba

Ustanci nijesu jednovremeno izbili u svim-djelovima (danас republikama) naše zemlje, niti je njihov zamah, kao ni sveopšta borbena aktivnost naroda, bio svuda isti. Zbog toga je nastupnim dejstvima u jednom kraju trebalo potpomoći i potstaknuti razvijanje ustanka i borbe u drugim krajevima. U tom cilju su i ustanički odredi, a naročito prve jedinice naše nove regularne vojske, svojim smjelim i odlučnim nastupanjem još od samog početka morali primjerom da pokažu svoju snagu i da sve više ulivaju duh pobjede, jer su jedino tako mogli očekivati da narod podje za njima u tešku, dugotrajnu i odlučnu borbu. Ovo utoliko prije što je ustank odmah pokazao da se učaurivanjem u manje partizanske grupe taktičko-diverzantskog ili sličnog karaktera, makar i u prvom — početnom periodu, narod ne bi mogao mobilisati do potrebne mjere niti našem ustanku dati onaj karakter koji je taj ustank — kao opštenarodno nastupanje — morao imati od samog početka, ako se htjelo obezbijediti da se naša borba može povoljno razvijati u uslovima koje je stvarao i imperativno nametnuo Drugi svjetski rat. Drugim riječima, trebalo je obezbijediti da tako grandiozna početna borba naših naroda ne splasne ili ne zamre, već da se sve više rasplamsava — što se moglo postići novim organizacijskim mjerama, naročito u pogledu same

strukture naših oružanih snaga. Trebalo je što prije učiniti nov kvalitativan skok u razvoju naših jedinica na putu stvaranja regularne armije. Zato je u prvom redu došlo do formiranja proleterskih i ostalih brigada, a zatim i do formiranja divizija i korpusa, tj. praksom bogatih regularnih jedinica koje su imale neviđenu manevarsku sposobnost i koje su bile neophodne ne samo za održavanje borbenog duha kod naroda, već i za dalje širenje ustanka i vođenje jedne sistematske, organizovanije i stalne borbe protiv okupatora.

Stvaranje jake Operativne grupe Vrhovnog štaba od nekoliko proleterskih i udarnih brigada, a kasnije i proleterskih i udarnih divizija, nesumnjivo pretstavlja najznačajniji akt kako za dalje učvršćenje naših oružanih snaga u toku rata, tako i za vođenje rata i njegov krajnji ishod. Time je bila ostvarena osnovna zamisao našeg vojnog rukovodstva za preuzimanje borbene inicijative u svim većim i mnogobrojnim manjim manevrima u cilju sistematskog uništavanja krupnih neprijateljskih formacija. Sada je grupa brigada, odnosno divizija, dejstvovala kao jaka udarna operativna i operativno-strategiska formacija i rješavala jedan za drugim krupne operativne i strategiske zadatke, obezbjeđujući sve uslove da, kasnije, zajedno sa ostalim snagama Narodnooslobodilačke vojske, postigne opšti strategiski cilj — uništenje okupatorskih i kvislinških snaga u Jugoslaviji. Sadejstvo unutar tih jedinica i između jedinica u samoj grupi olakšavalo je sve raznovrsnije taktičke i operativne manevre i omogućavalo izvršenje pohoda¹⁾ sa jednog na drugi dio jugo-

¹⁾ Pod pohodom podrazumijevam krupni operativni, operativno-strategiski ili strategiski nastupni maršmanevr kojim se rješavalo neko vojno-političko pitanje operativnog ili strategiskog značaja na dатој etapi razvitka rata.

slovenske teritorije u cilju uvlačenja novih snaga u borbu i obezbjeđenja novih osnovica za sve veće nove manevre.

Mislim da još ni izdaleka nije dovoljno ocijenjena uloga Glavne operativno-strategiske grupe Vrhovnog štaba, naime, da nije ocijenjena i sagledana njena uloga u vojno-političkom pogledu, i to kao grupe preko koje je Vrhovni komandant u znatnoj mjeri i direktno operativno uticao na tok razvitka narodnooslobodilačke borbe, preko koje je u operativnom smislu regulisao odnos i povezanost borbenih dejstava sa ostalim snagama u Jugoslaviji i odnos prema okupatorskim snagama (neprijateljima).

Ova grupa je od svog osnivanja (najprije kao grupa brigada) imala zadatak da svojim krupnim operativnim i operativno-strategiskim manevrima dade našem ratu opštej jugoslovenski karakter (i u operativnom pogledu), da likvidira sve vještačke barijere okupatora i da poveže dejstva onih naših snaga koje su se nalazile pod komandom glavnih štabova. Ona je takvim svojim dejstvima unosila zabunu u neprijateljsko planiranje, potpomagala ustanke u rejonima gdje je stizala i operisala, a svojim aktivnim manevrima vrlo često prinuđavala neprijatelja na pasivno očekivanje udaraca, tako da je mogla ne samo da održava ravnotežu snaga i iniciativu, već i da sama, ili u sadejstvu sa drugim jedinicama, oslobođa velike i važne teritorije. Pošto je na taj način vezivala za sebe velike neprijateljske formacije, ona je u toku čitavog rata dobrim dijelom rasterećivala ostale naše snage od neprijateljskog pritiska.

Važno je uočiti da je baš Operativna grupa dala našem ratu izrazito pokretni karakter koji mu je Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije bio ne samo namijento, već na taj način, i konačno obezbijedio. Ona

mu je, dakle, dala karakter stalnog pokreta — kombinovanih i smjelih manevara, kao i brzih koncentracija, kako radi nanošenja udara, tako i u cilju brzog izvlačenja (otstupnog maršmanevra) svojih snaga — da bi se izbjegli udari krupnih neprijateljskih formacija. Ona mu je dala i karakter organizovanih pokreta u cilju postavljanja svojih snaga u povoljniji položaj, stim što je te pokrete uvijek kombinovala sa udarom na nekom novom pravcu ili sa nekoliko manjih udara na nekoliko pravaca. Drugim riječima, *stalni pokret i aktivna dejstva bila su sistem života i rada te izrazito manevarske grupe koja je izvršavala sve veće i krupnije operativne i operativno-strategiske zadatke.* A formiranje sličnih grupa pri glavnim štabovima — u obliku brigada i divizija odražavalo je našu neprekidnu težnju za sve daljim usavršavanjem i jačanjem Armije i u isto vrijeme omogućavalo našem ratu da iz dana u dan postaje sve pokretniji i intenzivniji.

Blagodareći formiraju takvih grupa i takvom njihovom dejstvu neprijatelj nikada nije mogao ostvariti njihovo pojedinačno uništenje. Naprotiv, dok se jedna privremeno branila, ostale naše grupe su nastupale i ugrožavale njegove životne centre u Jugoslaviji. Zato se često i dešavalo da je neprijatelj prekidao ofanzive na pojedinom pravcu i prije nego što je uspio da postigne svoj cilj, iako na to nije bio prisiljen jedino dejstvom jedinica na dotičnom pravcu.

Nastupni maršmanevar Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba u Bosansku Krajinu (o kome će kasnije posebno biti riječi), svojom snagom i značajem, obezbijedio je novi, veliki i kvalitativni porast naših oružanih snaga. Iako je marš proleterskih i udarnih brigada od 250

km bio mali u odnosu na manevre koje je naša Armija u cjelini izvela na putu svog organizacijskog i vojno-političkog porasta, ipak je to bio jedan od rješavajućih manevara Narodnooslobodilačkog rata. On je omogućio učvršćenje i stvaranje novih brigada u Bosanskoj Krajini, Dalmaciji i Hrvatskoj, i stvorio preduslove za stvaranje divizija i korpusa, a time i prelazak na više forme manevra, na stvaranje nekoliko većih slobodnih teritorija, kao operativnih i strategiskih osnovica, na kojima su krupne operacije zamjenjivale taktičke bojeve.

Daljim formiranjem jake operativne grupe od nekoliko proleterskih i udarnih divizija stvorena je još veća mogućnost primjene velikih operativnih i operativno-strategiskih manevara sa novih, prostranih i bolje uređenih i osiguranih operativnih osnovica. To znači da je stvaranje tako jake i kompaktne manevarske grupe od proleterskih i elitnih udarnih divizija podiglo naše manevrovanje na još viši stepen u vojničkom pogledu. Time su kroz borbenu praksu bila organizaciono učvršćena naša dostignuća u taktici i stvoreni solidni temelji za rješavanje novih i sve složenijih operativnih i operativno-strategiskih zadataka u slijedećim etapama rata i revolucije. To je bilo obezbijeđeno zato što smo već raspolagali najbitnijim elementima za vođenje rata — jakim operativnim formacijama izvanredno velike pokretljivosti i udarne snage i uređenom operativnom osnovicom.

Ovdje treba naročito istaći da je brigada i dalje ostala važna osnova naših taktičkih manevara, iako su njena dejstva veoma često imala operativan značaj i prelazila taktičke okvire. Ona je, dakle, neprekidno učestvovala i izrastala u mnogobrojnim manjim bojevima, a i većim operacijama. Pored toga, brigada je zaslužila najveće

priznanje i slavu, jer je bila preteča dugih, brzih, iznenadnih i veoma uspješnih manevara. Našim proleterskim i udarnim brigadama, kao i prvim divizijama, moramo zahvaliti što smo tako brzo formirali svoje pravilno gledanje na manevar, na taj rješavajući element taktike i strategije našeg rata.

S druge strane, operativna grupa je davala operativno-strategiski pečat načinu vođenja rata u cjelini — u svim krajevima Jugoslavije. Njeno iskustvo u pogledu manevra, koje je prenošeno kroz odluke Vrhovnog komandanta i Vrhovnog štaba, brzo je postajalo svojina čitave Armije i moćno oružje u našim rukama za borbu protiv okupatora.

Vrhovni štab je dobio sve mogućnosti da neposredno objedinjava takoreći sva važnija dejstva na tako velikoj teritoriji, dok je Vrhovni komandant mogao da rukovodi pojedinom ili sa više operacija i da time daje i konkretne forme manevru i opšte okvire izgradnje naših oružanih snaga od voda i čete do divizije i korpusa.

Formiranjem Operativne grupe, ustvari je stvorena krupna, visoko kvalitetna i pokretna strategiska rezerva Vrhovnog štaba u rukama Vrhovnog komandanta. Time su u isto vrijeme obezbijeđeni uslovi za neprekidno održavanje inicijative u našim rukama, jer smo tada već mogli da izvodimo uglavnom operacije kakve smo htjeli i gdje smo htjeli. Dakle, Operativna grupa — kao rezerva Vrhovne komande — bila je najaktivniji, najsnažniji, najpokretljiviji, upravo elitni dio naših snaga, dio kojim je Vrhovni komandant najlakše mogao da utiče na tok operacija, bez obzira na to da li su one planirane u samom Vrhovnom štabu ili u štabu neprijatelja. Time se i može objasniti zašto je ta specifična rezerva, sastavljena

od brigada i divizija, mogla vršiti onako uspješne manevre i poduhvate i unositi nered i pometnju u neprijateljske kombinacije i planove. S druge strane, karakteristično je da je okupator ozbiljno respektovao snagu njenog manevra i udara i njenu izrazito veliku borbenost i umještost u vođenju operacija, i da ih — zbog svojih konzervativnih pogleda na partizanske i oslobodilačke ratove — nikada nije dovoljno shvatio, što mu se tako teško i svetilo.

Jednom riječi, *Operativna grupa je služila kao stabilan oslonac mnogim našim snagama. Ona im je olakšavala izvođenje dejstava i svojim primjerom ih potsticala na veću aktivnost, a, takoreći, neprekidnim borbenim kontaktom sa neprijateljem omogućavala im da predahnu, da se srede i prikupe za nove poduhvate i udare. S druge strane, ona je — unoseći stalan nemir i zbrku u neprijateljski tabor — obezbijedila uspješan i tako brz razvitak Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.*

5. Neka nepravilna i nastrana shvatanja o našem ratu i Armiji

Pri ocjenjivanju naše Armije i našeg rata neposredno poslije njegovog završetka, a i kasnije, govorilo se, i još se uvijek govori, da je to bila partizanska vojska, da smo ratovali »čisto« partizanski i da smo zbog toga bili prinuđeni da manevrujemo i da se ponekad krećemo i bez unaprijed određenog cilja. Čak se govori da smo imali i tu »prednost« što nijesmo raspolagali dovoljnim količinama oružja i drugih sredstava, iako je očigledno da bismo

zadavali mnogo snažnije i ubitačnije udarce samo da smo imali odgovarajuću tehniku. Pored toga, mnogo se manje i ređe govori o našim protivofanzivama i o krupnim i vješto kombinovanim protivmanevrima nego o našim ili neprijateljskim ofanzivama, iako smo većinu manevara izvodili baš u situacijama kada je trebalo brzo preoteti inicijativu od neprijatelja i preokrenuti situaciju u našu korist, i to pod vrlo teškim uslovima, naročito uslijed njegove opšte brojne i tehničke nadmoćnosti.

S druge strane, mi smo svoje brze manevre i protivofanzive, po pravilu, vršili manjim i skoro redovno već prilično ili sasvim zamorenim snagama, jer nije moglo biti ni govora o upotrebi nekih svježih snaga, koje bi — dolazeći iz operativne ili strategiske dubine — mogle postići siguran uspjeh. Zbog toga su neka razmatranja o »ofanzivama« jednostrana i često nepravilna, tim prije što ne uzimaju u obzir osnovne ideje kojima se rukovodilo naše vrhovno vojno rukovodstvo pri izvođenju tih operacija i što svim našim protivofanzivama i velikim protivmanevrima svjesno ili nesvjesno oduzimaju njihovu životnu snagu i onu njihovu dinamičnost kojom su bili stalno prožeti. Time se i borbena dejstva našeg rata često — svjesno ili nesvjesno — kvalifikuju kao reakcija na akcije neprijatelja, a naša Armija i njeni poduhvati potcjenuju, umanjuju i prikazuju u sasvim drugom i izopačenom, pa čak i u suprotnom smislu od onoga kakvi su stvarno bili.

Uzmimo, naprimjer, »Četvrtu neprijateljsku ofanzivu«. Zar nije tačno da su naše divizije u toku te ofanzive nastupanjem u novom pravcu brzo poremetile neprijateljske planove i dale joj sasvim drugi tok, isto onako kao i svim ranijim i kasnijim »ofanzivama«? Po-

znato je da se ta neprijateljska ofanziva, poslije svih neretljanskih manevarskih peripetija, a u skladu sa opštom idejom Vrhovnog štaba, pretvorila u našu krupnu protivofanzivu — u Neretljansku i Drinsku ili Neretljansko-drinsku operaciju (pošto su obe ove operacije izvršene takoreći jednim dahom i zamahom) — posljednja je izrasla iz prve i s njom se slila u jednu krupnu i duboku operaciju. Ovo naročito podvlačim zato što mislim da je već došlo vrijeme da se razmotri pitanje naziva krupnih operacija našeg rata.

Ako bi se ove naše operacije, kao i dosada, tretirale u okviru neprijateljskih takozvanih Prve, Druge, Treće, Četvrte, itd. ofanzive (koje su ustvari označavale samo odbranbeni dio naših krupnih operacija — operacija u kojima nikada nijesmo imali jedini cilj da likvidiramo neprijateljsku ofanzivu), onda bi se lako moglo doći do pogrešnog zaključka da su naša dejstva imala pretežno odbranbeni karakter. Drugim riječima, to bi značilo da se i naš rat isključivo potčinjavao ofanzivnim planovima i dejstvima neprijatelja, da smo ta njegova dejstva redovno najprije čekali da bismo se branili i reagirali. Na-protiv, zna se da je naš osnovni cilj (koji je prije ili kasnije i ostvarivan) bio da što prije pređemo u protivofanzivu i otpočnemo svoju ofanzivu, odnosno svoje operacije, bez kojih se nije mogao zamisliti ni uspješan rat, ni naše operacije, ni jačanje naših snaga poslije slamanja svake neprijateljske ofanzive.

Tačno je da je u pojedinim operacijama inicijativa u početku bila pretežno na strani neprijatelja, ali je ona često prelazila iz ruku u ruke ili je u toku iste operacije bila jednovremeno i u našim i u njegovim rukama na raznim sektorima bitačnog fronta. Međutim, inicijativa

je na kraju krajeva prelazila u naše ruke, čak i onda kada su naše već dosta iscrpljene, a nekad i desetkovane jedinice prelazile u protivnastupanje, ne radi toga da bi se »otarasile« neprijatelja, već da bi otpočele svoju novu operaciju i da bi novim snažnim nastupanjem tukle neprijatelja i osujetile njegove planove za mnogo duži period vremena. *Tako smo skoro redovno uspijevali ne samo da namećemo svoju volju neprijatelju i da ga napadamo i prinuđavamo ga na odbranu, nego i da stvaramo nove jedinice i nove teritorije koje su rasle poslije svake njegove, odnosno naše ofanzive.*

Najzad dosadašnje nazine naših operacija treba revidirati i zato što oni, donekle, unaprijed predodređuju i daju izvjesne nepravilne karakteristike tim operacijama, i što bi se takvim prilaženjem obradi našeg rata moglo doći do pogrešnog zaključka da smo u ratu preuzeli inicijativu i obezbijedili svoje perspektive tek onda kada smo likvidirali posljednje neprijateljske ofanzive (Šestu, Sedmu, i Osmu), tj. kada smo ušli u završni period rata. S druge strane, to je toliko uprošćeno da bi se mogao dobiti sasvim pogrešan utisak kao da se tu radilo o nekim našim pasivnim i beznačajnim dejstvima, bez obzira na to što su i naše relativno manje jedinice ili grupe često izvršavale operativne, pa čak i strategiske zadatke¹⁾. Zbog toga naš rat ili pojedine njegove etape i operacije, a naročito bojevi, mogu izgledati kao nešto nepovezano, isjeckano, nejasno, komplikovano, pa čak i vojnički i politički nerazumljivo. A ako neko pokuša da našem ratu oduzme onu njegovu široku političku osnovu i veliku moralno-političku snagu i da ga kao cjelinu, a i po-

¹⁾ Radi toga će u daljem izlaganju nazine neprijateljskih ofanziva stavljati pod znakom navoda.

jedine njegove epizode, prikazuje rastrganim i »sitničavim«, onda ga on tijeme degradira na suve bojeve i operacije (na čisto vojnička dejstva) i na silu odvaja od Revolucije koja je išla sa njim ruku pod ruku i učinila ga tako velikim.

Svoditi naš rat samo na manje taktičke ili krupnije, odnosno operativne infiltracije, tj. na čisto vojnička dejstva većih partizanskih jedinica, potpuno je besmisleno i štetno. To dolazi uslijed potpunog neshvatanja Narodnooslobodilačkog rata i njegovog opštenarodnog karaktera, ili zbog očigledne težnje da se po svaku cijenu negira ne samo postojanje naših regularnih jedinica (proleterske i udarne brigade i divizije) u početnom periodu rata, već i postojanje savremenije Narodnooslobodilačke vojske u toku čitavog rata. Jedan od razloga može biti i taj što se neki vojni pisci, ili uopšte oni koji se bave tretiranjem pitanja vojne misli, trude da prema »sličnim« dejstvima prije Drugog svjetskog rata, ili prema dejstvima pokreta otpora u drugim zemljama u Drugom svjetskom ratu, tretiraju i ta naša dejstva. Zbog toga oni olako i brzo dolaze do zaključka da su to bila dejstva manjih ili većih pokretnih (često seljačkih) naoružanih kolona, čiji je osnovni način dejstva bio infiltracija u pozadinu neprijatelja radi izvršenja nekih povremenih zadataka na partizanski način. A pošto su to, po njihovom shvatanju, bila periodična dejstva koja su se često i gasila da bi se opet manje ili više uspješno obnavljala, ona, tobože, nijesu ni mogla imati karakter i značaj velikih operacija sa operativnim i strategiskim posljedicama. Dakle, pošto nijesu uočili niti shvatili suštinu naše Armije i njene mogućnosti, prirodno je što ni oni, isto onako kao i naš

neprijatelj, nijesu mogli potpuno otkriti pravu suštinu njenih raznovrsnih i mnogobrojnih dejstava.

Ne treba zaboraviti da se kod nas dogodilo i nešto potpuno novo, nešto što je niklo u ratu koji smo vodili, ratu kojemu su neprijatelji prilazili na stari način — kao da se ništa novo i nije dogodilo. A to naše novo nikako ne ide u stare kalupe, niti su ti kritičari, studijom naših ratnih dejstava i Armije koja ih je izvodila, u svojoj glavi još stvorili mjere za te nove okvire. Možda i ovdje ima naše krivice što još nijesmo uspjeli da pružimo dovoljno informacija o suštini naše borbe i naše Armije, ali to ne može biti opravdan izgovor za objektivnog i nepristrasnog vojnog pisca i istoričara, koji je dužan da traži i koristi samo vjerodostojne podatke sa njihovog istinskog izvora.

Takva naopaka gledišta o našem ratu i Armiji imaju veze i sa pokušajem nekih pisaca da pri tretiranju »malog«, odnosno kombinovanog rata uvijek daju isuviše veliki značaj glavnim snagama, tj. regularnoj armiji (koju u našem slučaju nijesu »vidjeli«) i da zapostavljaju pomoćne snage i te, tobože, partizanske akcije i infiltracije, iako one mogu imati itekako veliku važnost. Ovako tretiranje »malih« ratova trebalo je velikim zemljama učesnicama u Drugom svjetskom ratu da bi više istakli rješavajuću ulogu svojih armija ne samo u vojničkom nego i političkom pogledu. Ono je, naprimjer, bilo potrebno Staljinu da bi se Rusi pojavili kao »oslobodioци« pojedinih zemalja, da bi te zemlje kasnije politički, ekonomski i vojnički potčinili svome uticaju, što su, uostalom, i ostvarili u nizu slučajeva. Nekima se nijesu sviđale armije otpora zato što su mogle poslužiti kao jezgra budućih armija koje bi pomogle svojim zemljama da po-

vrate, brane i očuvaju nezavisnost i da na međunarodnom planu igraju odgovarajuću ulogu.

Pošto su im te i takve armije bile poželjne samo do određene mjere trebalo je i unutrašnji rat tih zemalja protiv okupatora najprije degradirati (tamo gdje se »isuviše« razvio), a zatim vojnički likvidirati i dati mjesto politici u novim poslijeratnim uslovima, isključujući armije otpora iz politike u ime »demokratije i slobodnog razvijanja«, praveći od njih privjesak armija zapadnih Saveznika ili Sovjetske armije.

Pa i zbog svog nepravilnog stava, čak i prema svojim narodima, staljinska birokratija nije mogla očekivati i računati na neki ozbiljniji partizanski pokret u pozadini neprijatelja (izuzetak donekle čini Bjelorusija), jer Crvena armija nije privlačila narode Ukrajine, baltičkih zemalja i drugih naroda SSSR, niti im je davala perspektivu za vođenje takve borbe, a vjerovatno da ima još i mnogo drugih subjektivnih i objektivnih razloga. Takve pokrete i organizacije vojske u pozadini Rusi nijesu ni forsirali ni pomagali (kao ni naš), jer su se vjerovatno bojali da se ti narodi u jednom takvom ratu mogu isuviše »emancipovati« u nacionalno-oslobodilačkom pogledu.

Oni su preko radija i štampe i u svojim govorima (čak i Staljin lično) pozivali narode SSSR da se bore protiv okupatora, da obrazuju partizanske odrede i stvaraju nesnosno stanje za okupatora u okupiranim krajevima. Međutim, prilikom svog nastupanja, Rusi su postupali sa partizanima na tim teritorijama kao da nijesu mnogo znali o njima i njihovim dejstvima. Štaviše, oni su ih ponekad trpali u logore za stare grijehе ili u redovne jedinice Crvene armije kao obične borce čak

i one koji su u toj borbi postali partizanske starješine. Slično su omalovažavali partizane u Poljskoj, Čehoslovačkoj, pa i u Bugarskoj, a tako su pokušali da postupaju i prema nama. Međutim, u tome nijesu uspjeli, pored ostalog i zato što smo mi već imali regularnu armiju koju smo izgradili u Narodnooslobodilačkom ratu i Narodnoj revoluciji.

Nekima, naprimjer, u Francuskoj armiji vjerovatno je bilo potrebno da se smanji značaj i vojnički smisao unutrašnjeg pokreta otpora zato da bi njihov pokret postao značajniji i da narodne mase, koje bi bile uvučene u jedan narodnooslobodilački revolucionaran rat, ne bi poslije rata otišle još dalje, čak i do »smjelosti« udjela u političkoj vlasti. Taj strah od diobe vlasti nije bio opravдан, jer su u njoj, vjerovatno, mogli naći mjesta svi oni koji su na bilo koji način ratovali za slobodu i nezavisnost Francuske. Možda bi između ta dva pokreta i ranije došlo do kompromisa da je pokret otpora imao jaku i dobro vođenu armiju (da su »maki« prerasli u armiju). To bi, svakako, doprinijelo da se Francuska preporodi i izbjegne teške posljedice poraza iz 1940 godine, koje su se morale odraziti na moral jedne nacije sa tako borbenim tradicijama. Međutim, izgradnja armija (sličnih našoj) u tim zemljama, na bazi pokreta otpora i oslobodilačkih ratova, značila bi krupan korak na putu osamostaljenja svih tih naroda.

Pored toga, razni pisci zaboravljaju da je naš rat bio i narodnooslobodilački (i revolucija), i jedan dugi i neprekidni oružani ustank. To znači da se naš rat morao upravljati prema svojim uslovima i po zakonima oružanog ustanka, sa svojim jasno određenim ciljem (borba protiv okupatora, a za socijalizam) i biti stalno aktivan, rastući kako po širini dejstva tako i po raznovrsnosti

formi manevra. A to nijesu shvatili ni politički ni vojni rukovodioci u ostalim zemljama pokreta otpora u Evropi i van nje. Oni su, naprimjer, od samog početka manevrovali u uskim rejonima i okvirima i pasivno se odnosili prema manevru. Manevar im je služio za spasavanje, a ne kao sigurno sredstvo za dalje razvijanje borbe, za jačanje i organizacioni i vojnički uspon armije radi postizanja konačnog cilja. Oni nijesu shvatili prvorazredni značaj vojske kao naoružanog i isturenog odreda oslobođilačkog rata (revolucije), te su se morali zadovoljiti nižim i pasivnijim formama manevra, koje su bile preslabe ne samo za stvaranje jake armije, već i za rješavanje krupnih operativnih i strategiskih zadataka. Tako je čitava njihova djelatnost dobila odbranbeni karakter, odbrana je postala sama sebi cilj, a borba se sve više izrođivala u pasivno iščekivanje koje se na kraju moralо završiti opštim otstupanjem, kao naprimjer u Francuskoj i Belgiji, a kasnije u Poljskoj i Čehoslovačkoj, Mađarskoj, Rumuniji i Bugarskoj, koje su i zbog toga manje ili više došle u zavisan položaj od Sovjetskog Saveza.

S druge strane, neki naši pisci u težnji da prikažu punu veličinu našeg rata i pokažu kako je »vojnički« vođen, često pokušavaju da ukalupe sve naše bojeve, operacije i dejstva u neke »savremene« forme manevra, misleći da će i time našoj Armiji »osigurati« dostojnije mjesto među armijama koje su se borile u Drugom svjetskom ratu. Oni čak izmišljaju: ešelone, rezerve, ponekad uslovljavaju dejstva, prenebregavaju sitne akcije i bojeve i stvaraju neke svoje odnose snaga — gledane iz današnje perspektive — i ukalupljuju ono što je prošlo u nešto što je »savremeno«, iako mu to nikako ne odgovara. Oni

na taj način zapostavljaju osnovne elemente našeg metoda vođenja operacija — metoda koji je dao specifično obilježje našem ratu, u kome je čitava naša zemlja postala takvo ratno poprište. Oni vjerovatno smatraju da će ubjedljivije dokazati i istaći snagu naših borbenih dejstava ako pokažu da smo uvijek po istom metodu planirali bojeve i operacije, da smo i mi vršili artiljeriske pripreme i probobe i da smo dejstvovali na operativnom prostoru isto onako kao i savremene armije. Oni misle da time najbolje dokazuju kako smo dali svoj doprinos vojnoj misli i kako će naš starješinski kadar biti sposoban da vodi savremene bojeve i operacije tek onda kada bude usvojio samo takvo »savremeno« shvatanje koje se može uklopliti u te opšte okvire. Misleći da time doprinose daljoj izgradnji naše Armije i da time podižu značaj naših borbenih dejstava, oni, i ne sluteći to, nanose veliku štetu i našoj vojnoj misli. Ustvari, takva shvatanja su nenaučna, štetna i pogrešna, jer degradiraju i svode naše iskustvo na jedan izmišljeni i štetan šablon i one mogućavaju njegovo objektivno sagledavanje i obrađivanje, uopštavanje i korišćenje.

Neosporno je da su za nas bile dobre i značajne i one manje borbe, bojevi i operacije, bez obzira na to što nijesu potpuno odgovarali svim zahtjevima neke druge vojne prakse. Zato o njima treba pisati tačno onako kako su se i odvijali, jer se njihovom tačnom obradom može mnogo postići u vaspitanju našeg novog kadra i shvatanju duha naših akcija i stremljenja u ratu. U njima mogu naći pouku i dovoljno materijala za bogaćenje vojne prakse i oni koji su rukovodili ratovima u drugim uslovima. Štaviše, velika raznovrsnost izvođenja naših dejstava

može mnogima od njih pomoći da nađu pravilno rješenje nekog svog problema.

Donositi zaključke samo o jednom dijelu rata (koji se, naprimjer, odnosi na bitku na Sutjesci u »Petoj neprijateljskoj ofanzivi«, i pisati o njemu samo po suhoj i nepotpunoj dokumentaciji (koja je inače dobrim dijelom i izgubljena), a pritom zapostaviti dotle neviđen moral, prometejske muke i patnje naših ljudi, izuzetne i neopisive uslove pod kojima su oni sprovodili svaki boj i operaciju — bilo bi pogrešno, nepolitički i nevojnički. Zapostaviti, naprimjer, onu gigantsku i samoprijegornu borbu boraca i starješina 3 udarne divizije koja se žrtvala za spas ranjenika, niti je moguće niti bi bilo umjeno, ljudski i pravedno. Tu se mora reći kako su umirali naši borci i starješine, kako su živjeli, kako su se tukli i takoreći neprekidno jurišali, kako su se snabdijevali, kako su, najzad, ginuli potpuno ubijeđeni u ono za šta ginu. Zato se ne treba bojati slobodnog pisanja o tim događajima, jer koliko god se bude reklo, reći će se malo — u svakom slučaju mnogo manje od onoga što se zbilo u velikoj epopeji Sutjeske.

Tačno je da smo i mi po planu ratovali i većinu operacija unaprijed planirali, vodeći uvijek računa o situaciji i realnim mogućnostima za postizanje postavljenih ciljeva, ali niko od nas ne misli da ćemo u budućnosti ratovati isto onako kako smo ratovali u Narodnooslobodilačkom ratu. Mi ćemo, svakako, koristiti i bogata iskustva drugih armija — njihove korisne metode upotrebe jedinica, vođenja bojeva i operacija, upotrebe nove i moćne tehnike i primjene najsavršenijeg metoda, ali naša ratna iskustva moraju služiti kao osnova. Istina, ta dejstva moraju ući u neke okvire, ali će se ona u njima, ukoliko

se ne zaboravi naše ratno iskustvo, slobodno razvijati i dalje odlikovati raznovrsnošću formi manevra, elastičnošću dejstva, vještinom nanošenja najvećih gubitaka i najmanjim snagama, kao i velikom brigom za čuvanje ljudi i iskorišćavanje tehnike do maksimuma. Ali, to ne znači da ćemo dejstvovati na jedan isti ili približno isti način, jer tako nijesmo postupali ni u prošlom ratu, već smo se itekako prilagođavali i specifičnostima našeg rata i specifičnostima Revolucije, koja je u svim većim okrušajima ispoljavala svoj jak uticaj na vođenje borbenih dejstava. Međutim, zahtjevi koje nam je nametala Revolucija nikada nijesu smetali vojnim operacijama, već su im, naprotiv, davali onaj svenarodni, široki i svestrani, inicijativni i visoko borbeni karakter.

Zato naš rat može pravilno shvatiti i ocjeniti samo onaj ko shvati značaj i snagu manevra i ko ih uzima kao bazu izgradnje naše Armije; onaj ko shvata suštinu naših protivofanziva; ko zna da je naš rat bio ispunjen neprekidnim manevrovanjem i u napadu i u odbrani; ko shvata zašto se takoreći svaka neprijateljska ofanziva svršavala našom protivofanzivom, porastom naših snaga i novim slobodnim teritorijama, koje su zajedno sa novom i već prekaljenom živom silom služile kao osnovica za još brže, složenije i smjelije manevre, kakvi su bili oni poslije »Pete ofanzive«, a naročito u toku 1944 godine i kasnije do svršetka rata.

Ko ne shvata da je taktika i strategija Partije u našem Narodnooslobodilačkom ratu, kao nigdje dosad, kroz Narodnu socijalističku revoluciju, davala pečat taktici i strategiji vođenja vojničkih i revolucionarnih masa, taj će kao »učen« čovjek vidjeti samo taktičke ili »čak« i operativne epizode rata kako su izolovane jedna od druge,

a ne povezane i jedinstvene kakve su stvarno bile. On, prema tome, neće razumjeti ni naš opšti strategiski manevar (kao što ga u ratu nijesu razumjeli neprijatelji), ni armiju koja ga je odlično izvela. On će sve neminovno svesti na isjeckane bojeve i bitke i brzo se izgubiti u nebitnim pojedinostima, važnim tek ako se gledaju u opštem sklopu vođenja rata i revolucije. On neće shvatiti da su niže partizanske forme uslovjavale više forme, da su one najniže bile jedino moguće i najbolje u početnom periodu rata i da su u slijedećim etapama prerastale u sve više forme, da bi na kraju prerasle u opšte nastupanje 1944—1945 godine koje je dovelo do krajnje pobjede.

II. — KARAKTER DEJSTAVA NAŠE ARMIIJE

1. Naš metod upotrebe jedinica

Čim je izbio ustanak u našoj zemlji morali smo tražiti i primjenjivati za nas najcjelishodniji a za neprijatelja najubitačniji metod upotrebe jedinica i vođenja borbe. Tu nije bilo vremena za čekanje, niti se smjelo mnogo osvrtati na nečije norme i normative, već ih je trebalo stvarati i uopštavati na osnovu sopstvene prakse i u toku same borbe — odmah poslije prve etape ustanka i onih »čisto« partizanskih dejstava kojima se odlikovao početni period našeg rata. Međutim, to se pitanje vrlo oštro postavljalo i onda kada smo planirali dizanje ustanka i čim smo otpočeli narodnooslobodilačku borbu protiv jakih okupatorskih snaga. Drugim riječima, trebalo je od samog početka riješiti pitanje upotrebe naših oružanih snaga ne samo na čitavoj teritoriji Jugoslavije, već i posebno u svakom pojedinom rejonu zemlje, kako prema stepenu razvitka borbe u njima, tako i prema svim ostalim uslovima. Pored toga, morali smo voditi strogo računa o tome da pošto-poto sačuvamo svoje snage i da ih obučimo da dejstvuju sve bolje i umješnije, kako bi mogle što prije prerasti u snažnu i savremenu armiju. Pri tome je

odmah trebalo riješiti glavno pitanje — da li ćemo se upuštati u otsudne i krupne operacije ili ćemo sa okupatorom najprije voditi mnogobrojne sitne a kasnije sve veće i veće bojeve i izvoditi danonoćne akcije na štem operativnom prostranstvu, bez obzira na to što smo mogli voditi i veće bitke, naročito od onog trenutka kada smo počeli stvarati svoju organizovaniju vojsku. Drugim riječima, trebalo je riješiti pitanje da li ćemo voditi masu »malih ratova« ili ćemo pribjeći nekim velikim sudarima da bi se »izbjegla« duga i teška borba — kako su to često mislile naše seljačke mase. Dok je prvo bilo moguće i realno, jer je potpuno odgovaralo tadašnjoj situaciji, dotle je ono drugo bilo besmisленo, jer bi nas — bez oslonca na realnu bazu — neminovno i brzo odvelo u avanturizam, u seljački ustank koji bi brzo propao kao i skoro svi seljački ustanci.

Kao što se vidi, trebalo je odrediti poseban *metod vođenja* tih, već od samog početka dosta velikih, vojničkih masa — *metod vođenja bojeva i operacija* (kojih se nije-smo nikada odrekli). Trebalo je najprije odrediti metod najcjelishodnije upotrebe partizanskih jedinica, još nedovljno čvrstih i slabo pokretnih (iako jakih i do 1.000 — 2.000, pa i do 3.000 boraca u nekim krajevima), a kasnije i metod upotrebe vojnih jedinica Narodnooslobodilačke vojske na svim stepenima njihovog brzog i specifičnog prerastanja u regularne vojne jedinice. Najzad, trebalo je odrediti metod upotrebe naše vojske od onog momenta kada je prerasla u savremenu i bolje tehnički opremljenu armiju i kada je u većem stepenu otpočela da izvodi i frontalne borbe.

Pošto je uništenje okupatorskih trupa i oslobođenje zemlje pretstavljalo osnovni strategiski cilj naše borbe,

od samog početka je bilo jasno da treba ispoljavati ne samo sve veću odlučnost i sve više pojačavati snage Narodnooslobodilačke vojske, već i svakodnevno određivati taktiku dejstava, tj. davati odgovor na pitanje kako treba raditi. U početku su dejstva jedinica Narodnooslobodilačke vojske imala izrazito taktički karakter (iako su ove jedinice izvodile i operacije), tako da je od toga zavisio i metod njihove upotrebe — opšti karakter borbe protiv okupatora. Prema tome, bilo je neophodno uzajamno prilagođavanje vojske taktici i taktike vojsci.

Trebalo je što prije stvarati čvrste i pokretne jedinice koje će brzo i uspješno ovladati odgovarajućom taktikom i lako usmjeravati borbena dejstva sve savremenijim oblicima. To je bio najkomplikovaniji i najkritičniji period u razvitku armije i u njenoj upotrebi, jer je i malo zakanjenje moglo biti sudbonosno i za nju i za čitavu borbu koju je ona vodila, bez obzira na veličinu i odlučnost masa koje će u njoj učestvovati. Taj period se proteže od polaska naših naroda na ustank pa sve do stvaranja manje-više stalnih odreda, a nešto kasnije i jezgra armije — prvih proleterskih i udarnih brigada. Znači, bilo je od odlučujućeg značaja da se odredi najbolja i najjednostavnija taktika borbe i da se ta taktika uskladi sa tom još nerazvijenom i po svom formaciskom sastavu jednostavnom vojskom (jer tada još nijesu postojali rodovi). A ne treba zaboraviti da su skoro svi seljački ili slični ratovi u istoriji propadali na pitanju stvaranja takvih organizovanih oružanih snaga koje bi bile sposobne da u toku dužeg perioda izvode sve vidove boja i operacije koje će im borba neminovno nametati, a ne samo jedan ili nekoliko snažnih juriša. Prema tome, mi nijesmo smjeli dopustiti da i naš rat zbog toga ili zbog nekih trenutnih

kriza bude doveden u pitanje akamoli i da propadne, jer nijesmo smjeli propustiti najpovoljniju priliku koja se ukazala našim narodima da kroz Drugi svjetski rat i Narodnooslobodilačku borbu, sigurnije nego ikad, izvajuju svoju slobodu.

Smjernice naše strategije bile su mnogo jasnije, jer je ona bila jasno određena ciljevima opšte borbe protiv okupatora, tj. borbe na strani Saveznika, dok je taktiku trebalo određivati za svaku etapu borbe, takoreći za svaki konkretan slučaj — u čemu se i ogledala njena izuzetno velika elastičnost. Osnovna karakteristika našeg metoda sastojala se, dakle, u izvođenju mnogobrojnih taktičkih dejstava, da bi se pomoću njih obezbijedilo ostvarenje opšte operativne strategiske zamisli, koja je bila uslovljena samim karakterom našeg dinamičnog ustanka. Drugim riječima, trebalo je od samog početka osigurati stalnu ofanzivu — čak i onda kada bi se pri-vremeno nalazili u defanzivi — i tome cilju potčinjavati sve velike i male planove za vođenje rata. Bez toga se ne bi moglo zamisliti formiranje jednog solidnog metoda upotrebe naših jedinica, bez obzira na zamah i snagu ustanka, na povoljnost prilika u jednom ili nepovoljnosti u drugom kraju, ili na trenutne i veće slabosti okupatora.

Istina, ni kod nas u početku nije išlo sve lako, naro-čito u periodu kad je taj metod tek trebalo stvarati. Bilo je trenja, lutanja i teškoća. Tu je, svakako, bilo i grešaka. Međutim, ovdje je važnije to što smo se odmah učili i na tim greškama i što smo kroz intenzivnu i stalnu praksu rata vrlo brzo odbacivali ono što nam nije odgova-ralo i formirali svoje pravilno gledanje na metod izvođenja i stalnog unapređenja borbenih dejstava. Na to su nas neminovno nagonili ne samo ustanci, tamo gdje je borba

tako počela (Crna Gora, Srbija, B. Krajina, itd.) ili gdje se brzo omasovila, već i opšti i najraznovrsniji uslovi borbe koja se razvijala kroz ustanke ili kroz partizansku gerilu ili kombinaciju tih i drugih vidova vođenja borbe. Tako, naprimjer, masovna borba i ustanci su nas tjerali da ponekad držimo čak i nepotrebne frontove koje takva vojska, naravno, nije mogla održati pod pritiskom jačeg, izvanredno organizovanog i iskusnog neprijatelja. Zato se odmah pokazalo da je držanje krutih frontova u tim uslovima besmisleno, tako da su oni ubrzo morali ustupiti mjesto brzim pokretima i borbi u pokretu.

Držanje »frontova« se negativno odražavalo, više ili manje, svuda tamo gdje je duže trajalo, jer je to neprijatelj brzo i vješto koristio za koncentraciju svojih snaga i izvođenje udara. To je umrtvljavalo i nepotrebno vezivalo naše snage, tako da ih je neprijatelj mnogo lakše nalazio i tukao, umjesto da su se one iz pokreta brzo i iznenada bacale na njega, bez obzira na njegovu skoro redovnu brojnu nadmoćnost ili na snagu njegove moćne vatre.

Mi smo odmah shvatili da sve ne može ići kako mi hoćemo i kako isključivo nama odgovara, i da ćemo često nailaziti i na takve teškoće koje će izgledati čak i nesavladljive. Uočili smo i to da od samog početka moramo »vojnički« ratovati, i to vojskom koja još ni izdaleka nije bila armija koja raspolaže bar većinom svojih atributa. A taj težak i složen proces morao se brzo i bez zastoja odvijati, jer su naši ustanci od samog početka nametnuli masovnu i intenzivnu borbu, na koju je neprijatelj tako brzo i energično reagirao baš zbog toga što je bila takva. Zbog toga je, bez obzira na naš visok moral, organizovanom neprijatelju trebalo što prije suprotstaviti dobro organi-

zovanu i dobro i smjelo vođenu vojsku, koja će mu se i sa najoskudnijim sredstvima moći ne samo oduprijeti, već ga i tući, blagodareći u prvom redu svom najcjelishodnjem metodu borbe, pa bilo da tu borbu ona sama počinje, bilo da je neprijatelj nameće.

Taktika primjene najraznovrsnijih, vrlo rasprostranjenih i izolovanih borbi, brzih pokreta i udara redovno je davala odlične rezultate, tako da je brzo postala naš osnovni metod borbe. Takvu taktiku trebalo je primjenjivati naročito onda kada se moglo ocijeniti da će borba dugo trajati a da na pojedinim sektorima može doći i do nekih manjih neuspjeha, pa i većih uzmaka, samo zato da bi se u okviru čitavog jugoslovenskog područja stvorili povoljni uslovi za postizanje uspjeha od opštег značaja i da bi se nadmoćnije okupatorske snage toliko razvukle i dezorientisale da se tako razvučene mogu mnogo lakše i uspješnije tući. Prema tome, u prvim etapama rata taktika je imala veliku prednost. Njoj je i kasnije u operacijama bilo obezbijeđeno dostojno mjesto, jer su sitni bojevi i akcije stalno prožimali i sve naše krupne poduhvate. Za nas je bilo daleko važnije da neprekidno zadajemo udarce neprijatelju i da mu na što većem broju mjesta nanosimo makar i sitne gubitke nego da vršimo neko tješnje povezivanje pojedinih operacija, a još manje bojeva, radi postizanja nekih krupnih efekata¹⁾ po svaku cijenu. Ovo tim prije što ne treba zaboraviti da ti mali ali stalni gubici u mnogobrojnim okršajima mogu biti toliko efikasni da se neprijateljska snaga takoreći neosjetno ali veoma brzo topi i iscrpljuje. Zato nije čudo što

¹⁾ Takvih je grešaka bilo počev od Pljevalja, Kupresa, Udbine, pa sve do onih uzastopnih napada na neke utvrđene garnizone koji ni izdaleka nijesu imali onaj značaj koji su im pridavali komandanti koji su ih napadali.

se naš metod borbe zasnivao na stalnoj aktivnosti, bez obzira na najraznovrsnije i najbrutalnije mjere okupatorske vojske i njenih satelita²⁾). Pri tome su i naša borbena dejstva stalno evoluirala i prilagođavala se praksi i iskustvima koja su sticana u okviru opšte jugoslovenskog fronta, jer nijednog trenutka, ni po koju cijenu, nijesmo smjeli stati da ne bi došlo do opasne stagnacije, pa čak i do nazadovanja u pogledu izvođenja borbenih dejstava. Takva stagnacija išla bi samo u prilog okupatoru, jer bi nas mogao stići i primorati da čak i svoje akcije počnemo potčinjavati njegovim dejstvima i njegovim zahtjevima. Zato niukom slučaju nijesmo smjeli ispustiti iz ruku inicijativu, već smo morali bar zadržati, ako ne i prevazići, onaj žestoki tempo koji smo već bili nametnuli neprijatelju (a i on nama) u početnom periodu rata. Bez tako solidnog metoda sa jasno postavljenom koncepcijom i

²⁾ Okupator je sam ili preko ustaša, četnika i raznih političkih snaga primjenjivao najbrutalnije mjere prema stanovništvu u pozadini i prema zarobljenicima sa ciljem da uplaši i odvoji narod od nas, da bi nas tako izolovane lakše i brže tukao. On se nadao da će time slomiti naš borbeni elan i ograničiti, pa čak i potpuno onemogućiti našu inicijativu. To se može vidjeti i iz Uputstva SS dobровoljačke divizije »Princ Eugen« — »Taktička načela za vođenje partizanskog rata«, od 27 aprila 1942 godine, u kome se između ostalog kaže:

»U slučaju razaranja telefonskih linija strijeljaće se za odmazdu određeni nadzornik, a ako bi ovaj pobjegao onda jedan član njegove porodice.

Ovo isto važi i za nadzor željezničkih linija i važnih mostova.

Fanatizovano stanovništvo, naročito srpske narodnosti, ne poštuje otmene i tolerantne postupke. Ono poštije samo grubu silu (str. 13).

Ako su partizani tajno organizovani na sopstvenom području, a stanovništvo (prestsjednik opštine) o tome nije podnijelo prijavu, to će se taoci iz toga mesta odmah pogubiti. Ako pak ne bi bilo nikakvih taoca na licu, onda će se strijeljati prestsjednik opštine i nekoliko uglednih građana i ta egzekucija objaviti stanovništvu iz cijele okoline.

U slučaju da nastupe gubici kod sopstvenih trupa, tada će se postupiti po ključu: jedan njemački vojnik = 100 Srba, dakle

bez vojnički čvrste i monolitne organizacije naša bi se borba brzo počela gasiti, a eventualno bi se i ugasila, kao što je brzo i planula, bez obzira na to što su je vodili idejno povezani, odvažni i visoko svjesni ljudi.

Da je naša borba bila vođena sa manje upornosti i intenzivnosti, ili da je dopustila da splasne u nekoj od kriza koje smo preživljavali, ona ne bi dala ovako krupne rezultate, jer ne bi mogla odoljeti silini naleta okupatorske vojske i mučkim napadima izdajnika i kvislinga. Zato se bez predomišljanja trebalo odmah odlučiti na najtežu i najbeskompromisniju borbu da bi se osiguralo odbijanje udaraca, održala čvrstina ustaničkih i partizanskih redova i omogućio prelaz u protivofanzivu na najširem frontu. Trebalo je takvu borbu voditi snažno i bez

za svakog njemačkog vojnika strijeljaće se 100 Srba, a za svakog ranjenog njemačkog vojnika 50 Srba.

Ako i stanovništvo bude učestvovalo u borbi na strani partizana, onda će se i ono do posljednjeg pobiti i sela zapaliti.

Ovu mjeru odmazde propisao je komandant okupirane Srbije svojom Uredbom koja se primjenjuje u borbi sa partizanštinom i ona se izvršava odmah na licu gdje je djelo izvršeno.

Uhvaćeni ustanici koji imaju oružje u ruci smjesta će se strijeljati ili objesiti, kao i svaki onaj koji se zatekne u njihovoj pratinji, ili za koga se utvrdi da potpomaže ili da je potpomagao ustanike. Mjesta u kojima je pronađena municija, ili koja su ma u kom vidu ukazivala pomoći ustanicima, imaju se spaliti. Mjesta, u čijoj blizini su izvršeni prepadi i koja se nalaze pod jakom sumnjom da su ustanicima služila kao oslonac, biće razorenata. Sem toga može biti cijelishodno da se njihovo stanovništvo evakuiše u koncentracione logore. Mjesta sa komunističkom upravom imaju se razoriti a muškarci odvesti kao taoci.

Ne uspije li se u tome da se ma na koji način pohvataju lica koja su uzela učešća u ustanku, tada može biti preporučljivo da se preduzmu opšte mjere odmazde, naprimjer strijeljanje muškog stanovništva iz obližnjih naseljenih mjesta po jednom izvjesnom klijetu (naprimjer 1 ubijeni Njemac = 100 Srba, jedan ranjeni Njemac = 50 Srba).

(SS Freiwilligen Division »Princ Eugen«, I-a, O. U., den 27. 4. 1942, Geheim! Taktische Grundsätze für die Führung des Kleinkrieges, str. 15, 16 i 17).

zastoja i što prije i solidnije u opštej jugoslovenskom obimu vojnički povezati i politički učvrstiti desetine i stotine njenih žarišta. A to se moglo ostvariti samo zato što smo znali šta hoćemo i što smo obezbijedili nužnu koordinaciju svih tih mnogobrojnih i raznovrsnih dejstava, makar to bilo i u vidu direktiva.

Baš zato što su naša dejstva bila mnogobrojna, a često puta i jako »rascjepkana«, moglo bi se doći do zaključka da se tu i nije mogao oformiti neki metod, da je sve moralo ići, uglavnom, stihiski i bez nekog čvrstog plana. Međutim, do takvog zaključka mogu doći samo oni koji ne poznaju suštinu naše borbe i našeg rata, koji ne mogu ili neće da shvate onu *nevidljivu i najčvršću idejnu vezu koja je tako čvrsto povezivala sve naše borce i starještine i njihove akcije u velike i sve veće poduhvate*. Ko ne poznaje ono jedinstvo misli i akcije koje je prožimalo sva naša dejstva, taj neće nikada shvatiti ni suštinu Narodnooslobodilačkog rata ni njegovu složenost, veličinu i značaj njegovog doprinosa u okviru Drugog svjetskog rata i vojne misli uopšte. A visoka svijest naših ljudi, njihovo potpuno uvjerenje da vode pravednu borbu, njihova sigurna perspektiva za uspješno ostvarenje postavljenih ciljeva i, nadasve, idejna veza kojom su bili povezani u svim situacijama, bili su zaloga njihovih uspjeha i konačne pobjede.

Posebni uslovi i način ratovanja sa primjenom živih, dinamičnih, stalnih i najraznovrsnijih manevara — u odbrani ili napadu — zahtjevali su i posebne *kvalitete komandovanja i posebnu ulogu i zadatke starješina u boju i operaciji*. Da smo ostali samo u okvirima starih formi i vođenje rata predali isključivo vojnim stručnjacima i »poznavaočima« vojne teorije, nesumnjivo je da bi taj

rat slabo počeo i da bi se rđavo vodio, a još gore završio. Tada bi se i komandovanje sterilizovalo i ukočilo, jer bi krutom primjenom pravilskih odredaba upropastilo i brzinu, i raznovrsnost, i manevar — upravo najveću zalogu svih naših pobjeda. To bi dovelo do dezorientacije i starješina i boraca, tako da bi se sopstvena dejstva polako potčinjavala dejstvima neprijatelja i izgubila inicijativa i ona neprekidna živa aktivnost koju smo tako vješto i snažno ispoljavali u toku čitavog rata i kojom smo osigurali ne samo uspjehe, već i konačnu i ovaku veliku pobjedu.

Rekao sam da je naš rat u cjelini, zajedno sa Revolucijom, nosio karakter jednog stalno rastućeg ustanka. To je od samog početka (a naročito u početku) dalo i pečat formiranju komandovanja i starjeinskog kadra Narodnooslobodilačke vojske. Ali, pošto je to posebna tema, ovdje ću se zadržati samo na izvjesnim specifičnostima komandovanja, na nekim principima koji moraju biti ostvareni kod komandovanja koje uviđa značaj i snagu manevra, da bi svoje manevre pravilno usmjeravalo, vodilo i dovodilo do svoga cilja.

Prije svega, u svakom ratu, ustanku ili revoluciji, komandovanje mora biti rukovođeno iz određenog i već ranije dobro pripremljenog centra. Za vođenje ovakvog rata ono, s jedne strane, mora biti i politički izgrađeno da bi moglo shvatiti i objediniti ciljeve rata i revolucije, a s druge, moralno izvanredno čvrsto i odvažno da bi nadoknadilo nedostatak vojnih znanja dok ih ne stekne na praksi. A po riječima druga Tita naš rat »je bio općenarodni rat, ali dobro organizovan, vođen iz jednog centra, Vrhovnog štaba...« (Tito, »Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije«, str. 39).

Objedinjavanje rukovodstva »općenarodnim ratom« nije značilo od samog početka neko kruto i strogo centralizovano rukovođenje po propisanim pravilskim odredbama, ali je značilo obavezu jedinstvenog gledanja na vođenje borbenih dejstava — na pitanju taktike i strategije u odnosu na vođenje Narodnooslobodilačkog rata. To se tačno vidi iz direktivnih uputstava koja su dopuštala slobodu akcije i donošenje odluka prema situaciji na licu mjesta. Vrhovnom štabu je bilo jasno da samo široka i slobodna inicijativa, saobražena uslovima ratovanja u svakom posebnom kraju, može obezbijediti komandovanje i uzdizanje našeg starješinskog kadra.

Pravilnim shvatanjem i određivanjem suštine manevra, pružana je mogućnost našim starješinama da kroz ocjenu konkretne situacije, u svojim uslovima, doneze odluke o načinu izvođenja boja ili operacije, vodeći računa da to bude u skladu sa osnovnom idejom manevra višeg vojnog rukovodstva. Zato je i pametno što je dokumentacija bila svedena na minimum; ona je imala samo operativni dio, bez većih priloga i formulara (sem u završnim operacijama rata), dok je sadejstvo većinom obezbjeđivano na zemljisu — prije i u toku boja i operacije. Prema tome, vještina naših starješina u rukovođenju sastojala se u tome što su one — na bazi takvih zapovijesti Vrhovnog štaba (ako se izuzme Grupa oko Vrhovnog štaba) — umjele da svojim dejstvima daju najživlju moguću i terenu i ostalim uslovima prilagođenu formu, kojima se neprijatelj nije mogao uspješno suprotstaviti krutim odbranama pojedinih utvrđenih tačaka. Naš komandant je nasuprot okupatoru uvijek tražio otvoren boj, jer mu je to obezbjeđivalo manevar i inici-

jativu, a to je značilo ne samo veliku prednost, već i siguran uspjeh³⁾.

Naš rat i iskustva iz njega treba najprije shvatiti kao *metod* koji je dao to novo, veliko i živo bogatstvo formi taktičkih, operativnih i strategiskih manevara, koji obiluje mnoštvom živih i najprikladnijih formi dejstava u pogledu naše cjelokupne djelatnosti na unutrašnjem i spoljnopolitičkom planu, zavisnih od uslova, ljudi i vremena. On je ukazao na put stvaranja armije kroz oružani ustank i najsloženije uslove rata i borbe za vlast radi osiguranja tekovina rata i obezbjeđenja poslijeratnog demokratskog razvijenja zemlje.

Značaj našeg rata i veličina naše vojne misli, odnosno našeg metoda, sastoji se i u tome što su i on i vojna misao (koja se formirala na velikoj praksi rata i revolucije) pokazali da se u uslovima jednovremenog rješavanja tako kompleksnih i raznovrsnih pitanja, kakva su rješavana u našem ratu, može najuspješnije ratovati onako kako smo mi ratovali. Da bi se obezbijedila pravilna procjena situacije i krenulo pravim putem od samog početka, da bi se našla solidna baza svih planova, iz kojih su izlazile naše operacije i borbena dejstva u jednom

³⁾ Tako se od vojnog rukovodstva i svih starješina i danas traži da u cilju obezbjeđenja brzih pokreta, velikih i malih manevara povezuju onaj smisao i naš duh komandovanja sa savremenim planiranjem. Naime, od njih se traži ne samo da vrše blagovremene i brze pripreme i koncentraciju svojih snaga za napad, već i da brzo pronalaze slaba mjesta i vrše jake i smjele udare radi što bržeg izlaska u operativni prostor. Ta ista gipkost, upornost i pokretljivost traži se i u odbrani, s tim da se uvjek sačuva silina živog i uništavajućeg manevra, jer će takav manevr znatno ojačavati ne samo udarnu snagu naših jedinica u napadu, već i njihovu otpornost u odbrani, tako da će moći uspješno da odoljevaju i najvećim napadima neprijatelja i da nađu izlaza u svakoj situaciji, bez obzira kakvim sredstvima neprijatelj raspolaže.

tako velikom i dugom vremenskom periodu, bilo je nužno da se tačno procijene svi uslovi i tačno odmjere obostrane mogućnosti. A blagodareći baš toj pravilnoj procjeni mi smo mogli voditi tako odlučna, uporna, neprekidna i uspješna dejstva. Taj metod, koji je u toku rata sasvim odgovarao našim uslovima i konkretnoj situaciji, pokazao je svoju snagu i vitalnost i u poslijeratnoj izgradnji naše Armije i na praksi dokazao da se jedino na takvoj bazi može i dalje razvijati naša vojna misao i izgrađivati naša Armija. *To znači da se naš metod stalno usavršavao i da je kao takav pretstavljao onu neizmjernu i neiscrpnu pokretačku snagu koja nam je omogućila da se stalno krećemo i borimo i tučemo neprijatelja bez obzira na odnos snaga, bez obzira da li je trebalo vršiti odbranbeni ili nastupni boj i operaciju.*

Mislim da će takav metod još dugo važiti u primjeni vojnog djela i da će veće naoružanje i tehnika, kojim danas raspolažemo ili ćemo tek raspolagati, biti mnogo ubojitiji ako se pri upotrebi vojničkih masa i te tehnike na bojištu za osnovicu njihove upotrebe kao metod uzmu forme naših manevara. To će biti samo naša prednost. Svaki onaj ko bude postupao suprotno, ko bude mislio da će samo »naučnim«, »savremenim« formama moći da vodi savremene operacije na bazi metoda koje će dati novi rat, i ko bude odbacivao sve naše kao zastarelo, neminovno će pogriješiti. On će se time otkinuti od naše stvarnosti, naročito u početnom periodu rata, prije nego što uspije da nađe novi put, što bi bilo štetno i po njega i po jedinicu kojom komanduje, a i u odnosu na korišćenje i određivanje mesta našim tekvinama na polju vojne misli.

Onaj ko izuči naš metod, ko ovlada njime i teorijski ga uopšti, znaće cjelishodno upotrijebiti i najsavremeniju tehniku; on će biti majstor u svim uslovima boja i operacija; on će u najpunijem smislu te riječi biti savremeni starješina, pun zamaha i inicijative — tih neophodnih i snažnih atributa savremenog starještine. Za njega će svaka nova evolucija u metodu vođenja boja i operacija biti shvatljiva i logična. Ona će brzo postajati njegova kako u teoriji, tako i na praksi. Našem starješini je to lakše, jer je on kroz rat i revoluciju sam stvarao taj metod, shvatio ga, rastao s njim tako da je on već davno postao njegova svojina.

Prema tome, svoj metod i svoje gledanje na savremenu taktiku i strategiju možemo sačuvati i dalje razvijati ako budemo pravilno dali mjesto našoj praksi i ako na njoj budemo gradili novo i usavršavali sve što smo dosada stekli. Mi ćemo, svakako, prilagođavati svoj metod novim uslovima i opštim dostignućima vojne misli i dalje ga najsvestranije razvijati, jer nikada nećemo dozvoliti da nas povuče nazad nešto što bi moglo biti čak i kao neki formirani princip iz naše ratne prakse. Naša elastičnost i gipkost u miru nasloniće se na onu iz rata, te za nas neće biti nekih nedokučivih pitanja vojne misli o kojima ne bismo mogli dati pravilan sud.

Prema svemu izloženom, mi moramo, svakako, sačuvati i dalje razvijati punu inicijativu svih starješina — od najviših do najnižih — potsticati i primjenjivati neprekidnu aktivnost, vršiti energične i snažne udare u bokove i pozadinu neprijatelja i iznad svega gajiti velike tradicije neustrašivosti i snalažljivosti naših starješina, da bi i oni koji prolaze kroz mirnodopske vojne škole sve više širili svoj horizont i sticali sve veće iskustvo. Na

taj način, oni će upotreboti laki i krupni manevarski jedinice, a oslanjajući se čvrsto na iskustvo i metod našeg rata i najnovija dostignuća, uvijek nanositi uništavajuće udarce protivniku, kao što su ih naše starješine majstorski nanosile u prošlom ratu. A veličina našeg ratnog iskustva i snaga naše Armije sastoje se i u tome što je formiran baš takav starješinski kadar koji će umjeti da udruži stare sa novim metodima upotrebe taktičkih ili operativnih jedinica, koristeći pri tome sva savremena dostignuća vojne misli i tehnike.

2. Karakter naših ofanzivnih dejstava

Karakter ofanzivnih dejstava u Narodnooslobodilačkom ratu bio je uslovljen samim karakterom ustanaka, tj. karakterom borbe jedne oslobođilačke armije. A da bi zaista bila oslobođilačka, naša Armija je morala da dejstvuje ofanzivno, jer su se i zemlja i narod mogli oslobođiti samo aktivnim — ofanzivnim dejstvima. Ona je morala neprekidno da drži inicijativu u svojim rukama i da svakog dana postiže neke — makar i sitnije — uspjehe, tim prije što nije imala dovoljno sredstava da od samog početka stvari i trajno održi u svojoj vlasti neku značajniju operativnu osnovicu, ili više takvih osnovica koje bi joj nametale potrebu da se na pojedinim sektorima opštej jugoslovenskog ratišta¹⁾ orijentiše i na pozicisku odbranu.

¹⁾ Zahvaljujući ustancima širom naše zemlje i opštenarodnom karakteru naše borbe, čitava Jugoslavija je nužno postala jedna kompleksna vojniška prostorija, na kojoj su stvarane povremene, a

Pošto je brzo shvatio veličinu, značaj i ciljeve rata, naš narod — poučen iskustvom prošlosti da sam mora izboriti svoju slobodu — smjelo je stupio u borbu i time nam omogućio da nastupamo u isto vrijeme kad je i neprijatelj nastupao i da iz dana u dan postižemo sve veće uspjehe. Blagodareći ofanzivnim dejstvima, mi smo osiguravali izvršenje svojih planova, tj. vojnu stranu ustanka, i u isto vrijeme remetili planove okupatora. A kada je i okupator počeo da nastupa protivu nas, u nadi da će nas brzo potući i pokoriti, desilo se ono što on nije očekivao — mi smo produžili svoju ofanzivu protiv njega, uglavnom na čitavoj teritoriji Jugoslavije (uglavnom zbog toga što borba u nekim krajevima još nije bila dovoljno intenzivna). Pri tome naša vojska nije htjela (a nije ni smjela) primati otsudne sudare ili jednu bitku u kojoj bi angažovala svoje glavne snage, već je izvodila mnogobrojna manja i veća, pretežno ofanzivna dejstva koja su se slivala u mnoštvo »malih ratova« — djelova jedne jedinstvene i rješavajuće velike bitke — koja je, ustvari, trajala pune četiri godine.

Mi se možemo ponositi baš time što smo na tako revolucionaran način počeli sa aktivnim dejstvima — sa jednom specifičnom vrstom ofanzive od koje ni za trenutak nijesmo odustali sve do kraja rata. A naša vojska je postala narodnooslobodilačka u pravom smislu te riječi tek onda kada je primila tu borbu, kad se uhvatila u koštač sa brojno i tehnički znatno jačim okupatorskim snagama i snagama njegovih slugu. Za nas je karakteristično i to što smo se brzo oslonili na ustanke, što smo

---

ponekad i stabilnije operativne osnovice, naslonjene na osnovnu bazu i snagu revolucije — na narod koji se riješio na borbu do istjerivanja okupatora iz zemlje.

prihvatili na izgled neravnu borbu i što smo u toku te borbe stvarali armiju bez obzira na tako velike neprijateljske snage i na onu od samog početka varvarsku i snažnu težnju okupatora da i nas i narod uništi.

Naša su se nastupanja sve snažnije i uspješnije razvijala, jer smo već 1941, a naročito 1942 godine, stvorili i vojsku i nekoliko slobodnih teritorija, koje su poslužile kao značajni oslonci za sva naša dalja ofanzivna dejstva. Mi smo nastupali i onda kada su uslovi bili teški, jer nijesmo smjeli dozvoliti ni po koju cijenu da nas okupator vrati u okvire samo nekog partizanskog ratovanja. A pošto smo vodili opštenarodni rat tako širokih razmjera — kome, nažalost, nije bilo ni približno sličnog u Evropi, a za koji neprijatelj, logično, nije mogao imati ni iskustva — mi smo stvarali i posebne, za nas razumljive, a za neprijatelja često nerazumljive i teške uslove. Nastupanje i manevri na tom prostranom vojištu davali su pečat i snagu našoj taktici i strategiji. Oni su našoj Armiji od samog početka omogućavali da uspješno rješava svoje zadatke, tako da se njena dejstva nijesu nikad mogla svesti na rascjepkane akcije grupa i grupica, kako je to okupator stalno priželjkivao i pokušavao da ostvari svojim dejstvima.

Ovdje je važno istaći da sa nastupanjem nijesmo prvi put počeli u Narodnooslobodilačkom ratu, jer smo izvjesno iskustvo u tome stekli još u predratnom periodu borbe naše radničke klase, seljaka i napredne inteligenциje. Mi smo još onda naučili da organizujemo borbu, da nastupamo i sa malo sopstvenih žrtava nanosimo gubitke neprijatelju i da svoja politička, ofanzivno-taktička dejstva uvijek vezujemo za velike strategiske ciljeve revolucije. Mi smo se i tada oslanjali na narod i dejstvovali

zajedno sa svim naprednim snagama koje su bile spremne da se bore za novo i progresivno. Uostalom, ofanzivan način borbe odgovarao je i tradicijama naših naroda, koji su u prošlosti u mnogim bunama i ustancima, manjih ili većih razmjera, davno već naučili da se bore za svoju slobodu.

Može izgledati čudnovato kako smo mogli da nastupamo i da se tako uspješno borimo sa brojno i tehnički daleko jačim okupatorskim snagama. Međutim, razlozi za to su veoma jednostavni. Prije svega, neprijatelj ne bi mogao čak ni daleko jačim snagama da izade na kraj sa jednim narodom koji je spreman da se u svakom kutku svoje zemlje bori za svoj opstanak. Zbog toga se okupator i morao zadovoljiti držanjem garnizona i važnijih komunikacija. A pošto se uglavnom vezao za garnizone (naročito Italijani), mi smo mogli da aktiviramo sve svoje snage i da svoja dejstva razvijemo u dobroj mjeri onako kako smo sami htjeli i tamo gdje smo željeli. Nama je odgovarao samo takav način vođenja borbe, jer bismo povlačenjem i prelazom u odbranu, poslije primljenih udaraca, morali ostavljati i narod, i zemlju, i njenu budućnost na milost i nemilost neprijatelja. Pored toga, naš narod je, još prilikom donošenja odluke da se digne na ustanak, bio svjestan da će se jedino intenzivnom oružanom borbom sačuvati od odmazde i likvidacije. On je znao da će se samo takvom borbom moći osloboditi i obezbijediti svoju bolju budućnost.

Najzad, ofanzivni vid borbe je, ustvari, i lakši, tim prije što se može izvoditi onako kako to najbolje odgovara onim snagama koje su iniciatori i koje svoj način borbe, svoje bojeve i operacije nameću svome protivniku i povremenu i po prostoru. Baš zato što su naša aktivna dej-

stva na tako širokom prostranstvu u početnom periodu rata bila snažna, prodorna i jaka, prirodno je što su i seljaci (koji su u našoj zemlji — zahvaljujući jakom političkom uticaju KP — činili glavninu naših snaga) mislili da će se taj period brzo i završiti. A da bi i sami doprinijeli nje-govom brzom svršetku oni su osjećali potrebu da svojim što masovnijim učešćem u borbi onemoguće neprijatelju da nam nametne dužu — pozicisku odbranu, koja bi dovela do iscrpljenja snaga i sredstava i do bezizlaznosti samih dejstava. A baš takva odbrana nikako ne odgovara seljačkim masama koje se veoma brzo zagriju za borbu i koje se isto tako mogu brzo i da rashlade (što nije bio slučaj kod nas). Pošto su naši seljaci najradije branili svoju kuću, svoje selo ili, u najboljem slučaju, obližnji rejon, trebalo je dosta truda da se odvoje od svoga kraja. Međutim, blagodareći našem političkom uticaju, a i antagonizmu koji je ubrzo nastao između naroda i okupatora, seljaci su uvidjeli da im nema nekog boljeg i sigurnijeg puta za opstanak od borbe koju će zajedno sa radničkom klasom voditi protivu zajedničkog neprijatelja. Osim toga, narodu je trebalo oružje, trebali su mu sredstva i tehnika za vođenje borbe — za vođenje Narodnooslobodilačkog rata i stvaranje oružanih snaga. On je znao da se do oružja može doći u nastupanju — u otvorenim sukobima sa neprijateljem, bilo napadom na garnizone ili otimanjem u boju na otvorenom polju.

Vrhovni štab — kao najveći komandni organ — planirao je i preduzimao odgovarajuće mjere da bi u tako složenim uslovima i na tako ogromnom prostranstvu obezbijedio operativno i operativno-strategisko sadejstvo svih svojih snaga. To mu, svakako, ne bi bilo moguće da kod nas nije postojalo jedinstvo pogleda i da nas nije

prožimao duh oslobodilačke i pravedne borbe. Istina, neprijatelju je polazilo za rukom da pojedine naše jedinice ili grupe privremeno primora da se late i odbrane, da ih potiskuje i da im nanese izvjesne gubitke. Međutim, to nije moglo da izmijeni opšti karakter naših nastupajućih dejstava na raznim sektorima opštej jugoslovenskog ratišta, jer smo u vijek održavali sopstvenu aktivnost i vršili nastupanje u najširim, opštej jugoslovenskim razmjerama. To je bila velika zagonetka našeg rata, zagonetka koju neprijatelj nikada nije mogao odgometnuti. To je, ustvari, bio strategiski i taktički metod vođenja rata, koji se umnogome — u suštini taktičkih i operativnih dejstava — razlikuje od strategije i taktike »pokreta otpora« drugih naroda (stim što se suština te razlike odražava čak i u ovom terminu).

3. Uloga odbrane u našem ratu

Obrani obično pribjegava ona strana koja nije u stanju da napada ili je u toku napada privremeno ili za duže vrijeme izgubila svoju ofanzivnu moć. Mi smo odbranu primjenjivali samo iz nužde i izbjegavali je, s jedne strane, zato što nikako nijesmo htjeli (niti smo smjeli) da se potčinimo neprijateljskoj volji, a, s druge strane, zato što bi nas ona navela da besmisleno trošimo svoje dragocjene snage i oskudna sredstva. Zbog toga je razumljivo što smo tom vidu borbenih dejstava pribjegavali samo povremeno i za najkraće moguće vrijeme i što smo težili da odmah poslije privremeno izgubljene

inicijative prikupimo svoje snage u cilju izvršenja sopstvenih protivmanevara (protivudara ili protifanzive).

Bili smo svjesni da naša odbrana ni u kom slučaju ne smije ostati pasivna i sama sebi cilj, i da iz odbrane neizbjegno i brzo moramo preći u njenu suprotnost — u aktivna dejstva na užem ili širem frontu, pa čak i u opšte nastupanje. Težili smo da svojom gipkom odbra-nom — kombinovanom sa dobro smišljenim i vješto izvedenim aktivnim dejstvima — ozbiljno oslabimo napadača, pa čak i da ga natjeramo da odustane od daljeg napada. Zbog toga je prirodno što smo u toku čitavog Narodnooslobodilačkog rata iz odbrane skoro uvijek pre-lazili u nastupanje i vršili nove manevre na istom ili nekom drugom pravcu. Pri tome je trebalo pravilno shvatiti suštinu odbrane, naročito u periodima kriza ustanka ili u toku izvođenja odbranbenih operacija koje nijesmo mogli izbjegći.

Za nas je bilo veoma važno da što bolje i što prije shvatimo suštinu i mjesto odbrane zato što ovaj teški vid borbe može uspješno izvoditi samo spremna i sposobna i moralno jaka armija koja neće pokleknuti ni onda kada bi bila dovedena i u najtežu situaciju. Zato smo i stvarali takvu vojsku koja će biti sposobna da nastupa i da se brani, da se bori otstupajući i da svoju odbranu (ma-nevarsку ili pozicisku) po potrebi kombinuje sa marš-manevrima¹⁾ i odbranbeno-nastupnim operacijama i

¹⁾ Maršmanevr je smišljeni i organizovani pokret snaga i sredstava — u duhu ideje operacije — sa ciljem da se te snage i sredstva postave u što povoljniji položaj za izvođenje borbenih dejstava. Naši maršmanevri su uvijek nosili u sebi i karakter dejstava, jer nikada nijesu vršeni samo radi iznalaženja povoljnijeg položaja. Zato i ovaj termin (prije pojam) u tretiranju borbenih radnji, — a on je u našem ratu uvijek imao i taj karakter, a imaće ga i u budućim taktičkim ili operativnim radnjama, —

krupnim infiltracijama. Mi smo pri tome, kad god smo mogli, izbjegavali svaku krutu odbranu, naročito pozicisku na širim frontovima i za duže vremenske periode, tako da je odbrana za nas, ustvari, imala karakter privremenosti i prolaznosti.

Međutim, to ne znači da smo se ograničavali samo na jedan vid dejstava — makar ona bila i aktivna — jer nam je sama borba nametala potrebu da naše starješine što prije upoznaju sve savremene vidove napadnih i odbranbenih dejstava, kao i njihove kombinacije. Ovo tim prije što se, uporedo sa razvojem naših oružanih snaga, sve više pojavljivala potreba ne samo za izvođenjem složenih ofanzivnih operacija, već ponekad i za odbranom neke slobodne teritorije koja je bila namijenjena da odigra ulogu važne operativne, vojno-političke osnovice za neke buduće operacije. Međutim, treba imati u vidu da se naše jedinice nikada nijesu držale samo defanzive na jednoj široj prostoriji, već su odbranu — ako bi bile prinuđene da je vode — uvijek kombinovale sa napadom i nastupnim operacijama. A ta odbrana — makar koliko bila dugotrajna i teška — nikada nije stvarala utisak nekog uzmaka ili kolebanja. Naprotiv, ona je vođena samo sa ciljem da se stvore uslovi za prelaz u protivnapad (protivudar ili protivofanzivu), čemu su naši borci i starješine stalno težili.

---

povezujem sa dejstvom i želim da mu dam ono mjesto koje je imao u našem ratu, tim prije što je staro tumačenje sterilno, beskrvno i nejasno, jer ne pokazuje cjelinu i povezanost manevra i borbenog dejstva.

4. Mjesto poziciske odbrane

Ovdje je, svakako, veoma važno uočiti da je naša odbrana imala specifično obilježje i da se ona — kako po svojoj organizaciji, tako i po načinu izvođenja — znatno razlikovala od odbrane u normalnim uslovima. To je bilo sasvim prirodno, jer su sami naši uslovi, kao i karakter naše vojske i rata, nametali odgovarajuće postupke. Prije svega, treba imati u vidu da smo izbjegavali krute frontove (taj osnovni elemenat jedne stabilne odbrane), da nijesmo imali dovoljno materijalnih sredstava i naoružanja za solidnu organizaciju odbrane i da bi naše kruto vezivanje za zemljište išlo na ruku samo neprijatelju, jer bismo se podmetnuli njegovom udaru.

Razumije se da je i naša odbrana stalno evoluirala i da se postepeno — naročito u završnoj fazi rata — sve više približavala klasičnoj formi odbrane. Istina, mi smo i prije toga u pojedinim etapama operacija — kada se vodila poziciska borba na uskom sektoru ili na pojedinim pravcima — morali energično suprotstavljati svoje snage neprijatelju i zaustavljati njegov prodor. To je u početku bilo teže, a kasnije mnogo lakše, što je, naravno, uvijek zavisilo od kvaliteta jedinica i njihove unutrašnje čvrstine, kao i od znanja, umještosti i odlučnosti starješinskog kadra. Takav vid borbenih dejstava najprije su naučile one jedinice koje su imale više iskustva ili one koje su bile prisiljene da vode borbu na ograničenjem prostranstvu, kao što je to bio slučaj kod proleter-

skih i slovenačkih divizija u Beloj Krajini i na Kočevskom Rogu.

Kao što se vidi, bilo je neophodno da se naše jedinice sposobne i za vođenje poziciskog vida borbenih dejstava, da bi ga znale primijeniti kada se privremeno izgubi inicijativa i veća mogućnost izrazito aktivnog manevra, ili onda kada se mora pribjeći odbrani na jednom sektoru da bi se obezbjedio nastupni manevar na izvjesnom pravcu tog sektora ili na nekom drugom mnogo širem području.

Iako je nastupni manevar ostao osnovni vid dejstva naših snaga, ipak se — zbog sve većeg porasta naše Armije — nije moglo računati samo na ofanzivne pokrete i dejstva. Naprotiv, trebalo je sve više izvoditi krupne operacije velikim snagama i na što većem prostranstvu, jer je neprijatelj težio da nas sabije na što užoj prostoriji, na kojoj bi nas čitavim grupacijama svojih divizija prinudio da primimo bitku, a zatim nas što prije razbio i uništio. Zato je i u toj novoj situaciji trebalo pripremati naše jedinice da pružaju uporan, a ponekad i ot-sudan otpor, i razvitak oružanih snaga tako usmjeravati da budu sposobne da izvode sve vidove borbenih dejstava.

Pošto se u poziciskoj odbrani dejstva razvijaju na užem prostoru i sa jačim oslonom na zemljište, prirodno je što ta dejstva ne mogu imati neki veći zamah i što je donekle skučena mogućnost braniočevog manevrovanja. Pored jače vezanosti za određeni položaj, branilac će u tom vidu borbenih dejstava biti sasvim umrtvljen ako se odreče manevra, a odbrana bez svojih brzih i svoje-vremenih manevara ne može računati na uspješno su-protstavljanje napadaču. Tu se manevar obično izvodi u vidu više manjih protivdejstava, tim prije što se veći

protivudari najčešće vrše sa ciljem da se vрати pređašnje stanje. Međutim, na otvorenom prostranstvu treba težiti da se braniočeve snage uspješnim manevrovanjem što prije izjednače sa napadačevim i da ih — čak iako su jače — ponekad natjeraju na odbranu, pa i na otstupanje. One to mogu postići pravilnim izborom i koncentracijom svojih snaga na onom pravcu na kome će preduzeti energično protivdejstvo, sa perspektivom prelaska iz odbrane u protivofanzivu.

Dakle, sama priroda poziciske odbrane znatno spušta manevar, naročito u toku borbe u njenoj taktičkoj dubini, pored ostalog, i zato što se taj manevar mora razvijati u ograničenom vremenskom periodu i na vrlo skušenom prostranstvu, nasuprot manevru u manevarskoj odbrani u kojoj ima mnogo više i vremenske mogućnosti i slobode dejstva. No, i pored toga, bilo bi pogrešno ako bi se umanjivao značaj manevra i isključivala mogućnost njegove uspješne primjene i u poziciskoj odbrani, kao da se pri takvoj odbrani jednim ili sa dva dobro izvedena protivnapada iscrpljuju mogućnosti manevrovanja. Naprotiv, to bi bilo štetno, a ne bi ni odgovaralo konkretnim potrebama za ispoljavanjem one stalne aktivnosti i izvođenjem protivdejstava koja se moraju preuzimati da bi se izbjegla krutost odbrane i da bi odbrana u cijelini odgovorila svojoj namjeni. Prema tome, da bi se obezbijedilo uspješno vođenje poziciske odbrane, mora se blagovremeno (još prilikom planiranja) misliti i na manevre, kojih ima veoma mnogo, iako nijesu tako raznoliki kao u manevarskoj odbrani. Istina, na njih snažno utiču i vrijeme i prostor, ali ih ne potiru.

Da li će poziciska odbrana biti uspješna ili ne, pored ostalog, zavisi i od toga koliko će branilac posijedanjem

položaja i pojaseva sam sebi »vezati ruke« i da li će umjeti da nađe pravilan odnos između čisto odbranbenih i aktivnih dejstava, odnosno manevra. U vezi s tim naročito je važno da se shvati cjelina odbrane, kako se, iz želje za aktivnošću i težnje da se što prije odbije napad i osujeti namjera protivnika, ne bi upalo u drugu grešku — u nervozno i sitničavo angažovanje manjih jedinica na nekoliko, a često i manje važnih pravaca.

U suštini, sve do završenog perioda Narodnooslobodilačkog rata nijesmo imali intenzivnije i duže poziciske odbrane, a niti neke naročite potrebe za njom. To se najbolje vidi iz raznih direktiva Vrhovnog štaba:... »*Pri izvođenju svih akcija izbjegavati krute frontove. Nikad ne dozvoliti da vam neprijatelj naturi frontalnu borbu...*« (Tito, »*Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije*«, str. 117); ili... »*Ne daj starješinama da primaju frontalne borbe. Na frontu treba da se nalazi jedna desetina, a sve ostale snage da izvrše manevar iz pozadine...*« (Tito, isto, str. 141), itd.

Ukoliko se poziciska odbrana i pojavljivala na našem vojištu, to su bile samo izvjesne povremene epizode u sklopu mađevarske odbrane. Istina, u prvim etapama rata naše jedinice su izuzetno dobole zadatku da vode pozicisku odbranu. Međutim, u odbrani frontalnog katera (kakva je u početku bila u C. Gori, Hercegovini, itd.) tada još nije bilo nekog sistema u planiranju i zauzimanju položaja i pojaseva, jer je ona skoro uvijek bila izraz nužde i improvizacije, tim prije što nikako nije odgovarala ni našim uslovima ni potrebama našeg pokretnog rata. Drugim riječima, pozicisku odbranu nijesmo »forsirali« zbog nekih naših slabosti u naoružanju i tehnici, već prosti zato što nijesmo imali potrebe da vodimo takvu

odbranu. S druge strane, naše izbjegavanje krutih frontova nikako ne treba shvatiti kao negiranje poziciske odbrane uopšte, iako je taj odnos imao svojih posljedica kada smo u završnom periodu rata, poslije oslobođenja Beograda, morali preći i na pozicisku odbranu.

Nesumnjivo je da bi za partizansku i oslobodilačku vojsku, kakva je bila naša, odbrana teritorije i držanje frontova predstavljalo veliku opasnost, ali se sa tom opasnošću i teškoćama koje otuda proističu mora boriti njenovojno-političko rukovodstvo i savladivati ih kada dođu na dnevni red.

Zbog samog metoda vođenja rata nijesmo imali nekog značajnijeg iskustva u izvođenju poziciske odbrane u ono vrijeme kada ju je stvarno trebalo primijeniti, tako da se to može smatrati kao izvjestan nedostatak naše ratne prakse. To se može objasniti činjenicom što je sama primjena poziciske odbrane kod nas išla dosta neravnomjerno i kod naših armija na frontu i kod onih jedinica koje su na pojedinim sektorima (frontovima) još uvijek dejstvoale u pozadini neprijatelja. Prirodno je da se ni naš prelazak sa širokog manevra i manevarske odbrane na pozicisku odbranu nije mogao razvijati bez potresa, jer je poziciska odbrana tražila i mnogo više sistematicnosti i mnogo više sredstava.

Najzad, treba imati u vidu i teškoće koje su proizilazile iz potrebe za jednovremenim izvođenjem reorganizacije armije i primjene takve vrste odbrane, koja nikako nije odgovarala navikama naših boraca i starješina, tim prije što su oni, takoreći, do srži bili prožeti manevrom i borbotom u pokretu. Međutim, kada je jednom došlo do njene primjene, prirodno je što se odmah morao tražiti kompromis između tog živog duha manevra, s

jedne, i prilično jako izražene statičnosti poziciske odbrane, s druge strane. U traženju toga kompromisa mi smo uspjeli ne samo da u prvom redu sačuvamo taj živi duh manevra i da se brzo prilagodimo novim uslovima, već i da prihvatimo sve pozitivne osobine savremene poziciske odbrane, pa čak i da pri tome savladamo sve teškoće prije i lakše nego što se iko nadao. Zato smo u završnom periodu rata — na Sremskom frontu — i u pogledu poziciske odbrane donekle mogli steći iskustva slična onima koja su stekle i ostale armije učesnice Drugog svjetskog rata.

5. Mjesto manevarske odbrane

Pod manevarskom odbranom¹⁾ podrazumijevam odbranu kojoj nije cilj da se slomi napad, već da se dobije u vremenu, odnosno riješi određeni zadatak i da se pri tome neprijatelju nanesu što veći gubici, a sačuvaju vlastite snage za rješavanje slijedećih zadataka. Izbjegavajući (za izvjesno vrijeme) rješenje borbe, tj. otsudno angažovanje svojih snaga, branilac postepeno lomi, iscrpljuje i zadržava napadača uzastopnim otporom i manjim udarima (stepen upornosti zavisi od okolnosti) i drugim aktivnim dejstvima odgovarajućeg karaktera. U ovakvoj odbrani manevar će jedino biti efikasan ako bude obez-

¹⁾ Iako su diskusije oko toga da li ovu odbranu treba nazvati »zadržavajućom« ili »manevarskom« potpuno formalnog karaktera, ipak smatram da bi i suštinski više odgovarao termin »manevarska odbrana«, zato što sam pojam »manevarska« upućuje i obavezuje branioca na veću aktivnost nego pojam »zadržavajuća«.

bijeden aktivnim dejstvima i protivdejstvima na pojasevima, između pojaseva i položaja (glavnog položaja, međupo položaja i rezervnih položaja) i iza pojaseva. Ovaj vid odbrane dobio je takav naziv zato što manevr nigdje kao ovdje nije tako snažno sredstvo od koga postignuće cilja zavisi u tolikoj mjeri. A nova sredstva će još više istaći značaj i snagu manevra i još više potvrditi pravilnost tog naziva. Zbog toga ću u ovom odjeljku razmatrati ona pitanja manevra koja su naročito u vezi sa manevarskom odbranom, a zatim i sa protivofanzivom.

Pošto napadač, pored preim秉stva u snazi, redovno ima i inicijativu u svojim rukama, branilac bi došao u veoma tešku situaciju ako bi primijenio krutu, mrtvu (pasivnu) odbranu. On bi u tom slučaju sam sebi vezao ruke, a njegove snage, i onako slabije, izgubile bi potrebnu borbenu vitalnost, tako da bi i njegova odbrana kao krte grane pucala pod udarcima umjesto da njene snage kao elastične šibljike udaraju onoga ko bi ih zategao.

Dok su napadaču, blagodareći nadmoćnosti njegovih snaga i samom izvođenju napada, donekle obezbijedeni potrebni uslovi za slobodu dejstva, dotle branilac mora izboriti takvu slobodu pregrupisavanjem svojih snaga i pravilnim i pravovremenim korišćenjem rezervi. On to može postići elastičnom odbranom, kombinovanom sa protivnapadima sa fronta i udarom u jedan ili oba boka, kao i kanalisanjem i uvlačenjem neprijateljskih snaga u manje džepove da bi ih tamo otsjekao i uništio. Drugim riječima, svestrano organizovanom i elastičnom manevarskom odbranom, koja je vješto kombinovana sa raznim braniočevim dejstvima i postupcima, napadač se može prinuditi da rastura i iscrpljuje svoje snage, pa čak i da izgubi svoju ofanzivnu inicijativu. To od branioca

takođe traži vrlo složena dejstva, koja će biti utoliko složenija ukoliko se brže moraju planirati ili izvoditi poslije ubrzane pripreme, a ponekad i istim snagama na raznim pravcima, pri različitim ili istim dotadašnjim zadacima.

Zato je u odbrani uopšte, a naročito u manevarskoj odbrani, pored inicijative i pokretljivosti, najvažnije da se očuva monolitnost braniočevih snaga koje će svojim žestokim dejstvima i krajnjim požrtvovanjem biti u stanju da pružaju tako žilav otpor kao što se, naprimjer, nabijena lopta — udarena od malo nevještijeg boksera — vraća i udara samog boksera po nosu. Pri tome jedan dio braniočevih snaga — dobro oslonjen na ostale snage — može nanositi napadaču ošamućujuće udarce i prinudit ga ne samo da mijenja svoje planove, već i da sav ošamućen udarima o takve pokretne žive zidove, na kraju krajeva, bude prinuđen da zastane, ustukne ili čak i podlegne.

Prirodno je da je cjelina uvijek važnija od pojedinih djelova, ali pri tome ne treba zanemarivati ni cjelishodnost, tj. taktičke i tehničke okvire u kojima se dejstva izvode. Ne treba se plašiti ni krajnje ograničenosti snaga, niti svih drugih uslovnosti. Od komandovanja će uvijek i najviše zavisiti šta će pretstavljati i koliko će vrijediti raspoložive snage u svakoj konkretnoj situaciji. Naime, energični i pametni komandanti, koji brzo i realno cijene situaciju i donose pravilne odluke, biće u stanju da mnogo doprinesu vrijednosti i stabilnosti odbrane, bez obzira na jačinu njihove posade, jer vrijednost i mogućnost snaga ne zavise isključivo od njihove brojnosti već mnogo više od načina njihove upotrebe, tj. od toga kako će

te snage dejstvovati između ograda (položaja i pojaseva) u kojima su se našle sticajem okolnosti.

Već smo vidjeli da se i u poziciskoj, akamoli u manevarskoj odbrani moraju primjenjivati kombinovana dejstva (nprimjer, uporna odbrana jednog otsjeka, manevar na drugom, a sa osloncem na ove protivnapad ili protivudar na izabranom pravcu). Ako se iz poziciske prelazi u manevarsku odbranu, onda obično dolazi do mnogo elastičnijih manevara, pa i do više skokova i dinamičnijih dejstava na znatno širem prostranstvu. A pod kakvim će se uslovima stvarno izvoditi manevri, po red ostalog zavisi i od načina ratovanja i položaja u kome se neka armija nalazi, kao i od njenih početnih ratnih dejstava, predviđenih u ratnim i početnim operaciskim planovima.

U svakom slučaju, u uslovima prethodnog postojanja oformljenih frontova, manevarska odbrana se može izvoditi na razne načine, uz primjenu manje ili više različitih oblika manevra. Naime, manevarska odbrana može biti uporna, gipka ili »elastična« — kako je Njemci nazivaju. A kakva će ona stvarno biti (u strategiskom smislu) umnogome zavisi od gledanja vojnog rukovodstva date države na odbranbeni rat uopšte. Drugim riječima, manevarska odbrana u okviru cjeline može imati razne oblike, počev od krajnje otsudnosti do najveće elastičnosti.

Pošto smo u odbrani pretežno primjenjivali aktivni odbranbeni manevr, na našu odbranu ne treba gledati samo kroz uslove za izvođenje manevarske odbrane, već i kroz prizmu otstupnog manevra. Ovo tim prije što je tada teritorija za nas još uvijek imala mnogo manji značaj nego za druge armije koje su imale stabilnije frontove, i za koje je teritorija pretstavljala osnovnu bazu za

snabdijevanje regularne armije svim potrebama i za obezbjeđenje vođenja rata u cjelini. Zbog toga smo u izvjesnim periodima rata široko primjenjivali manevarsku odbranu ili su, bolje reći, izvjesni bojevi i operacije privremeno dobijali takav karakter.

Pošto se u manevarskoj odbrani može primijeniti najživlji i najaktivniji vid odbranbenog manevra sa ciljem da se neprijatelj iskrvari, zamori i iscrpi i tako stvore uslovi za prelazak u protivofanzivu, neophodno je da u njega unesemo sve pozitivne odlike našeg manevra, jer bi tako obogaćen manevar, uz primjenu savremene tehnike, nesumnjivo najbolje doprinosio uspješnom izvođenju savremenih odbranbenih, pa i nastupnih operacija. On bi omogućavao jedinicama da svoja dejstva saobražavaju uslovima borbe, neprijateljskim dejstvima i uslovima pod kojima se rat izvodi.

Treba imati u vidu da uspjeh rješavanja raznih problema u ratu u najvećoj mjeri zavisi od pravilnosti shvatanja i uočavanja svih postojećih uslova, jer onaj koji ne ocijeni ili potcijeni njihove dalekosežne uticaje može pretrpjeti poraz i prije nego što uspije da mobilise sve svoje snage za borbu. Zbog toga je prirodno što smo stalno težili da još bolje povežemo svoje žive forme manevra sa principima manevarske odbrane, tj. da je prožmemo našim duhom i time razbijemo šablon koji se još uvijek ispoljava u nekim gledištima, bez obzira na to što na prvi pogled izgleda da u njima nema nekih predrasuda. Jer, prema onome kako se ova odbrana shvata i danas u nekim vojnim školama, ona ipak dobrim dijelom ostaje šablon, zato što se ni u njoj — kao posebnom vidu odbrane — naprimjer, ne posvećuje dovoljna pažnja bacivanju snaga na bokove i u pozadinu neprijatelja,

većinom iz bojazni da će zbog toga doći do opkoljavanja vlastitih snaga, i iz težnje da se borba vodi oko unaprijed određenih linija. Pored toga, težeći za nekom većom sistematičnošću, planiranjem i savremenošću, prenebregavaju se mnogi važni principi koji su svojstveni duhu i metodu našeg rata, a koji bi, uzeti kao osnova, mogli pružiti ogromnu pomoć i doprinijeti krajnjem uspjehu i najmodernije operacije.

Istina je da se i u izvođenju manevarske odbrane traži i sistematičnost i tačnost, ali se kod nje — za razliku od poziciske odbrane — mogu činiti izvjesna manja ili veća otstupanja od toga, jer se u manevarskoj odbrani može mnogo slobodnije dejstvovati ne samo po frontu, nego i po dubini. U svakom slučaju, ovdje je važno da se osnovne snage (prvi ešelon) blagovremeno izvuku ispod vatrenog malja napadača, i da se s tim snagama po planu primi i vodi borba, vršeći aktivna dejstva i neophodna pregrupisavanja. Razumije se da tu ne smije biti šablona kako u pogledu mjesta pojedinih položaja, tako i mjesta pojaseva, ešelona i rasporeda sredstava u odbrani²⁾.

Dakle, gledanje na manevarsku odbranu isključivo kao na odbranu nekih povezanih, uzastopnih i pripremljenih pojaseva i njeno imperativno ukalupljivanje u te pojaseve štetno je i neprihvatljivo. Ono pokazuje potpuno otsustvo svakog razumijevanja vođenja našeg rata ili sličnih ratova, pa donekle i modernih ratova uopšte. Odbrana takvih pojaseva, na prvi pogled, može izgledati

²⁾ Veće i šire mogućnosti manevra putanjama artiljeriskih i drugih oruđa sve više će uticati na mjesto i dubinu položaja, kao i na ulogu pojaseva u odbrani uopšte. A pošto će se zbog upotrebe nuklearnog naoružanja nesumnjivo još više povećati domet razornih oruđa, to će se i u organizaciji odbrane, u inžineriskom i drugom obezbjeđenju, kao i u postrojavanju i vođenju borbenih poredaka, svakako pojaviti i mnoge novine.

sistematičnija i sigurnija, zato što tu postoje duboko ešelonirani svi elementi borbenog poretka i što sami ešeloni vode borbu naizmjenično i po određenom sistemu. Tu se borba najčešće vodi po unaprijed određenoj šemi koja zahtijeva da u svakom ešelonu, odnosno na svakom pojusu, bude raspoređeno obično od jedne trećine do polovine ukupnih snaga, da bi time bilo sve obezbijeđeno, pa čak i uspjeh. Smatra se, naprimjer, da takvi »živi« pojasevi mogu uspješno braniti dubinu tog prostora jedino ako su prožeti i duhom manevra i udara i ako su za njihovo postojanje neposredno vezani i odbrana dotičnog pravca i stalna aktivna dejstva protiv neprijatelja. I zaista, samo se na taj način može dobiti potrebno vrijeme, samo se tako mogu sačuvati snage i izvući ispod udara neprijatelja, i samo tako se može obezbijediti postojanje takvog pokretnog aktivnog fronta bez koga se ne može ni zamisliti uspješna manevarska odbrana.

S druge strane, zahtijeva se da se održi cjelovitost pokretnog fronta, tj. da se nikako ne dozvoli njegov probor i razbijanje snaga koje se brane na dotičnom pravcu. Dalje se traži da se osnovni pravac povlačenja mora uvek braniti jakom živom silom i dovoljnim tehničkim sredstvima, stim što bi snage na bokovima služile za obezbjeđenje i usporavanje nadiranja neprijatelja i kao borbeni elemenat za sadejstvo glavnim snagama. Međutim, takvi zahtjevi mogu biti posljedica jednostranog gledanja suštine manevarske odbrane, jer bi se njen izvođenje time, ustvari, degradiralo na najprimitivniji oblik.

Ako se smatra da će napadač uspjeti u svom poduhvatu jedino ako probije odbranbene pojaseve prije no što ih branilac posjedne i sistematski organizuje za odbranu, očigledno je da se pri tome zapostavljaju bokovi

i značaj bočnog manevra koji je naročito došao do izražaja u našem ratu. Ne treba zaboraviti da branilac svojim vještim bočnim manevrom — tom ustvari najefikasnijom formom manevra — može najlakše iznenaditi napadača i poremetiti njegove planove, a često ga izložiti veoma velikim gubicima i dovesti u izvanredno tešku situaciju, tako da će mu se tada moći mnogo lakše oduprijeti sa fronta ili na pravcu njegovog glavnog nastupanja. Prema tome, ako bi se jake braniočeve snage nalazile na bokovima, a manje, ali žilave i veoma pokretne, na pravcu nastupanja neprijatelja, napadač bi često udarao na slabije snage i manje važne objekte, pa čak i u prazno, stim što bi mu stalno prijetila ozbiljna opasnost od dejstva vješto usmjerenih braniočevih snaga ka njegovom boku ili pozadini. Drugim riječima, neprijatelju se čak može i dopustiti da svojim pokretnim trupama »prodre« na nekom od pravaca i da stekne ubjeđenje da je izbio i u operativni prostor, da bi se tek poslije toga ispoljio braniočev manevar, koji će napadača dovesti u tešku ili bezizlaznu situaciju.

U svakom slučaju, napadaču se ne smije dopustiti da proširi »prodor« i da dezorganizuje one braniočeve snage od kojih zavise buduća protivdejstva, koja će služiti kao zaloga aktivne manevarske odbrane. To se može postići smisljenim i stalnim aktivnim braniočevim dejstvima na napadačeve bokove ne samo u cilju izolovanja tog »prodora«, već i radi zaustavljanja i konačnog uništenja njegovih snaga — kako smo mi to radili u našem ratu. Tome bi svakako išao u prilog i razvučen borbeni poredak nastupajućih snaga, koji nije u stanju da brzo prenosi dejstva lijevo i desno (u bočne strane), naročito u nepovoljnim zemljишnim uslovima. Pored toga, takav

borbeni poredak može biti izložen i udarima braniočevih snaga sa bokova, naročito na zemljištu sa ograničenim brojem pravaca. Zato smatram da se odbranom, koja bi se zasnivala na našem metodu izvođenja (toliko puta provjerenom u praksi) i na našim shvatanjima primjene i uloge ofanzivnosti braniočevih moralno jakih snaga, može najefikasnije obezbijediti postizanje cilja i stvoriti uslovi za prelaz u protivofanzivu.

No, to ne znači da manevar treba svesti na lutanje i manevar izvoditi radi manevra, kao što se to dogodilo sa jednom našom brigadom 1942 godine (koja se inače izvrsno tukla sve do kraja rata, čim je napustila tu »taktiku« i prešla na aktivna dejstva). Naime, nikako se ne smije dopustiti da odbrambena dejstva u cjelini dobiju karakter povlačenja pod pritiskom — da zavise jedino od volje i dejstva protivnika — jer bi se potom brzo pretvorila u otstupanje bez borbe, pa čak i u poraz ako bi napadač uspješno i vješto gonio.

Braniočeve otstupajuće trupe se često i za vrlo dugi period vremena izlažu stalnom pritisku (kao, naprimjer, 2 proleterska i 5 kраjiška divizija poslije neuspjeha u Srbiji početkom 1944 ili 12 udarni korpus pri povlačenju iz Istočne Bosne do Durmitora, 1944 godine³), jer one »nose na svojim leđima« napadača koji koristi svaku njihovu grešku i teži da osujeti svaki njihov pokušaj koji bi mogao dovesti do preokreta u situaciji. »Viseći« na leđima branioca, napadač obično olako postiže svoj cilj — bez mnogo žrtava i krvi — dok onaj koji otstupa često puta trpi znatno veće gubitke nego u borbi u kojoj bi

³⁾ Neprijatelj je mogao da vrši takav »sistemske« pritisak zato što je hvatao sve depeše 12 korpusa, a izgleda i one koje mu je upućivao Vrhovni štab, i što je imao mnogo jače i svježije snage.

primjenjivao aktivna dejstva. Pored toga, napadaču nijesu potrebne neke jače rezerve ili veći predah u toku gonjenja ili potiskivanja braniočevih snaga da bi na njih mogao vršiti stalan i efikasan pritisak.

Neophodno je, dakle, da se braniočev manevar zasniva na upornosti i duboko ešeloniranom borbenom poretku kako bi se u isto vrijeme sačuvala i najnužnija operativna osnovica. Ali, obezbjeđenje osnovice ne treba shvatiti tako da se neprijatelju ne smije dozvoliti da krene »ni stopu dalje« i da se mora zaustaviti »po svaku cijenu«. Naprotiv, glavno je da se obezbijedi takav oslo-nac koji će omogućiti izvjesnu slobodu pri izvođenju svojih daljih dejstava. To znači da treba osigurati vođenje daljih akcija sa te osnovice, žrtvujući dijelom i prostor u cilju obezbjeđenja zamišljenog manevra. Pri tome braniočeve snage na pojedinim otsjecima fronta mogu preći i u otsudnu odbranu (kao naprimjer kod Vilića Guvna, Kolašina, itd.), naročito ako se radi o odbrani važnog pravca (čvora), od čijeg držanja zavisi i dejstvo na čitavom pravcu, odnosno sADBINA čitavog fronta na tom otsjeku. To će većinom biti privremena dejstva koja će se ograničavati na pojedinim pravcima, čijim bi zauzimanjem napadač izbio na širok i slobodan operativni prostor sa koga bi mogao dejstvovati u bok i pozadinu branioca.

Pri izvođenju manevarske odbrane veoma je važno da se osigura tjesno sadejstvo manjih, većih i najkrupnijih jedinica i da se usklade njihovi pokreti i dejstva. Pri tome bi manje jedinice imale zadatku da obezbjeđuju pokrete, pregrupacije i sve ostale planirane pripreme većih jedinica da bi tako omogućile razvoj manevra ne samo u taktičkom i operativnom obimu već i u cjelini.

U takvim slučajevima manevar manjih jedinica mogao bi se iskoristiti i za obmanu protivnika o mjestu, jačini, cilju i namjerama glavne grupacije.

Zato, kada govorim o manevarskoj odbrani, želim da prikažem kako taj vid manevra, u kombinaciji sa našim ostalim manevarskim, naročito taktičkim formama dejstva (dejstva manjih jedinica) i sa osloncem na izabranu i sigurnu operativnu osnovicu, može biti najcjelishodniji i najuspjeliji u dатој situaciji. Ako se takav vid manevra svjesno i planski primjenjuje, onda se često mogu izjaloviti i dublji prodori neprijateljskih motomehanizovanih jedinica i nadmoćnost njegove artiljerije i avijacije. Oni tada neće uspjeti, naprimjer, da unište živu silu i tehniku branioca, već će udarati u prazno, uzaludno će ulagati velike napore i izлагаće se stalnim gubicima. »Frontovi« će se pomijerati тамо — amo, kao kod nas i у Koreji, a bojeve i operacije dobijaće onaj ko prije iskrvari neprijatelja i uspije da sačuva svoje snage за odlučujući okršaj.

Iz primjera Koreje — gdje je došlo do otstupanja Sjevernokorejaca poslije Inčona, sve dok nijesu postigli nadmoćnost dolaskom kineskih snaga, a kasnije i do otstupanja američkih trupa — može se jasno vidjeti da takav način odbrane ne daje konačan rezultat, da to nije mogla biti manevarska odbrana, iako je oni tako zovu, dodajući joj uvijek još po neki epitet. To je mnogo češće bio pasivni otstupni maršmanevar, čak i bez kontakta s neprijateljem. To je bio manevar u kome se iščekuje akcija neprijatelja, manevar koji neizmјerno iscrpljuje otstupajuće snage koje se, ionako, nalaze pod stalnim pritiskom napadača koji goni i koji ih stalno ugrožava novim udarima. To je često bio manevar bez jasno odre-

đenog cilja, bez ofanzivnog duha — bez kojega nema uspješne odbrane — manevar bez smjelih i odvažnih akcija na bokove i pozadinu, bez otsijecanja makar i manjih klinova napadača. Najzad, to je bio manevar bez akcije ubacivanja u borbene poretke napadača, bez stalnog nanošenja gubitaka neprijatelju — te sigurne zaloge za obezbjeđenje svojih protivdejstava.

Ilustracije radi ovdje će iznijeti samo nekoliko primjera manevarske odbrane naših jedinica, iz kojih se može vidjeti kako se nikada nijesmo držali nekog šablonu i kako smo u toku te odbrane primjenjivali različite forme dejstava.

*a) Manevarska odbrana 7 udarne divizije u toku
»Četvrte neprijateljske ofanzive«*

Ovdje će razmotriti dejstva 7 udarne divizije u okviru neprijateljske operacije poznate pod šifrom »Vajs I«, tj. od početka prvih odbranbenih borbi na Baniji pa zaključno sa borbama ispred Drvara (do 8 februara 1943).

Ova divizija je prije početka »Četvrte neprijateljske ofanzive« dejstvovala sa svoje dvije brigade (7 i 8) na području Banije, dok je njena 16 brigada¹⁾, koja je do polovine januara 1943 godine privremenq operisala van sastava divizije na prostoriji južno i jugozapadno od Vojnića (za zatvaranje pravca Karlovac — Petrova Gora), vraćena u sastav divizije 20 januara 1943 godine.

¹⁾ 16 brigada je formirana neposredno pred početak ofanzive od 1 bataljona koji je iz Banije bio upućen u sastav 1 hrvatske brigade u Liku (1 lička brigada) i od snaga 7 i 8 brigade. Inače, do formiranja 16 brigade u sastavu 7 udarne divizije bila je brigada »Rade Končar«, koja je bila na Žumberku.

Cilj neprijateljske operacije »Vajs I«, koja je trebala da počne oko 20 januara 1943 godine, bio je da se unište naše snage na prostoriji: Karlovac — Glina — Bos. Novi — Sanski Most — Mrkonjić Grad — Knin — Gračac — Otočac — Ogulin. Za ostvarenje ovoga cilja neprijatelj je izradio slijedeći plan:

— desnom kolonom (SS divizija, koja je kasnije dobila ime 7 divizija »Princ Eugen«), pod komandom generala Flepsa, prodirati glavnim pravcem: Karlovac — Bihać — Bos. Petrovac (gdje će uhvatiti vezu sa 717 divizijom). Prethodnice ove kolone, sastavljene od tenkova, smučarskih djelova (u početku na kamionima), konjanika i motorizovane pješadije, nastupaće bezobzirno sa zadatkom da zauzimaju i po svaku cijenu drže važne čvorove komunikacija;²⁾

— lijevom kolonom (717 divizija), pod komandom generala Dipolda, prodirati iz Sanskog Mosta takođe u dvije kolone — desnom prema Prav. Jasenici (održavajući vezu desno sa 714 divizijom, a zatim i sa 369 divizijom na Uni do Bosanske Krupe) i lijevom preko Ključa i Bos. Petrovca ka Bihaću, da bi se na tome pravcu, vjerovatno kod s. Vrtoče, sastala sa SS divizijom;³⁾

— 369 divizijom, ojačanom jednim pukom 187 divizije i 3 gorskim zdrugom, sa linije Glina — Kostajnica nastupati u pravcu juga u zoni desno do linije r. Glina — Vrnograč — Cazin (na kojoj održavati vezu sa SS divizijom), a lijevo do r. Une;

²⁾ U početku ove velike operacije motorizovani djelovi i jedan puk dejstvovali su pravcem Karlovac — Slunj — Bihać, a jedan puk pravcem Vrgin Most — Vojnić.

³⁾ Kao što se vidi, ove dvije divizije imale su zadatak da iznenadno i što prije ovladaju glavnom arterijom naše slobodne teritorije: Karlovac — Slunj — Bihać — Bos. Petrovac i na taj način presijeku naše snage na dva dijela u cilju njihovog razbijanja i uništenja po djelovima, pošto su se u isto vrijeme druge neprijateljske trupe kretale koncentrično sa istoka i zapada ka direktrisi Bihać — Bos. Petrovac, stežući obruč oko naših snaga.

— divizijom »Lombardia« dejstvovati pravcem Ogulin — Slunj;

— glavnim snagama divizije »Re« prodirati pravcem Vrhovine — Prijedor — Bihać, a pomoćnim preko Bunića i Udbine za Korenicu;

— divizijom »Sassari« nastupati pravcem Bruvno — D. Lapac — Bihać, po potrebi sa tog pravca vršiti ispadne prema Udbini i Kulen Vakufu, a dijelom snaga u visini Srba zatvoriti prelaze iz gornjeg toka r. Une (prema Kninu i Gračacu), s tim da divizija bude spremna da pojača kolonu koja bude dejstvovala pravcem Bruvno — D. Lapac ili desnu kolonu divizije »Re«, koja će operisati preko Udbine za Korenicu;

— 714 diviziju zadržati u armiskoj rezervi⁴⁾; i

— 187 diviziju (bez jednog ojačanog puka koji je ušao u sastav 369 divizije) zadržati kao posadu i eventualnu rezervu u oblasti Zagreba.

Za četničke jedinice bilo je predviđeno da u toku ove operacije koncentrično dejstvuju ka Glamoču: hercegovački četnici iz rejona Knina preko Bos. Grahova; druge četničke jedinice iz Prozora preko Kupresa, stim da vrše ispadne prema Livnu i Duvnu, a četnici popa Đurića da eventualno dejstvuju prema Bos. Grahovu i Glamoču.

Naše snage bile su u slijedećem rasporedu:

1 hrvatski korpus:

— 7 divizija (7, 8 i 16 brigada) sa Baniskim odredom⁵⁾ na oslobođenoj teritoriji Banije;

— 8 divizija sa 5 i 15 brigadom zatvarala je pravac Karlovac — Slunj na desnoj obali Korane, dok je njena 4 brigada (bez jednog bataljona) zajedno sa 13 proleterskom brigadom operisala na Žumberku;

— Kordunaški odred zatvarao je pravac od Karlovca, između Korane i Mrežnice;

⁴⁾ Ustvari, ova divizija je bila angažovana na velikom prostoru između Bos. Novog, Banja Luke i Okučana, stim što su samo izvjesni njeni djelovi uzeli učešće u ovoj operaciji u južnom luku između Sane i Une.

⁵⁾ Ovaj odred je tada vršio obezbjeđenje prema Glini i Bosanskom Novom.

— Primorsko-goranska grupa (6 i 14 brigada) nalazila se u prostoru Plaškog;

— 6 divizija (1, 2 i 9 brigada) bila je orijentisana prema jugu na frontu Lovinac — Gračac i dijelom snaga zatvarala pravac prema Buniću i Čudinom Klancu.⁶⁾

1 bosanski korpus:

— 4 divizija (2, 5 i 9 brigada) bila je angažovana na Kozari na više pravaca, stim što se 6 brigada nalazila na pravcu Sanski Most — Bos. Krupa;

— 5 divizija sa 7 brigadom oko Sanskog Mosta na desnoj obali Sane, 1 brigadom na pravcu Prijedor — Sanski Most i 4 brigadom na Manjači, zatvarajući pravac prema Banjoj Luci i Jajcu;

— 8 krajiška brigada zatvarala je pravac Bos. Novi — Otoka — Bihać;

— Grmečki, Kozarački i Janjski partizanski odredi dejstvovali su u okviru zadataka 4 i 5 divizije;

— Kombinovana brigada (sastavljena od dalmatinskih, primorskih i drvarskih bataljona i Tiškovačke čete) nalazila se na prostoru Tiškovac, Bos. Grahovo.

Neposredno pod Vrhovnim štabom nalaže su se:

— 1 proleterska divizija (1 proleterska, 3 sandžačka i 3 krajiška brigada) na prostoru Prnjavor — Teslić — Banja Luka;

— 2 proleterska divizija (2 proleterska i 4 proleterska brigada) u rejonu Strmica — Bos. Grahovo — Livanjsko Polje a 2 dalmatinska brigada na pravcu Duvno — Imotski;

— 3 proleterska divizija (5 crnogorska proleterska, 10 hercegovačka i 1 dalmatinska brigada) bila je na prostoru istočno od Jajca orijentisana prema Travniku i D. Vakufu; i

— 9 dalmatinska divizija (3, 4 i 5 brigada) tek u formiranju na prostoru Biokovo — Imotski (oružja je imala samo za polovinu sastava).

Prije izbijanja 369 divizije južno od komunikacije Sunja — Sisak, 7 udarna divizija je napadala na uporišta i vozove

⁶⁾ Lički proleterski odred dejstvovao je u sastavu 6 divizije

sa vojnim transportima duž komunikacije Sunja — Sisak i Sunja — Kostajnica. Ona je u to vrijeme imala zadatak da počesno uništava neprijateljske grupe, da napada njegove kolone, otima opremu i naoružanje i da puštanjem zarobljenika kućama (osim oficira i ustaša) širi demoralizaciju u neprijateljskim redovima.

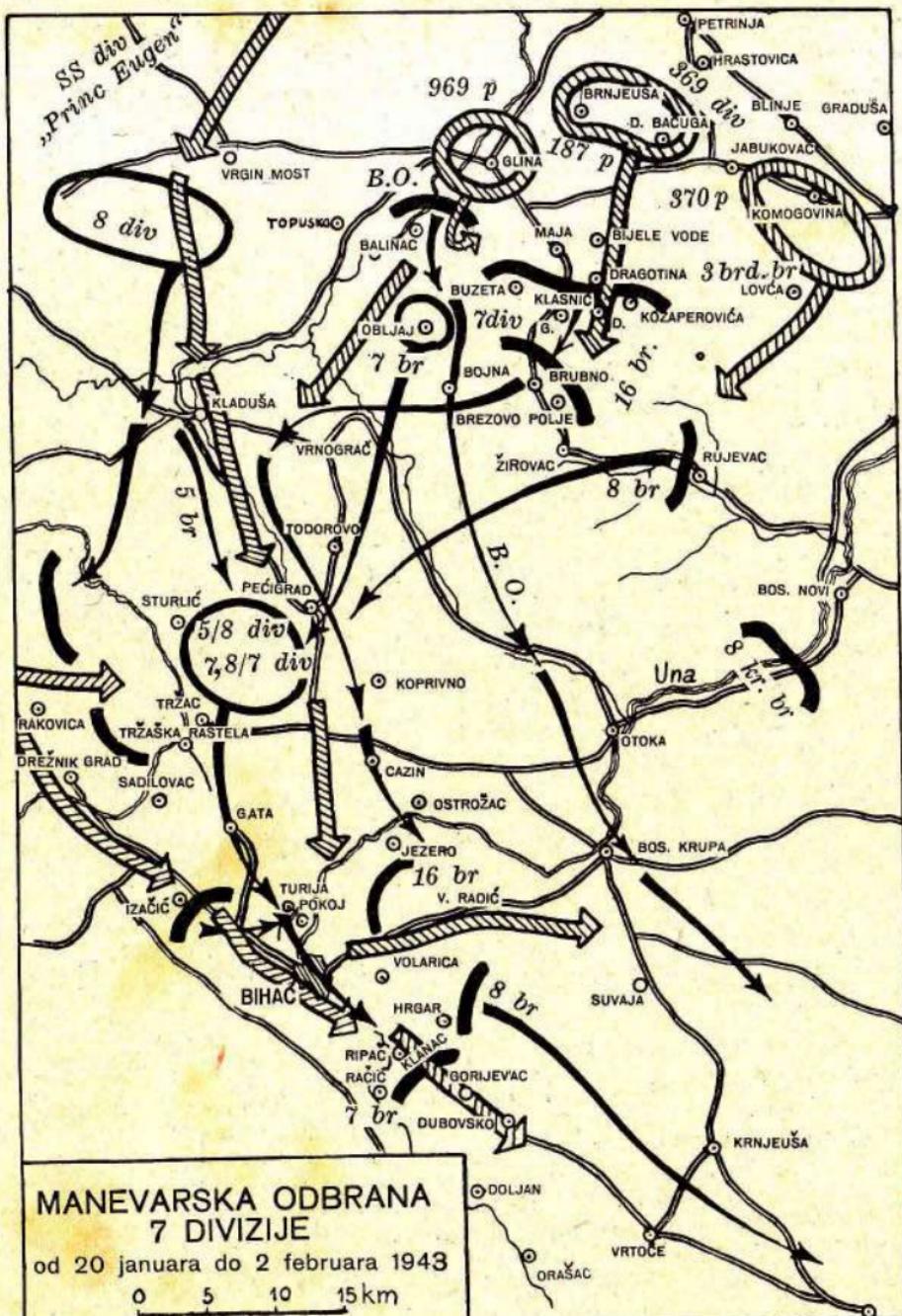
Kad je 369 divizija, poslije završene koncentracije, sa linije Petrinja — Sunja — Kostajnica otpočela snažno nastupanje, 7 udarna divizija je prešla na taktiku aktivne manevarske odbrane. Ona je danju manjim snagama držala zastor pred neprijateljem i izviđala ga, a noću prikupljenim snagama čitavom serijom uspješnih napada i prepada udarala na njegove isturene djelove i počesno ih uništavala.

Pošto je pretrpio ozbiljne gubitke na pravcu Sunja — s. Gradusa — s. Blinja, neprijatelj je pokušao da obuhvatnim dejstvima uništi glavninu snaga 7 udarne divizije (7 i 8 brigadi) na prostoriji: s. Blinja, s. Joševica, s. Mlinoga, preduzimajući snažne napade jakim kolonama: jednom na pravcu Kostajnica — s. Komogovina — s. Jabukovac, a drugom pravcem Petrinja — s. Hrastovica — s. Jabukovac.⁷⁾

Oko 20 januara (dan početka ofanzive »Vajs I«) 369 divizija je prenijela težište svojih napada na desno krilo (od Gline), ali je dотле već bila pretrpjela velike gubitke, tako da je i general Ler morao intervenisati da se njeno stanje popravi kako bi mogla prići izvršenju zadataka koji su joj bili namijenjeni.

20 januara uveče snage 369 divizije bile su ovako raspoređene: 969 puk u Glini; Izviđački bataljon u s. Maja; oja-

⁷⁾ Ovdje je neprijatelj ubacio tenkove u nadi da će se probiti i za sobom povući i pješadiju, da bi na taj način došlo do opkoljavanja naših snaga. Međutim, diviziska četa »lovaca tenkova« uspjela je da svojim oskudnim sredstvima uništi nekoliko neprijateljskih tenkova u s. Čunčiću, tako da je bio osuđećen ovaj plan neprijatelja, jer je njegovo nastupanje bilo obustavljen na liniji Petrinja — Kostajnica.

čani puk 187 divizije u rejonu s. Brnjeuška, s. D. Bačuga i 370 puk i 3 zdrug na prostoriji s. Mlinoga, s. D. Lovča, s. Volinja.⁸⁾

U toku dana 21 i noći 21/22 januara 7 udarna divizija vršila je pregrupisavanje i 22 januara zauzela slijedeći raspored:

— 8 brigada na liniji s. Rujevac — s. Kosna, zatvarajući pravac Dvor na Uni — s. Žirovac;

— 16 brigada sa dva bataljona na liniji s. Klasnić — s. Buzeta, a 3 bataljon u s. Bele Vode;

— 7 brigada u rejonu s. Obljaj, stim što nije bila na položaju;

— Baniski partizanski odred: s. Vranovina — s. Balinac.

Pošto je južno od Gline ubačen 969 puk, došlo je do oštре borbe između 1 bataljona Baniskog odreda i 2 i 3 bataljona ovog puka. Poslije žestokog otpora naš bataljon je bio potisnut od nadmoćnijih njemačkih snaga, tako da je 3 bataljon 969 puka zauzeo s. Balinac.

Ovo ubacivanje 969 puka južno od Gline pokazuje da su Njemci imali namjeru da najkraćim pravcem izbiju u Vrnongrač da bi održali vezu sa Istočnom grupom SS divizije i obezbijedili njen manevarsко dejstvo. Zbog toga je komanda 7 divizije — da bi rasteretila svoje lijevo krilo od neprijateljskog pritiska — preduzela noćni napad na istaknute djelove 969 puka u s. Balincu (u kome su učestvovali jedan bataljon iz 7 brigade i 1 bataljon Baniskog partizanskog odreda) i tom prilikom potukla 3 bataljona 969 puka. U isto vrijeme bilo je naređeno 16 brigadi da povuče svoj 3 bataljon iz s. Bele Vode.

⁸⁾ Noću 20/21 januara 7 brigada i djelovi 16 brigade izvršili su žestok napad na neprijatelja u s. Mlinoga, a 21 januara došlo je do sukoba jedino između 1 bataljona partizanskog odreda Banije i djelova njemačkog 969 puka koji su pokušali da izbiju južno od Gline, dok su ostale snage 369 divizije stajale u mjestu.

Na taj način, 7 udarna divizija je 23 januara imala slijedeći raspored:

- 8 brigada na svojim starim položajima;
- 16 brigada (sva tri bataljona) na položaju s. Koza-perovica — Bajića Brdo — Dabrina;
- Baniski partizanski odred na liniji s. Hajtić — s. Balinac, i
- 7 brigada u s. Obljaj.

Ovoga dana ojačani puk 187 divizije (u čijem su sastavu dejstvovali i tenkovi) uspio je da potisne 16 brigadu na pravcu: S. Dragotina — s. G. Klasnić, dok na lijevom krilu 7 udarne divizije nije došlo do borbe.

969 puk i izviđački bataljon 369 divizije, uslijed pretrpljenih gubitaka i sređivanja za dalje akcije, stajali su u mjestu.

370 puk i 3 zdrug dostigli su bez otpora liniju: Međugorje — Čavić Brdo — s. Gorička (pred njima nije bilo naših snaga).

24 januara 7 i 8 brigada krenule su na novoodređenu prostoriju: s. Peći Grad — s. Tržac, radi napada na Zapadnu grupu SS divizije, pravcem Vrnograč — Tržačka Raštela, dok je Baniski partizanski odred ostao na položajima s. Obljaj — s. Vranovina, a 16 brigada na položaju sjeverno od s. Brubna i s. Brezovog Polja, oslonjena na kote: 306, 370 i 392. Ovoga dana, rano ujutru, na frontu ove brigade došlo je do najžešćeg odbranbenog boja od početka ofanzive. Najime, kolona ojačanog puka 187 divizije, koja je napadala duž ceste, uspjela je da se uz pomoć tenkova probije do s. Brezovog Polja, gdje je suzbijena protivnapadom 2 bataljona 16 brigade, dok je 3 bataljon ove brigade, oslanjajući se na k. 321 i k. 370, odolijevao neprijateljskom napadu sve do 14 časova, kada je nabačen na k. 392 prema 1 bataljonu. Međutim, poslije povlačenja, ovaj bataljon je zajedno sa 1 bataljonom preuzeo protivnapad sa ciljem da suzbiju neprijateljske snage koje su težile da izbiju preko k. 392 i da na taj način omoguće povlačenje brigade. Poslije uspješno izvršenog protivnapada, brigada se odvojila od neprijatelja i povukla u s. Bojnu i s. Kobiljak (prema Vrnograču) gdje je zanoćila.

Kao što se vidi, 7 udarna divizija je u vremenu od 20 do 24 januara težila da preduzimanjem napada na istaknute neprijateljske djelove očuva inicijativu i osujeti planove neprijatelja. Zato je sa pet bataljona (tri bataljona 7 i dva bataljona 16 brigade) noću 20/21 januara napala djelove 370 puka u s. Mlinogi, bez obzira na to što je neprijatelj grupisao jake snage na svom desnom krilu i prijetio da prekine taktičku vezu sa 8 divizijom na r. Glini. Poslije toga brzo je prebacila ove snage u jugozapadnom pravcu, sa ciljem da aktivno dejstvuje na desno krilo 369 divizije, gdje je u tom trenutku prijetila veća opasnost. Očekujući dalji razvoj događaja, ona je sa 16 brigadom i Baniskim odredom prešla u odbranu, zadržavajući 7 brigadu u rezervi, dok je 8 brigadu uputila na pravac Dvor — s. Žirovac, pošto je očekivala da će neprijatelj pokušati da je otsiječe sa juga.

Prema tome, u rezervu je određena 1/3 snaga, i to najbolja brigada, da bi se obezbijedio manevar na većoj dubini odbrane i da bi se, s obzirom na širinu fronta (preko 40 km), mogla sačuvati sloboda akcije i ofanzivno dejstvovati prema razvoju situacije.

Pošto je neprijatelj na pravcu Glina — Vrnograč u toku dana 22 januara postigao prvi uspjeh, divizija je odmah aktivno reagovala i noćnim napadom na s. Balinac tukla njegove prednje djelove, tako da je 969 puk bio privremeno prisiljen na veću opreznost i neaktivnost. Pošto je primio novi zadatak, komandant divizije je i dalje ostavio 16 brigadu i Baniski odred u odbrani na tom pravcu. Svojim otporom na dvije uzastopne linije ove naše snage su ne samo nanijele neprijatelju ozbiljne gubitke, već su stvorile i izvjesno vrijeme za rad i dejstva na pravcu Slunj — Bihać.

Prema priznanju samog generala Lera poslije rata, 369 divizija nije izvršila svoj zadatak od dana njenog izbijanja južno od Save pa sve do borbi 24 januara na liniji s. Vrano-

vina — s. Brubno. Ovdje nije jasno zašto Njemci nijesu preduzeli napad pravcem Dvor — s. Žirovac, jer bi situacija na pravcu Glina — Vrnograč bila daleko kritičnija samo da je napad od Dvora prema Žirovcu otpočeo, recimo, 20 januara. Ovako je divizija svojim manjim djelovima paralisala nastupanje 369 divizije na pravcu Glina — Vrnograč i stvorila vrijeme za grupisanje snaga za doček Zapadne grupe SS divizije.

Za ovo vrijeme na pravcu Karlovac — Slunj — Bihać Zapadna grupa SS divizije (koja je otpočela nadiranje 20 januara) uspjela je da prodre do pred Slunj, tako da je prijetila opasnost od njenog bržeg prodora u pravec Bihaća, pošto naše snage na ovom pravcu nijesu mogle da zadrže snažno nadiranje nadmoćnih njemačkih snaga.

U toj situaciji Vrhovni štab je naredio komandantu 7 udarne divizije da svoju 16 brigadu i Baniski odred ostavi pred 369 divizijom na pravcu Glina — Vrnograč i oko sebe prikupi sve naše snage sa prostorije između Une i puta Slunj — Bihać,⁹⁾ stim da sa njima preduzme energičan napad na bok Zapadne grupe SS divizije na liniji Cazin — Peći Grad. Ovim napadom trebalo je otkloniti opasnost koja bi nastupila ako bi se neprijatelj brzo probio u Bihać i dalje, gdje se nalazio veliki broj naših ranjenika i izbjeglica.

Na osnovu ovog naređenja komandant 7 udarne divizije, kao što sam već napomenuo, ostavio je Baniski odred na pravcu Glina — Vrnograč, a 5, 7 i 8 brigadu prebacio na prostoriju s. Šturić — Peći Grad — s. Tržac. Pokret je otpočeo ujutru 24 januara, i to: 5 brigada pravcem Kladuša — s. Šturić (15 km); 7 brigada pravcem s. Obljaj — Vrnograč — s. Tržac (30 km) i 8 brigada pravcem s. Žirovac — Vrnograč — Peći Grad (30 km), stim da su sve brigade, uprkos nepogodi, snijegu i hladnoći, istoga dana uveče stigle na određena mjesta i sjutradan ostale u stavu iščekivanja, dok se 15 brigada 8 divizije nalazila jugoistočno od Slunja na položaju u rejonu Mašvina (577).

⁹⁾ Na ovoj prostoriji nije bilo nekih drugih značajnijih snaga osim 5 brigade 8 divizije i 15 primorsko-goranske brigade.

Zapadna grupa SS divizije zadržala se 25 januara na r. Korani kod Slunja (zbog porušenog mosta), a Istočna grupa ove divizije u visini Kladuše.

Istočno od puta Slunj — s. Drežnik Grad nalazili su se 7 i djelovi 15 brigade, dok su se 8 i 5 brigada — zbog pokreta Istočne grupe SS divizije od V. Kladuše — zadržale na položajima sjeverno od puta s. Tržac — Cazin.

27 januara ujutru Zapadna grupa SS divizije preduzela je napade u pravcu istoka prema našim snagama koje su ugrožavale njen lijevi bok, jer su Njemci pravilno ocijenili da im sa te strane prijeti opasnost, tako da se nijesu usudili da ovoga dana produže ka Bihaću, iako je taj pravac bio slobodan. S druge strane, oni su forsirali pokret Istočne grupe kako bi njenim izbijanjem u Peći Grad prestala potrebna angažovanja Zapadne grupe SS divizije u pravcu istoka, zbog čega su već izgubili čitav jedan dan.

Pošto je iz događaja prošlog dana jasno uočio ozbiljnost situacije na pravcu Slunj — Bihać, Vrhovni štab je naredio da se u rejonu s. Rakovica izvrši napad na neprijatelja. Međutim, izbijanjem desnog krila Istočne grupe SS divizije 27 januara pred s. Peći Grad, pozadina naših snaga koje su se pripremale za napad na Rakovicu bila je izložena udaru neprijatelja. Osim toga, napad se nije mogao izvoditi prema prvobitnoj zamisli sa tri brigade (8, 7 i 5), jer se 15 brigada (vjerovatno u toku prošle noći) prebacila zapadno od puta Slunj — s. Drežnik Grad, tako da je komanda 7 udarne divizije morala predvidjeti 5 brigadu za obezbjeđenje svog desnog boka.

Iako zbog odvajanja ove brigade nije ostalo dovoljno snaga za obezbjeđenje pozadine divizije, i pored toga što su Njemci još više forsirali Istočnu grupu SS divizije, ipak je komandant 7 udarne divizije organizovao napad, predviđajući da u slučaju potrebe vodi manevarsku odbranu i da preko s. Sadilovca i r. Korane otstupi na jug. Međutim, prije početka napada stiglo je naređenje Vrhovnog štaba da se divizija povuče i zatvoriti pravac Bihać — Bos. Petrovac, tako da

je 28 januara cijela 7 udarna divizija izvršila pokret na jugoistok u cilju izvršenja novog zadatka.

Dok su činjeni pokušaji da se aktivnom odbranom divizije suzbije i tuče Zapadna grupa SS divizije, 16 brigada je u ulozi zaštitnice 25 januara pošla iz s. Bosanske Bojne u Vrnograč, zatim skrenula prema V. Kladuši i 26 januara istočno od ovog mjesta izvršila žestok protivnapad na djelove Istočne grupe SS divizije. Poslije toga brigada je krenula preko s. Todorova i s. G. Koprivno, tako da je u Cazin stigla tek poslije podne 28 januara, odakle se u toku noći prebacila preko r. Une kod s. Ostrošca.

Poslije neuspjelog pokušaja da se baci u pozadinu 369 divizije, Baniski odred je stavljen pod komandu 8 krajiške brigade. On se do 28 januara uveče branio na položajima 6 km zapadno od s. Otoka i u toku noći se prebacio preko Une u Bos. Krupu.

Na osnovu naređenja Vrhovnog štaba Komanda 7 divizije donijela je 28 januara odluku da pređe Unu u toku noći 28/29 januara (pošto se prelaženje danju nije moglo izvršiti zbog aktivnog dejstva neprijateljske avijacije), stim:

— da 8 brigada posjedne položaje u rejonu s. Izačić Grad i spriječi neprijatelja da prije pada mraka izbije u Bihać;

— da 7 brigada krene pravcem s. Tržac — s. Gata i u rejonu s. Turija Majdan posjedne mostobran za odbranu prelaza preko r. Une prema s. Pokoj;

— da 5 brigada 8 divizije obrazuje zaštitnicu kod s. Gata na pravcu povlačenja 7 brigade;

— da 16 brigada spriječi upad neprijatelja u Cazin, a zatim da se prebaci na desnu obalu Une kod s. Ostrošca;

— da inžineriska četa divizije poruši mostove u Bihaću i organizuje prebacivanje jedinica skelom preko Une u s. Pokoj.¹⁰⁾

¹⁰⁾ Odluka je donijeta tako kasno zbog toga što su naše trupe bile zamorene borbama i pokretima te nijesu mogle preći preko Une dan ranije, u toku noći 27/28 januara. A mostovi su se morali porušiti zato što je već tada osnovni zadatak divizije bio da manevarskom odbranom sprečava brzi neprijateljski prodor

Prema ovoj odluci brigade su u toku noći vršile pokret prema određenim mjestima. Da je neprijatelj glavninom svojih snaga otpočeo energično nastupanje 28 januara ujutru (što se moglo očekivati), 7 divizija bi zapala u vrlo težak položaj, jer je prostor od Une bio mali, a neprijatelj je, pored nadmoćnijih snaga na zemlji, raspolagao i avijacijom koja je bila u stanju da desetkuje naše snage, ukoliko bi danju pokušale da pređu preko ove rijeke. I zaista, Njemci su rano ujutru, uz jaku podršku artiljerije, napali 8 brigadu na položajima u s. Izačić Grad i odbacili je u pravcu s. Pokoj. Tada se Štab divizije sa 7 brigadom nalazio u s. Turija Majdan, te je jedan bataljon ove brigade uputio na mostove u Bihaću, dok je 5 brigada 8 divizije bila na položajima kod s. Gata.

Međutim, dogodilo se ono što je za nas bilo najbolje. Naime, Njemci nijesu preduzeli energično nastupanje (koje su naše snage očekivale) možda zbog toga što su zaključili da na lijevoj obali Une nema naših jačih snaga, pošto su mostovi u Bihaću bili porušeni. Tako se divizija po podne i noću nemetano prebacila na desnu obalu Une, dok su Njemci (koji su inače tražili otsudnu bitku), zbog slabog izviđanja, propustili jedinstvenu priliku da pri tom prelazu nanesu ozbiljne gubitke našim jedinicama i da ih, možda, dovedu u tešku situaciju.

Kao što je već napomenuto, 7 udarna divizija je imala zadatak da spriječi brzi neprijateljski prodor pravcem Bihać — Bos. Petrovac i spajanje 369 i SS divizije na pravcu Bihać — s. V. Radić — Bos. Krupa, te da na taj način obezbijedi dejstvo naših snaga koje su se branile na pravcu Bos. Krupa — Sanski Most, odnosno Bos. Krupa — Petrovac. Da bi se obezpravcem Bihać — Bos. Petrovac i što nije postojala realna mogućnost da se neprijatelju spriječi prodor u Bihać i na taj način omogući prelaz naših snaga preko mostova u Bihaću.

bijedilo izvršenje ovog zadatka bilo je planom predviđeno da glavne snage divizije izvrše udar u lijevi bok neprijatelja, obezbeđujući se sa sjevera. A pošto se na pravcu Bihać — Bos. Petrovac očekivao udar neprijatelja duž komunikacije, za njegovo zatvaranje je bila određena jedna brigada, stim da jednim bataljonom posjedne položaj na Klancu (1 km južno od s. Ripač), a da ša druga dva bataljona aktivno dejstvuje između r. Une i ceste.

Za izvršenje ovog plana divizija je 29 januara ujutru zauzela slijedeći raspored¹¹⁾:

— 7 brigada: 3 bataljon u s. Gorijevac, a 1 i 2 bataljon u s. V. Račić (2 bataljon posjeda Klanac);

— 8 brigada u s. Hrgaru i s. Velebitu (12—15 km jugoistočno od Bihaća) — imala je zadatak da izvrši udar u lijevi bok neprijatelja;

— 16 brigada: 3 bataljon u s. Jezeru, a 1 i 2 bataljon u s. Grabežu i s. Tihotinu — imala je zadatak da svojim aktivnim dejstvima obezbijedi rad prvih dviju brigada.

Međutim, istog dana uveče moralo je doći do izmjene navedenog plana pošto je 8 brigada, po naređenju Vrhovnog štaba, krenula za Bos. Petrovac, tako da je njenu ulogu dobita 16 brigada. Prema tome, kao što će se to kasnije vidjeti, zbog odlaska 8 brigade nije bilo uspjeha od predviđenog aktivnog dejstva glavnine 7 udarne divizije. Tako su 1 februara sjeverno od puta Bihać — V. Radić djelovi 16 brigade (koja se zbog izmijenjenog zadatka i odlaska 8 brigade sa prvo bitne prostorije pomjerila više na jug) došli u sukob sa neprijateljem.

Po izbijanju u Bihać pripremila se cijela SS divizija za dalje nadiranje: Zapadna grupa (glavne snage) prema Bos. Petrovcu, a Istočna grupa pravcem Bihać — s. V. Radić —

¹¹⁾ Po prelazu Une, 5 brigada 8 divizije upućena je u Liku, u sastav svoje divizije.

s. Suvaja — s. Krnjeuša. Tako je nastupanje glavnine ulijevo od pravca Bos. Petrovac obezbjeđivala Istočna grupa svojim nastupanjem u pravcu istoka, dok je komandant SS divizije za obezbjeđenje svoga desnog boka tražio intervenciju italijanske divizije »Re«.

2 februara ujutru SS divizija je prešla u napad u dvije kolone — desnom duž puta za Bos. Petrovac, a lijevom pravcem s. Volarica — s. Hrgar — Goli Vrh (1185), stinjajući da lijeva kolona imala zadatku da obuhvatnim dejstvom slomi odbranu 7 udarne divizije u rejonu istočno od s. Ripač i da na taj način omogući prodror desne kolone preko Klanca dalje na jug. Ovoga se dana 7 brigada nalazila na položaju Klanac — s. Praščjak, 16 brigada na položaju sjeverno od s. Praščjak — Zapoljak — Varovnina, sa jednim bataljonom u rezervi, dok se zapadno od Klanca do r. Une nalazio Bihaćki područni bataljon. Na taj način, širina odbranbenog fronta 7 divizije iznosila je oko 6 km.¹²⁾

Ujutru su Njemci krenuli istovremeno sa obje svoje kolone po ograničenoj vidljivosti (zbog snijega koji je padao cijelog dana), što je išlo u prilog našim snagama. Najžešća borba razvila se na pravcu nadiranja desne neprijateljske kolone, tj. na frontu 7 brigade, gdje su Njemci stalno pojačavali pritisak i mjestimično potiskivali naše snage. Iako je poslije podne desno krilo divizije prešlo u protivnapad i zadobilo nešto prostora, ipak nije bilo dovoljno snaga da se taj početni uspjeh razvije i da se bar djelimičnim odbacivanjem privremeno zaustavi neprijateljsko nastupanje.

Kada su se u toku ovog protivnapada na desnom krilu 16 brigade pojavile nove njemačke snage i kada se Bihaćki bataljon povukao ka s. Doljani, Njemci su poduhvatili oba boka divizije i probili se do s. Gorijevac. Time je glavnina

¹²⁾ Ustvari je cijela 16 brigada bila predviđena kao rezerva divizije, jer ovdje front nije bio posjednut kao za pozicisku odbranu. Pored toga, ovdje su manevri rezervama veoma teški — skoro nemogući, jer se brane pravci. Front divizije protezao se od Une do puta Krupa — B. Petrovac.

7 divizije bila nabačena istočno od puta, a Njemicima je bio otvoren put za B. Petrovac. Zbog toga je Komanda 7 udarne divizije naredila da se divizija povuče na jugoistok. Pri tome je glavnina divizije bila prinuđena da se pod najnepovoljnijim vremenskim uslovima povlači preko zapadnih padina Jajdovika da bi se potom spustila u s. Dubovsko. Tako je neprijatelj do 2 februara uveče ovladao linijom: s. Račić — s. Gorijevac — s. Hrgar — s. Velebit.

Po padu Klanca Vrhovni štab je naredio da se preduzme napad na neprijatelja, sa ciljem da se povrate važni izgubljeni položaji i u vezi s tim vratio je iz B. Petrovca u sastav divizije 8 brigadu koja je 3 februara u 22 časa stigla u Vrtoče. U duhu ovog naređenja Štab divizije je u toku 3 februara djelovima 7 brigade obezbjeđivao pravac s. Gorijevac — s. Dubovsko, dok je 16 brigadu ostavio u drugom ešelonu radi predaha u s. Lipi do dolaska 8 brigade, a od 8 divizije tražio je da 4 februara sadejstvuje napadu 7 divizije. Tako je 7 udarna divizija zauzela slijedeći raspored za borbu na dan 4 februara:

— 7 brigada na položaju Lisina (1172) — s. Lipa za bočno dejstvo na komunikaciju Ripač — Vrtoče;

— 16 brigada sa 1 i 2 bataljonom na liniji: Suvi Vrh (912) — Goli Brijeg (908), dok je njen 3 bataljon do 8 časova bio u pokretu za s. Doljane;

— 8 brigada je u 5.00 krenula iz s. Vrtoče za s. Teočak i s. Dugo Polje gdje je stigla, u 7.00 i tu van borbe ostala preko čitavog dana. Međutim, pošto je desno krilo njemačkih snaga u toku 3 februara izbilo u sjeverni dio s. Doljana, a dio snaga i na Goli Vrh (1185), bio je osućećen predviđeni plan napada 7 udarne divizije, tim prije što je neprijatelj 4 februara ujutru prešao u nastupanje u tri pravca: duž ceste s. Gorijevac — s. Vrtoče, od s. Dubovskog ka s. Čukovi i preko s. Doljana za s. Klišević.

Ne gubeći vrijeme neprijatelj je preduzeo brz i smio manevar svojim desnim krilom, pošto je u toku 3 februara izviđanjem utvrdio da između Une i ceste nema naših snaga. Tako je zbog smjelog manevra njemačke srednje kolone niz dubodolinu ka s. Ćukovi došlo do cijepanja snaga 16 brigade i do presijecanja veze između 7 i 8 divizije, pri čemu je rijeka Una iskorišćena kao prirodna prepreka za obezbjeđenje desnog boka.

Pošto je desna njemačka kolona u s. Doljani iznenadnom vatrom dočekala 3 bataljon 16 brigade (koji je podilazio položajima), ovaj se bataljon po naređenju hitno povukao ka s. Orašcu, dok je njemačka kolona produžila nastupanje ka s. Kliševiću, povezujući se uljevo sa srednjom kolonom, tako da su te dvije kolone (desna i srednja) dovršile opkoljavanje 1 i 2 bataljona 16 brigade u rejoni Suvi Vrh — Goli Breg. Da bi spriječili izvlačenje ovih bataljona, Njemci su i u toku 5 februara ostali na liniji s. Klišević — s. Ćukovi.

Zbog bočnog dejstva 7 brigade lijeva njemačka kolona je sporo napredovala, tako da je najzad zaustavljena na 2 km ispred s. Lipe.

Uveče oko 19 časova 8 brigada je smijenila 7 brigadu, koja je odmah krenula prema Bos. Petrovcu. 3 bataljon sa Štabom 16 brigade zadržao se u s. Orašcu, dok su 1 i 2 bataljon i dalje vodili borbu u okruženju i bez ikakve veze bilo s kim.

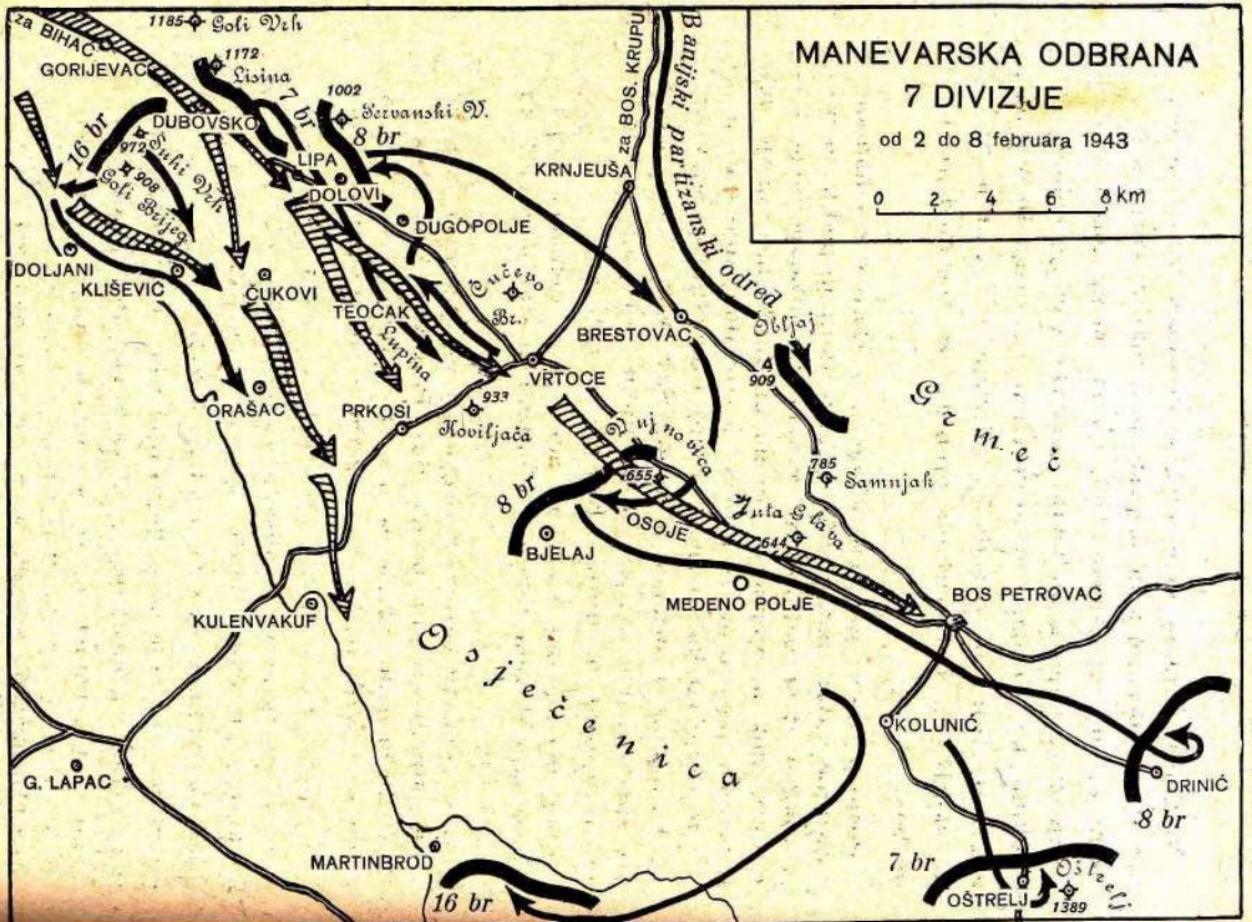
Moglo bi se postaviti pitanje: zašto 8 brigada¹³⁾ nije angažovana u protekloj borbi, jer bi se događaji na pravcu s. Ćukova svakako sasvim drukčije razvijali da je ova brigada tamo ubačena, a u najmanju ruku neprijatelj ne bi uspio da zatvori obruč oko 1 i 2 bataljona 16 brigade. Međutim, po svemu izgleda da se od angažovanja 8 brigade odu-

¹³⁾ Ova brigada je stigla tek uveče onog dana kada se borba na ovoj liniji bližila kraju.

MANEVARSKA ODBRANA 7 DIVIZIJE

od 2 do 8 februara 1943

0 2 4 6 8 km

stalo zbog jedne nove okolnosti. Naime, Vrhovni štab je naredio 7 diviziji da se povlači u pravcu Drvara sa prihvatom na linijama: Gučeve Brdo — s. Vrtoče — Koviljača (933) i Samnjak (785) — Žuta Glava (644) — s. Medeno Polje, stim da poslije izvršenog povlačenja brani položaj s. Drinić — s. Oštrelj — istočne padine Osječenice i spriječi upad neprijatelja u Drvar.

5 februara je 7 brigada produžila kretanje ka Bosanskom Petrovcu; 16 brigada je očekivala svoja dva bataljona, dok je 8 brigada vodila tešku borbu sa neprijateljskom kolonom koja je nadirala prema s. Vrtoču. Njen 1 bataljon držao je s. Dolove, 2 bataljon se nalazio sjeverno od 1 bataljona prema Pervanskom Vruhu (1002), a 3 bataljon na vijencu iznad s. Dugo Polje. U 5 časova Njemci su prešli u napad, ali ih je borbeno osiguranje u s. Lipa (jedan vod iz 1 bataljona) zadržavalo izvjesno vrijeme, dok se nije povuklo zbog neprijateljskog obuhvata. Tada su Njemci napali na 1 bataljon koji im se uz pomoć 2 bataljona uspješno suprotstavljaо. Nadirući tenkovima duž ceste, neprijatelj je uputio pješadijske snage preko Lupine s težnjom da izbjije na cestu Kulen Vakuf — s. Vrtoče da bi se dočepao raskrsnice puteva u s. Vrtoče. U takvoj situaciji Štab 8 brigade naredio je 1 bataljonu da se povlači prema s. Brestovcu (da bi spriječio eventualni pokret neprijateljskih djelova iz s. Vrtoča ka s. Krnjeuši), a 2 i 3 bataljonu da se pod borbom povlače za 1 bataljonom. Tako je 1 bataljon u 14.30 časova stigao na cestu južno od s. Krnjeuše, zatim u s. Brestovac, gdje su do 17 časova stigli i 2 i 3 bataljon. Oko 19 časova u s. Brestovac je stigao i Baniski partizanski odred (dotada je bio sa 8 krajiškom brigadom), koji se povlačio ispred neprijatelja duž druma Bos. Krupa — Bos. Petrovac. Neprijatelj je ovoga dana do mraka ovlađao linijom s. Prkos — s. Vrtoče.

Prema planu Štaba 8 brigade i Baniskog odreda predviđeno je da 8 brigada posjedne i 6 februara brani položaj Vujnovica (655) — Osoje — s. Njelaj sa ciljem da spriječi prodor neprijatelja od s. Prkosa i s. Vrtoča ka Bos. Petrovcu,

a Baniski odred položaj Obljaj (909) — Samnjak (785) sa ciljem da spriječi nastupanje neprijatelja od s. Krnjeuše ka Bos. Petrovcu. Pokret 8 brigade i Odreda na ove položaje otpočeo je 5 februara oko 20 časova. Međutim, u toku 6 februara nije bilo neke veće borbene aktivnosti, jer se neprijatelj zadržao na dostignutoj liniji. U ponoć ovoga dana 8 brigada je dobila naređenje da se povuče u s. Drinić (15 km jugoistočno od Bos. Petrovca), dok se 7 brigada u toku 6 februara nalazila na Oštrelju. 16 brigada se prikupila u s. Kolunić (5 km jugozapadno od Bos. Petrovca), pošto su se 1 i 2 bataljon probili iz okruženja i došli u sastav brigade.

8 februara u 6 časova 8 brigada je krenula za s. Drinić samo sa 2 i 3 bataljonom, pošto je 1 bataljon, koji je držao položaj u s. Bjelaju, uslijed zadocnjelog primanja naređenja za pokret (u 7.00 časova) bio otsječen od brigade i nabačen na Osječenicu, tako da je tek 9 februara stigao u sastav svoje brigade. 16 brigada je krenula iz s. Kolunića i preko Osječnice stigla u Martin Brod oko 18 časova istog dana. Brigade je izvršila ovaj pokret po naređenju Štaba 7 divizije koji je bio obaviješten da je neprijatelj 6 februara preuzeo pokret duž desne obale Une. Brigade je imala zadatak da spriječi neprijateljsko nadiranje i da uhvati vezu sa našim snagama na lijevoj obali Une.

Prema tome, 7 divizija se 8 februara nalazila u ovom rasporedu: 8 brigada (bez 1 bataljona) u rejonu s. Drinića, 7 brigada na Oštrelju i 16 brigada na položaju u visini s. Martin Brod. Iako je dobila zapovijest Vrhovnog štaba da sa ovih položaja krene na istok u sastav Operativne grupe Vrhovnog štaba, ova divizija ipak nije mogla krenuti sve dotle dok jedinice 1 bosanskog korpusa nijesu preuzele njene položaje. Tako je divizija tek poslije pristizanja krajiških brigada, krenula u pravcu Gornjeg Vakufa sa zadatkom da u ulazi stalne pobočnice i zaštitnice osigurava komunikaciju Livno — Duvno — Prozor, kao i operacije prvog ešelona Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba.

Ako bacimo pogled na dejstva jedinica 7 udarne divizije, vidjećemo da su brojno male i slabije naoružane snage

umješnom primjenom manevarske odbrane i brzim manevrima, kao i smisljenim, makar i manjim, protivdejstvima uspjevale da sprečavaju brzo nastupanje neprijatelja, da ga iscrpljuju i ne dozvoljavaju mu da stalno ima inicijativu u svojim rukama. Pri tome treba imati u vidu nekoliko činjenica da bi se dobila jasnija slika i da bi se mogle izvući potrebne pouke. Naime, naše snage na tome pravcu bile su tako male, a širina odbranbenog fronta tako velika, da nije bilo mogućnosti da se izvuku i ešeloniraju po dubini neke jače rezerve. Pored toga, naše jedinice su morale voditi borbu bez ikakve artiljeriske i aviopodrške, dok su za PAO mogле primijeniti jedino sredstva pasivne zaštite. Sredstva veže bila su slaba i sasvim nedovoljna da bi obezbijedila i najmanje uslove brzog i svojevremenog komandovanja, a obuća i odjeća velikog broja boraca bile su u očajnom stanju, tim prije što je snabdijevanje trupa bilo orijentisano isključivo na ono što se otme od neprijatelja. Najzad, borbe su vođene u teškim zimskim uslovima, pri visokom snijegu i niskoj temperaturi i bez ikakvih pokretnih sredstava koja bi služila za prebacivanje snaga i materijala i obezbjeđenje bržih manevara i protivdejstava. A da bi sve te teškoće bile još veće, Komanda 7 divizije morala je da vodi brigu i o velikim grupama izbjeglica koje su se povlačile sa trupama da bi izbjegle maskiranje.

U samom početku ove neprijateljske ofanzive bilo je jasno da se čitava širina fronta ne može posjeti i da neki pravci moraju ostati neposjednuti. A da bi se neprijatelju ipak spriječilo da brzo i nesmetano izbjiga na važne linije ili tačke, moralo se od samog početka pribjegavati jedinom uspješnom sredstvu — napadu (kao, naprimjer, napad na s.

Mlinogu noću 20/21 januara sa ciljem da se uspori pokret 370 puka).

Iako je komandant divizije pouzdano znao da će neprijatelj preduzeti nastupanje na čitavom frontu, on je ipak sa dosta velikog dijela fronta smjelo skinuo svoje snage da bi ih postavio na najvažnije otsjeke (kao što je, naprimjer, 22 januara na pravac Glina — Vrnograč postavio glavninu svoje divizije), dok se 7 brigada — koja je bila zamorenna i maršem i borbom — tada nije nalazila na položaju. Iako je neprijatelj uspio da probije položaj Baniskog partizanskog odreda, ipak je Komanda divizije naredila da se noću 22/23 januara izvrši napad na s. Balinac, u kome je ne samo uništen jedan neprijateljski bataljon, već je i neprijateljska kolona bila prisiljena da dva dana ostane u mjestu i da kasnije nastupa mnogo opreznije, takoreći pipajući.

Kada je Zapadna grupa SS divizije izbila u Slunj i ugrozila Bihać, Vrhovni štab je na pravcu Glina — Vrnograč pred 369 divizijom ostavio slabije djelove, a jače snage grupisao za aktivna dejstva na bok glavne neprijateljske kolone. Da je stanje veza bilo bolje i da je više komandovanje moglo imati jasnu sliku o stanju na tome pravcu, nesumnjivo je da bi Zapadna grupa SS divizije bila potučena. Pa ipak, zbog samog postojanja ove naše grupe na neprijateljskom boku i njenih djelimičnih napada neprijatelj nije preuzeo nastupanje ka Bihaću iako na tom pravcu ispred njega nije bilo naših snaga. Tako su dobijena tri dragocjena dana.

I u planu dejstva za odbranu pravca Bihać — Petrovac (borba u visini Ripačkog Klanca) očigledno se vidi težnja naših komandi i jedinica da primijene aktivna — napadna dejstva i koriste noć i atmosferske nepogode da bi nadoknadiли svoju brojnu i materijalnu slabost i da bi kombinacijom

napada sa odbranom i pokretom unazad nanosili neprijatelju gubitke, a sačuvali sopstvene snage. Međutim, da su i tako slabe snage divizije bile dublje ešelonirane, a njihova dejstva po frontu i dubini više usklađena, nesumnjivo je da bi i nastupanje neprijatelja bilo još sporije i njegovo iscrpljivanje još potpunije. No, i pored toga, manevarska odbrana ove naše divizije, koja je izvođena pod uslovima velike neprijateljske nadmoćnosti, potvrđila je korisnost primjene sistema sitnih i krupnijih protivnapada, jer takva dejstva znatno usporavaju tempo nastupanja i stvaraju utisak da se tu radi o mnogo jačim snagama nego što one ustvari jesu.

*b) Manevarska odbrana i protivudar 3 udarne divizije
od 12 do 23 avgusta 1944 godine*

Poslije prodora desnokrilne Operativne grupe divizija (2, 5 i 17 divizija) iz rejona Berana (današnjeg Ivanograda) u Srbiju, 3 udarna divizija imala je zadatak da brani slobodnu teritoriju u rejonu Podgorica (Titograd) — Gusinje — Berane, stim da se u slučaju nastupanja jačih neprijateljskih snaga postepeno povlači ka Žabljaku i Šavniku, pružajući uzastopne otpore na zemljишnim osloncima i prirodnim preprekama rijeke Lima i Tare i planinskih masiva Bjelasice, Sinjajevine i Durmitora. Usto, ona je imala da u pogodnom momentu primi otsudnu odbranu i pređe u protivofanzivu sa ciljem da potuče neprijatelja pred sobom i povrati izgubljenu teritoriju. Pored toga, ovom odbranom jedinica 3 udarne divizije trebalo je stvoriti vrijeme za evakuaciju oko 800 ranjenika i pružiti podršku jedinicama koje su izvršile prođor u Srbiju.

Ta podrška se mogla pružiti samo posrednim putem, tj. pri-vlačenjem na sebe dijela neprijateljskih snaga koje bi se mogle upotrijebiti protiv naših snaga koje su u to vrijeme u Srbiji izvršavale najvažniji zadatak. Peta proleterska bri-gada, koja je bila na težištu odbrane, tjesno je sadejstvovala sa 9 udarnom brigadom na lijevom i 7 udarnom brigadom na desnom boku diviziskog rasporeda.

Nešto prije početka ove operacije, odlukom Vrhovnog štaba naređeno je opšte nastupanje naše tri operativne grupe u Srbiju: jedne (sastavljene od 2 proleterske divizije, 5 udarne divizije i 17 udarne divizije) preko Peštera u pravcu Južne Srbije, druge (sastavljene od glavnine 1 proleterskog korpusa — 1 proleterske i 6 proleterske divizije) preko Zapadne Srbije, i treće (sastavljene od 12 udarnog korpusa — 16, 36 i 28 udarne divizije i snaga Glavnog štaba Srbije) iz Istočne Bosne i Posavine, a nešto kasnije iz Južne i Istočne Srbije, — sa ciljem da se oslobode Beograd i Srbija.

Poslije manjih borbi sa istrošenom 21 SS divizijom¹⁾ i 14 pukom 7 SS divizije u rejonu Murine (od 28 jula do 2 avgusta) jedinice 3 udarne divizije zauzele su 10 avgusta slijedeći raspored: 7 udarna brigada, orientisana ka Podgorici, zatvarala je pravac ka Mateševu i Kolašinu; 5 proleterska brigada, na težištu odbrane, zatvarala je pravac od Čakora ka Andrijevici na položaju Gusinje — Kopiljača (trig. 1826) — k. 1692 — Krsno Brdo (1353) — Šabova Glava (1906) — k. 1600 — Čeme (1671) — Prijedolska Glava (1693), dok je 9 udarna brigada (sa 2 i 3 italijanskom brigadom divizije »Garibaldi«) zatvarala pravac od Rožaja i Sjenice ka Beranama na položaju s. Kaludra — Debelo Brdo (trig. 1474) — Radovanovo Brdo (1373) — s. Goražde.

Pošto je 99 njemački puk 1 brdske divizije, koji je uče-stvovao u borbama na Ibru protiv Operativne grupe divizija, 8 avgusta prebačen prema Rožaju, a glavnina 1 brdske divi-

¹⁾ U početku operacije glavnina ovih snaga bila je zadržana na prevoju Čakor.

zije prema Čakoru, to su njemačke snage do 10 avgusta zauzele slijedeće položaje prema 5 proleterskoj i 9 udarnoj brigadi:

— 1 brdska divizija (bez 99 puka): Djevojački Krš (1340 i 2046) — Čakor (1840) — Vaganica (2110) — Livade Hađević (1764);

— 99 brdski puk: Smiljevica (1963) — Kacuber (trig. 1570) — Simovče (1346) — s. Trpeza;

— Borbena grupa »Bendel« (sastava: 1 bataljon 1 i 1 bataljon 4 albanskog puka): Ravnište (1285) — s. Bor — Pločnik (1581) — Kruščica Planina (1535);

— Borbena grupa »Stripel« (ojačan bataljon 181 divizije) dalje na sjever: Topola (1400) — s. Boljare.

Poslije intenzivne noćne artiljeriske pripreme 11/12 avgusta, rano ujutru 12 avgusta, 1 brdska divizija je prešla u napad na položaje 5 proleterske brigade, nanoseći glavni udar pravcem Čakor — Andrijevica, a pomoćnim snagama na položaje 9 udarne brigade pravcem Rožaj — Radovanovo Brdo — Berane.

Njemci su uspjeli da postignu iznenađenje i da u samom početku uzmu inicijativu u svoje ruke. To im je omogućilo da se nesmetano prebace preko Lima, zauzmu važnu raskrsnicu puteva kod Bendovića Mosta i prodru sve do Andrijevice, iako se skoro 20 km dugačak kanjon na tom pravcu mogao odlično braniti. Zbog ovog iznenađenja 5 proleterska brigada nije se mogla srediti za organizovan otpor čitav dan 12 i noću 12/13 avgusta, već se sa 1 i 2 bataljonom iz Plava i Gusinja povukla preko Vizitora i padina Komova, a sa 4 i 3 bataljonom sjeverno od druma Murina — Andrijevica preko Šekulara i Balja, tako da se tek predzoru 13 avgusta prikupila na lijevoj obali Lima na položajima Trepča — Kovačeve Brdo (1482) i na padinama Trešnjevika.

Na odbranbenom otsjeku 9 udarne brigade 99 brdski puk zauzeo je u toku 12 avgusta Radovanovo Brdo.

Iako su rano ujutru 13 avgusta dosta lako zauzeli Andrijevicu, Njemci nijesu uspjeli da zauzmu i Kovačeve Brdo zahvaljujući kombinaciji uporne odbrane i manevra jedinica 5 brigade. Međutim, u toku popodneva je 98 brdski puk, pro-

dirući glavnim snagama komunikacijom uz podršku jake avijacije i artiljerije, zauzeo Kovačeve Brdo, Trešnjevik, Han Drndarski i Lisu (trig. 1877), tako da je 5 proleterska brigada bila prinuđena da se povlači sa položaja na položaj vodeći dosta elastičnu manevarsku odbranu i da jedan bataljon uputi u rejon Mateševa radi obezbjeđenja dubine odbrane i veze sa 7 udarnom brigadom.

Pošto je 99 brdski puk toga dana do 10 časova zauzeo Berane, 9 udarna brigada se povukla na lijevu obalu Lima (Crni Vrh — Gradina 1010), odakle je poslije podne potisнута na Lokvu — Govede Brdo — Prijeki Smet. Prema tome, bilo je sasvim jasno da Njemci teže da po svaku cijenu što brže prodru u dolinu Tare, ovladaju Mateševom i Kolašinom i nastupaju prema Mojkovcu da bi se povezali sa legijom »Krempler« koja je iz rejona Brodareva napadala na Bijelo Polje u cilju izbjijanja u rejon Mojkovca. Zbog jakog pritiska kvislinških šiptarskih snaga sa albanske granice i djelova 181 divizije i četnika od pravca Podgorice Štab 3 udarne divizije naredio je 7 udarnoj brigadi da odmah prebaci dva bataljona u rejon Vjetarnik — Ljeva Rijeka, stim da dva bataljona i dalje ostavi na desnoj obali Morače. Međutim, zbog napada nadmoćnih neprijateljskih snaga morala se čitava 7 udarna brigada u toku dana povući na položaje s. Stijena — Radeća — Topolovik — Vjetarnik.

Na pravcu 5 udarne brigade 1 brdska divizija je 14 avgusta produžila nastupanje u dvije kolone: jačom, uz podršku tenkova, prema Trešnjeviku i Mateševu i slabijom preko Patkovice, Mišovića Rijeke i Trebaljeva, u cilju koncentričnog napada na Kolašin. U isto vrijeme su od Podgorice nastupala dva bataljona 363 puka ka Mateševu i četnici Pavla Đurišića prema Prekobrdju, obrazujući na taj način treću napadnu kolonu ka Kolašinu, koji je pravac zatvarala i branila 7 udarna brigada. Na pravcu 9 udarne brigade nastupao je 99 brdski puk takođe u dvije kolone ka Mojkovcu — jednom preko Praćevca i Lubnice, a drugom preko Crnog Vrha i sela Glavac.

Na taj način 5 proleterska i 9 udarna brigada branile su se na frontu od oko 25 km protiv čitave 1 brdske divizije i vodile manevarsku odbranu sa ciljem da se prebacuje na lijevu obalu Tare. Istoga dana je do mraka i 99 brdski puk ovladao grebenom Bjelasice, a 98 puk komunikaciskim čvorm u Mateševu, odakle su Njemci glavni dio snaga uputili ka Kolašinu, a jednu manju kolonu u pravcu Jabuke, u pozadinu 7 udarne brigade.

Vodeći cijelog dana borbe na položajima Ravni Ključ (1948) — Kobilja Glava (1686) — Šljivovica (1295 i 1370), 5 proleterska brigada se padom mraka prebacila na lijevu obalu Tare, na položaje: Lom — k. 1059 — Oćiba — k. 1141 — Jasenovi (1295) — s. Drijenak, dok je 9 udarna brigada, sa 2 i 3 italijanskim brigadom na lijevoj obali Tare, zauzela položaje Markovo Brdo (1216) — Lukačko Brdo — Djevojačka Glava.

Iako su imali sve mogućnosti, Njemci toga dana nijesu zauzeli ni Kolašin ni Mojkovac.

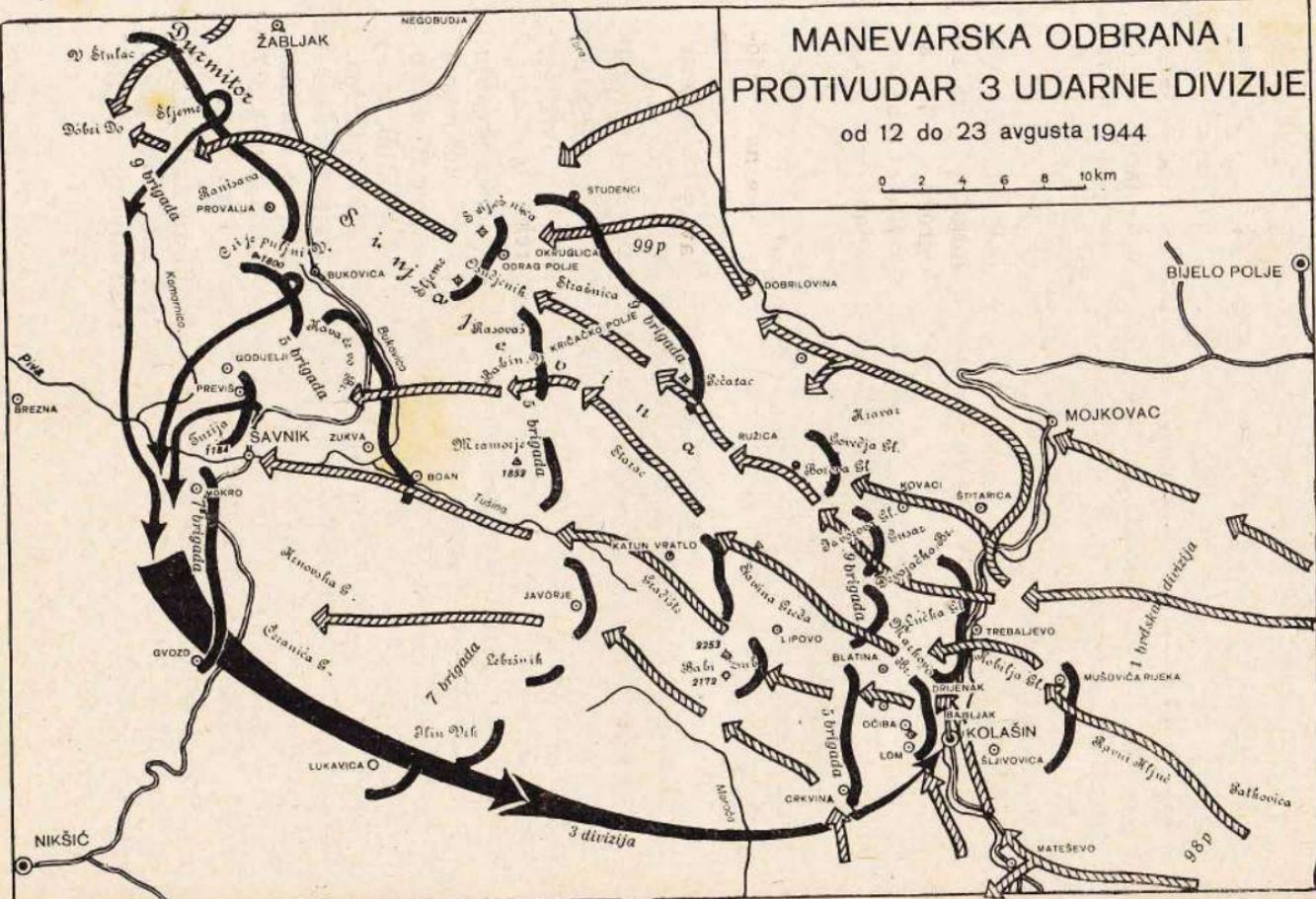
15 avgusta ujutru 1 brdska divizija produžila je napad na položaje 5 proleterske i 9 udarne brigade sa težištem prema Kolašinu, dok su istovremeno djelovi 181 divizije i četnici Pavla Đurišića napadali pravcem Prekobrđe — s. Crkvina, zatim dalje kanjonom Morače i nastupali ka prevoju Javorje. Pošto je do 8 časova toga dana ovladao Kolašinom i desnom obalom Tare, neprijatelj je prešao preko ove rijeke i u teškim borbama zauzeo s. Babljak i Markovo Brdo (1216), hvatajući se na taj način padina Sinjajevine i Moračkih planina. Tako se 5 proleterska brigada pred jačim neprijateljskim snagama povukla na položaje s. Crkvina — D. Vučije — s. Blatina, 9 udarna brigada na Lučku Goru i Gusar (trig. 1907), a 7 udarna brigada u rejon: Lukavica — Javorje — Prekobrđe.

Slabiji djelovi 99 brdskog puka produžili su nastupanje dolinom Tare ka Dobrilovini, dok je veći dio ovog puka vraćen u Kolašin. Kada su se snage 1 brdske divizije spojile

MANEVARSKA ODBRANA I PROTIVUDAR 3 UDARNE DIVIZIJE

od 12 do 23 avgusta 1944

0 2 4 6 8 10 km

u rejonu Kolašina sa djelovima 181 njemačke divizije, još više je pojačan pritisak na front 3 udarne divizije, tako da je Štab ove divizije odlučio da sve brigade izvuče na Sinjajevinu. Tako se u toku 15 avgusta 5 proleterska brigada povukla na položaje Babi Zub (2172, 2253) — Katun Vratlo (1766), a 9 udarna brigada na položaje Lučka Gora — Javorova Glava — Borova Glava (1850), sa ciljem da na ovim položajima što upornijom manevarskom odbranom zadržavaju neprijatelja kako bi se izvršila evakuacija ranjenika 2 udarnog korpusa sa aerodroma Negobude.

Nastupanjem od Dobrilovine u lijevi bok 9 udarne brigade i od Kolašina i Podgorice prema Šavniku, neprijatelj je pokušao da zauzimanjem Šavnika i ugrožavanjem Žabljaka presječe otstupnicu 3 udarne divizije u pravcu Žabljaka i da joj sprijeći eventualno naslanjanje na snage 29 udarne divizije u Hercegovini.

16 avgusta je, uz podršku jake artiljeriske vatre, 1 brdska divizija iz doline Tare otpočela napad na naše položaje na Sinjajevini, i to: 99 brdski puk preko Lučke Gore ka Jablanovom Vrhu (2203) i Javorovoј Glavi (1737) i iz s. G. Štitarice preko Kovača na položaje Borova Glava (1850) — Goveda Glava — Kravar (1761), a 98 brdski puk glavnim snagama preko G. Vučije ka Gradištu (trig. 2214), sa ciljem da, s jedne strane, veže 9 udarnu brigadu i omogući nesmetan prodor svojih djelova dolinom Tare preko Dobrilovine i Negobude u pozadinu 3 udarne divizije, i da, s druge strane, vezivanjem 5 proleterske brigade na pravcu napada 98 brdskog puka, olakša prodor preko Lipova na Katun Vratlo — na ključ odbrane 5 proleterske brigade — takođe u pozadinu 3 udarne divizije. Tako su se na pravcu napada 98 brdskog puka razvile ogorčene borbe na položajima Babi Zub (2253) — Savina Greda (1883), kao i na položajima Lučka Gora — Javorova Glava — Goveda Glava — Kravar, tj. na pravcima napada 99 brdskog puka. Na odbranbenom otsjeku 5 proleterske brigade neprijatelj je uspio da zauzme Babi Zub i Lipovo, poslije čega su glavne snage 98 brdskog

puka nekoliko puta u toku dana uzalud napadale u pravcu Katun Vratla.

Na odbranbenom otsjeku 9 udarne brigade neprijatelj je imao više uspjeha, jer je ova brigada, zbog opasnosti koja je nastala prodom neprijatelja od Mojkovca u Dobrilo-vinu, bila prinuđena da se pod borbom povlači sa jednog na drugi odbranbeni položaj, tako da je neprijatelj ipak uspio da do mraka toga dana ovlada Javorovom Glavom, Kovačima, Kravarom i Borovom Glavom i timē neposredno ugrozi 5 proletersku brigadu na položajima Katun Vratlo.

Ovoga dana na pravcu 7 udarne brigade neprijatelj nije imao uspjeha, te je našim jedinicama u cjelini bilo omogućeno da vode nešto uporniju manevarsku odbranu i da ostvare osnovnu ideju manevra 3 udarne divizije.

Da ne bi bila otsječena prilikom izvođenja daljih manevara, 9 udarna brigada se u toku noći 16/17 avgusta povukla na položaje Pečarac (trig. 2041) — Stražnica (1715) — Kormaň (1896).

U nadi da će prisiliti neku od brigada 3 udarne divizije da se otsudno angažuje, Njemci i četnici su 17 avgusta ujutru — bez obzira na zamor i iscrpljenost — produžili napad, tako da je 99 brdski puk zauzeo Ružicu i dijelom snaga ugrozio Katun Vratlo, dok je desna kolona 98 brdskog puka (koja je nastupala preko Jablanovog Vrha) oko 13 časova uspjela da sa djelovima 99 puka zauzme ovo mjesto. Zbog toga je 5 proleterska brigada bila prinuđena da povuče dva bataljona preko Rasovaša na Babin Vrh (trig. 2010), zadržavajući dva bataljona na položajima Gradište (trig. 2214) — M. Starac (1921) — Starac (trig. 2021). Istoga dana po podne neprijatelj je produžio napad, zauzeo položaje 5 proleterske brigade: Gradište — M. Starac — Starac i izbio na Kričačko Polje, odakle su se oba bataljona 5 proleterske brigade povukla na Mramorje (trig. 1852), dok je na otsjeku 9 udarne brigade zauzeo Pečarac (2041). 7 udarna brigada krajem dana nalazila se na položajima Lukavica — Ilin Vrh — Lebršnik — Javorje.

Pošto je aerodrom u Negobuđi bio neposredno ugrožen ovim nastupanjem neprijatelja, pristupilo se uređenju pomoćnog aerodroma u G. Brezni da bi se odatle evakuisalo oko 800 ranjenika i bolesnika sa Pivske Planine. Pri tome je sva dejstva trebalo tako usmjeriti da se po svaku cijenu zaštiti njihova evakuacija, pa je naređeno da se otsudno brani linija Štulac (2103) — Dobri Do (1647) — s. Godijelji. U tom cilju je 18 avgusta 9 udarna brigada zauzela nove položaje Durmitor — Sedlo (trig. 2226) — s. Provalija, a jedan bataljon zadržala na Osuđeniku, dok su 5 proleterska i 7 udarna brigada sa malim izmjenama ostale na starim položajima. Na taj način su zaštićeni i Šavnik i aerodrom u G. Brezni od neprijatelja koji je nastupao sa sjeveroistoka, istoka i jugoistoka.

19 avgusta 1 brdska divizija i četnici Pavla Đurišića produžili su napad, grupišući glavne snage u pravcu Šavnika i Bukovice. Tom prilikom je 99 brdski puk nastupao glavninom ka Jezerima, dok je dijelom snaga iz rejona Studenci — Odrag Polje — Okruglica izvršio napad na bataljon 9 udarne brigade koji je ostao na položajima Šljeme (1674) — Sniježnica (1789). 98 brdski puk, uz podršku jake artiljeriske vatre, napao je na oba boka 5 proleterske brigade, na Rasovašu i Mramorju (1852). Iako je napad neprijatelja na bataljon 9 udarne brigade bio odbijen, ipak je neprijatelj uspio da zauzme Rasovaš i Mramorje i da izbije na kose južnije od Babinog Vrha.

Slijedećeg dana vođene su vrlo teške borbe u oblasti planine Sinjajevine. Desno krilo 1 brdske divizije spojilo se na pravcu Dobrilovina — Negobuđa sa 14 pukom 7 SS divizije i bugarskom pukovskom borbenom grupom 24 divizije. Sada je neprijatelj usmjerio glavne napore da osloboди pravac ka Šavniku, da se spoji sa glavninom 7 SS divizije koja je nastupala sa sjevera u pravcu Žabljaka i da uz sadejstvo snaga iz Nikšića, Bileća i Gacka nabaci naše snage na kanjon Pive i tu ih razbije i uništi, slično onome kako je to bilo planirano u »Petoj ofanzivi«.

Poslije uporne manevarske odbrane u toku 20 avgusta brigade su se povukle pred nadmoćnim neprijateljem na nove položaje, i to: 5 proleterska brigada: r. Tušina — Zukva — Kovačovo Brdo — r. Bukovica — Grakala; 9 udarna brigada: Crijepuljni Vrh (trig. 1800) — Ranisava — Sedlo (trig. 2226) — Durmitor — V. Štulac (trig. 2103), dok je 7 udarna brigada ostala na svojim starim položajima, spremna da odbije napad neprijatelja na pravcu izvođenja svoje manevarske odbrane. Na taj način, 3 udarna divizija je svojim desnim krilom zatvarala pravac Boan — Šavnik, a lijevim pravac Negobude — Šavnik.

21 avgusta, zbog nepotrebnog povlačenja lijevokrilnog bataljona 7 udarne brigade, jedan bataljon 98 brdskog puka probio se u Šavnik, dok su njegove glavne snage napale 5 proletersku brigadu i poslije ogorčenih borbi zauzele Kovačovo Brdo. Radi obezbjeđenja desnog boka brigade i zatvaranja pravca od Šavnika prebačen je 3 bataljon na položaje Turija (trig. 1184) — Previš. Za to vrijeme djelovi 7 SS divizije ušli su u Žabljak, a 7 udarna brigada je bila pri nuđena da se tokom dana povuče na položaje Mokro — Gvozd.

22 avgusta poslije podne 13 SS puk napao je 9 udarnu brigadu na Štulcu i Durmitoru, a 99 brdski puk na Sedlu. Pošto su probile odbranu ove brigade, obje njemačke kolone spojile su se u Dobrom Dolu, a 9 udarna brigada se prebacila u rejon izvornog dijela r. Komarnice. Međutim, za to vrijeme izvršena je evakuacija svih ranjenika, što je zapravo i bio glavni cilj odbrane naših jedinica na Sinjajevini, Durmitoru i u rejonu Šavnika.

23 avgusta Štab 3 udarne divizije naredio je da se 5 proleterska i 9 udarna brigada izvuku iz borbe sa ciljem da se izvrši protivudar i ponovo prodre u oblast Kolašina i Berana. U međuvremenu je, 25 avgusta, 7 udarna brigada (koja je bila ostavljena da na položajima Krnovska Glava — Čeranića Gora zaštititi komunikaciju Šavnik — Nikšić i obezbijedi prelaz 3 udarne divizije preko komunikacije, kao i lijevi bok i pozadinu u pravcu pokreta) iznenadnim napadom na

Ćeranića Goru razbila 2 »gvozdeni puk« Pavla Đurišića, tako da više nije postojao kao borbena jedinica. 5 proleterska brigada je kao prethodnica divizije 27 avgusta razbila dvije čete Njemaca i četnika u Kolašinu i oslobođila ovu varoš, a 30 avgusta i Berane, čime je bio uspješno završen ovaj otstupno-nastupni manevar.

Kao što se vidi, neprekidnim i energičnim manevarskim akcijama 3 udarne divizije protiv nadmoćnijih neprijateljskih snaga (koje su u početku bile preuzele inicijativu u svoje ruke) i vještom organizacijom uzastopne, elastične, a mjestimično i uporne manevarske odbrane, nanijeti su veliki gubici neprijatelju, usporeno njegovo nastupanje i dobijeno potrebno vrijeme za prihvat 12 korpusa i evakuaciju ranjenika. Pored toga, time je olakšan i prodor Operativne grupe divizija preko Ibra i Kopaonika u Toplicu i Župu i stvoreni uslovi za kasnije uspješno izvršenje protivudara u pravcu Kolašina i Berana.

Ovdje su naše daleko slabije snage manevarskom odbranom uspješno zadržavale jačeg neprijatelja na dubini od oko 80 km koju je neprijatelj uspio da savlada za 11 dana, tako da je prosječni dnevni tempo njegovog nastupanja iznosio oko 7 km. Iako su brigade 3 udarne divizije vodile borbu po sistemu manevarske odbrane i na širokom frontu, ipak je odbrana na pojedinim linijama dobijala i karakter nešto upornije pa i otsudne odbrane. Da pojedini skokovi naših jedinica nijesu bili isuviše veliki, neprijatelj bi, sva-kako, bio još ranije zadržan i iskrvaren, a ranije bi izgubio i inicijativu.

Poziciskom odbranom na masivu Durmitora i u rejonu istočno od Šavnika omogućena je organizacija pomoćnog aerodroma u G. Brezni, pošto se više nije moglo računati na aerodrom u Negobuđi, tako da je 23 avgusta po podne

uspješno završena evakuacija i posljednjeg ranjenika. Poslije toga se 3 udarna divizija, bez ikakvih svježih pojačanja, brzim i smjelim manevrom prebacila u pozadinu njemačke 1 brdske divizije, ponovo prodrla u rejon Kolašina i Berana, očistila ove varoši od neprijateljskih snaga, i to u momentu kada je neprijatelj vjerovao da nas je onesposobio za bilo kakvo aktivno dejstvo.

Međutim, naše jedinice su mogle preuzeti inicijativu blagodareći svojoj moralnoj nadmoćnosti, brzom donošenju odluka, pravilnom planiranju i izvršavanju manevra.

c) Manevarska odbrana 3 udarne divizije pred frontom 7 brigade*)

U okviru takozvanih akcija Rübezahl Njemci su težili da brzim dejstvima svojih jedinica iz oblasti Kosova i Metohije i snagama iz Podgorice (Titograd) izbjiju u oblast gornjih tokova Lima, Tare, i Morače i Sandžaka, da bi na taj način ne samo osujetili manevar naših krupnih snaga iz Crne Gore i Bosne u Srbiju i njihovo povezivanje sa tamošnjim snagama, već i da bi otklonili eventualnu mogućnost potpunog presijecanja njihovih jedinih komunikacija kojima su mogli vršiti evakuaciju trupa i materijala iz Grčke na sjever. Pored toga, oni su težili da ovu teritoriju očiste od naših snaga i da je zadrže pod svojom kontrolom ostavljajući slabije snage (ojačane četnicima) u Andrijevici, Beranama i Kolašinu, kako bi kasnije obezbijedili izvlačenje svojih snaga iz Grčke, Makedonije, Albanije i Crne Gore (što su u novembru i decembru 1944 godine morali izvoditi pod daleko nepovoljnijim uslovima i sa velikim žrtvama).

*) Hronološke podatke za ovaj primjer sredili pukovnik Mensud Hotić i potpukovnik Janko Dimić.

Njemci su još ranije na pravcu Peć — Andrijevica jačim snagama držali izlaz iz Rugovske Klisure, tj. prevoj Čakor i Rožaj na pravcu Peć — Berane, a neposredno pred početak ovih dejstava su iz rejona Peći i Kosovske Mitrovice doveli na Čakor dva pješadijska puka (97 i 99) 1 brdske divizije. Sem toga, do 10 avgusta je u Rožaj stigao i 98 puk iste divizije, koji je učestvovao u borbama na Ibru protiv Operativne grupe divizija koja je krajem jula bila prešla u Srbiju. Poslije izbijanja ovih snaga u dolinu Lima, sa pravca Peštera su se pojavili 14 puk SS divizije i 2 puk »Brandenburg«, kao i grupa »Bendel« (2 albanska bataljona), dok su od Podgorice, pored njemačkih snaga, dejstvovale i jake četničke formacije Pavla Durišića. Pošto u to vrijeme na teritoriji Crne Gore nijesu raspolagali jačim snagama, Njemci su iz Nikšića i Danilovgrada privukli izvjesne snage u Podgoricu i od pukovskog štaba 334 puka, 1 bataljona 363 puka (bez čete Futterer), i oko 350 italijanskih fašista oformili borbenu grupu »Lovrendorf« sa kojom je saradivalo i oko 2.000 četnika.¹⁾

3 udarna divizija (tri brigade i djelovi italijanske divizije »Garibaldi«²⁾) nalazila se na prostoriji Podgorica — Čakor

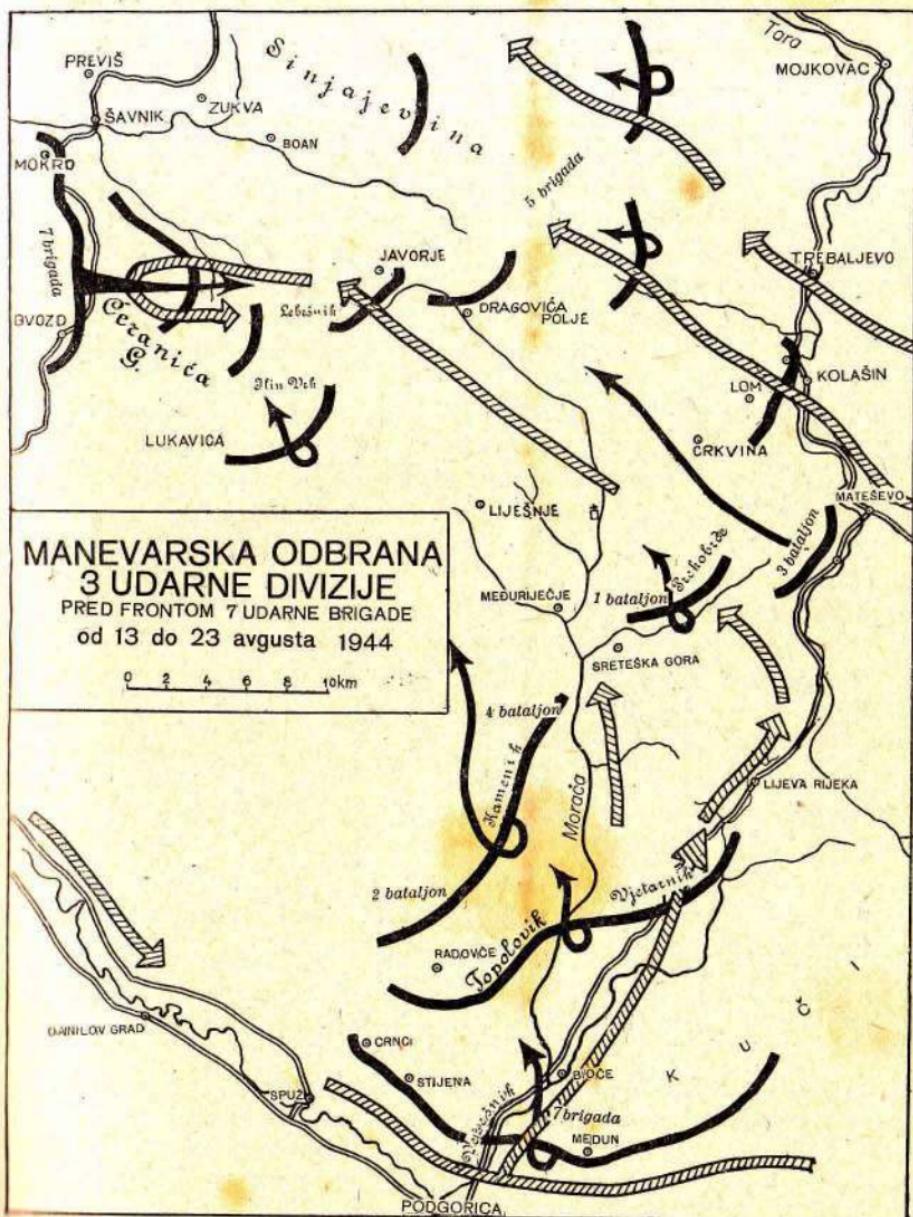
¹⁾ Četnici su bili organizovani u brigade i bataljone na teritorijalnoj osnovi. Njihovu osnovnu vojničku snagu pretstavljaо je »Gvozdeni puk«, koji je regrutovan od mlađeg kadra sa okupirane teritorije i dobroyoljaca koji su ranije prebjegli sa naše slobodne teritorije u njemačke garnizone. Njihovu obuku, koja je trajala nekoliko mjeseci, izveli su njemački oficiri, a neposredno pred početak operacije dodijelili su im 15 teških mitraljeza, 45 puškomitrailjeza i po jedan teški bacac na svaku četu.

²⁾ Divizija »Garibaldi« je formirana od djelova divizije »Venečija« i »Taurinense«, koje su poslije kapitulacije Italije krajem 1943 godine većim dijelom svog sastava prešle na našu stranu. Formirana je po ugledu na naše divizije i upotrebljavana u naslonu na naše jedinice. Poslije završetka rata ljudstvo te divizije je demobilisano, a svakom borcu i starješini omogućeno je da se vrati svojoj kući u Italiju.

— Rožaj, oslanjajući se u dubokoj pozadini na Primorsku operativnu grupu i 29 hercegovačku diviziju, a svojim lijevim krilom na snage 1 proleterskog korpusa, koje su se preko Sandžaka kretale u pravcu Zapadne Srbije. Operativna grupa divizija, koja se preko Peštera i Kopaonika probila u Srbiju i povezala sa glavnim srpskim snagama, onemogućila je dejstvo neprijateljskih snaga sa tog pravca prema jedinicama ove divizije. Za odbranu ove teritorije 5 proleterska brigada je sa dva bataljona zatvarala pravac Plav — Gusinje, a sa dva druga bataljona pravac Čakor — Peć. 9 brigada zatvarala je pravce Rožaj — Berane i Sjenica — Berane na liniji: s. Kaludra — Debelo Brdo — s. Goražde, dok su djelovi italijanske divizije »Garibaldi« (koji su ojačavali ovu brigadu) kontrolisali pravce od Peštera i Bijelog Polja za Berane.

7 udarna brigada zatvarala je sve pravce koji su iz Podgorice vodili na slobodnu teritoriju, tj. preko Kuča za planinu Komove preko Bioča i Vjetarnika ka Mateševu i preko Pipera i s. Radovča ka Lukavici (južno od Šavnika, na liniji: s. Crnci — Stijena Piperska — Vežešnik — Medun — Orahovo — Vjetarnik — Lijeva Rijeka). To je bio povoljan položaj, jer se neprijatelj nije mogao lako probiti ni na jednom od tih pravaca i time poremetiti odbranu na ostalim pravcima, tim prije što su bataljoni izabrali najpodesnije prirodno jake položaje sa kojih su u svakoj situaciji sistematskom manevarskom odbranom po pravcima mogli dati jak otpor i nadmoćnjim neprijateljskim snagama. Međutim, bataljoni su bili prilično udaljeni od Štaba brigade, tako da je uslijed nedostatka sredstava veze dolazilo u pitanje brzo i pravilno reagovanje na situaciju koja se brzo mijenjala.

Djelovi 97 i 98 puka 1 brdske divizije otpočeli su predzoru 11/12 avgusta iznenadni napad na položaje 5 proleterske

brigade na pravcu Čakor — Murina i uspjeli, blagodareći ispresijecanom i pošumljenom terenu, razvučenosti, a naročito nebudnosti bataljona ove brigade, da se još u toku noći provuku kroz njihov raspored i izbjiju u dolinu Lima. To iznenađenje neprijatelja negativno se odrazilo, naročito na početni period odbrane 5 proleterske brigade, jer je neprijatelj bez borbe i gubitaka lako prešao Lim i brzim nastupanjem onemogućio uredno povlačenje i sistematsku borbu jedinica 5 proleterske brigade (koja se tek u toku noći 12/13 avgusta u cijelosti prikupila u rejonu Andrijevica — Trešnjevik i dalje). Pošto su istog dana do noći dolinom Lima izbili u rejon Andrijevice i zauzeli ovu važnu raskrsnicu, Njemci su, usklađujući svoja dejstva sa grupom koja je nastupala od Rožaja prema Beranama ili sa grupom koja je dejstovala od Podgorice prema Mateševu, u pravcu Kolašina i Sinjajevine, imali povoljne mogućnosti za brzi pokret i energetično dejstvo. Ovoga dana je i 99 brdski puk uspio da zauzme Radovanovo Brdo na pravcu Berana koji je zatvarala 9 udarna brigada.

Pošto je i 7 udarna brigada javljala da neprijatelj sa pravca Podgorice vrši aktivna izviđanja i da se njegove jače snage kreću od Nikšića ka Podgorici i od Podgorice prema položajima ove brigade, to je Štab 2 udarnog korpusa, na osnovu procjene neprijateljskih dejstava i njegovih eventualnih namjera, naredio Štabu 3 udarne divizije da manevarskom odbranom — oslanjajući se na masive Trešnjevika, Lise i Bjelasice, na rijeku Taru i na Sinjajevinu — zadrži neprijateljsko brzo nastupanje i stvari potrebno vrijeme za evakuaciju ranjenika sa aerodroma Negobude za Italiju i da zatim, oslanjajući se na Hercegovačku diviziju i Primorsku operativnu grupu, dejstvuje prema razvoju situacije.

Bataljoni 5 proleterske brigade prikupili su se u toku 12 i noću 12/13 avgusta na lijevoj obali Lima i zatvorili pravac Andrijevica — Trešnjevik. Na tom dijelu je neprijatelj već bio angažovao glavne snage 97 i 98 puka, te je uz podršku tenkova i avijacije uspio da poslije žešćih borbi zauzme Kovacevo Brdo, Trešnjevik, Drndarski Han i Lisu. Toga dana

5 proleterska brigada nije uspjela da iskoristi fortifikacijski veoma jake položaje i da pruži ozbiljan otpor neprijatelju, već je bila prinuđena da se brzo povlači sa položaja na položaj. Poslije pada Trešnjevika, komandant brigade je brzo uputio jedan bataljon u rejon Mateševa radi obezbjedenja pozadine 7 udarne brigade, koja je u to vrijeme vodila manevarsku odbranu protiv snaga koje su nastupale duž komunikacije Vjetarnik — Matešovo. 99 brdski puk uspio je da pređe Lim na otsjeku 9 udarne brigade i da rano izjutra zauzme Berane. Ovaj puk je iz Berana krenuo pravcem s. Lubnice — s. Kuri Kuće — Kolašin da bi najkraćim iako teškim pravcima preko Bjelasice i Ključa izbio u dolinu Tare, razdvojio brigade 3 udarne divizije i obezbijedio dalje nastupanje glavnih njemačkih snaga. Njemačka grupacija (iz 181 divizije) sa četnicima Pavla Đurišića napala je rano izjutra na položaje 7 udarne brigade: Crnci — Stijena Piperska — Vežešnik — Medun — Orahovo sa težištem na Vežešniku koji zatvara glavni pravac na komunikaciji Bioče — Vjetarnik.

Na osnovu ovakve situacije kod 5 proleterske i 9 udarne brigade, kao i dejstva neprijatelja na pravcu 7 udarne brigade Štab 3 udarne divizije naredio je da 7 udarna brigada odmah orijentiše dva bataljona na pravac Stijena Piperska — Radovče — desna obala Morače, a druga dva bataljona na pravac Vjetarnik — Lijeva Rijeka — lijeva obala Morače, i da te važne pravce uporno brani po dubini. To je ova brigada i učinila. Neprijatelj je očigledno težio da glavnim pravcem Podgorica — Bioče — Vjetarnik što prije izbije u rejon Mateševa, da zađe iza leđa jedinica 5 proleterske i 9 udarne brigade i da u tjesnom sadejstvu sa snagama 1 brdske divizije, koje su se nalazile u dolini Lima i dalje, produži dejstvo prema Kolašinu. Zato su na ovom pravcu dejstvovale glavne neprijateljske snage iz rejona Podgorice — njemačka grupa 181 divizije i »Gvozdeni puk«. Dejstvo manjih njemačkih snaga i četnika na pravcu Piperi — Radovče — Lukavica brzo

su otkrile njihovu težnju da još dublje izbiju u pozadinu manevarske prostorije 3 udarne divizije — u rejon Boan — Šavnik i prevoj na masivu Durmitora — i time spriječe naslanjanje ove naše divizije na Primorsku operativnu grupu i 29 hercegovačku diviziju.

Noću 13/14 avgusta 7 udarna brigada je, zbog situacije na Trešnjeviku kod 5 udarne brigade, u jednom velikom skoku izvukla svoje bataljone na liniju Stijena — Radovče — Topolovnik — Vjetarnik. To je učinjeno da se ovi bataljoni ne bi našli isuviše duboko prema Podgorici kada neprijatelj bude izbio na Trešnjevik i počeo se spuštati u Matešovo, neposredno za njihovim leđima, što bi išlo na ruku neprijatelju, jer bi time kompromitovao odbranu čitave brigade i otsjekao je od ostalih jedinica divizije.

Jedinice 1 brdske divizije su 14 avgusta obnovile napad s težnjom da što prije izbiju u dolinu Tare i zauzmu Kolašin. Zato su snage 97 i 98 puka, uz podršku tenkova, nastojale da na pravcu Lijeve Rijeke vežu snage 7 udarne brigade upućujući svoje manje djelove u njenu pozadinu kako bi se glavnim snagama orijentisale ka Kolašinu, dok je 99 puk glavnim snagama produžio napad na položaje 9 udarne brigade vodeći uporne borbe za Ravni Ključ:

Nešto ranije neprijatelj je iz Berana uputio u pravcu Mojkovca jednu svoju kolonu sa ciljem da se tamo poveže sa grupom »Krempler« koja je sa pravca Brodareva nastupala ka Bijelom Polju i Mojkovcu. Ova grupa je imala zadatak da se poveže ne samo sa snagama koje će nastupati od Berana, već i sa snagama koje će, poslije zauzimanja Kolašina i odbacivanja glavnine naših snaga na Moračke planine i Sjenjajevinu, nastupati od ovog grada. Neprijatelj je imao namjeru da ovako smišljenim koncentričnim napadom pocijepa snage 3 udarne divizije, spriječi njihovo manevrovanje sa jednog pravca na drugi i da ih počesno tuče. On se nadao da će tako iscrpljene djelove divizije odbaciti što dublje na

Durmitorski masiv, da im neće dati mogućnosti da se saberu, okrijepe i snabduju i da će na taj način za dogledno vrijeme onesposobiti našu diviziju za izvršenje neke ozbiljnije operacije.

U toku ovog dana Njemci i četnici su ispoljili najjača dejstva protiv 2 i 4 bataljona 7 udarne brigade, koji su čitav dan vodili upornu manevarsku odbranu na svom pravcu i pred noć se povukli na jake taktičke položaje Radovče — Kamenik. U to vrijeme su 1 i 3 bataljon ove brigade vodili borbu na položajima Štavanj — Markovića Laz — Ostrovica (trig. 1767). Da bi obezbijedila i pravac iz doline Zete (Spuž — Danilovgrad), 7 udarna brigada je iz rejona Radovča uputila bataljon »Ozne« prema Bjelopavličkim brdima sa zadatkom da obezbijeđuje desni bok brigade.

Noću 14/15 avgusta, pod pritiskom jačeg neprijatelja, 5 proleterska brigada se prebacila na lijevu obalu Tare, na položaje Lom (1059) — Jasenovi — Drijenak, dok je 9 udarna brigada zauzela položaje Markovo Brdo — Lukačko Brdo — Djevojačka Glava. Iako su se pukovi 1 brdske divizije u toku 14 avgusta spojili sa snagama iz Podgorice u rejonu Mateševa, oni su ušli u Kolašin tek 15 avgusta ujutru i poslije toga otpočeli prelaz Tare, koja je u to vrijeme bila gazna na čitavom napadnom otsjeku. Mada su naše jedinice pružale veoma žilav otpor, ipak je neprijatelj uspio da istog dana do podne zauzme s. Babljak i Markovo Brdo, tj. prve padine planinskog masiva Sinjajevine, i da time stvori uslove za dalje nastupanje prema Sinjajevini i durmitorskem platou Jezera.

Poslije spajanja snaga iz Podgorice sa snagama iz doline Lima u rejonu Mateševa, 1 brdska divizija se orijentisala prema 5 proleterskoj i 9 udarnoj brigadi na pravcu Sinjajevine, a grupacija 181 divizije iz Podgorice sa četnicima Pavla Đurišića, preko Prekobrđa i s. Crkvine kanjonom Morače, prema prevoju Javorje.

Podgorička grupacija imala je zadatak da što prije izđe iz doline Morače i izbije u rejon Javorje — Boan da bi odatle

sa više izgleda razvila manevarska dejstva prema Durmitoru. Prema tome, ova grupacija, kojoj su sadejstvovali i snage sa pomoćnog pravca (od Radovča i preko planine Lukavice), bila je i dalje orijentisana prema 7 udarnoj brigadi.

Da bi razbio odbranu bataljona ove brigade i prije njih zauzeo klanac na izvoru Morače i time obezbijedio brzo izbijanje svojih snaga u rejon prevoj Javorje — Boan, kao i da bi dejstvovao u bok i pozadinu glavnih snaga 3 udarne divizije, koje bi se zadržale na Sinjajevini, neprijatelj je izvršio energičan napad na pravcu 7 udarne brigade. Vjerovatno je da je ovaj napad imao veze sa dejstvom jedne neprijateljske grupe iz Dobrilovine u pravcu Negobuđe, tim prije što je neprijatelj svakako težio da na centru odbrane svojim najnim dejstvima veže snage 3 udarne divizije kako bi obuhvatom glavnih snaga sa krila izbio u njenu pozadinu, a zatim se povezao sa snagama 7 SS divizije koje su vodile borbe na Planini Pivskoj sa jedinicama 12 udarnog korpusa i energičnim dejstvom iz pozadine onemogućio dalju uspješnu manevarsku odbranu jedinica 3 udarne divizije i njihov naslon na masiv Durmitora, Primorsku operativnu grupu i 29 hercegovačku diviziju. Da je ova zamisao bila ostvarena, 3 udarna divizija bi se, svakako, pod borbom morala probijati iz okruženja.

Da bi osuđetila manevr neprijatelja, 9 udarna brigada se pomjerila nešto ulijevo i posjela jake položaje Kravar — Goveda Glava, dok je 7 udarna brigada tog dana izvršila brz manevr i jednim skokom glavnim snagama zauzela nove položaje. Naime, 2 bataljon je upućen preko Liješnja na Lukavicu, 4 bataljon na Javorje, a 3 bataljon u Dragovića Polje, dok je 1 bataljon ostao na položajima u kanjonu Morače sa

zadatkom da elastičnom manevarskom odbranom na pogodnim položajima sačekuje neprijatelja, nanosi mu gubitke i zadržava njegov brzi pokret u označenom pravcu.

16 avgusta je 99 brdski puk produžio napad na pravcu 9 udarne brigade, na položaje Lučke Kolibe — Javorova Glava, i od s. G. Štitarice i Kovaca na položaje Goveda Glava — Borova Glava — Kravar (1761), kao i na položaje 5 proleterske brigade Jablanov Vrh — Vratlo — Gradište. Korišteći manevar svojih snaga od s. Dobrilovine, neprijatelj je uspio da se do mraka dočepa položaja Borova Glava i Kravar i time ugrozi odbranu bataljona 5 proleterske brigade. Zato se ova brigada na vrijeme pomjerila na položaje Starac — Mramorje povezujući se lijevim krilom sa jedinicama 7 udarne brigade u rejonu Javorje.

Ovoga dana je 7 udarna brigada učvrstila svoj položaj na liniji Javorje — Lukavica i odbila napade neprijateljskih snaga koje su jednim manevrom od Lukavice pokušavale da udare u njen lijevi bok i time pokolebaju čitavu njenu odbranu. Njen 1 bataljon je čitavog dana uspješno zadržavao neprijateljske napade i postepeno se povlačio uz Moraču, tako da je u toku noći došao u sastav glavnine brigade.

17 avgusta neprijatelj je prebacio težište svojih dejstava prema 7 udarnoj i 5 proleterskoj brigadi na pravac Boan — Bukovica — Javorje — Šavnik, angažujući 97 i 98 brdski puk 1 brdske divizije na lijevom krilu 5 proleterske brigade u pravcu Tušina — Slatina, dok je snage iz Morače uputio uz Moraču ka Javorju i Lukavici. Međutim, i pored jakog pritiska neprijatelja, 7 udarna brigada je upornom manevarskom odbranom zadržala svoje položaje na liniji Lukavica — Ilin Vrh — Lebršnik — Javorje i omogućila izvršenje manevra ostalih snaga svoje divizije.

Pošto se neprijatelj već bio dočepao platoa Sinjajevine i neposredno ugrozio aerodrom Negobuđe, Štab 2 udarnog korpusa je odlučio da se evakuacija ranjenika ubuduće vrši sa

aerodroma s. Brezna — Piva, što je iziskivalo još više napora od već iscrpljenih jedinica 3 udarne divizije. Zato se i metod izvođenja manevarske odbrane morao tako prilagoditi da se sigurno obezbijedi potrebno vrijeme za evakuaciju ranjnika. Drugim riječima, odbrana je morala uzimati sve uporniji, a na prevojima Durmitora i Komarnici i otsudniji karakter, jer je to bio veoma važan i skoro posljednji položaj. Zato je noću 17/18 avgusta naređeno svima jedinicama da u toku noći preuzimaju protivnapade na neprijateljske kolone, koje je 5 proleterska brigada uspješno izvela sa položaja Mramorje.

U toku slijedećeg dana neprijatelj je produžio nastupanje i zauzeo Mali i Veliki Stric. 5 proleterska brigada je zadržala Mramorje. Na pravcu 9 udarne brigade neprijatelj je zauzeo Pečarac, dok je 7 udarna brigada i dalje čvrsto držala položaje Lučavica — Lebršnik — Javorje.

Jedinice 9 udarne brigade su noću 18/19 avgusta posjele položaje Dobri Do — Provalija — Ivica, a jedan njen bataljon zadržan je kao pretstraža na Sinjajevini, na položaju Osudenik, dok su 5 proleterska i 7 udarna brigada i dalje ostale na istim položajima sa zadatkom da upornom manevarskom odbranom zadržavaju neprijatelja do linije Ivica — Godiljevo, gdje će i jedinice 5 proleterske brigade preći u otsudnu odbranu radi zaštite prilaza aerodromu Brezna. Ovoga dana neprijatelj nije imao značajnijeg uspjeha, a naša odbrana se počela jače konsolidovati.

20 avgusta je 99 puk 1 brdske divizije uspio da se spoji sa 14 SS pukom i 1 brdskim bataljonom koji su napadali sa pravca Negobuđe, dok su snage 97 i 98 pješadijskog puka napadale na otsjeku 5 proleterske brigade, a snage od Javorja prema 7 udarnoj brigadi, težeći da se i jedni i drugi što prije dočepaju Šavnika i kanjona Komarnice i spoje sa snagama 7 SS divizije u Pivi, kao i sa svojim snagama u Nikšiću. Zato se 5 proleterska brigada morala pomjeriti na položaje Tušina — Zukva — Kovačeve Brdo. A kada je neprijatelj pokušao

da svojim lijevim krilom iz doline Tušine udari u bok 5 proleterske brigade, 7 udarna brigada je izvršila snažan protivnapad u njegov lijevi bok i osujetila njegovu namjeru.

Pošto je neprijatelj 21 avgusta ponovo izvršio jak napad na položaje 7 udarne brigade, ova brigada se morala povući na položaje Štirni Do — Ostrovica, tim prije što su se jedinice 5 proleterske brigade bez potrebe bile povukle nešto unazad. Pri izvođenju ovog manevra nije se vodilo dovoljno računa o obezbjeđenju spoja, kao ni o sadejstvu sa 5 proleterskom brigadom u dolini r. Tušine i Bukovice.

Koristeći pogodan teren za provlačenje i nebudnost jedinica 5 proleterske i 7 udarne brigade, jedan bataljon 98 brdskog puka je neometano ušao u Šavnik, u vrijeme kada Štab 3 udarne divizije nije raspolagao ni najmanjom rezervom kojom bi u takvoj situaciji zatvorio veoma osjetljiv pravac od Šavnika prema Brezni. Zbog toga je odmah zatražen Zaštitni bataljon 2 udarnog korpusa radi brze intervencije na tom kritičnom pravcu. Korpus je uputio ovaj bataljon na položaj Cuklin koji zatvara pravac Šavnik — Komarnica. Upadom bataljona 98 pješadijskog puka u Šavnik pružila se prilika Durišćevim četnicima i bataljonu 181 divizije da energičnije napadnu položaj 7 udarne brigade i da je potisnu u pravcu Krnovske Glave i Mliječnog Brda. Iako je 5 proleterska brigada nešto kasnije prebacila jedan bataljon na pravac Šavnik — Komarnica, ipak je pravac Šavnik — Krnovo i dalje ostao neobezbijeden. Zato je Štab 3 udarne divizije naredio 5 proleterskoj brigadi da u toku noći zauzme liniju Turija — Godijelji — Čeoca, 9 udarnoj brigadi liniju Bavani — Dobri Do, a 7 udarnoj brigadi Mokro — Gvozd. To je bila posljednja linija odbrane na tome pravcu, koju neprijatelj nije smio zauzeti ni po koju cijenu. I zaista, sva nastojanja neprijatelja da probije ove položaje i neposredno ugrozi aerodrom Brezna

ostala su bez uspjeha, tako da su svi ranjenici uspješno prebačeni u Italiju. Tada se i 12 udarni korpus, pošto je oslobođen ranjenika, povukao u pravcu planine Golije da bi se sredio i pripremio za nove teške operacije.

U toj je situaciji 3 udarna divizija dobila zadatak da odmah preduzme protivofanzivu i jednim energičnim manevrom pravcem Gvozd — Lukavica — Manastir Morača što prije izbije u neprijateljsku pozadinu u rejonu Kolašin — Mateševu — Andrijevica — Berane, očisti ga od neprijateljskih djelova i ponovo ovlada tom teritorijom. U to vrijeme neprijateljske snage bile su uglavnom koncentrisane u rejonu Šavnik — Žabljak, jer se preko Štulca i puk 7 SS divizije iz rejona Pivske Planine bio spojio sa 99 brdskim pukom u okolini Žabljaka. Neprijateljske snage iz Šavnika dejstvovale su duž komunikacije Šavnik — Nikšić sa težnjom da se što prije spoje sa snagama iz Nikšića, koje su uspješno blokirane od strane jedinica 6 udarne brigade iz sastava Primorske operativne grupe. U Kolašinu, Andrijevici i Beranama ostale su manje njemačke posadne snage sa četnicima i grupom »Bendel«.

Štab 3 udarne divizije donio je odluku da se 5 proleterska i 9 udarna brigada prebace preko Komarnice i u toku noći 23/24 avgusta koncentrišu u rejonu Živa — Javorak, stim da 7 udarna brigada i dalje ostane na položajima Krnovska Glava — Čeranića Gora sa zadatkom da spriječi izbijanje neprijatelja na komunikaciju Šavnik — Nikšić. Time je ova brigada obezbijedila prebacivanje 5 proleterske i 9 udarne brigade na prostoriju Gvozd, odakle je u označenom pravcu i otpočeo protivmanevar glavnih snaga divizije. Pošto divizija bude savladala ovaj rejon, brigada bi krenula pravcem Krnovsko Polje — Lukavica i obezbjeđivala lijevi bok glav-

nine 3 udarne divizije u pokretu. Prema tome, 7 udarna brigada je morala ostati na tim položajima sve do 25 avgusta ujutru.

1 bataljon 363 puka 181 divizije i Đurišićevi četnici su 24 avgusta u dva maha pokušali da iz pravca Šavnika i Bijele odbace djelove 7 udarne brigade i ovladaju ovom komunikacijom. Bataljoni 7 udarne brigade su uspješno odbili sve napade i do noći sigurno zadržali položaj Komandirsko Brdo (1593) — Krnovska Glava (1634) — Čeranića Gora. Kad je pao mrak, 7 udarna brigada je izvršila brzo pregrupisavanje svojih snaga na taj način što je na komunikacijama ostavila svega jedan bataljon, a ostala tri bataljona grupisala prema lijevom boku četnika Pavla Đurišića da bi otpočela već planirane akcije. Tako se noću 24/25 avgusta ova brigada sa tri bataljona sručila na »Gvozdeni puk« u rejonu Krnova i potpuno ga uništila. Tom prilikom ubijeno je 350 i zarobljeno 300 četnika, tako da su se samo pojedinci spasili bjekstvom. Time je 7 udarna brigada izvršila svoj zadatak i u potpunosti obezbijedila dalji pokret jedinica 3 udarne divizije prema Kolašinu. Ona je 26 avgusta stigla u rejon Rovca — Morača, a 27 je marševala od Manastira Morače ka Kolašinu, tako da je već 28 avgusta vodila borbu sa 1 bataljom 361 puka u rejonu Mateševa.

Kao što se vidi iz ovoga pregleda borbenih dejstava, jedinice 3 udarne divizije su u vremenu od 11 do 30 avgusta najprije vodile manevarsku odbranu pred nadmoćnjim neprijateljem, a kasnije iz nje prešle u nastupni manevr u cilju razbijanja neprijatelja i povratka prostorije koju su izgubile u toku prve operacije. Iako sa izvjesnim početnim nedostacima, ovom manevarskom odbranom su stvoreni svi uslovi za uspješno izvođenje protivudara. Ovdje je još jednom potvrđeno da se manevarskom odbranom mogu zadržati

vati, iscrpljivati i razvlačiti daleko jače snage neprijatelja i stvarati povoljniji uslovi za svoja buduća protivdejstva.

Iz borbenih dejstava jedinica 3 udarne divizije, a posebno 7 udarne brigade, očigledno se vidi da je manevarska odbrana, prema situaciji, imala razne stepene upornosti i da se čak graničila i sa otsudnošću. Tako su, naprimjer, jedinice 3 udarne divizije pokazale krajnju upornost na položajima Durmitor — s. Godijelji, a jedinice 7 udarne brigade na položajima Javorje — Lebršnik, a naročito na Krnovskoj Glavi i Čeranića Gori. Tamo gdje bi veća upornost odbrane imala štetne posljedice zbog poturanja snaga udarcima neprijatelja, naše jedinice su se elastičnije branile i vršile veće skokove. Tako je 7 udarna brigada u jednom većem skoku otstupila od Bioča i Vežešnika do Vjetarnika (iako je ovaj skok mogao biti i manji, a odbrana na tom pravcu duže vođena), tako da su njeni bataljoni izbjegli neprijateljski udar iz pozadine od pravca Mateševa.

Skok brigade iz kanjona Morače do Javorja, pod zaštitom jednog bataljona za zadržavanje neprijatelja, bio je pravilan, jer je brigada zauzimanjem položaja Javorje — Lukavica obezbijedila lijevi bok divizije i stvorila uslove za dalja aktivna dejstva.

Iako su jedinice 3 udarne divizije uspješno izvodile manevarsku odbranu od Lima i Podgorice do vrhova Durmitora, iako su punih 12 dana uspješno zadržavale nadmoćnije snage neprijatelja, njihov bi uspjeh sigurno bio još veći da su bolje manevrovale i dejstvovalе u neprijateljskoj pozadini pomoću infiltrirajućih djelova i terenskih bataljona koji bi s leđa napadali neprijateljske kolone i ometali njihovo snabdijevanje. Time bi umnogome bilo olakšano izvođenje manevarske odbrane u cjelini. Da su tako radile, jedinice 3 udarne divizije

ne bi bile prisiljene da vrše tako velike skokove, kao što je, naprimjer, bio skok 5 proleterske brigade od Čakora do Trešnjevika ili ona dva skoka 7 udarne brigade koja sam već opisao. Naprotiv, neprijatelj bi se morao sporije kretati i razvlačiti svoje snage, manevar naših snaga bio bi sistematiski i elastičniji, a odbrana upornija.

Karakteristično je da u ovom slučaju, i pored pogodnog zemljišta i prilika koje su vladale, naše jedinice nijesu vršile infiltracije u neprijateljski raspored i međuprostore dok ih je neprijatelj uspješno primjenjivao. Njegovo iznenadno ubacivanje snaga od Čakora na Murinu prve noći dejstva olakšalo mu je da najprije prodre do Andrijevice, a odavde do Trešnjevika.

Prodor neprijatelja na spoju 7 udarne i 5 proleterske brigade u rejonu Šavnik, tj. dolinom r. Tuštine i Komarnice, takođe je bio jedna uspjela infiltracija, i to snagama čak do bataljona, tako da su jedinice 5 proleterske i 7 udarne brigade bile prinudene da vrše nepredviđeno pregrupisavanje snaga. Prema tome, morala se poklanjati ozbiljnija pažnja kontroli spojeva, naročito prilikom pomijeranja na slijedeće položaje, kako napadač ne bi koristio nebudnost branioca, ubacivao čak i manje djelove u njegovu pozadinu i kompromitovao njegovu odbranu.

No, i pored ovih prigovora, rad jedinica 3 udarne divizije u cjelini je bio cjelishodan, jer je omogućio urednu evakuaciju ranjenika i ostvarenje uspješnog protivmanevra koji je kasnije uslijedio, u čemu je naročito pozitivnu ulogu odigrala 7 udarna brigada. Njenim uspješnim protivnapadom, izvršenim noću 24. avgusta, omogućeno je brzo izbjeganje snaga 3 udarne divizije u rejon Kolašina i dolinu Lima. Da 7 udarna brigada nije izvela protivnapad i uništila »Gvozdeni puk«,

nesumnjivo je da bi četničke snage u toku pokreta divizije dejstvovale u njenoj pozadini i na bokove i time je ometale u izvođenju brzog manevra. Time bi, dakle, bilo ometeno brzo izbjeganje iz kanjona Morače, te ne bi bilo ni iznenadenja koje su jedinice 3 udarne divizije postigle svojim upadom u Kolašin, Berane i Andrijevicu.

7 udarna brigada je u ovoj operaciji, kao i u toku svojih prethodnih dejstava od Podgorice do Mateševa i od Mateševa preko Morače i Šavnika, jasno pokazala kako i relativno slaba snaga može uspješno dejstvovati na posebnom pravcu i samostalno preduzimati protivnapade u cilju stvaranja uslova većim jedinicama za izvođenje osnovnog zadatka.

Kao što se vidi, naše jedinice su uspjеле da u borbi sa nadmoćnjim neprijateljem, vodeći uspješnu manevarsku odbranu, ne samo sačuvaju svoje snage, već i da tim istim snagama tuku neprijatelja. Aktivnom odbranom, čak i u većim skokovima na glavnom pravcu neprijateljskog nadiranja (kao naprimjer skok ka Kameniku ili prema Morači i Rovcima) i u sadejstvu sa ostalim brigadama 3 udarne divizije, 7 udarna brigada je znatno iznurila neprijatelja i obezbijedila ostvarenje osnovne zamisli Štaba 3 udarne divizije, naime, da u prvom pogodnom momentu protivnapadom razbije i protjera neprijatelja i povrati izgubljenu prostoriju.

Možda se ima utisak da je i ova brigada, kao i ostale jedinice 3 divizije i 2 udarnog korpusa, mogla i trebala da vodi aktivniju manevarsku odbranu i sa više sistema i plana da bi se neprijatelj lakše zaustavio pred Durmitorskим platoom, brže iscrpio i ranije razbio. Ovo tim prije što se ponekad dozvoljavalo neprijatelju da u većoj mjeri svojim dejstvima nameće svoju volju i remeti sistem izvođenja manevarske odbrane ne samo ove brigade, već i čitave 3 udarne

divizije. No, bez obzira na ove nedostatke, konačan rezultat je najbolje dokazao vitalnost naših jedinica i njihovu izrazitu manevarsku sposobnost.

d) Manevarska odbrana 15 i 18 divizije u Suhoj Krajini i Kočevskom Rogu aprila 1945 godine*)

Ovaj primjer manevarske odbrane ustvari je samo treća faza jedne mnogo šire odbrambene operacije 7 korpusa na teritoriji Dolenjske i Notranjske od januara do kraja aprila 1945 godine, izvršene sa ciljem da se spriječi prodor neprijatelja u Belu Krajinu i da se poveže sa svojim snagama u Gorskem Kotaru i Kordunu. U prvoj fazi te opšte neprijateljske ofanzive na pravcu Ljubljana — Novo Mesto — Črnomelj — Kupa naše trupe vodile su odbrambene borbe na liniji Trebnje — Stična — V. Lašče, a u drugoj fazi na liniji Novo Mesto — r. Krka — Kal — Struge. To su bili izrazito dinamični i žestoki bojevi, koji su se razvijali na širokom prostranstvu, bez određenih frontova, na tipično teritorijalnom principu ratovanja i sa pomiješanim jedinicama. U trećoj fazi, koju ovdje iznosim, neprijatelj je uspio da skrati front, tako da je 7 korpus bio prinuđen da vodi upornu manevarsku odbranu.

Manevarska odbrana 15 i 18 divizije¹⁾ u Suhoj Krajini i Kočevskom Rogu, u aprilu 1945 godine, veoma je karakteristična po tome što su naše snage jednovremeno posijedale dvije ili više uzastopnih linija po dubini da bi uništavale i

*) Hronološke podatke za ovaj primjer sredio major Miroslav Stepančić.

¹⁾ Ove divizije su predstavljale glavninu 7 slovenačkog korpusa.

lomile neprijateljske snage ispred i između tih linija, kao i na samim linijama, i što su vršile povlačenje od jedne do druge linije uz odlučne i blagovremene protivnapade, kombinovane sa otsudnom odbranom na određenim pojasevima odbrane u cilju ostvarenja krajnjeg cilja — prelaska u protivofanzivu. U okviru odbrane korpusa ove su divizije postrojavale svoj borbeni poredak čas naporedo, jedna pored druge, čas ešelonirane jedna iza druge na uzastopnim pojasevima, čas dijelom naporedo, a dijelom ešelonirane. Pri tome treba imati u vidu da su one prosječno bile brojno znatno slabije od većeg dijela tadašnjih naših divizija, tako da se prije mogu posmatrati kao jake brigade nego kao divizije.

Do kraja marta 1945 godine neprijatelj je uspio da u Dolenjskoj ovlada komunikacijama Ljubljana — Grosuplje — Trebnje — Novo Mesto i Ljubljana — Grosuplje — Ribnica — Kočevje, kao i drumom Grahovo — Bloke — Ribnica, koji povezuje Notranjsku sa Dolenjskom. Prvih dana aprila neprijatelj je čvrsto držao dosta jako organizovanu liniju Kostanjevica — Novo Mesto — r. Krka — s. Kal — s. Struge — Ribnica — Kočevje, stim što je u pojedinim rejonima koncentrisao svoje jače snage.

Jasno je da je ova linija imala da posluži neprijatelju bilo kao polazna osnovica za nastupanje protiv jedinica 7 korpusa u Suhoj Krajini i na sektoru Novog Mesta, sa ciljem da jedan dio njegovih snaga okruži i uništi na užoj prostoriji Suhe Krajine (unutar linije: Kočevje — Stručka Dolina — Žužemberk — r. Krka — Toplice — Kočevje), a drugi dio da nabaci na r. Kupu i na taj način oslobođi operaciske i komunikaciske pravce Novo Mesto — Črnomelj — Vinica (do Kupe) i Kočevje — Brod na Kupi, — bilo kao prihvatni položaj za sopstvene jedinice u povlačenju sa prostorije Po-

kuplje — Gorski Kotar u oblast Ljubljane. Pored toga, ovaj položaj preko Suhe Krajine i Novog Mesta pretstavljao je dio jedne opšte njemačke strategiske odbranbene linije koja bi se protezala kroz Sloveniju i Hrvatsku i koju su Njemci nastojali da uspostave još u toku proljeća 1945 godine sa ciljem da spriječe nadiranje naših armija iz Dalmacije i kroz Sloveniju i da na taj način do zaključenja primirja omoguće održanje Trsta sa Istrom i Slovenije, pa čak i Zagreba. Pored toga, neprijatelj je težio da svojim ofanzivnim dejstvom u pravcu Bele Krajine razbije našu centralnu bazu u Sloveniji, gdje su se nalazili Centralni komitet, Glavni štab i sav kadar koji je trebao da uspostavi vladu i vlast u Sloveniji. Najzad, on je težio da preko Bele Krajine i prelaza kod Vinice (preko Kupe) organizuje i prihvati svojih jedinica iz Gorskog Kotara, Korduna i Banije.

Pošto je pravilno uočio ove neprijateljske namjere, Glavni štab Slovenije dao je zadatak 7 korpusu da upornom manevarskom odbranom na prostoriji Suhe Krajine i Novomeškog sektora, dejstvujući aktivno (protivnapadima i zabačivanjem iza leđa neprijatelja), ne dozvoli neprijatelju brzo nastupanje na tom pravcu i spajanje sa svojim glavnim snagama koje su otstupale ispred Četvrte armije koja je nastupala ka Trstu.

Raspored neprijateljskih snaga u Suhoj Krajini na dan 5 aprila bio je:

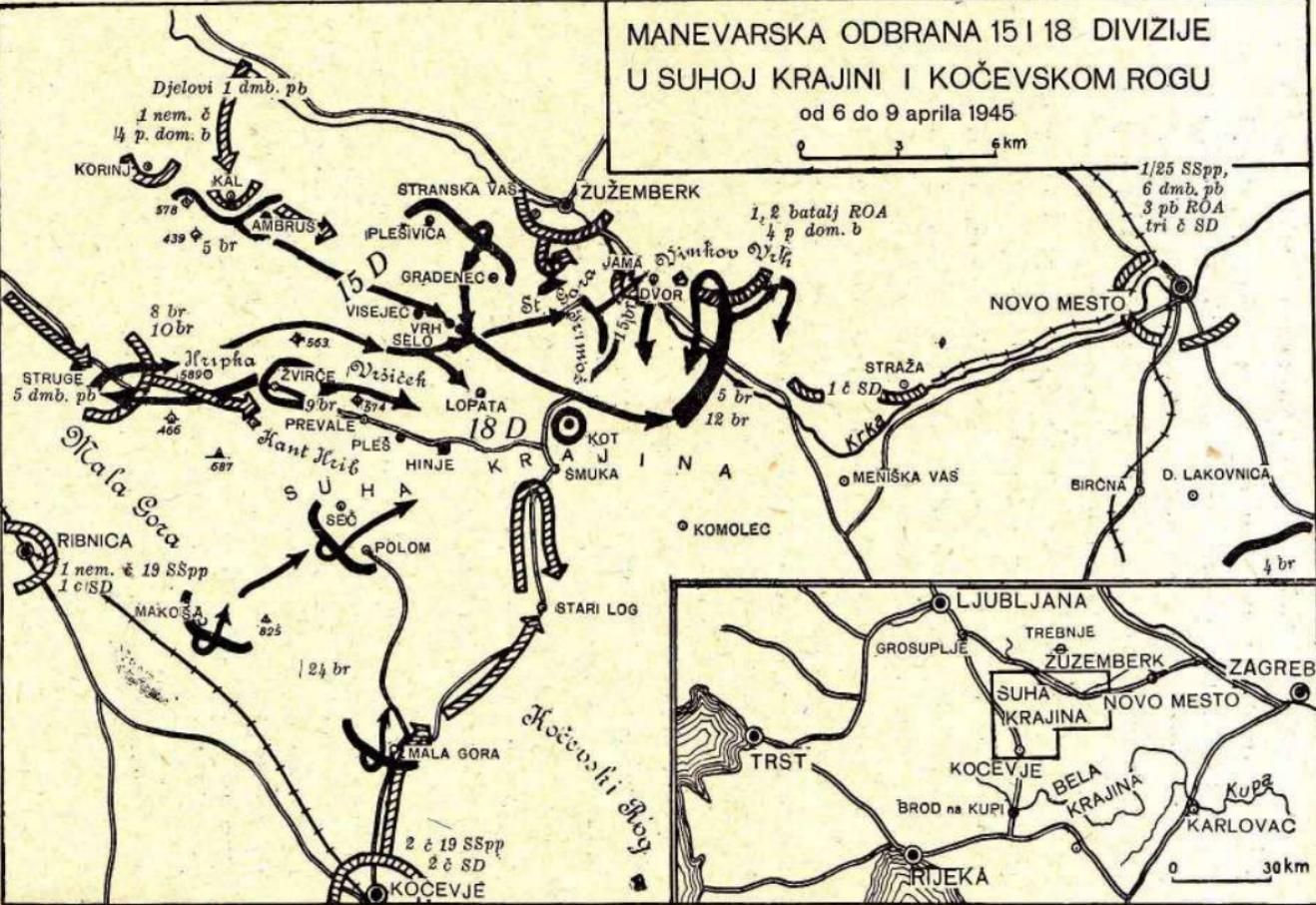
— u Novom Mestu: 1 bataljon 25 SS policiskog puka, 6 pokretni domobranski bataljon, 3 bataljon ROA²⁾, tri čete SD (slovenskog domobranstva); u Straži: jedna četa SD; na položajima Vinkov Vrh — Dvor — Žužemberk — Stranska Vas: 1 i 2 bataljon ROA, 4 pokretni domobranski bataljon;

²⁾ ROA — »Ruska oslobodilačka armija« — vojska generala Vlasova.

MANEVARSKA ODBRANA 15 I 18 DIVIZIJE U SUHOJ KRAJINI I KOČEVSKOM ROGU

od 6 do 9 aprila 1945

0 3 6 km

u rejonu Kal — Korinj: jedna njemačka četa i jedna četa 4 pokretnog bataljona sa 2 topa; u s. Struge: 5 pokretni domobranci bataljon, jedna četa 19 SS policiskog puka sa 3 topa; u s. Veliko Lašće: jedna četa 19 SS policiskog puka i jedna četa SD; u Ribnici: jedna četa 19 SS policiskog puka i jedna četa SD; u Kočevju: dvije čete 19 SS policiskog puka i dvije čete SD; u rejonu Višnja Gora — Stična — Št. Vid — Občine: 1 i 3 pokretni domobranci bataljon³⁾.

18 divizija 7 korpusa bila je raspoređena: Štab, jurišni i inžinjeriski bataljon u s. Kot; 8 brigada na položajima Vrh — Sela; 9 brigada na položajima Vršiček (574) — Prevale — Pleš; 10 brigada na položajima Lašće — Primož — St. Gora; 24 brigada (italijanska) na položajima Smuka — Hinje.

U cilju onemogućavanja utvrđivanja neprijatelja u Struškoj Dolini Štab 7 korpusa je još 4 aprila naredio 18 diviziji da brzo uništi neprijateljska uporišta u Strugama i za obezbjeđenje napada sa Novomeškog sektora prebacio 15 diviziju bez 4 brigade (koja je ostala na položajima Vinja Vas — Veliki Cerovec). Zbog toga je ova divizija dijelom snaga zauzela nove položaje, i to: Štab divizije u rejonu Sela — Vrh, 3 brigada na liniji Ambrus — k. 439 — k. 578 u cilju blokiranja neprijateljskog uporišta Kal, dok je 12 brigada radi obezbjeđenja upućena prema Žužemberku na položaje Pleševica — Sv. Katarina — Gradenec, a 15 brigada prema Dvoru na položaje Stara Gora — Primož — Lašće.

Dotada je čitava 15 divizija s teškom mukom obezbjeđivala Belu Krajinu sa pravca Novog Mesta, pošto je to bio najkraći i najopasniji pravac za upade na taj dio naše slobodne teritorije. Iako su odlaskom 15 divizije (bez jedne brigade) neprijatelju bila praktično otvorena vrata u Belu

³⁾ Jedan SS bataljon brojao je oko 600, pokretni domobranci bataljon oko 500, ROA bataljon 300—400 i domobranci četa 90—120 ljudi.

Krajinu, ipak je Glavni štab za Sloveniju računao da će se prebacivanjem ove divizije na sektor Suhe Krajine neprijatelj tamo toliko angažovati da neće moći aktivno dejstvovati i na Novomeškom pravcu, kao što se to i obistinilo. To je ujedno bio i lijep primjer aktivne odbrane oslobođene teritorije.

Za vrijeme dok je 18 divizija 6 aprila 8 i 10 brigadom napadala neprijateljska uporišta u Strugama, njena 24 brigada je na položajima Mala Gora — Makoša — k. 825, obezbjeđivala pravac od Kočevja, dok je 9 brigada bila u diviziskoj rezervi na položajima južno od s. Žvirče i sjeverno na k. 563. Napad je podržavala korpusna artiljerija (8 brdskih topova 75 mm) sa položaja Kant Hrib. Poslije borbe, koja je vođena u toku čitavog dana, zauzeta su samo periferna utvrđenja zaseoka u Strugama, jer je neprijatelj u toku istoga dana dobio pojačanja iz pravaca od Dobrepolja i Stične, tako da je posada u Strugama pojačana na 500 ljudi (djelovi 5 pokretnog domobranskog bataljona, 29 domobranska četa i 10 četa 19 SS policiskog puka), a u Kalu i Korinju na 600 ljudi (djelovi 1 i 4 pokretnog domobranskog bataljona). Zbog toga su se jedinice 18 divizije povukle na polazne položaje tako da je 7 korpus u toku 7 aprila imao slijedeći raspored: Štab korpusa i Štab 18 divizije u rejonu Kot — Smuka; korpusna artiljerija u Topla Reberu; 8 i 10 brigada na položajima Hribka (589) — k. 466 — k. 687 — s. Žvirče; 9 brigada na položajima s. Prevale — s. Žvirče, a 24 brigada na liniji s. Polom — s. Seč; Štab 15 divizije u s. Viseječu, 4 brigada na Novomeškom sektoru (Podgrad — Cerovec), a 5, 12 i 15 brigada na starim položajima.

Da bi za nekoliko dana omeo ofanzivna dejstva koja je neprijatelj pripremao protiv jedinica 7 korpusa u Suhoj Krajini, Štab korpusa je naredio 5 i 12 brigadi i jurišnom bataljonu 15 divizije da se u toku noći 8/9 aprila prebace sa položaja u Suhoj Krajini preko r. Krke i da izvrše iznenadan napad na jaka domobranska uporišta Vinkov Vrh i Dvor.

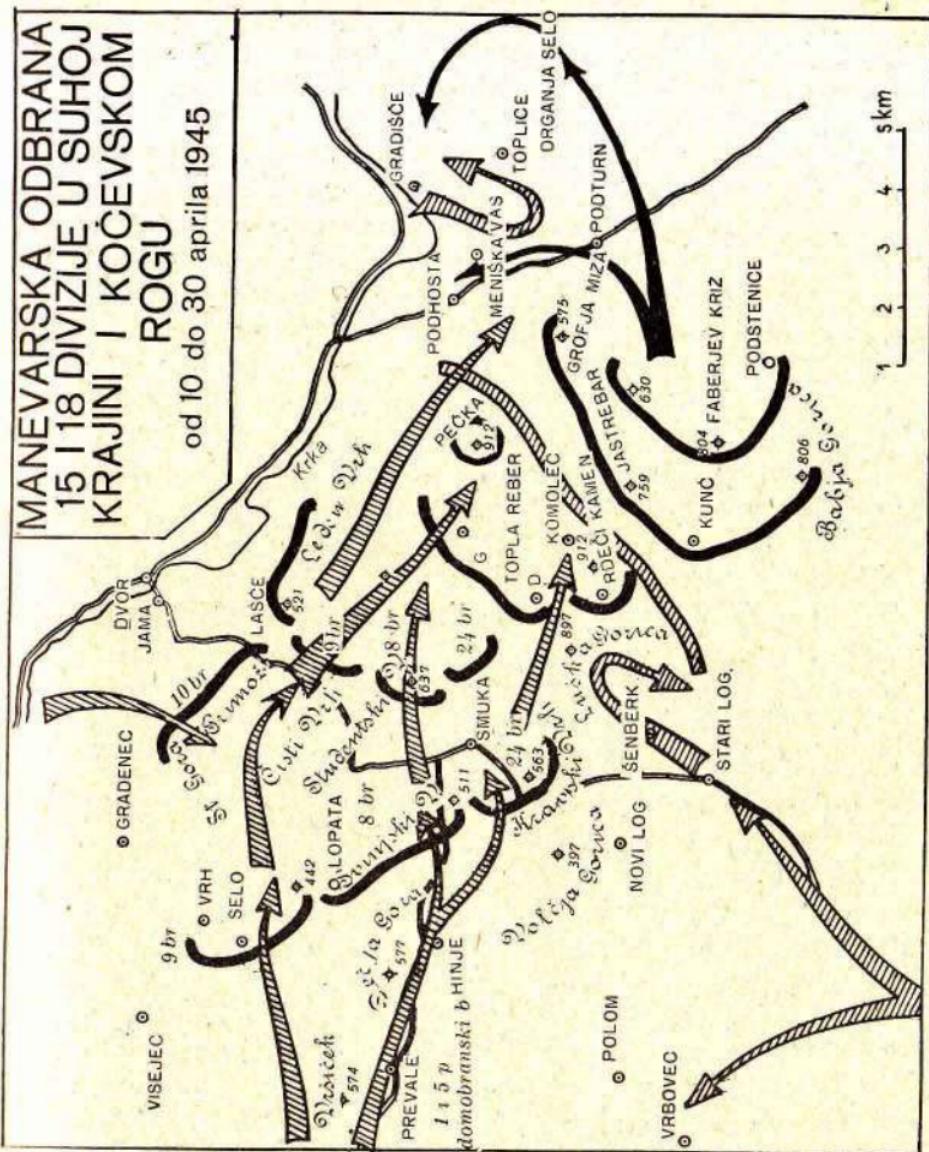
Istovremeno je snagama jedne brigade, uz podršku voda tenkova, izvršen napad na neprijateljski mostobran na desnoj obali Krke kod Jame.

Pošto je ovim napadom (koji je ustvari bio jedna veoma uspješna krupna diverzija) neprijatelj bio iznenaden, on je morao da rokira dio snaga iz Suhe Krajine prema Žumberku (na Krki), tako da nije mogao ostvariti ni svoje ofanzivne namjere na glavnem pravcu. Jurišni bataljon (elitna jedinica) 15 divizije izvršio je tipičnu infiltraciju preko r. Krke u neprijateljsku pozadinu i svojim uspješnim prepadom omogućio dejstvo glavnih snaga divizije na tom pravcu, tako da je u toku 9 aprila uništeno neprijateljsko uporište Vinkov Vrh, poslije čega su se jedinice ponovo povukle na desnu obalu Krke.

U toku 8 i 9 aprila u Velike Lašće i Kočevje stigle su nove njemačke jedinice: 2 i 3 bataljon 17 SS i 1 bataljon 25 SS policiskog puka, koji su se krajem marta nalazili u rejonu Polhograjskih Dolomita, tako da je već 10 aprila neprijateljski pritisak u Suhoj Krajini bio znatno pojačan. Na taj način su jedinice 15 i 18 divizije, poslije trodnevnih borbi sa neprijateljskim kolonama, koje su napadale na pravcima: Dvor — Lašće, Žužemberk — Gradenec, Korinj — Kal — Ambrus, Struke — Žvirče — Prevale — Hinje, Kočevje — Mala Gora — Polom i Kočevje — Stari Log — Smuka, zauzele nove položaje za odbranu, i to: korpusna artiljerija u rejonu Črmošnice, sa jednom baterijom na položajima Komolec; 10 brigada na položajima Lašće — Primož — St. Gora (zatvarajući pravce od Žužemberka i Dvora); 9 brigada na položajima Vrh — Sela — k. 442 (zatvarajući pravce Ambrus — Brezov Dol — Visejec — Sela — Lopata), dok su 8 brigada, na položajima Lopata — Svinjski Vrh (511), i 24 brigada, na položajima Smuka — Kravski Vrh (563), zatvarale pravac Hinje — Smuka i obezbjeđivale lijevi bok naših snaga na pravcu neprijateljskog napada Novi Log — Volčja Gorica (392) — Smuka.

Ako bi neprijatelj pokušao da prodre otvorenim pravcem od Žužemberka preko s. Gradenec, 9 i 10 brigada su mogle izvršiti udar u njegov bok, a ako bi napao jačim snagama onda bi jedinice 18 divizije, povijanjem unazad prema drumu Lašće — Smuka, mogle skratiti odbranbeni front i manevarskom odbranom stvoriti vrijeme i pogodne uslove za aktivna dejstva 15 divizije, koja je obrazovala drugi ešelon na drugom uzastopnom odbranbenom položaju (5 brigada i jurišni bataljon na liniji G. i D. Topla Reber, a 15 brigada na otsjeku k. 912 — Rdeči Kamen), na koji su se snage 18 divizije imale povući u slučaju neuspjeha na prvoj liniji. 12 brigada je bila ostavljena u rejonu Bukov Vrh (521) u diviziskoj rezervi sa zadatkom da štiti desni bok borbenog poretka i da posluži za prihvat djelova 18 divizije.

Djelovi 1 i 5 pokretnog domobranskog bataljona su u toku prethodnog dana zauzeli Vršiček (574), Prevale, Dečju Goru (577) i Hinje, a djelovi 17 i 19 SS policiskog puka (koji su nastupali iz pravca Kočevja) s. Vrbovec i Stari Log, produžujući nastupanje u pravcu s. Smuka i Topla Reber, gdje su bili odbijeni. Jedna neprijateljska kolona je 10 aprila ujutru ponovo prodrla preko Starog i Novog Loga u pravcu Topla Rebera i zauzela k. 897 (Luška Gorica), ali je protivnapadom djelova 5 i 15 brigade i jurišnog bataljona 15 divizije najprije protjerana sa Luške Gorice u pravcu Starog Loga, a u popodnevnim časovima i iz Starog Loga. Poslije ogorčenog napada iz pravca Hinja na položaje 8 i 24 brigade neprijatelj je uz osjetne gubitke uspio da zauzme k. 511 i k. 563 i 10 aprila po podne sa svojih položaja (Vršiček — Hinje — k. 563) u četiri kolone ponovo napao položaje 8 i 9 brigade. Poslije tročasovne borbe sa glavnom neprijateljskom kolonom, 9 brigada je bila prinuđena da se pod borbot povuče sa položaja Sela — k. 442 na nove položaje u rejonu Čisti Vrh. Pokušaji djelova 24 brigade (kojima su sadejstvovala i dva tenka, od kojih je jedan bio uništen) da povrate k. 511, zapadno od Smuke i k. 563 ostali su bez uspjeha.

9 i 24 brigada su na položajima Lašće — Primož — St. Gora 11 aprila do podne odbijale napade novih snaga koje je neprijatelj uveo pravcem Hinje — Smuka i od Žužemberka. Međutim, zbog jakog neprijateljskog pritiska na svima pravcima, Štab 7 korpusa je odlučio da u toku popodneva

i pred mrak prebaci svoje jedinice istočno od druma Smuka — Lašče, tako da su poslije toga povlačenja naše jedinice zauzele slijedeće položaje:

— Korpusna artiljerija je i dalje ostala u rejonu Črmošnice;

— 18 divizija: Štab i specijalne jedinice u rejonu Št. Peter (889); 10 brigada na položajima Kneževa Roka (432) do s. Lašče; 9 brigada na položaju Bukov Vrh (521); 8 brigada na položaju Studenski Vrh (637) i 24 brigada zapadno od D. Topla Rebera;

— 15 divizija: Štab i specijalne jedinice na položaju D. Topla Reber; 12 brigada u rejonu D. Topla Reber; 5 brigada na liniji Luška Gorica (897) — k. 870; 15 brigada na položaju Rdeči Kamen. Čim je 12 brigada zauzela položaj D. Topla Reber, 24 brigada je prebačena u rejon Št. Peter, u korpusnu rezervu.

12 aprila ujutru neprijatelj je napao na čitavom odbrambenom frontu 18 i 15 divizije, i to: glavnim snagama pravcem Lašče — Bukov Vrh (521) na položaje 18 divizije Kneževa Roka (432) — Bukov Vrh (521) — Studenski Vrh (637) i dalje pravcem Leden Vrh (691) — Št. Peter (889), a pomoćnim pravcima Hinje — Smuka — Topla Reber i Kravski Vrh (563) — Luška Gorica (897) na položaje 15 divizije.

U toku ogorčenih borbi na položajima Leden Vrh, Studenski Vrh, Topla Reber, Luška Gorica, Luža (870) neprijatelj je postigao najveći uspjeh na pravcu Bukov Vrh — Leden Vrh — Št. Peter, pri čemu su k. 621 i Št. Peter četiri puta prelazili iz ruku u ruke. Iako je dominantna tačka Št. Peter pod kraj dana ostala u našim rukama, ipak su jedinice 18 i 15 divizije, poslije mnogih neprijateljskih juriša i naših protivnapada, bile prinudene da se povuku, i to: 18 divizija na liniju k. 621 — Št. Peter — Topla Reber (sa 24 brigadom u rezervi u rejonu Pečka (912), a 15 divizija na položaj k. 868 — Komolec — k. 912 — Rdeči Kamen, dok se neprijatelj u toku noći 12/13 aprila zadržao na položajima Leden Vrh (691) — Studenski Vrh — Luška Gorica (897) — k. 870.

Pošto je težio da po svaku cijenu potpuno osigura komunikacijski pravac iz doline Krke preko Suhe Krajine u Dobrepoljsku kotlinu (Žužemberk — Lašće — Smuka — Hinje — Žvirče — Dobrepolje), neprijatelj je i slijedećih dana nesmanjenom žestinom produžio napade na položaje 7 korpusa sa ciljem da zauzme dominantne tačke u tom dijelu Kočevskog Roga. Iako je u tome uspio poslije dvodnevnih upornih manevarskih odbranbenih borbi naših jedinica u toku 13 i 14 aprila, on je ipak pretrpio ozbiljne gubitke. Zbog toga je znatno popustila i silina njegova udara, tako da je privremeno došlo i do stabilizacije fronta. Na taj način, krajem 14 aprila neprijatelj je držao položaje: Pečka (912) — k. 827 — Komolec — Rdeči Kamen — istočno od s. Šemberk — Stari Log, dok su se jedinice 7 korpusa nalazile na liniji: Grofja Miza (575) — Jastrebar (759) — Kunč — Babja Gorica (806), sa drugim ešelonom na položaju: k. 630 — Faberjev Križ (804) — Podstenice.

Kako je neprijatelj u toku 14 aprila prebacio dio svojih snaga iz rejona Lašće preko Št. Petera u rejon Podhosta — Meniška Vas, a iz Novog Mesta u rejon Toplice — Podturn i tamo počeo da se užurbano utvrđuje, zaprijetila je opasnost od neposrednog ugrožavanja pozadine jedinica 7 korpusa u Kočevskom Rogu. Zbog toga je Štab 7 korpusa u toku noći 14/15 aprila izvršio pregrupisavanje svojih snaga na taj način što je 15 divizija, ojačana 8 brigadom 18 divizije, ostala na dotadašnjim položajima 7 korpusa u Kočevskom Rogu sa zadatkom da onemogući neprijatelju dalje prodiranje u šume Kočevskog Roga i da lako pokretljivim kolonama vrši protivnapade na neprijateljske položaje Št. Peter — G. i D. Topla Reber — Rdeči Kamen; 10 brigada 18 divizije prebačena je u rejon Podgrad na Novomeškom sektoru, gdje je zamijenila 4 brigadu koja je došla u sastav 15 divizije na položaje Pečka; 24 brigada je takođe prebačena na Novomeški sektor u rejon Birčna Vas — G. Lakovnice, dok su 9 brigada i Jurišni bataljon 18 divizije, ojačani sa 7 topova i 3 tenka, napali i u toku 15 aprila protjerali neprijatelja koji se utvrđivao u s. Podhosta i Meniška Vas. Poslije toga je 9 brigada

zauzela položaje Drganja Sela — D. Gradišče i na taj način, zajedno sa 24 i 10 brigadom, otklonila opasnost koja je prijetila pozadini 15 divizije u Kočevskom Rogu iz pravca Novog Mesta.

Pošto je težio da po svaku cijenu povrati svoja uporišta u Podhosti i Podturnu, neprijatelj je prema 15 diviziji ubacio nove snage iz Starog Loga i 2 pokretni domobranski bataljon. Svi njegovi napadi, koje je u toku 16 aprila vodio sa 4 brigadom na položajima Pečka (881) i k. 912, sa 12 brigadom na liniji Komolec i na zapadnom dijelu grebena Jastrebar, sa 5 brigadom na položajima Kunč — Rdeči Kamen i sa 15 brigadom u rejonu Reber, zapadno od Rdečeg Kameha, bili su odbijeni sa teškim gubicima.

Na frontu 18 divizije Podgrad — G. Lakovice — Birčna Vas — Drganja Sela — Toplice, kao i na otsjeku 15 divizije i 8 brigade 18 divizije Grofja Miza — Jastrebar — Kunč — Babja Gorica, uspostavljena je čvrsta odbrana koju neprijatelj nije mogao pokolebiti. A pošto je sredinom aprila, dolaskom 5 prekomorske brigade, donekle ojačano brojno stanje jedinica 7 korpusa, to ni koncentracija novih četničko-nedićevskih snaga (koje su takođe u to vrijme bile prebačene iz Slovenskog Primorja preko Notranjske na područje Kočevske) više nije mogla pogoršati situaciju naših snaga. Na protiv, formiranjem privremene Kočevske operativne grupe od 4 i 8 brigade i 1 brigade Narodne odbrane (koje je izvršeno od 20 do 25 aprila) i napadnim dejstvima u prostoru južno od Kočevja, četničko-nedićevske snage su jednim dijelom bile razbijene, dok je drugi njihov dio odbačen u Kočevje, Kočevsku Reku i Grčarice.

Prebacivanjem 5 brigade 15 divizije i Jurišnog bataljona 18 divizije na desnu obalu Kupe, koje je izvrešno u toku 23 i 24 aprila kod Vinice, kao i njihovom uspješnom odbaranom tamošnjeg mostobrana, omogućena je neposredna veza

između tada oslobođenog Ogulina i Bele Krajine. U to vrijeme su se i jedinice 7 korpusa na Novomeškom i Kočevskom sektoru čvrsto povezale sa jedinicama 29 divizije koja je dejstvovala na desnom krilu Četvrte armije u pravcu Postojna — Ljubljana. Početkom maja 7 korpus je prešao u odlučnu protivofanzivu pravcem Kočevje — Ljubljana, tako da je 9 maja u potpunosti izvršio taj svoj posljednji zadatak.

Navedeni manevar 7 korpusa bio je veoma smio i riskantan, zato što je glavninu svojih snaga bacio na pravac Kočevje — Ljubljana i što je ostavio slabo obezbjeđenje na pravcu Novog Mesta i u rejonu Kočevskog Roga (gdje su još ostale naše pozadinske baze). Međutim, on je jedino takvom koncentracijom snaga na glavnom pravcu dejstva mogao uništiti sva neprijateljska uporišta sve do Ljubljane.

Kao što se vidi, borbe 15 i 18 divizije u Suhoj Krajini i Kočevskom Rogu obuhvataju:

— napad 18 divizije na Struge (sa ciljem da se preduhitri neprijateljski napad) i iznenadni napad na Vinkov Vrh. Ovom napadnom inicijativom 18 divizije, koja je uslijedila prije početka neprijateljskog napada, neprijatelj je bio u izvjesnoj mjeri iznenaden, tako da se tek poslije tri dana (6—9 aprila) mogao srediti i prikupiti nove snage na sektoru Suhe Krajine. To je, dakle, poremetilo njegove planove, a nama dalo mogućnosti ne samo da te planove prozremo, već i da se organizujemo za borbu;

— tipičnu manevarsku odbranu jedinica 15 i 18 divizije od 10—15 aprila, bez obzira na to što je ta odbrana u pojedinim momentima dobijala i karakter uporne aktivne odbrane, praćene aktivnim dejstvima i povraćajem pojedinih izgubljenih položaja. Cilj je bio da se neprijateljske snage što više istroše i da se izvrši organizovano povla-

čenje naših snaga na slijedeću odbranbenu liniju, jer nam je to omogućavalo da uspješno izvodimo svoje planirane manevre. Ovdje treba istaći činjenicu da se naše jedinice, prilikom izvođenja ove sistematske manevarske odbrane, nijesu kruto pridržavale nekih ustaljenih normi u pogledu udaljenja pojedinih uzastopnih linija odbrane, već su prvenstveno birele one topografski jake i pogodne položaje koji su odbrani davali veću upornost i omogućavali skriveniji i lakši manevar; i, najzad,

— prelaz u pozicisku odbranu u sjeveroistočnom dijelu Kočevskog Roga i na Novomeškom sektoru, čime je onemogućen prodor neprijatelja u Belu Krajinu.

Značaj ovih borbi ogleda se u tome:

— što je protivnapadom Kočevske operativne grupe južno od Kočevja (20—25 aprila) neprijatelj bio prinuđen na odbranu Kočevja i obližnjih garnizona, kao i na zaštitu svoje otstupnice iz rejona Kočevja u pravcu Ljubljane;

— što je odbranom mostobrana na Kupi kod Vinice obezbijedena operativna veza između 7 korpusa i jedinica Četvrte armije i neprijatelju onemogućeno otstupanje iz rejona Pokuplje pravcem Vinica — Črnomelj — Kočevje i spajanje sa snagama u rejonu Kočevja;

— što je neprijatelj bio prinuđen da se iz rejona Pokuplja povlači u pravcu Brežica, čime je bilo onemogućeno spajanje tih njegovih snaga sa glavnom grupacijom koja je otstupala ispred jedinica Četvrte armije, i, najzad,

— što su — blagodareći uspješnom zadržavanju neprijateljskih snaga u Suhoj Krajini i Kočevskom Rogu, koje je omogućeno umješnim izvođenjem manevarske odbrane, stvoreni povoljni uslovi za prelaz jedinica 7 korpusa u odlučnu protivofanzizu protiv neprijateljske grupacije u rejonu Kočevske pravcem Kočevje — Ljubljana (koja je uslijedila početkom maja) i za zaštitu desnog boka nastupajuće Četvrte armije.

III. — MANEVAR — JEDAN OD OSNOVNIH USLOVA NAŠIH USPJEHA

1. Forme naših manevara

Razvojni put naše Armije bio je veoma težak, jer je nailazio na mnoge objektivne, pa i subjektivne prepreke, ali je u cjelini bio toliko uspješan da joj je omogućio da brzo i uspješno prelazi iz odbrane u snažna protivdejstva i protivofanzive, i da istraje u tako dugoj i teškoj borbi. Zato je prirodno što smo stalno težili da skoro neprekidno izvodimo nastupne manevre, odnosno protivmanevre, sa ciljem da što prije preuzmemos iniciativu i da za duži period nametnemo svoju volju neprijatelju. Prirodno je i to da su pri tome postojali različiti uslovi za izvođenje ofanzivnih i defanzivnih borbenih dejstava, a posebni u otstupnim maršmanevrima ili u manevarskoj odbrani. U svakom slučaju, manevar je bio osnova na kojoj smo morali zasnovati sticanje preimrućstva nad neprijateljem i paralisanje njegove brojne i tehničke nadmoćnosti.

Forme naših manevara bile su uslovljene, pored ostanog, razvojem samih oružanih snaga i metodima njihove

upotrebe, kao što su i organizacione forme stvaranja i razvoja naših oružanih snaga dobrim dijelom bile uslovljene raznim formama manevra kako po značaju, tako i po njihovom obliku i zamahu. Drugim riječima, uporedo sa kvalitativnim i kvantitativnim razvojem naših jedinica, sve više je rasla uloga većih i bolje organizovanih snaga, na jednoj, i sve savršenijih formi manevra, na drugoj strani.

Mi smo te razne forme manevra ispitivali i usavršavali u surovoj školi rata umjesto da smo to činili putem nekog teoriskog istraživanja, tako da smo i do njihove primjene dolazili na mnogo sigurniji iako teži način. Zbog toga su tako oprobani manevri postajali zaloga naših kasnijih uspjeha u Narodnooslobodilačkom ratu. Zato oni treba da i u miru ostanu osnova i putokaz pri razvijanju i usavršavanju naše vojne misli i iskorišćavanju naših iskustava. Ako ovo ne bismo pravilno shvatili, onda bi izlaganja taktike i razmatranja o strategiji bila previše apstraktna. To više ne bi bio odraz naše žive vojne prakse, njene snage i raznovrsnosti, već bi davalio samo najopširnije okvire iz kojih se ne bi mogla vidjeti suština i značaj manevra. Tada bi i značaj moralno-političkog faktora bio sveden na ništa, bitka bi se odvojila od baze, ona bi u prikazu izgubila opštu povezanost, njeni učesnici ne bi bili zadovoljni, a ni oni koji je čitaju kao naučno-istoriski materijal ne bi u njoj našli ono veliko što su očekivali.

Pošto polazim od postavke da osnova za pravilno razumijevanje našeg rata treba da bude pravilan odnos prema značaju manevra, to se nameće pitanje: da li su forme manevra zavisile od iskustva i vještine naših jedinica i starješina, ili samo od uslova u kojima su

djelovale te jedinice, ili, najzad, od nekih samo za Jugoslaviju specifičnih uslova?

Prije no što odgovorim na ovo pitanje, treba najprije vidjeti u čemu se ogleda značaj i snaga manevra. Po mome mišljenju, *značaj manevra* se ogleda u tome što se njegovom cjelishodnom primjenom mogu postići najveći taktički, operativni i strategiski rezultati (zavisno od karaktera i zamaha samog manevra, kao i od njegove prostorne i vremenske pogodnosti) sa najmanjim utroškom sopstvenih snaga i sredstava i za relativno najkraće vrijeme. *Pod samim pojmom manevra ne treba, dakle, podrazumijevati samo pokret — iako je pokret jedan od njegovih bitnih elemenata, bez koga se manevar ne može zamisliti — već i čitav spreg raznih drugih činilaca koji se tim pokretom u većoj ili manjoj mjeri postavljaju i dovode u sklad.* Upravo ti različiti postupci, obično veoma vješto, često puta lukavo i prepredeno zamišljeni, u kojima će neki od elemenata dobiti bitniju ulogu, omogućavaju da forme manevra mogu biti veoma različite i da svaki manevar ima svoju ideju — ideju manevra. Zato manevar treba da bude sadržan u osnovi svakog napadačevog i braniočevog plana i dejstva uopšte. Drugim riječima, manevar ne smije da bude samo neko povremeno sredstvo kome bi se pribjegavalo u nekim određenim situacijama, već baza sa koje treba otpočeti svako dejstvo. Prema tome, i *snaga manevra* se ispoljava najcjelishodnijom primjenom sopstvenih snaga i sredstava, aktivnošću i ofanzivnošću duha ne samo u napadu, već i u odbrani — naročito podvlačim u odbrani, jer od toga zavisi stav prema odbrani uopšte — svojevremenošću i iznenadnošću dejstva, brzinom izvođenja i silinom udara, pravilnim izborom pravaca za udar, itd.

Ako se ovako shvati pojam manevra, njegov značaj i snaga, onda su i forme manevara, po mome mišljenju, zavisile u prvom redu od shvatanja naše taktike i strategije u raznim etapama rata i revolucije — koje su, opet, za razne krajeve, a posebno za Glavnu operativnu grupu Vrhovnog štaba, bile različite i u tim etapama — a zatim i od naše čvrste riješenosti da stvaramo sve savremeniju armiju.

Evo šta kaže CK (Tito) 1941 godine drugovima Radu Končaru i Vladu Popoviću, koji su se tada nalazili u rukovodstvu ustanka u Hrvatskoj, u pismu za Brku i Vladu, dajući im konkretna uputstva i kritički se osvrćući na neka borbena dejstva u početnom periodu rata u Hrvatskoj:

»Osim toga, to proizlazi i iz nepravilnog shvatanja naše strategije i taktike u sadašnjoj etapi: ne frontalne borbe, već mnogobrojni, brzopokretni i istovremeno dejstvujući partizanski odredi, ali međusobno dobro povezani, odnosno koji će se preko štabova čas spojiti u krupne udarne jedinice, radi prihvatanja nametnute borbe, čas raštrkati i opet zadavati iznenadne udarce neprijatelju i objektima i opet brzo nestati dalje od mjesta napada. Frontalna borba ima smisla kod opštег narodnog ustanka... Partizani ne smiju da budu napadani i da se samo brane, već oni moraju sami napadati. Primjenjivanje samo odbrambene taktike znači za partizane sigurnu smrt.«.

(Tito, »Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armeje«, str. 59—60).

Ili Glavnom štabu NO partizanskih odreda za Hrvatsku 1941 godine:

»Ne primati frontalne borbe sa okupatorom, već vršiti prepade po komunikacijama... Osvojene varoši ne treba braniti frontalnom odbranom, nego presijecanjem puteva, zasjedama i bočnim dejstvom na neprijatelja koji bi se kretao komunikacijama... U izvršenju dodijeljenih zadataka odredi se moraju potpomagati... Pri izvršenju svih tih zadataka stati se da naturimo neprijatelju borbu tamo gdje mi želimo. Dakle, neprijatelja treba iznenaditi, a inicijativu uvijek držati u svojim rukama.«.

(Isto, str. 102—103).

Ili Operativnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hercegovine za isti period borbenih dejstava:

»Pri izvođenju svih akcija izbjegavati krute frontove. Nikad ne dozvoliti da vam neprijatelj naturi frontalnu borbu...«

(Isto, str. 117).

Ili Glavnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih i dobrovoljačkih odreda Bosne i Hercegovine, 20. 2. 1942 godine:

»Najzad nastupa proljeće, i mi ćemo imati manevarsku prednost nad neprijateljem...«

(Isto, str. 121).

Ili Operativnom štabu Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Hercegovinu:

»Umješnost, hrabrost i sposobnost starješina cijeniti po tome kako se neprijatelj napada: iz pozadine ili frontalno.«.

(Isto, str. 145).

»Ne daj starješinama da primaju frontalne borbe. Na frontu treba da

se nalazi jedna desetina, a sve ostale snage da izvrše manevar i udare iz pozadine.

... Upamti: onaj starješina koji kod ovoliko širokih frontova, a primjenom lakih manevarskih jedinica, ne pribjegava probijanju u pozadinu i napadima iz pozadine — nije sposoban starješina...«

(Isto, str. 141).

Ili u Statutu Proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada:

...

»5) Brigade su pokretne jedinice koje moraju uvijek biti spremne da dejstvuju gdje god je to potrebno. Osim toga, sve jedinice u brigadi moraju uvijek biti osposobljene za potpuno samostalne akcije.«

(Isto, str. 84).

To su bila temeljna načelna uputstva za dejstvo u početnom periodu rata i za prirodu samog rata i revolucije (koji su jedino takvi i bili mogući), kojima su udareni praktični i teorijski osnovi našoj taktici i strategiji za novi kombinovani, odnosno Narodnooslobodilački rat u cjelini. To su u isto vrijeme bila i veoma konkretna uputstva za njegove prve faze, za period dejstva samih partizanskih odreda i stvaranja prvih proleterskih i udarnih brigada, a u isto vrijeme i perspektiva za slijedeće periode rata. Takvu taktiku su naročito primjenjivale proleterske brigade da bi je dalje učvrstile divizije i korpsi i, na kraju, okrunile naše armije u završnim operacijama rata. Zato ocjena uloge, značaja i mjesta taktike u kombinovanom, odnosno Narodnooslobodilačkom ratu,

a time i u svima našim manevrima sve do završenog perioda rata — predstavlja posebno pitanje.

Kasnije ćemo vidjeti da je kombinacija taktičkih i operativno-taktičkih manevara sa dejstvima naših krupnih operativnih formacija na određenim pravcima imala veliki značaj za ostvarenje operativnih i strategiskih, a time i opštepolitičkih ciljeva u pojedinim fazama rata. Međutim, neki drugovi u Srbiji — posmatrajući stvari iz uske perspektive Srbije 1943 godine, gdje je taktički manevar još uvijek bio osnovna i skoro jedina forma borbenog dejstva (ili mu je davana isuviše velika prednost) — nijesu shvatili značaj dejstava krupnih udarnih grupa (naprimjer 2 proleterske i 5 udarne divizije). Oni su poslije prvih neuspjeha tražili cijepanje tih jedinica — divizija, pa čak i brigada, dajući prednost jedino političkim efektima, umjesto da jednovremeno rješavaju vojno-političku situaciju. Takvo gledanje značilo je vraćanje natrag, na 1941 i prvu polovinu 1942 godine. Ono nije odgovaralo ni stepenu razvitka naših oružanih snaga, ni već dostignutim formama našeg manevra, kao ni našoj taktici i strategiji u cjelini. Kasnija praksa je pokazala da se situacija u Srbiji mogla riješiti samo krupnim operativno-strategiskim manevrima još krupnijih formacija.

Analizirajući zimski period, odnosno drugu etapu rata 1942 godine, o takvim gledanjima drug Tito kaže:

»Ti nedostaci proističu iz partizanskog načina ratovanja, iz nedovoljnog razumijevanja potrebe potčinjanja privremenih, lokalnih interesa opštim vojniim interesima, interesima izvršavanja jednog glavnog određenog strategiskog plana, koji mi postavljamo da bismo se uspješno oduprli neprija-

telju i onemogućili mu ostvarenje njegovih planova...«

(Tito, »*Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije*«, str. 212).

Znači da su porast armije, stvaranje divizija i korpusa i formiranje jake operativno-strategiske udarne grupe Vrhovnog štaba i drugih operativnih grupa, sposobnih za sve vrste manevara, omogućili izvršenje »jednog glavnog određenog strategiskog plana«. To znači da smo zbirom raznih manevara na jednom širokom operacionom pravcu uspješno izvršavali ne samo krupne operativne već i operativno-strategiske manevre i da bi svako organizaciono cijepanje divizija i korpusa na sitnije djelove bilo teška greška i zabluda i kobno vraćanje unazad. Uostalom, to bi bilo baš ono čemu je neprijatelj uvijek težio — da nas rasprši a onda i lako uništi.

Ali, s druge strane, nikako ne znači da jedinice u sastavu divizija i brigada nijesu mogle da dejstvuju i samostalno, da privremeno idu u sastav drugih jedinica i da ne primjenjuju različite forme manevra — od najnižih do najviših i najsloženijih. Ovo napominjem zbog toga da se ne bi shvatilo da se moralo dejstvovati samo u okviru krupnih jedinica i po uzoru na njih, isključujući svaku inicijativu. Naprotiv, mi smo, naprimjer, u dolini Neretve i Rame i za vrijeme »Četvrte neprijateljske ofanzive«, izvodili nekoliko različitih dejstava — brze manevre pri upadu u kanjon ovih rijeka, upornu odbranu u rejonu Šćit — Vilića Guvno — Makljen za odbranu ranjenika i pozadine, manevr sa tog pravca ka Prenju, zatim prepade, dejstvo u pozadini (Prva proleterska kod Vakufa) i, najzad, jak ofanzivan manevr preko Neretve iz rejona Jablanice u pravcu Kalinovika i Nevesinja sa

strategiskim planom da se izbije u Crnu Goru, Hercegovinu i Zapadnu Srbiju kao i da se pomogne borba na Kosmetu, u Albaniji i Makedoniji. A takvim brzim manevarskim dejstvima postizali smo velike uspjehe, jer su nam ona omogućavala da prelazimo u protivofanzivu na širokom frontu i stvarala povoljne uslove za preduzimanje novih pothvata, kao i za jačanje armije i narodnooslobodilačkog pokreta u cjelini.

U pogledu formi manevra Vrhovni komandant je još od samog početka dao samo jedno »ograničenje«, naime, *da se izbjegava frontalna borba*. On je zahtijevao da naše starješine ne ispuštaju inicijativu iz ruku, da stalno manevrišu i da pravilno shvataju suštinu i prednosti lakih manevara, probijanja u pozadinu i napada iz pozadine. *Ako starješina ne pribjegava tome, onda to nije sposoban starješina*, onda on ne shvata ni taktiku ustanka, ni značaj manevra, ni gledanje vojno-političkog rukovodstva na vojno djelo. Takav starješina, ustvari, ograničava i umrtvљuje dejstva; on ne umije da pronalazi njihove nove i savršenije forme, tj. takva dejstva koja bi mu pomagala da lakše dolazi do pobjede. Međutim, naše starješine su brzo i vješto usvajale iskustva koja su sticale u ranijim manevrima i u kasnijoj ratnoj praksi i na djelu dokazale da mogu uspješno voditi svoje jedinice i u složenijim manevrima, kao što je proboj iz okruženja (kakvi su, naprimjer, bili oni u »Četvrtoj« i »Petoj neprijateljskoj ofanzivi« i svi drugi proboji iz obruča neprijatelja). Naše starješine su se morale spremati i za nove i složenije forme manevra, jer su shvatile da moraju voditi rat tako reći u stalnom okruženju — i vodile su ga zaista majstorski. A sigurnost, koju su osjećale i u tako teškoj situaciji stalnog okruženja, olakšavala im je da donose jedino pra-

vilnu odluku — da dejstvuju drsko, brzo i pretežno aktivno, jer je jedino takva aktivnost mogla obezbijediti onaj intenzitet rata koji smo ne samo izdržali, već i nametnuli neprijatelju.

Na bazi takvog porasta udarne snage i raznovrsnosti formi manevra — koji, ustvari, nije bio uslovлен ovom ili onom nadmoćnošću (recimo, brojnim i tehničkim odnosom snaga), ovim ili onim godišnjim dobom ili dobom dana ili noći, itd. — razvijali su se i naš metod vođenja rata, naša taktika i strategija u cjelini. Drugim riječima, forme manevra su se sve više razvijale i usavršavale kroz ratnu praksu, a uporedo sa njima razvijala se naša vojna misao i činio doprinos vojnoj misli uopšte. Međutim, iako to nikako ne znači da smo mi otkrili neka potpuno nova, dotada nepoznata taktička načela, ipak ostaje činjenica da smo dali nešto novo: *stvaranje armije od partizana u toku vođenja komplikovanog, kombinovanog narodnooslobodilačkog rata i metod upotrebe jedinica te armije*. A i u okviru toga smo dali mnogo specifičnoga, kako u pogledu odnosa snaga, tako i u pogledu mogućnosti i sposobnosti pojedinih taktičkih i operativnih jedinica za izvršenje raznih zadataka. Naime, pred nama se od samog početka rata postavljalo pitanje kako ćemo izbjegići nepovoljan odnos snaga i sredstava ili ga riješiti u našu korist na pojedinim i sve širim područjima našeg ratišta. To je razumljivo ako se ima u vidu da je neprijatelj imao više mogućnosti da obezbijedi svoju brzu nadmoćnost prebacivanjem snaga i sredstava ne samo sa jednog na drugi kraj naše zemlje, već i iz nama susjednih zemalja, čemu je često pribjegavao u svakoj iole težoj situaciji. Pri tome ne treba zaboraviti da je u toku rata na našem frontu — kako kaže njemački general Rendulic

— učestvovalo oko 600.000 njemačkih vojnika, podoficira i oficira, ne računajući Italijane, Mađare, Bugare, Ruski korpus, ustaše, domobrane, četnike, razne snage milicije, SS divizije »Handžar« i »Skenderbeg«, itd., tako da je neprijatelj, ustvari, stalno imao strategisku brojnu nadmoćnost.

2. Odnos manevra i teritorije

Naše mogućnosti prebacivanja većine snaga sa teritorije jednog na teritoriju drugog glavnog štaba (odgovara približno teritoriji jedne današnje republike) bile su dosta ograničene ne samo političkim i vojničkim razlozima, već i zbog toga što je i njihov pokret bio složen i skopčan sa teškim i skoro nepremostivim materijalnim obezbjeđenjem. No, to ne znači da takve pokrete nijesmo vršili — naročito Glavnom operativnom grupom Vrhovnog štaba, a i drugim operativnim grupama — iako nijesmo uvjek i na vrijeme mogli intervenisati na pojedinim sektorima (Srbija 1941, Kozara, Crna Gora krajem 1941 godine i u početku 1942, Slovenija 1942 i kasnije Srbija početkom 1944, itd.).

Istina, i neprijatelj je bio vezan samim postojanjem naših snaga u tim rejonima. On je povremeno morao da koncentriše i veoma jake snage da bi nas »likvidirao«. S druge strane, mi smo brojnu i tehničku slabost, odnosno nepovoljan odnos snaga, mogli nadoknađivati pogodnim rasporedom, manevrom, inicijativom i skoro neprekidnom aktivnošću, težeći pri tome da u kraćim ili dužim vre-

menskim razmacima obezbijedimo taktičku ili operativnu nadmoćnost prema jednoj, ili, po mogućству, prema više tačaka neprijateljskog rasporeda. Blagodareći raspodjeli naših snaga na velikom prostranstvu, zatim taktici umjetnog manevrovanja i neprekidnoj dinamičnosti kojom su se odlikovala naša dejstva, mi smo redovno osujećivali težnju neprijatelja da nas prikuje za neki odbranbeni položaj (ili manju teritoriju), da bi nas tako nepomične i sabijene na malom prostoru, slabije i odvojene od drugih snaga, razbio, tukao i, najzad, uništio. Pored toga, mi smo uspijevali da se iznenadno — makar i manjim snagama — pojavimo tamo gdje nam se neprijatelj najmanje nadao, što je često moglo da preokrene čitavu situaciju u našu korist, bez obzira na to što se tu radilo i o relativno slabijim snagama.

Naši manevri su se redovno razvijali na velikom prostranstvu i širokim zamahom, pri čemu je teritorija često služila i kao sredstvo za dobijanje u vremenu, bez obzira na sve nezgode koje bi nastale zbog njenog napuštanja, makar ono bilo i privremeno.

Kada govorim o odnosu manevra i teritorije nikako ne mislim da treba poricati značaj teritorije, jer se svaki manevr neminovno mora odvijati na nekoj određenoj teritoriji — u određenom prostoru i vremenu. Naprotiv, i nama je teritorija bila itekako potrebna, naročito kao politička i materijalna baza na koju smo se oslanjali prilikom izvođenja operacija i sa koje smo popunjavalili svoje jedinice, obnavljali ih i crpjeli sredstva za život i borbu. Zbog toga je i razumljiva naša težnja ne samo za održanjem postojećih slobodnih teritorija nego i za njihovim proširenjem i učvršćenjem.

Možda se može dobiti utisak da se ovakvim odnosom prema manevru u osnovi promijenio i naš odnos prema teritoriji i njenom korišćenju za manevre, naime, da je u tom vremenu — u vezi sa porastom značaja slobodnih teritorija — orientacija na osvajanje terena postala primarna. Ne! To bi bilo sasvim pogrešno, zato što bi se u tom slučaju naše snage razvukle — upravo prosule po granicama slobodnih teritorija; teritorija bi progutala ljudе, kao što su ponekad i oslobođeni gradovi privremenog gutali naše bataljone i brigade. Naprotiv, teritorija je dobila posebnu važnost zato što su se na njoj mobilisale ljudske snage za nove manevre. Ona je obezbjeđivala izbor novih operaciskih pravaca i omogućavala da se u ofanzivama (ili našim aktivnim privremenim otstupnim manevrima) njome koristimo za probijanje na nova operativna prostranstva i da tamo obezbijedimo slobodu akcije u pozadini neprijatelja, što je uvijek i dovodilo do novog porasta armije primjenom novih slobodnih ofanzivnih pođuhvata.

Vrhovni komandant, drug Tito, u vezi s ovim pitanjem, kaže:

»Ofanzivni duh za vrijeme neprijateljske ofanzive ispoljava se u snažnoj, smjeloj partizanskoj taktici, taktici prodora u neprijateljsku pozadinu, u uništavanju ne samo komunikacija, nego i neprijateljskih centara snabdijevanja, njegovih baza, koje su za vrijeme neprijateljske ofanzive vojnički oslabljene ili potpuno ispraznjene. Ne treba da se bojimo opkoljavanja, kao što se nijesmo bojali ni onda kad smo imali manje jedinice. Svak i naš gubitak neke teritorije mora u isto vrijeme

je me značiti dobitak nove, još veće i važnije teritorije.

... u našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh, ne samo kad smo u ofanzivi, već i u defanzivi.«.

(Tito, »*Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije*«, str. 201).

Pa ipak, mi smo se morali daleko više orijentisati na uništavajuća dejstva i manevar nego na očuvanje ove ili one određene teritorije, tim prije što je oko slobodnih teritorija neminovno trebalo stvarati neke (iako ne neprekidne) odbrambene frontove, koji su nas skoro redovno, makar i privremeno, navodili na nepoželjne frontalne borbe. Da smo prihvatali takve borbe svakako bismo se izlagali nepotrebnim udarcima neprijatelja i izlišnom i neopravdanom krvarenju, s jedne, i paralisali manevre i brza dejstva — svoje osnovno oružje, s druge strane. Drugim riječima, da su se naše snage stalno uplitale u frontalne borbe one bi se neminovno izlagale neprijateljskim udarcima, izgubile bi inicijativu i tako došle u situaciju operativne, pa čak i taktičke potčinjenosti, podmećući se udarcima, a da same ne mogu da tuku gdje i kada hoće.

Prirodno je da teritorija za druge uslove rata, npr. za poziciski rat, ili uopšte rat velikih masa, igra znatno veću ulogu. Ona tada služi kao otskočna daska za izvođenje operacija, za obezbjeđenje potrebnog minimuma uslova za koncentraciju i život snaga, kao i za njihovu upotrebu. Međutim, gubitak teritorije u našim uslovima nije mogao imati tako presudan značaj, ili bar ne toliki značaj kao kod drugih armija, zato što napuštanje teritorije za nas, ustvari, nije značilo njen apsolutan gubitak,

jer je na njoj i dalje ostajalo nekoliko bitnih elemenata bez kojih se ne bi mogla zamisliti naša tako uspješna borba. Prije svega, tu je i dalje ostajala naša jaka politička organizacija pod rukovodstvom Komunističke partije, zatim sistem ilegalnih organa vlasti, sistem obavještajne službe i čitava pozadinska aktivnost — ustvari jedna *prikrivena, ali snažna moralna i materijalna osnova*. Drugim riječima, takva okolnost nam je išla u prilog pri izvođenju dubokih i smjelijih manevara, jer smo mogli očekivati da ćemo, po izvršenom prođoru, tamo opet naići na moralnu i materijalnu podršku našeg stanovništva i sa manje napora opet stvoriti organizovanu slobodnu teritoriju.

Naše baze u vidu slobodnih teritorija imale su donekle sličnu ulogu kao i teritorije koje se obrazuju poslije velikih desantnih operacija. Razumije se da su tu postojale i velike razlike, naročito u tome što su se takve operacije obično izvodile u vezi sa postojanjem nekog koliko-toliko stabilnog fronta, kao naprimjer, prilikom izvođenja desantnih operacija na Zapadnom frontu u Drugom svjetskom ratu ili prilikom desanta kod Inčona u Koreji. Tamo se zauzimanje teritorije vršilo pomoću pomorskih i vazdušnih desanata sa ciljem izvođenja manevra iz pozadine ili na bokovima, da bi se izmanevrovala odbrana i oslabio sam front. Osim toga, to se vršilo i sa ciljem da se lakše slomi odbranbeni front, da se pronađu slaba mjesta na njegovim krilima ili bokovima radi izvođenja obuhvatnih ili obilaznih manevara.¹⁾

¹⁾ Prema tome, desantu — tom novom elementu borbenog poretku — treba poklanjati sve više pažnje u nastupnim operacijama, a naročito pri planiranju, organizaciji i izvođenju odbrane, jer će on svakim danom postajati sve važniji element i sve moćnije sredstvo za postizanje uspjeha.

Uporedo sa porastom i razvitkom naših snaga morao je evoluirati i naš odnos prema teritoriji. Dok je teritorija za partizane, a i za Narodnooslobodilačku vojsku, predstavljala jedno od sredstava borbe, dotle je za svremene armije, koje uporno brane državnu teritoriju, ona bila i ostala cilj. Baš zato što smo na teritoriju gledali samo kao na sredstvo borbe, mi smo je tako brzo mogli potčiniti svojim potrebama i staviti u službu manevra i našeg čovjeka. Međutim, bez obzira na to, mi smo poslije formiranja divizija, korpusa²⁾ i krupnih operativnih jedinica morali revidirati svoje gledište u odnosu na teritoriju, naročito u pogledu potrebe za njenom daleko većom stabilnošću u vojnem pogledu, kao i njene veće organizovanosti, da bi mogla odgovarati potrebama izdržavanja tako krupnih jedinica.³⁾ Drugim riječima, morali smo naći kompromis ne samo između klasičnog i novog u razvoju armije i metodu njene upotrebe, već i između značaja i uloge teritorije koju je nekad imala i sada — u novim uslovima.

Tako je jedno vrijeme teritorija počela da igra sve veću ulogu, pa je čak prijetila opasnost od sputavanja i kočenja manevra. Ali, blagodareći iskustvu naših jedinica, koje je već bilo tako veliko, i našem metodu upotrebe jedinica, koji je na praksi već davno pokazao svoju životnu snagu, nikakva teritorija, makar koliko ona bila

²⁾ Naprimjer Drugi udarni korpus je u toku 1943—1944 godine jednovremeno dejstvovao na teritoriji Crne Gore, Hercegovine i jednog dijela Bosne. Slično tome su se odvijala i borbeni dejstva drugih korpusa.

³⁾ Drugi udarni korpus je u raznim vremenskim periodima 1943—1944 godine brojao od 20.000—30.000 boraca i starješina, koje je trebalo snabdijevati sa te pasivne i nežitorodne prostorije, jer je pomoć Saveznika podmirivala svega 15—20% partizanskih potreba i ishrani.

važna, nije mogla sputati našu inicijativu i ukočiti naše manevre. Istina, našim velikim operativnim jedinicama, a naročito krupnim operativnim formacijama (1 armiska grupa, 8 udarni korpus, itd.), bilo je potrebno sve više teritorije — prostora, sa koga bi, kao sa određenog pivoa, mogle razvijati svoja operativna dejstva. Drugim riječima, bio im je potreban prostor za veći zamah i traženje neprijatelja, za razvijanje i kretanje snaga, za njihov život i rad, itd.

Pošto su u toku 1944 godine, blagodareći uspješno izvedenim operacijama krupnih operativnih jedinica naše Armije, oslobođene velike teritorije Jugoslavije (Srbija i Makedonija, veći dio Crne Gore, Hercegovine, Bosne, Dalmacije, itd.) moralo je doći i do uspostavljanja više ili manje stabilnih frontova (stabilnog u Sremu i labilnijih u Dalmaciji i Bosni). Zbog toga je prirodno što smo u tom periodu morali ponovo revidirati svoje gledište o značaju i ulozi teritorije, tim prije što se teritorija iza tih frontova sada morala solidnije braniti u cilju obezbjedenja snabdijevanja naših snaga koje su bile narasle na nekoliko stotina hiljada ljudi. Sada je ta teritorija služila i kao duboka pozadina na koju će se oslanjati i sve dalje operacije za konačno oslobođenje čitave Jugoslavije od okupatora.

Kao što vidimo, živa snaga je odlučujući, upravo najbitniji elemenat, a teritorija stoji s njom u tijesnoj uzajamnoj vezi kao baza sa koje se izvode pokreti tih snaga, udari i sami manevri. A pošto ne može biti manevra bez oslonca na neku teritoriju, to će ona i ubuduće biti jedan od ciljeva u strategiskim postavkama zaraćenih strana, samo što će uništenje neprijateljske žive sile i tehnike i dalje ostati osnovni cilj rata. Prema tome, samo

ona armija koja bude izvodila aktivna dejstva i elastične manevre biće u stanju da nadoknadi i obezbijedi »dubitak nove, još veće i važnije teritorije«.

3. Infiltracija (ubacivanje) kao forma manevra

Ranije je već izloženo kako smo gledali na odbranu i odbranbena dejstva uopšte, naročito na manevarsku odbranu, kojoj smo pribjegavali i kao sredstvu za očuvanje svoje žive sile i za dobitak u vremenu, i kao najpogodnijem načinu za primjenu manevra u vidu obilaska, obuhvata ili udara iz pozadine. Zato će sada nešto detaljnije i konkretnije govoriti i o formama manevra koje smo primjenjivali u ofanzivama ili protivofanzivama.

Gotovo sve naše operacije u toku rata bile su kombinovane sa pomoćnim dejstvima i infiltracijama (ubacivanjima) izvjesnih jedinica u bližu ili dalju neprijateljsku pozadinu, mada su i one (tj. naše operacije) u suštini nosile takav karakter. To su normalno bila manja i pomoćna, a ponekad i vrlo krupna dejstva, čiji su glavni nosioci mogle biti ne samo partizanske i manje taktičke jedinice, već i operativne formacije, koje su vršile diverzije ili zadatke sličnog karaktera, ili su njihovi bojevi i operacije u cijelini imali ili tokom samog izvođenja dobijali takav karakter. Te su akcije — bez obzira da li su ih izvodile manje ili krupnije jedinice — često prožimale i, takoreći, činile sastavni dio operacija na jednom širem planu, a izvodile su ih jedna ili više naših jedinica ili operativnih grupa. Takva dejstva su imala veliki značaj, čak i onda kada su ih izvodile manje jedinice, jer su one,

pored nanošenja gubitaka i unošenja zabune kod neprijatelja, svojim dejstvom rasparčavale njegove snage, prikupljale podatke o njima i dostavljale ih glavnim grupacijama.

Iako su u takve akcije često upućivani i čitavi bataljoni (pa i brigade), koji su ponekad rješavali i operativne zadatke na partizanski način, ipak su njihova dejstva u cjelini imala pomoćnu — obezbjeđujuću ulogu. Međutim, to niukoliko ne umanjuje značaj tih dejstava, jer su ona, u vidu partizanskih prepada, brzih i iznenadnih udara i zasjeda, privlačila na sebe dosta jake neprijateljske snage u nekom određenom pravcu i unosila zabunu ili dezorientaciju u njihove redove, a često i remetila izvođenje operacije u cjelini. Blagodareći brzini svoje akcije i brzini pokreta, takve jedinice su mogle da dejstvuju na više pravaca i u dubokoj pozadini neprijatelja, dok su neprijateljska protivdejstva većinom zakašnjavala i udarala u prazno ili su bila isuviše krupna za ovako pokretne i olakšane jedinice. S druge strane, česte i uspješne akcije ovakvih naših jedinica ili njihovih djelova imale su veliki uticaj na održavanje i podizanje morala stanovništva u neprijateljskoj pozadini. Njihov uspjeh često nije zavisio toliko od brojnog stanja tih jedinica ili njihovih djelova koliko od njihove sposobnosti, načina dejstva i vremena izvođenja akcije. One su imale veliki značaj i u tome što su pokrivale veliku teritoriju na kojoj su mogle doći do izražaja naše veće jedinice. Taj značaj je bio utoliko veći što neprijatelj nije znao o kakovim se jedinicama ili dejstvima radi, tako da je stalno očekivao neki napad iza busije. Zbog toga je morao angažovati znatne snage i sredstva da bi se bar koliko-toliko obezbijedio.

Drugi vid naših manjih, pomoćnih, ali veoma značajnih — pa često i sudbonosnih akcija po uspjeh neke grupacije — bilo je neposredno infiltriranje (ubacivanje) jedinica u neprijateljsku pozadinu u zahvatu same operacije. Mi smo takve infiltracije veoma često i uspješno primjenjivali prilikom zauzimanja gradova, a i u završnoj fazi rata kada je došlo do uspostave stalnih frontova. Ali, po mome mišljenju, bilo bi mnogo bolje da smo više primjenjivali takva ubacivanja, a naročito upućivanje izviđačkih četa i bataljona iz divizija i korpusa na duže samostalne zadatke u pozadinu neprijatelja.¹⁾

S druge strane, kod nas je postojao još jedan vid dejstva koji je po izvjesnim svojstvima ličio na infiltracije. Naime, često se dešavalo da se sticajem raznih okolnosti neke naše jedinice nađu u pozadini neprijatelja i da tamo dejstvuju oslanjajući se manje ili više na svoju glavnu grupaciju. Drugim riječima, sam položaj takvih naših jedinica u odnosu na komunikacije i snabdijevanje, raspored, ili manevar neprijateljske formacije, davao im je karakter ubačenih — infiltriranih jedinica. Zato je prirodno što je svako njihovo borbeno dejstvo ili pokret ozbiljno remetilo kretanje i kočilo slobodu neprijateljskih akcija.

Dok su ostale armije u toku Drugog svjetskog rata primjenjivale infiltracije samo u ograničenom obimu i u mnogo tješnjoj vezi sa glavnim operacijama na frontu, dotle su infiltraciona i druga dejstva naših jedinica na bokove i pozadinu neprijatelja imala masovan karakter zato što je čitava naša zemlja — gradovi, sela, planine,

¹⁾ Tako je, naprimjer, I armija za takva dejstva upotrebila manje jedinice na Sremskom frontu, radi izviđanja i hvananja neprijateljskih oficira i vojnika, i to na dubini do 60 km iza linije fronta, što je dalo vrlo dobre rezultate.

komunikacije, itd. pretstavljala aktivan front za neprijatelja. Naš rat, uzet u cjelini, pretstavljao je najkrupniju strategisku infiltraciju u odnosu na saveznički front u Evropi i Africi. Posmatran sa te strane, on je učinio neocjenjivu uslugu Saveznicima u Drugom svjetskom ratu, jer je za sebe vezivao desetine neprijateljskih divizija. Evo šta je Čerčil o tome rekao:

»Druga glavna stvar bilo je pitanje Jugoslavije i dalmatinske obale. Partizanske snage držale su na Balkanu 21 njemačku diviziju. Tu je bilo još i 9 bugarskih divizija u Grčkoj i Jugoslaviji. Tako je 30 divizija bilo obuhvaćeno ovim hrabrim gerilcima. Radi toga je balkansko ratište bilo sigurno jedno od područja na kojem smo mogli razvući neprijatelja do najveće mjere i sebi olakšati u teškim bitkama koje su pretstojale. Mi sami nijesmo imali nikakvih ambicija na Balkanu. Sve što smo željeli da učinimo bilo je da prikujemo ovih 30 neprijateljskih divizija. Molotov i Idn, kao i predstavnik predsjednika SAD, treba da se sastanu i posavjetuju o svima političkim pitanjima koja su na dnevnom redu. Naprimjer, da li naši sovjetski prijatelji i saveznici vide neku političku poteškoću u stavu koji branimo? Ako je tako, koju? Mi smo se bili odlučili da radimo s njima zajednički. Sa vojne tačke gledišta to nije bilo pitanje upotrebe velikih snaga u ovom području. Sve što je bilo potrebno, bilo je pomoći partizane oružjem i opremom, kao i operacijama komandosa²⁾.«

Dejstva naših jedinica u takvim slučajevima umnogome su ličila na dejstva po unutrašnjim operaciskim pravcima, jer smo na čitavoj teritoriji imali veoma mnogo žarišta iz kojih su se naše snage po potrebi mogle brzo prebacivati u razne pravce i time radikalno mijenjati

²⁾ Iz knjige: »The Second World War«, vol. V. »Closing the Ring« by Winston S. Churchill (Drugi svjetski rat, tom V, »Zatvaranje obruča«), (Cassel & Co. Ltd.), izdanje 1952, strana 324.

njati odnos snaga u našu korist. Blagodareći takvim aktivnim manevrima unutar neprijateljskog rasporeda, naše snage (čak i slabije) ispoljavale su veoma jaku udarnu moć i postizale velike rezultate od opštег značaja. Od mnogobrojnih takvih dejstava (u koje bismo mogli ubrojiti, naprimjer, pohod proleterskih brigada u Bosansku Krajinu i nastupni manevar 2 proleterske i 5 udarne divizije u Srbiju — mada su to ustvari bili manevri krupnih jedinica) ovdje će iznijeti samo primjer manevra 1 udarne krajiške brigade u rejonu Rajlovca od 10 do 12 avgusta 1943 godine.

a) Infiltracija 1 udarne krajiške brigade kod Rajlovca od 10 do 12 avgusta 1943 godine

Da bi ukazala pomoć 1 proleterskoj diviziji poslije proboga iz Sutjeske, 5 krajiška divizija je krajem jula i početkom avgusta usmjerila svoja dejstva na prugu Sarajevo — Konjic — Mostar. Pošto je svojim aktivnim dejstvom na komunikaciji Ivan Sedlo — Konjic najprije prihvatile jedinice 1 proleterske divizije, 5 divizija je ostavila 1 krajišku brigadu u širem rejonu Kreševa i produžila dejstva na komunikaciju Sarajevo — Kiseljak i Sarajevo — Mostar. Tom prilikom su u ovoj brigadi došli na ideju da se jednim smjelim prepadom likvidira neprijateljska baza Rajlovac u kojoj je bilo nekoliko desetina aviona, pošto su ovi avioni imali zadatak da dejstvuju po Glavnoj operativnoj grupi koja se tada probijala iz Sutjeske na operativno prostranstvo Istočne Bosne. Prema toj zamisli — u interesu postizanja brzine i iznenađenja — brigada se morala oslobođiti svih pozadnjih djelova koji bi mogli kočiti njen pokret, ali vodeći računa o tome da potpuno očuva svoju borbenu sposobnost za tu smjelu akciju. U

tom cilju trebalo je sve djelove za snabdijevanje, zatim ranjene, bolesnike i fizički slabije i iscrpljene borce, kao i veći dio minobacača i skoro sve konje uputiti sa 4 bataljonom na Inač (trig. 1425), a sam manevar izvršiti u tri etape, i to u najkraćem mogućem vremenu, precizirajući tačno vrijeme trajanja same akcije na aerodromu¹⁾.

Prema ovom planu trebalo je u prvoj etapi prikriveno, u toku jedne noći, brzo i neopaženo prebaciti brigadu bez jednog bataljona iz rejona koncentracije (Han Ivica) u rejon s. Donja Bioča, u neposrednoj blizini Ilijaša, na pruzi Sarajevo—Visoko. Poslije izbjivanja u rejon s. Donja Bioča brigada je imala zadatak da svojim kratkim aktivnim dejstvima u pravcu Visokog i Ilijaša kod neprijatelja stvori utisak kao da se sprema za napad na te garnizone i da do polaska u napad na aerodrom predani u šumi kod s. Bioče, obezbijedi se od neprijateljskog izviđanja i svojim intenzivnim izviđanjem i agenturom prikupi i provjeri podatke o neprijatelju.

U drugoj etapi brigada je sa tri bataljona (bez jedne čete) imala da krene u napad na aerodrom Rajlovac preko s. Ahatovići i rijeke Bosne kod željezničke stanice Reljevo, dok bi jedna njena četa vršila demonstrativan napad na Visoko i likvidirala neprijateljsko uporište na željezničkoj stanici Podlugovi da bi njegove snage u tim garnizonima vezala prema Visokom i Brezi. Sam napad na aerodrom Rajlovac trebalo je završiti najkasnije do 2 časa po ponoći kako bi se do zore obezbijedilo prebacivanje brigade preko komunikacije Sarajevo—Kiseljak i izvršilo njen brzo izvlačenje iz ovog neprijateljskim garnizonima opkoljenog rejona. Pored toga, trebalo je prethodno minirati i porušiti željezničku prugu i drumove u pravcu Sarajeva i Visokog i postaviti zasjede u cilju obezbjeđenja akcije.

U trećoj etapi trebalo je u jednom skoku izvući brigadu iz rejona prikupljanja (s. Ahatovići) preko komunikacije Sa-

¹⁾ Iako je bila predviđena borba sa neprijateljskim obezbjeđenjem na aerodromu, ipak je glavni zadatak bio da se unište avioni, a ne posada aerodroma, što je stvarno i učinjeno.

rajevo—Kiseljak pravcem Ahatovići—Plandište — s. Kakrije — Kobilja Glava — selo Zabrdje — s. Pirin.

Pošto je za uspješno izvođenje manevra i same akcije na aviobazu Rajlovac bilo potrebno najmanje dvije noći i jedan dan, to je brzina prikupljanja najnužnijih obavještenja, brzina planiranja i udara imala odlučujući uticaj na njegov uspjeh.

Da bi sačuvala tajnost i postigla potpuno iznenadjenje, brigada je morala izbjegavati naseljena mjesta, tako da je za jednu noć prešla oko 40 km od rejona koncentracije (Han Ivica — oko 10 km sjeverno od Tarčina) pa do s. Donja Bioča. Njen 4 bataljon, kome je bilo stavljen u zadatak da se sa svima pozadinskim djelovima brigade i ranjenicima prebací na Inač (trig. 1425), kako bi se obezbijedilo izvršenje ovako dugog i izvanredno složenog noćnog marša brigade, stigao je 9 avgusta na određeno mjesto. Toga dana do 12 časova bile su izvršene sve potrebne pripreme. Tom prilikom održane su partiske konferencije i sastanci skojevaca, komesari su održali govor svojim borcima, a komandiri i komandanti bataljona vježbali su svoje jedinice za pretstojeću akciju. Pri tome su naročito vježbani bombaši i puškomitrajesci koji su imali da odigraju odlučujuću ulogu u napadu na bunkere i rovove, tj. na glavne objekte sistema kružne odbrane ove baze.

Poslije izvršenih priprema brigada je tek oko 21.30 časova krenula od Han Ivice, pored s. Bukve prešla komunikaciju Sarajevo — Kiseljak i, izbjegavajući naselja, 10 avgusta u 4.00 preko Crkvice (trig. 933) stigla u šumu Plan, zapadno od s. Donja Bioča.

Na taj način, brigada je za 6 sati i 30 minuta u primjernom noćnom marševskom redu, brzo i u punoj tajnosti, prelazila prosječno po 6 km na sat, krećući se povremeno i trčećim korakom. Pri ovom napornom noćnom maršu nikako nije dolazilo do prekida veze, zaustavljanja pokreta ili dezorganizovanja kolone (za vrijeme marša data su samo dva zastanka od po pet minuta). Tako su se pred svanuće sva tri bataljona brigade koncentrisala na jednom mjestu u

šumi i organizovala logor oko kojega su odmah postavljene straže sa zadatkom da do polaska brigade u napad na bazu zadrže svakog prolaznika.

Po dolasku u rejon Donja Bioča, jedan vod 2 bataljona vršio je borbeno izviđanje u pravcu garnizona Visoko, rastjerao ustašku miliciju i brzo proširio vijest o tome da pretstoji napad na garnizon Visoko, a zatim se po izvršenju zadatka u 13.00 časova vratio u sastav svog bataljona. U isto vrijeme je i neprijatelj iz Ilijaša, koji je bio obaviješten o pojavi naših snaga i o navodnim namjerama za napad na Ilijaš, manjim snagama preuzeo borbeno izviđanje i obezbjeđenje svog garnizona i okoline. Tako se neprijatelj, obmanut dejstvima naših manjih snaga, užurbano spremao za odbranu garnizona Visoko. U toku dana su mu vozom stigla pojačanja i u Ilijaš, dok u Rajlovcu i Podlugovima nije bilo nikakvih promjena.

U 15.00 Štab brigade sazvao je štabove bataljona, saopštio im odluku o napadu na aviobazu Rajlovac i — na osnovu ranije dobijenih podataka o najslabijoj budnosti neprijatelja sa istočne strane i o tome da se avioni nalaze u hangarima — izdao slijedeću borbenu zapovijest:

1) Brigada će krenuti u jednoj koloni pravcem s. Donja Bioča — s. Ahatovići i kod Reljeva preći preko mosta rijeku Bosnu.

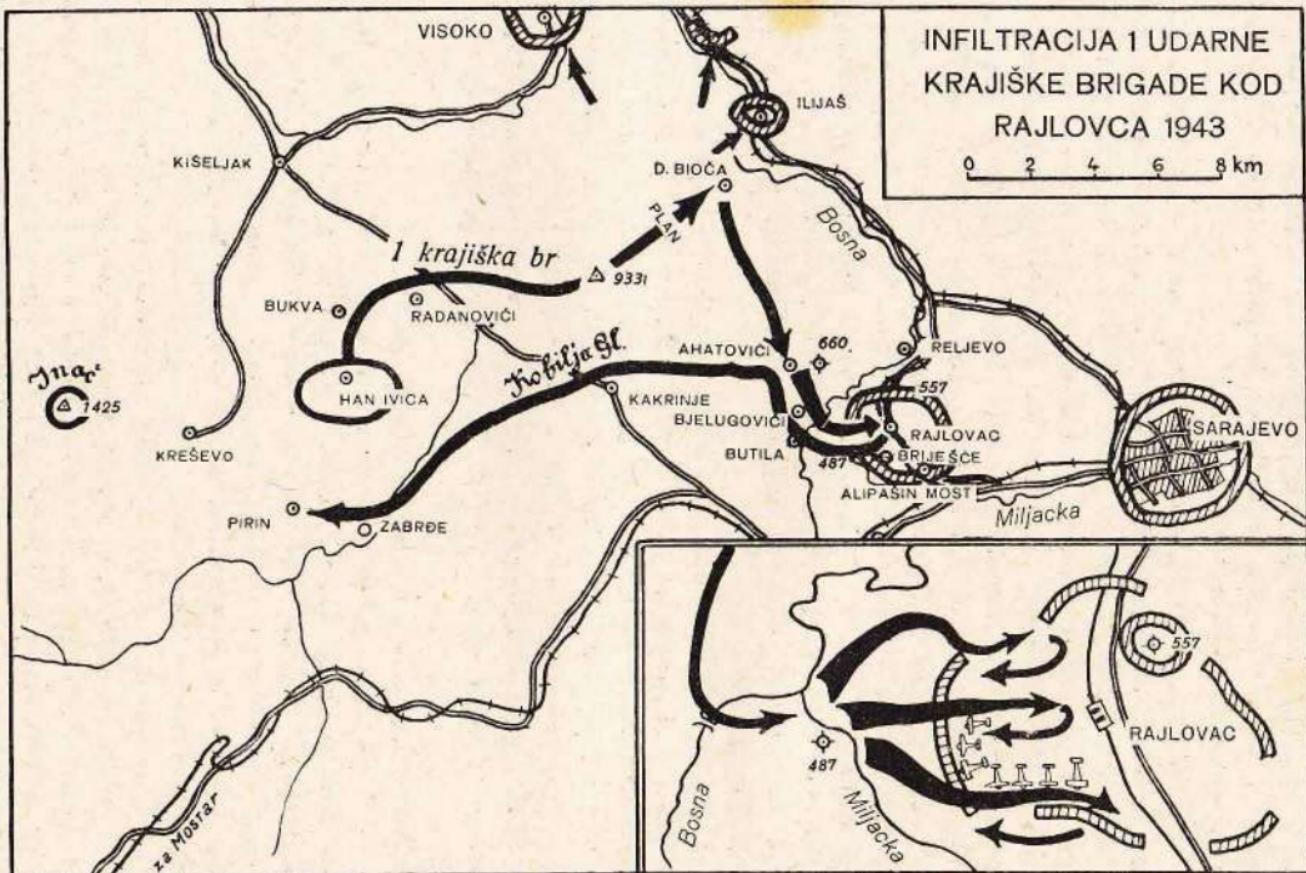
2) Zadaci bataljona po prelasku Bosne:

— 2 bataljon: postaviti dvije zasjede, jednu između Rajlovcia i Alipašinog Mosta prema Sarajevu, a drugu u visini sela Reljevo prema željezničkoj stanici Visoko, sa zadatkom rušenja i miniranja željezničke pruge i ceste u cilju sprečavanja intervencije neprijatelja sa pravaca Sarajevo — Rajlovac i Visoko — Rajlovac;

— 1 i 3 bataljon (bez 2 čete): po prelasku na desnu obalu Bosne preći željezničku prugu i cestu Sarajevo — Visoko i napasti aerodrom Rajlovac sa istoka, i to: 1 bataljon preko k. 557; a 3 bataljon preko željezničke stanice, i po likvidaciji neprijatelja na k. 557 i željezničkoj stanici izvršiti prođor na aerodrom, zapaliti avione, uništiti hangare i skladišta;

INFILTRACIJA 1 UDARNE
KRAJIŠKE BRIGADE KOD
RAJLOVCA 1943

0 2 4 6 8 km

— 2 četa 3 bataljona: manjim dijelom snaga izvršiti demonstrativni napad na Visoko, a ostalim snagama čete likvidirati neprijateljsku posadu i uništiti željezničku ložionicu u Podlugovima u cilju vezivanja neprijateljskih snaga za Visoko i Brezu.

- 4) Početak napada 10 avgusta u 22.00 časa.
- 5) Prekid borbe 11 avgusta u 2.00 časa.
- 6) Pravac izvlačenja brigade po izvršenju zadataka: s. Ahatovići — s. Kakrinje — Batalovo Brdo (trig. 934).
- 7) Pokret iz rejona prikupljanja za napad 10 avgusta u 17.30 časova.
- 8) Štab brigade kreće se na čelu brigadne kolone.

Starješine i borci brigade razumjeli su zašto se tražila takva brzina i tajnost pokreta tek onda kada su saznali za napad na Rajlovac. A pošto je ovaj aerodrom oko 10 km udaljen od s. Donja Bioča, brigada je morala krenuti za vidjela da bi na vrijeme mogla stići i izvršiti uspješan napad. Krećući se uskom stazom (koju je neprijatelj mogao osmatrati iz Ilijaša), Štab brigade je birao najzaklonjeniji pravac od ugleda sa pruge i okolnih zaseoka i naredio da se svi borci i konji maskiraju velikim zelenim granjem, tako da je brigadna kolona oko 20 časova potpuno neopažena čelom stigla u s. Ahatovići.

Pošto je brigada, oko 20 časova, po dolasku u s. Ahatovići, iznenada naišla na četiri Pavelićeva oružnika, postojala je bojazan da se kompromituje tajnost izvođenja prepada i umanji konačni uspjeh ovog našeg manevra. Zato je bilo potrebno da brigada ubrza svoj pokret kako bi na aerodrom stigla prije nego što se neprijatelj pripremi i organizuje za borbu.

Kolona se zadržala kratko vrijeme u s. Ahatovići da bi se još jednom provjerili podaci o neprijateljskim snagama i odbranbenim objektima na aerodromu i smještaju aviona, kao i da bi se brigada mogla što pravilnije upotrijebiti, iako je komandant bio riješen da, bez obzira na neke nove momente, izvrši napad — uvjeren da će samo energičnim dejstvom postići uspjeh. Tom prilikom prikupljeni su dragocjeni

podaci. Naime, prvi mještanin na koga se naišlo izvjestio je da neprijateljski avioni nijesu smješteni u hangarima, već na krajnjoj ivici aerodroma pored obale Miljacke (a baš tada se čuo jak šum traktora koji su razmještali avione po polju). Osim toga, dobijeni su podaci o bunkerima i rasporedu snaga i o rovovima na ivici jednog dugog jarka u kome su se nalazili Njemci i domobrani, a iza kojega su bili smješteni avioni. Na k. 557 nalazilo se oko 400 domobrana sa tri reflektora i protivavionskim mitraljezima, dok su se Njemci nalazili u bunkerima na aerodromu. Kao što se vidi, ovi podaci, koji su se dobrim dijelom razlikovali od ranije dobijenih, mnogo su pomogli da se u posljednjem momentu pravilno usmjeri pravac napada brigade.

Pošto je osnovni cilj napada bio da se zapale avioni — koji nijesu bili u hangarima, kako se ranije pretpostavljalo — Štab brigade je odmah izmijenio odluku o zadacima i pravcima napada i komandama bataljona izdao slijedeću novu usmenu zapovijest:

Brigada će usiljenim maršem izvršiti pokret prema selu Bjelugovićima i preći rijeku Bosnu preko mosta kod sela Butila, zatim pregaziti Miljacku u visini k. 487.

Zadaci bataljona:

1) 2 bataljon: po prelasku Miljacke sa dvije čete izvršiti pokret uz desnu obalu Bosne i preko Katuna izbiti na željezničku prugu i drum Sarajevo — Visoko, zatim jednom četom porušiti željezničku prugu između Rajlovca i željezničke stanice Reljevo i spriječiti eventualnu intervenciju neprijatelja od Breze i Visokog, a drugom četom izvršiti napad na domobrane na k. 448 i k. 557;

— jednom četom porušiti drum i minirati željezničku prugu između Rajlovca i Sarajeva u visini sela Briješće;

2) 1 bataljon: poslije prelaska Miljacke napasti neprijatelja prema centru borbenog rasporeda brigade pravcem k. 487 — hangari i kasarne — željeznička stanica Rajlovac;

3) 3 bataljon (bez 2 čete): poslije prelaska Miljacke, dejstvujući na desnom krilu brigade, napasti neprijatelja i zapaliti avione na aerodromu, a zatim razviti napad u pravcu

hangara i kasarni. Jednim vodom obezbjediti se od eventualne intervencije neprijatelja sa pravca Ilidža — Rajlovac.

4) Početak napada u 24.00 časa.

5) Štab brigade nalaziće se na k. 660.

Tako je brigada, u nešto izmijenjenoj situaciji, u 20.30 časova žurno krenula na izvršenje zadatka i poslije jednog časa kretanja uspjela da se prebaci preko mosta na Bosni kod s. Butila. Bataljoni su bez većih teškoća pregazili Miljacku, i to najprije 2 bataljon, za njim 3 i naposljetku 1 bataljon.

Pošto je bio obaviješten o pojavi partizana u s. Ahatovići, neprijatelj je pojačao budnost na aerodromu. Pored toga, vedra i mirna noć i mjesecina išli su mu u prilog, ali je to donekle olakšavalo i orientaciju bataljonima 1 krajške brigade koji su već zauzimali svoje mjesto u borbenom poretku za napad na bazu.

Kada je u 22.00 časa osmotrio pokret 2 bataljona preko Katuna, neprijatelj je otvorio žestoku vatru, tako da se ovaj bataljon nije mogao probiti do željezničke pruge i druma, već je bio prisiljen da usmjeri napade u pravcu k. 487 i k. 488, tim prije što je neprijatelj sa k. 557 osvjetljavao zemljiše sa tri reflektora i paljenjem plastova sijena na aerodromu znatno otežavao njegov pokret.

Za vrijeme dok je neprijatelj otvarao vatru na 2 bataljon, 1 i 3 bataljon (koji su završavali razvoj za borbu) su uspjeli da silovitim i iznenadnim naletom najprije likvidiraju otpor Njemaca i domobrana u rovovima koji su štitili prilaze avionima i aerodromu, a zatim da produže izvršenje zadatka koristeći svoj prvi uspjeh i iznenađenje. Borci i starješine su odmah počeli da pale i uništavaju avione koji su bili parkirani na ivici aerodroma na pravcu napada 3 bataljona. Paljenje je vršeno mitraljeskim rafalima, a oni koji se nijesu mogli tako zapaliti uništeni su bacanjem ofanzivnih bombi pod rezervoare i paljenjem drugih predmeta (slama, sijeno) ispod njih.

Pošto je neprijatelj vatrom iz oružja zapalio sve stogove sijena na aerodromu, a reflektorima sa k. 557 i još jednim

sa aerodroma Butmir jako osvjetljavao aerodrom, bilo je usporeno napredovanje 1 i 2 bataljona. Domobrani nijesu pružali ozbiljniji otpor, ali su se Njemci vrlo uporno branili iz bunkera. Oni su izvršili i jedan protivnapad na spoju 1 i 2 bataljona u momentu kada su im se naše snage bile približile, ali ni taj protivnapad nije mogao osujetiti izvršenje akcije. Dok su 1 i 2 bataljon vodili tešku borbu sa neprijateljem na potpuno ravnom i otkrivenom zemljištu, 3 bataljon nije imao nijednog gubitka (jer je neprijatelj zaprečnom vatrom tukao preko aviona sa ciljem da sprečava prilaz naših boraca avionima, tako da su se borci mogli kretati i u stojećem stavu i nesmetano ih paliti).

Druga četa 2 bataljona uspjela je da poruši željezničku prugu i drum prema Sarajevu. Posada blindiranog voza (lokomotiva i dva vagona), koji se nasukao na nasip, razvila se prema našoj zasjedi. A kada su se naši bataljoni približili hangarima na 50 do 200 metara i spremali se da jurišem likvidiraju otpor neprijatelja i u bunkerima, Štab brigade je naredio — pošto je osnovni cilj akcije bio postignut do 1.30 časova — da otpočne izvlačenje jedinica iz borbe, stim da se povlače određenim pravcem do rejona prikupljanja i dalje prema zapovijesti.

Ovo je bila najcjelishodnija odluka, jer je najbolje odgovarala stvarnoj situaciji, pošto bi dovršenje likvidacije bunkera uplelo glavninu brigade u dužu i beskorisnu borbu. To bi moglo dovesti u pitanje izvlačenje brigade i omogućiti neprijatelju da joj nanese osjetne gubitke, pa čak i da je potpuno razbije. Drugim riječima, poslije uništenja aviona na zemlji brigada se morala blagovremeno izvući, jer bi sve drugo bilo avantura. Tako je brigada poslije četvoročasovne vrlo žilave i naporne borbe u potpunosti izvršila svoj zadatak, pošto su na mjestu odakle su avioni uzletali ostali samo njihovi kosturi i pepeo.

I 2 četa 3 bataljona uspješno je izvršila postavljeni zadatak. Ona je zauzela željezničku stanicu Podlugovi na kojoj su se nalazile tri kompozicije, zatim uništila 8 lokomotiva i srušila prugu prema Visokom (tako da je na tom mjestu iskliznuo jedan voz iz šina, dok se jedna lokomotiva zdrobila o nasukani voz na pravcu prema Visokom). Tom prilikom bilo je rastjerano oko 70 Njemaca koji su išli kao zaštita voza, od kojih je desetak ubijeno, a 20 ustaša je zarobljeno. Za to je vrijeme drugi dio čete vršio demonstrativan napad na Visoko i za sebe vezivao neprijateljske snage u ovom garnizonu.

Povlačenje naših snaga sa aerodroma ka polaznom rejonu izvršeno je tako brzo da su 1 i 2 bataljon već 11 avgusta uzoru, oko 5.00 časova, izbili na komunikaciju Kiseljak — Sarajevo kod s. Kakrinje i Kobilje Glave.

Pokret brigade iz rejona prikupljanja (Ahatovići) preko komunikacije Sarajevo — Kiseljak bio je izvanredno naporan; vršio se strmim i besputnim padinama, po kojima se brigada morala kretati forsirano i noću da bi izbjegla neprijateljske zasjede na komunikaciji Sarajevo — Konjic. Komandant brigade je predviđao da će neprijatelj uputiti izvjesne snage iz Sarajeva prema Kiseljaku da bi spriječio prebacivanje naših snaga preko ove komunikacije i preuzeo dalje mjere za njihovo opkoljavanje i uništenje. I zaista, dok je neprijatelj u toku te iste noći uputio prema Kiseljaku 40 kamiona pješadije sa tenkovima, dotle je glavnina brigade uspjela da pređe preko komunikacije Sarajevo — Kiseljak na sektoru gdje on to, zbog blizine Sarajeva, nije očekivao, tako da je bila izigrana i ova njegova namjera. Začelje 2 bataljona sa ranjenicima prebacilo se preko komunikacije ne posredno pred izbijanje grupe neprijateljskih tenkova, a 3

bataljon kod Radanovića u toku iste noći, jer je morao da sačeka svoju 2 četu.

18 avgusta radiostanica »Slobodna Jugoslavija« objavila je slijedeći izvještaj Vrhovnog štaba o pothvatu 1 kraljiške brigade na aerodromu Rajlovac:

»Noću 10/11 avgusta 1943 godine naša slavna Prva kraljiška brigada pod komandom Voja Todorovića, poslije žestokih okršaja zauzela je jedan od najvećih aerodroma u Jugoslaviji, aerodrom Rajlovac kod Sarajeva.

Borci Prve kraljiške brigade uništili su 34 njemačka aviona, i to: 18 bombardera tipa »Dornier«, 4 bombardera tipa »Junkers«, 5 aviona tipa »Blenheim«, 1 transportni i 5 aparat raznih tipova.

Brigada je čitavu noć vodila borbu za Sarajevsko Polje, koje su Njemci osvjetljavali reflektorima i paljenjem sijena, tako da je čitavu noć bilo svjetlo kao po danu.

Pojačanja koja su poslana iz Sarajeva nijesu mogla da zaustave naše borce. Ni oklopni voz koji je naišao na minu²⁾ nije mogao da spriječi naše borce u izvršenju njihovih zadataka«.

Kao što se vidi, ovaj smjeli i iznenadni manevar 1 kraljiške brigade potpuno je uspio iz više razloga. Prije svega, manevar je vješto planiran, dobro obezbijeđen i iznenadno izведен. On je usmjeren na pravac i objekat na koje neprijatelj nije očekivao napad, tim prije što je bio obmanut ne samo diverzijama na drugim pravcima već i dobro smisljenim dezinformacijama. Pored toga,

²⁾ U prvom izvještaju Štaba brigade javljeno je da je voz miniran, jer je 2 četa 2 bataljona dobila takvo naređenje. Međutim, četa je ustvari uspjela samo da poruši prugu, tako da je blindirani voz iz Sarajeva iskočio iz šina i nasukao se.

samo kretanje, maskiranje i taktičko dejstvo bataljona ove brigade, kako u toku približavanja aerodromu, tako i za vrijeme napada, bili su toliko majstorski izvođeni da mogu služiti za ugled, dok je štab brigade u pravi čas prekinuo akciju i izvukao brigadu iz opasnog položaja preko komunikacije Sarajevo — Kiseljak. Najzad, manevr je uspio blagodareći visokoj svijesti, smjelosti, heroizmu i požrtvovanju svih starješina i boraca ove brigade.

Od infiltracija u užem smislu veliku je ulogu imalo *uklinjavanje* i prodor čitavih naših četa, bataljona, pa i brigada u gradove ili druge utvrđene položaje, kao i ubacivanje bombaških i minerskih grupa (jurišnih grupa) u sistem neprijateljske odbrane u cilju likvidacije pojedinih utvrđenjnih tačaka (bunkera). To su, dakle, bile neposredne infiltracije kroz raspored neprijateljskih jedinica koje su branile pojedine gradove, položaje ili utvrđenja. Karakteristično je da su ove grupe redovno dejstvovale u najtešnjoj vezi sa glavninom jedinica koje su vršile glavni napad i da je takav način dejstava — koji su u početku primjenjivale krajiške i proleterske, a kasnije i sve naše brigade — takoreći postao redovna pojava u svim sličnim akcijama u našem ratu.

I Njemci su krajem 1943 i 1944 godine pokušali da ubacivanjem svojih »trupova« (vrsta manjeg komandosa, jačine 200 — 300 lako opremljenih pješaka ili olakšanog bataljona) vrše napade na bolnice, pozadinske baze i štabove, i da uništavaju narodne odbore unoseći zabunu u našu pozadinu. Tako, naprimjer, sjećam se kako su dva njihova »trupa« u rejonu Pljevalja 1944 godine bila odmah razbijena, dijelom uništena i protjerana. Zbog toga Njemci zadugo poslije toga nijesu preuzimali takve ili slične mjere na sektoru 2 udarnog korpusa, a takvi

njihovi pokušaji nijesu imali ozbiljnijih uspjeha ni u drugim krajevima naše zemlje. Isto tako, oni nijesu mogli povesti ni »partizanski rat«, o kome su toliko govorili pred kraj rata (a o čemu je pisala i zapadna štampa), jer za to nijesu postojali objektivni uslovi, dok su subjektivni sagorjeli u demoralizaciji odmah poslije izgubljenog rata.

Slabost klasičnog partizanskog rata bila je u tome što je vođen po grupama i na skoro izolovanim teritorijama, odakle su bili i ljudi koji su ga vodili. To je, donekle, bila velika slabost njegove vojne strane (vojne organizacije), pa i našeg Narodnooslobodilačkog rata, tamo gdje je vođen po tim principima. To je, dakle, slabost njegovog partizanskog dijela. Ali u tome je bila i njegova snaga, jer je on, kao takav, dobio narodni i opštenarodni karakter, pošto se oslanjao na taj narod i njegove slobodarske težnje, tako da se pod takvim uslovima mogla izgraditi armija i izbjegći prva slabost. Tako je naš rat postao dinamičan, blagodareći organizovanoj sili — armiji, koja je mogla da vodi kombinovani, tj. najteži rat za okupatorsku vojsku. Zato su se i naše infiltracije, uklinjavanja, prodori i uopšte sva dejstva mogli izvoditi sa tako velikim uspjesima. S druge strane, stvaranje partizana i ubacivanje jedinica na neku, makar i svoju teritoriju, ne može dati pozitivne rezultate ako se tamošnje stanovništvo ne uključi u akciju i u vojsku; ako ne postoji stalna i uporna podrška naroda; ako taj rat nema perspektive; ako on malo pomalo i za taj narod ne postaje svenarodni, njegov rat. To potvrđuje otsustvo jednog jačeg partizanskog rata u Koreji, a i u nekim okupiranim zemljama u Drugom svjetskom ratu. Zato ni Njemci nijesu mogli produžiti rat na partizanski način,

tako da su njihovi nagovještaji o takvom ratu ostali samo priče. Njemačka je izgubila rat kao osvajač i zato nije mogla imati nijedan od uslova za vođenje takvog rata.

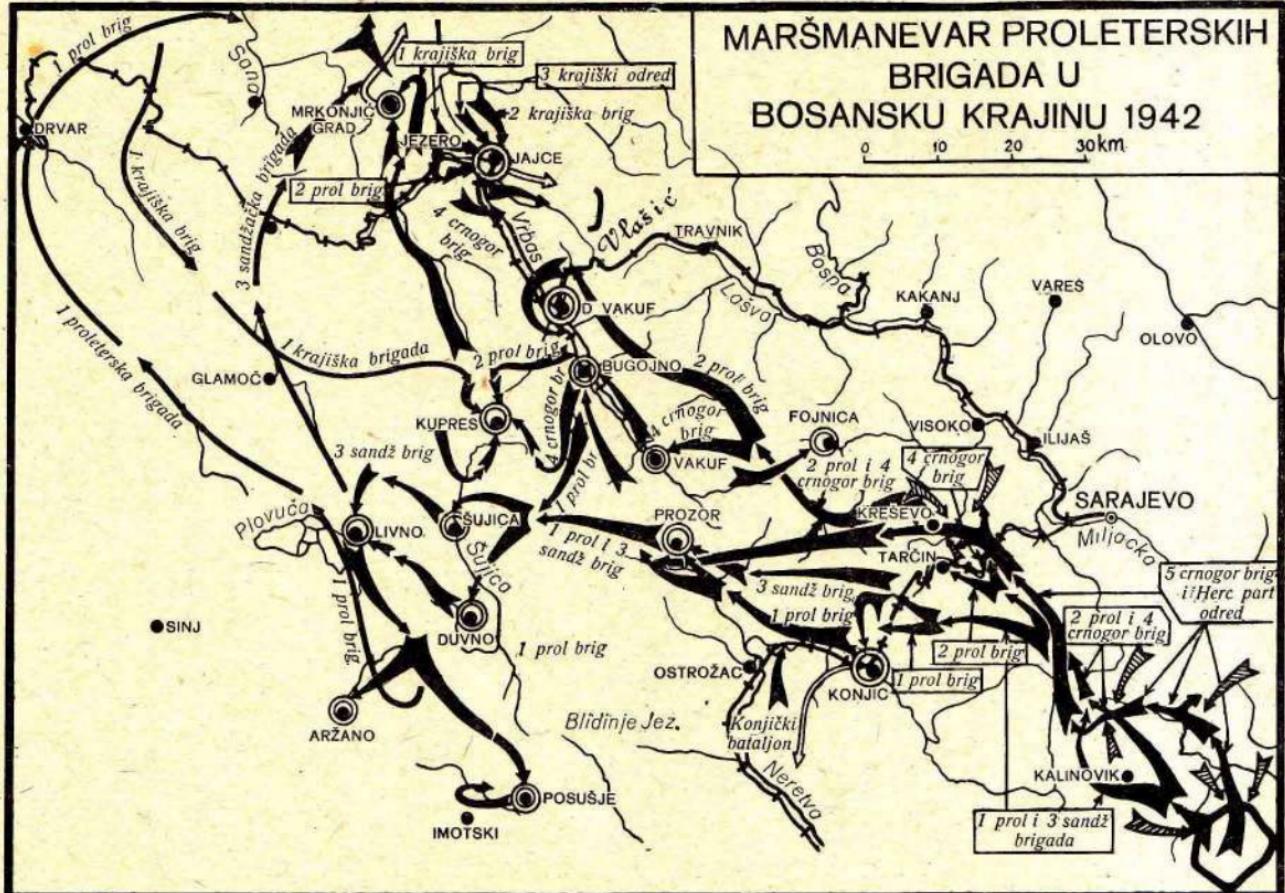
4. Naši krupni nastupni manevri

Ovdje treba naročito istaći da su sitna partizanska dejstva, kao i svi navedeni vidovi infiltracija — bez obzira na njihov veliki značaj — pretstavljali samo akcije nižeg stepena i prolaznijeg karaktera u odnosu na kasnija operativna dejstva naših krupnih formacija, sastavljenih od brigada, divizija i korpusa, pa i armija u završnom periodu rata. Iako su dejstva naših krupnih formacija sama po sebi imala veliki operativni zamah, značaj i posljedice — tim prije što nijesu bila ograničena ni po vremenu ni po prostoru — ipak su te »sitne« akcije bile od ogromne koristi, jer su se na najraznovrsnije načine stalno odigravale na čitavoj teritoriji Jugoslavije, bilo samostalno, bilo u vezi sa krupnim operacijama.

Pošto bi nas daleko odvelo ako bismo redom izlagali sve naše velike nastupne manevre i protivmanevre, a još dalje ako bismo ulazili i u detalje mnogobrojnih sitnih dejstava i akcija, to će iz prve i druge etape Narodnooslobodilačkog rata iznijeti samo dva velika nastupna manevra: nastupni maršmanevar 1 proleterske brigade preko Istočne Bosne do osvajanja teritorije oko Sarajeva i čuveni nastupni maršmanevar (pohod) proleterskih brigada iz Sutjeske u Krajinu (sredinom 1942 godine) u vezi sa dejstvima koja su se odigravala do »Četvrte neprijateljske ofanzive«.

MARŠMANEVAR PROLETERSKIH BRIGADA U BOSANSKU KRAJINU 1942

0 10 20 30 km

Zamah i značaj nastupnog maršmanevra u Bosansku Krajinu, poslije formiranja četiri proleterske i dvije udarne brigade, jasno se vidi iz toga što su proleterske brigade u jednom zamahu prešle pod borbom preko 250 km, čistile pred sobom prostor prosječne širine oko 70 km, savlađivale tako velike masive kao što su: Zelengora, Igman, Treskavica, Vranica, Ljubuša, Cincar, i zauzele gradove: Konjic, Prozor, Duvno, Livno i Gornji Vakuf, i što su na taj način povećale i konsolidovale slobodnu teritoriju u Bosni i Dalmaciji. Njegov značaj ogleda se i u tome što je preduzet takoreći u posljednjem času, tj. u trenutku kada se još mogla obezbijediti perspektiva za održanje i konsolidovanje naših snaga u Bosni, koje su u to vrijeme bile u veoma teškoj situaciji. Pored toga, karakteristično je da je sam pokret preduzet kroz srce neprijateljske (i naše) teritorije, u vremenu kada je neprijatelj nastupao na svim ostalim frontovima, pregaživši skoro čitavu Evropu. To je, ustvari, bila jedna od prvih pobjeda Saveznika u Drugom svjetskom ratu, kao što je Cerska bitka bila prva velika pobjeda — »vjesnik pobjeda« — Saveznika u Prvom svjetskom ratu. Najzad, nastupni maršmanevr u Bosansku Krajinu naročito je učvrstio ofanzivni duh u našoj zemlji, obezbijedio nove manevre i nove pobjede i time od naših snaga stvorio jednu stalnu i jaku manevarsku grupu u Evropi, koja je svojim dejstvom, u vidu stalnih i aktivnih manevara, vezivala desetine okupatorskih divizija u toku čitavog rata.

Ovdje neću ulaziti u detaljniju obradu pojedinosti ovog manevra već ću dati samo borbeni raspored (odnosno sastav kolona) u kome je bila utjelovljena osnovna ideja Vrhovnog komandanta za izvođenje ove krupne mane-

varske operacije. Kao što se iz skice vidi, desnu kolonu obrazovale su 2 i 4 proleterska brigada, a lijevu kolonu — 1 proleterska i 3 sandžačka brigada, dok su 5 crnogorska i 10 hercegovačka brigada¹⁾ krenule nešto kasnije u istom pravcu, tako da se mogu smatrati kao neka vrsta drugog ešelona.

Osnovni cilj ovog manevra postavljen je još ranije, što se vidi iz pisma Vrhovnog komandanta druga Tita od 7 aprila 1942 godine, upućenog Glavnom štabu partizanskih odreda za Hrvatsku, u kome kaže:

»Mi smo preduzeli mjere za čišćenje gornje Neretve od ustaških gnijezda kako bismo izbili kod Konjica. Odavde preko Prozora treba osloboditi jedan koridor u predjelu Mrkonjić Grada i doći u direktnu vezu sa Bosanskom Krajinom. Preko Krajine došli bismo u vezu sa vama. Dakle, taj naznačeni pravac dobija prvenstvenu važnost za manevrovanje snagama, prebacivanje iz jednog predjela u drugi. Tako bi se povezale, makar i ne toliko čvrsto, oslobođene teritorije Sandžaka, Istočne Bosne, Crne Gore, Hercegovine, Krajine i Hrvatske. Dakle, na tome pravcu treba pojačati dejstvo svih jedinica.«

(Tito, »Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armeje«, str. 139).

Dakle, osnovni cilj ovog manevra proisticao je iz težnje i potrebe još većeg jačanja i užeg i čvršćeg povezivanja »malih ratova« koji su tada vođeni sa izuzetnom žestinom u Bosanskoj Krajini, Hrvatskom Primorju, Lici, Baniji, Kordunu, Sloveniji, itd. Taj cilj je i ostvaren, jer su ovim nastupnim maršmanevrom vojnički brzo povezane i politički još više konsolidovane oslobođene terito-

¹⁾ Obje ove brigade do bile su naziv proleterske zbog stečenih zasluga u ratu, a kasnije i mnoge druge naše jedinice.

rije, blagodareći užem povezivanju naših snaga na jednom širokom prostranstvu na kome su im se pružale daleko veće mogućnosti za njihovo taktičko i operativno sadejstvo. Pored toga, orientacijom ove prve operativne grupe, jezgra buduće Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba, prema Bosanskoj Krajini i izvođenjem ovako zamašnog i komplikovanog manevra (koji se mogao obezbijediti samo najaktivnijim borbenim dejstvima) vojnički su učvršćene jedinice koje su u njemu učestvovale i još više je potkrijepljena ideja Vrhovnog štaba o tome da one posluže kao jezgro naše Armije.

Ovaj smišljeni, dobro organizovani i smjeli manevar, koji je izvršen kroz tako važnu i jačim neprijateljskim snagama posjednuto teritoriju, na jednoj strani, zbumio je i iznenadio neprijatelja, a na drugoj znatno podigao borbeni duh našeg stanovništva u čitavoj zemlji, naročito u Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji. Ovom operacijom otpočela je čitava serija novih i sve snažnijih udaraca od kojih se neprijatelj više nikada nije mogao osloboediti, već im je na kraju i podlegao. Ovom operacijom je zadat težak udarac ne samo okupatoru, već i ustaškoj »državi« i njenim vojnim formacijama, zatim četnicima i raznim policiskim snagama kako na vojnem tako i na političkom polju. Osim toga, likvidirane su i njihove ofanzive u Bosni i Dalmaciji, gdje je postojala opasnost od privremenog ugušivanja ustanka.

Najzad, brigade ove operativne grupe prošle su kroz veliku školu rata, tako da su poslije toga mogle da izvode daleko zrelija i složenija dejstva. S druge strane, i starješinski kadar je shvatio da se uspješna borba sa tako snažnim okupatorom može voditi jedino snagama koje su se neprekidno usavršavale kroz ratnu praksu. Time je,

najzad, i praktično bio udaren osnov za sadejstvo na jednom širokom prostranstvu između mnoštva jedinica ne samo u taktičkim i operativnim, već i strategiskim razmjerama.

Nastupni maršmanevar u Bosansku Krajinu, uzet u cjelini, ustvari, pretstavlja operativno-strategiski manevar koji je izведен na veoma srećno izabranom pravcu kojim su se kretale obje naše kolone, svaka od po dvije brigade, dok su dvije brigade sa teškim ranjenicima ostavljene u rejonu Zelengore, sa zadatkom da obezbijede pozadinu i vezu sa Crnom Gorom, Sanždakom i Istočnom Bosnom, i da kasnije, kao druga grupa, dejstvuju prema situaciji. Sa ovog pravca, kao sa nekog centralnog položaja, bilo je obezbijeđeno dalje buđenje i širenje ustanka, kao i podrška snagama koje su se borile u Bosni, Dalmaciji i Hrvatskoj, pa i u Sloveniji. Za sam manevar bilo je karakteristično: vješto planiranje, pravilan izbor pravaca, energičnost, upornost i elastičnost u izvođenju pokreta i dejstava, te je i to jedan od razloga što smo tim manevrom postigli tako velike i značajne rezultate.

Stvaranjem operativno-strategiske baze na oslobođenoj teritoriji Bosanske Krajine, dijelu Like i Dalmacije, bilo je obezbijeđeno dalje prebacivanje naših snaga iz jednog kraja u drugi, kao i široko *manevrovanje* snagama, koje je kasnije i uslijedilo. A odlučnost kojom je ovaj manevar trebalo ostvariti (koja je i ostvarena) uvjerljivo je i snažno izražena u pismu druga Tita drugu Marku (Aleksandru Rankoviću) od 31 aprila 1942 godine, u kome se kaže:

»Uvjeren sam da kada mi krenemo sa jedno četiri do pet proleterskih brigada u jednom pravcu, da neće biti te sile koja bi nas zaustavila, da će

opet biti oslobođene teritorije... Eto, vidiš, ja sam optimist, i to sam realni optimist, jer je to sasvim ostvarljivo».

(Tito, »*Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armeje*«, str. 148).

U toku koncentričnog maršmanevra naših krupnih snaga za upad u Srbiju u ljetu 1944 godine postignuti su veliki rezultati. Naime, jedna naša grupa od tri divizije (2 proleterska, 5 i 17 udarna) krenula je iz Crne Gore preko Peštera ka Kopaoniku, razbila djelove njemačke divizije u dolini Ibra i preko 2.000 četnika na Kopaoniku, a zatim — po izbijanju u rejon Kopaonik, Brus, Aleksandrovac — produžila pokret između Užica i Čačka ka Gornjem Milanovcu. Druga grupa od dvije divizije iz 1 proleterskog korpusa (1 i 6 proleterska divizija) nastupala je iz Sandžaka ka Užicu i Valjevu, spojila se sa prvom grupom i obrazovala Prvu armisku grupu, koja je očistila Valjevo sa okolinom i na taj način obezbijedila pogodnu operativnu osnovicu za dalje dejstvo prema Beogradu. Treća grupa (12 korpus) uspjela je da forsira Drinu i upadne u Mačvu i Posavinu, a zatim da krene ka Obrenovcu, da bi i ona kasnije ušla u sastav Prve armiske grupe i učestvovala u oslobođenju Beograda. Ovim manevrom omogućeno je i našim jedinicama iz Istočne Srbije da krenu u nastupanje i da očiste skoro cijelu Južnu i veći dio Istočne Srbije.

Poslije formiranja Prve armiske grupe sve su grupe naših divizija bile međusobno tijesno povezane. One su dejstvovalе pod jednim neposrednim operativnim rukovodstvom i težile da na širokom frontu izbjiju južno od Beograda sa ciljem da ga oslobole i likvidiraju neprijateljske snage u njemu. I zaista, dok je Operativna grupa

Glavnog štaba Srbije iz Južne Srbije čistila istočni i centralni dio Srbije, dotle je Prva armiska grupa u sadejstvu sa jedinicama Sovjetske armije, poslije oštih borbi, uspjela da zauzme i osloboди Beograd.

U ovom dotada najvećem koncentričnom manevru dobrim dijelom je očišćena teritorija od nekoliko stotina kilometara širine. S obzirom na znatan porast naših oružanih snaga u to doba, ova teritorija je imala veoma veliki značaj za dalje izvođenje operacija i vođenje rata u cijelini. Prije svega, pokreti i manevri naših jedinica postali su tako snažni da ih, takoreći, nije ništa moglo zaustaviti. Tako je, naprimjer, 4 proleterska brigada u otvorenom (tipičnom) susretnom boju, pred samo forsiranje Ibra, do nogu potukla čitav puk 1 alpiske divizije — ubila i zarobila na stotine vojnika i oficira zajedno sa komandantom puka, a zatim kao prethodnica divizije prešla preko Ibra i produžila napredovanje ka Kopaoniku. Isto tako je jedna ojačana brigada iz prvog ešelona grupe divizija 1 proleterskog korpusa, poslije žestoke borbe prsa u prsa, zauzela bugarsko-njemačka utvrđenja na Palisadu i potpuno uništila svu njihovu posadu.

Sve to, kao i mnogi drugi primjeri, dokazuju ne samo da su naše snage u to doba bile sposobne da iz pokreta vrše probor neprijateljske poziciske odbrane (iako je odnos snaga za nas bio još nepovoljan), nego i to da su naše združene jedinice znale da čak i svojim prednjim odredima uspješno i vješto kombinuju najraznovrsnije forme manevra. One su to još očiglednije potvrdile kasnije, kada su već bile stekle nova iskustva i u čvrstom držanju i u uspješnom probijanju stabilizovane odbrane, kakva je naprimjer bila na Sremskom frontu. U svakom slučaju, sve do stabilizacije na ovom frontu, kao i poslije

njegovog probijanja, naši vješto i smjelo izvedeni pokreti, kombinovani sa iznenadnim udarima u bok i pozadinu neprijateljskih snaga, bili su onaj teg na terazijama koji je preokretao ishod boja i operacije u našu korist i pored skoro redovne neprijateljske brojne i tehničke nadmoćnosti.

Ogroman značaj brzog i pravilnog manevrovanja našim jakim snagama može se vidjeti i u ovom primjeru. Kada je, radi odlučujuće bitke za oslobođenje Beograda, trebalo koncentrisati naše jake snage u rejonu južno od ovog grada, pojavila se potreba da se grupa koja je nastupala iz Crne Gore preko Kopaonika što prije spoji na liniji Maljen — Suvobor — Rudnik sa grupom iz Zapadne Srbije, koja je nastupala ka Valjevu. U tom cilju, grupa sa Kopaonika napustila je ovaj važan rejon i, nastupajući preko Guče u pravcu Suvobora i Rudnika, usmjerila sve svoje snage prema Beogradu, Podunavlju i Posavini. Međutim, komandant ove grupe²⁾ odlučio je da pretходно očisti Užice i Užičku Požegu da bi u svojoj pozadini stvorio slobodan prostor i time obezbijedio sigurniju osnovicu za buduća dejstva. Međutim, pošto je ova grupa u tim borbama izgubila jedan dan i noć, a svoj zadatak samo djelimično izvršila, Vrhovni komandant je odmah opomenuo njenog komandanta, ponovo mu skrenuo pažnju na važnost postavljenog zadatka i naredio mu da produži manevar u pravcu G. Milanovca i Ljiga. Dakle, Vrhovni komandant ni po koju cijenu nije dopustio da naše snage skrenu sa osnovnog pravca i time zakasne u izvršenju glavnog zadatka. Zato je svakodnevno lično rukovodio čitavom grupom i preko njenog komandanta

²⁾ To je bio pisac ove knjige. — Prim. red.

obezbijedio tijesno operativno sadejstvo grupa³⁾ koje su vršile jedan opšti strategiski manevar.

I ovaj strategiski manevar, pored krupnih operativnih dejstava, obiluje najraznovrsnijim taktičkim dejstvima u kojima je došlo do kulminacije našeg oprobanog metoda upotrebe jedinica. Svojim bogatstvom forme i sadržine, ti manevri su dali svoj dragocjeni prilog za dalje usavršavanje novih formi i usklađivanje strategiskog sa operativnim manevrima grupa, tj. za usklađivanje »starih« i novih metoda upotrebe vojnih jedinica. Zahvaljujući tako bogatom iskustvu, sve naše starještine su sada bez većeg napora i sa puno uspjeha vršile usklađivanje raznovrsnih taktičkih manevara unutar svakog operacionog plana, bez obzira na složenost situacije ili na to da li je trebalo obezbjeđivati sadejstvo i među jedinicama koje dotada nijesu zajednički dejstvovale.

Kada je poslije teških bojava oko zauzimanja Beograda u uslovima Sremske ravnice došlo do stabilizacije fronta sa nizom položaja i pojaseva, dio naših snaga bio je prinuđen da privremeno pređe u odbranu. To je bio nagao preokret u našem načinu ratovanja, jer je sada nastupio izvjestan period u kome su oni naši živi manevri bili degradirani, da bi poslije probroja ponovo došli do punog izražaja. Mi smo na takav preokret bili prisiljeni poslije oslobođenja Srbije, Makedonije, Crne Gore, Dalmacije i dijela Bosne, jer su i snage Sovjetske armije na našem desnom krilu i snage Saveznika u Italiji bile zaustavljene u svom daljem napredovanju. Međutim, i to smo uspješno savladali (iako sa teškoćama) i sve svoje

³⁾ Kao što je već navedeno, sve tri grupe divizija ušle su u Prvu armisku grupu, od koje je kasnije formirana naša I armija.

jedinice prilagodili novom načinu vođenja operacija. Tada smo se našli na centralnom dijelu južnog krila Saveznika, na važnim magistralama Beograd — Zagreb — Beč i Sarajevo — Karlovac — Trst. Zbog toga je neprijatelj bio prinuđen da prema takvim našim snagama ostavi svoje jake snage i da sam pređe u odbranu i na tom za njega važnom pravcu. Međutim, karakteristično je da su se naše jedinice i u toj novoj situaciji, iako sa teškoćama, brzo snašle i prilagodile novom načinu dejstva.

Da bi se što bolje mogli shvatiti naši krupniji nastupni manevri, koji su — kao pomoćne ili samostalne operacije — doprinisli krajnjem ishodu i uspjehu naših ofanziva u završnom periodu rata, i da bi se vidjela sva složenost tih dejstava, ovdje ću detaljnije iznijeti samo još četiri primjera.

a) Manevrovanje 2 udarnog korpusa aprila 1944 godine

Ovaj, kao i mnogi drugi primjeri manevra jasno pokazuje sa koliko je vještine naše komandovanje koristilo snagu manevra i koliko je neprijatelj cijenio naše manevre, iako ih nikada nije mogao toliko shvatiti da bi im se mogao uspješno suprotstaviti. Tako je ovim manevrom slomljen jedan od posljednjih njegovih pokušaja da za jedan duži period za sebe veže jedinice 2 udarnog korpusa, kako bi spriječio njihovo povezivanje i sadejstvo sa našim jedinicama u Srbiji.

Poslije teških borbi u toku »Sedme ofanzive« i napuštanja teritorije Pljevlja — Prijepolje jedinice 2 udarnog korpusa (bez 29 divizije) nalazile su se u rejonima Šavničkog, Bijelopoljskog, Kolašinskog, Beranskog, Andrijevičkog i dijelu Pod-

goričkog i Nikšićkog sreza. Poslije izvršene popune i središnjivanja svojih jedinica korpus se pripremao da glavninom svojih snaga, zajedno sa snagama udarne grupe divizija Vrhovnog štaba i snagama iz Južne Srbije, jednim koncentričnim manevrom otpočne »pohod« u Srbiju u cilju oslobođenja Srbije sa Beogradom i omogućavanja izbijanja glavnih snaga Narodnooslobodilačke vojske u rejon Podunavlja.

Međutim, u toku samih priprema znatno nadmoćnije neprijateljske snage izvršile su koncentričan napad od Vrmoša, Peći, Rožaja, Prijepolja, Pljevalja, kao i iz dolina Neretve i Zete, a i sa pravca Nikšića. U tom napadu su učestvovale: 181 i 169 njemačka divizija, 3 i 4 brandenburški motorizovani pukovi, 5 puk šuppolicije, djelovi 369 njemačke divizije, šiptarska SS divizija »Skenderbeg«, 5 Nedićev puk, muslimanska milicija iz Peštera i četnici Draže Mihajlovića.

Da bi osujetio neprijateljski napad i obezbijedio svoja kasnija dejstva, Štab 2 udarnog korpusa je donio odluku da privremeno napusti teritoriju, koja je za nas bila itekako važna u tom periodu rata, da bi na osjetljivijim pravcima brzim i naizmjeničnim manevrima i udarima svojih koncentrisanih snaga počesno tukao neprijateljske grupe i izbjegao negativne posljedice besplodnih, dugotrajnih i iscrpljujućih borbi.

Štab korpusa je došao do zaključka da se samo koncentracijom snaga na manevarskom prostoru Mojkovac — Košašin — sa oslonom na masiv Sinjajevine i Durmitora i dublje na 29 diviziju — može stvoriti snažna udarna grupacija koja će dejstvom po unutrašnjim operaciskim pravcima zaista biti u stanju da počesno tuče neprijatelja. Zato su jedinice 2 korpusa na pomenutim pravcima u početku vodile manevarsku odbranu pred nadmoćnijim neprijateljskim snagama, na-

puštajući Bijelo Polje, Berane, Andrijevicu i cio prostor koji se oslanjao na masiv Sinjajevine, Durmitora i Vojnika (osim koridora Lijeva Rijeka, Matešovo, Kolašin, Mojkovac) da bi, poslije iscrpljivanja neprijatelja, postepeno preuzimale inicijativu i otpočele svoju veliku operaciju. Naime, naše jedinice, u jačini bataljona ili grupe bataljona, vršile su prepade na neprijateljske kolone koje su dosta oprezno nastupale. Ti su prepadi vršeni naročito noću, obično slabijim djelovima sa fronta, a jačim snagama prema neprijateljskoj pozadini. Takvim stalnim dejstvima naše su jedinice usporavale nastupanje neprijatelja i time obezbjedivale izvršenje svog glavnog zadatka: koncentraciju snaga i sredstava za dalja odlučujuća dejstva.

Uoči naših protivdejstava na sandžačkom pravcu Štab 2 udarnog korpusa je 15 aprila u 22 časa donio odluku da uspori neprijateljsko nastupanje od Podgorice ka Mateševu i da sjutradan, 16 aprila, u 21.00 izvrši napad na sektor Mojkovca, stim da se naše snage, poslije likvidacije tamošnjih neprijateljskih snaga, brzim manevrom preorientišu prema Podgorici i da očiste Berane i Andrijevicu od neprijatelja. U tom zilju naređeno je Primorskoj grupi da izvrši pritisak prema Nikšiću (da bi obezbjedila bok i pozadinu snaga korpusa koje će napadati ka Mojkovcu), održavajući pri tome stalnu vezu sa snagama 29 divizije, a 7 udarnoj brigadi, sa Zetskim odredom, da zatvara pravac Nikšić — Šavnik, stim da dva bataljona ove brigade, sa prostorije Nikšića i Međurječja pomognu 9 udarnoj brigadi, prema kojoj je neprijatelj sve više pojačavao pritisak na pravcu Mateševa, pa čak i prodro u Lijevu Rijeku, a lijevim krilom i u rejon Štavlja. Zbog toga je i naređeno 9 udarnoj brigadi da upornom manevarskom odbranom zatvara pravac ka Mateševu, stim da se na

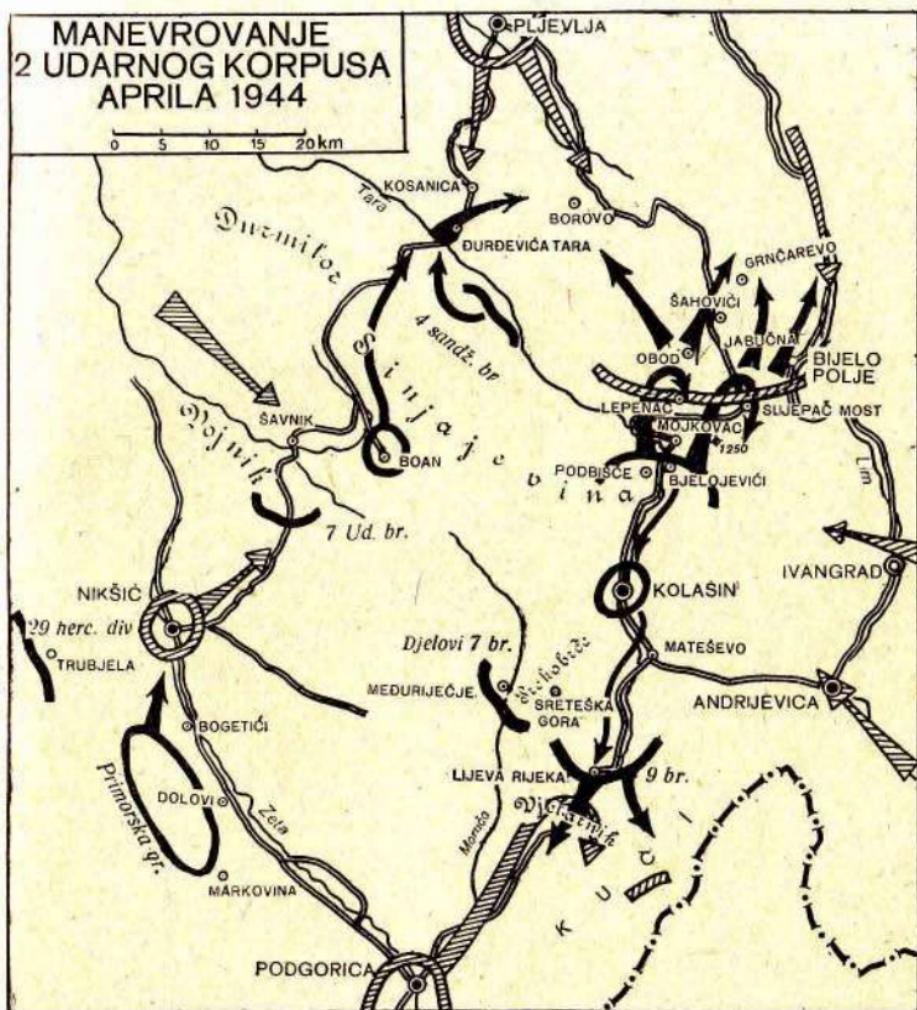
slučaj jačeg pritiska povlači do linije Lijeva Rijeka — Kamenica (Rovca), da bi time obezbijedila izvršenje naših manevra. Jedinice 29 hercegovačke divizije dobine su zadatak da zatvore pravac Osječenica — Trubjela i dalje ka Velimlju i da svojom živom aktivnošću privlače na sebe snage neprijatelja i spriječe bilo kakvu njegovu akciju u pravcu Durmitora i Sinjajevine. Najzad, u rejonu Boana formirana je jedna manja »udarna grupa« sa zadatkom da zatvori pravac Pljevlja — Tara i sprijeći prelaz neprijateljskih snaga na lijevu obalu Tare.

Napad naših jedinica organizovan je u dvije kolone, i to:
— desna kolona — jačine 3 bataljona (jedan bataljon 7 udarne i dva bataljona 5 proleterske brigade) pravcem: Bje-lojevići — Brskovo — Medeno Guvno — Razvršje (1250) — Jabučina;

— lijeva kolona — jačine 4 bataljona (po jedan bataljon iz 5 proleterske i 9 udarne brigade i dva bataljona 8 brigade) pravcem Mojkovac — Lepenac — Cer — Obod — Potrk, dok su 3 i 4 sandžačka brigada imale zadatak da zatvore pravac Pljevlja — Šahovići i da sadejstvuju glavnoj (lijevoj) koloni na pravcu prema Pljevljima.

Međutim, 4 sandžačka brigada se pod snažnim pritiskom neprijatelja morala povući i prebaciti na lijevu obalu Tare, tako da je time bilo paralisano i dejstvo naše lijeve kolone (i pored toga što je bila postigla izvjestan uspjeh i izbila čak na liniju Majstorovina — Bioče — Rakita — Lepenac — Cer), tim prije što je bio ugrožen prelaz na Tari preko mosta kod Mojkovca. Tako je u toku 17 aprila, uslijed slabog dejstva 4 sandžačke brigade, neprijatelju pošlo za rukom da izbije na vrlo važnu topografsku tačku Gradac (sjeveroistočno od Mojkovca), zbog čega je u suštini bio zaustavljen i naš napad. Međutim, na ostalim pravcima u toku ovog dana neprijatelj nije imao nekih naročitih uspjeha, samo je vršio nasilna izviđanja prema Primorskoj grupi, koja se nalazila na liniji Bogeniči — Dolovi — Markovine, dok je na pravcu Lijeve Rijeke

uzalud napadao i pretrpio znatne gubitke. Međutim, zbog snažnog neprijateljskog pritiska, a i zbog velike važnosti ovoga pravca, tamo su upućeni još po jedan bataljon 9 udarne i 5 proleterske brigade.

Iako su naše jedinice 18 aprila uspjele da preotmu Šahoviće i da za sobom ostave važan greben Razoršće, ipak je neprijatelj sjutradan sa novim pojačanjima prešao u snažan

protivnapad i poslije teške borbe ponovo povratio Šahoviće, dok su se naše snage na sektoru Lijeve Rijeke povukle na liniju Sreteška Gora — Prekobrđe.

20 aprila produžene su borbe sjeverno od Mojkovca. Udarnoj grupi iz rejona Boana naređeno je da pređe na desnu obalu Tare, tako da je neprijateljska osnovica u Sandžaku bila ugrožena sa dva pravca.

Blagodareći jednom brzom manevru naših jedinica, u toku 21 aprila je razbijena jedna neprijateljska kolona koja je napadala sa pravca Lijeve Rijeke, a naše snage su izbile na Vjetarnik goneći neprijatelja u pravcu Kuča. Pošto je u toku ovoga dana vladalo zatišje na sandžačkom pravcu, preduzete su potrebne pripreme i izvršeno grupisanje naših jedinica u cilju izvođenja protivnapada i na sektoru Mojkovac — Bijelo Polje. Planom je bilo predviđeno da se protivnapad izvrši 23 aprila u 21.00 u dvije kolone, da 4 sandžačka brigada pređe na desnu obalu Tare kod Đurđevića i produži dejstvo pravcem Kosanica — Borovo, sadejstvujući 3 udarnoj sandžačkoj brigadi iz sastava lijeve kolone i da napad lijeve kolone potpo-maže 1 baterija brdskog diviziona 3 udarne divizije.

Desna kolona — 5 proleterska brigada i dva bataljona 7 udarne brigade — imala je da napada sa prostorije Plandište — Bjelovjevići opštim pravcem Tržišta — Brskovo — Raz-vršje (1174 i 1250) — Slijepački Most — Jabućina, a lijeva kolona — 3 sandžačka brigada, 8 crnogorska brigada i jedan bataljon divizije »Garibaldi« — iz rejona Podbišće opštim pravcem Mojkovac — Lepenac — Cer, stim da po izbijanju na Cer 8 crnogorska brigada produži napad pravcem Obod — Sokolovići — Šahovići — Grnčarevo, a 3 sandžačka bri-gada prema Borovu, dok se bataljon iz divizije »Garibaldi« imao zadržati na Borovnjačkoj Kosi iznad mosta kod Moj-kovca da bi utvrdio te položaje i pripremio ih za odbranu.

Pripreme su završene u toku 22 i 23 aprila, tako da je napad otpočeo u toku noći 23/24 aprila i razvijao se tačno po planu, ali i uz ogromne napore naših boraca i starješina. Naše jedinice su uspjele da potisnu neprijatelja na cijeloj

liniji, da zauzmu Mojkovac, Završje, Medeno Guvno i Le-penac i da nastave nastupanje.

Ovdje su naše jedinice jasno pokazale kako se i istim snagama može brzo i odlučno manevrovati i dejstvovati na nekoliko pravaca. Njihova glavnina je u toku jednog dana prikupljena na prostoru Trešnjevik — Mateševo — Kolašin — Mojkovac za dejstvo po unutrašnjim operaciskim pravcima i bačena na najopasniju neprijateljsku grupu koja je nastupala od Prijepolja i Pljevalja, u čemu je potpuno i uspjela, jer je u toku 16 i 17 aprila zaustavila ovu grupu i nanijela joj teške gubitke u ljudstvu i tehnicu.

Pošto je ocijenjeno da su ove naše snage dovoljne za uspješna dejstva na pravcu Mojkovac — Bijelo Polje (naročito ako se u punoj mjeri aktiviraju 3 i 4 sandžačka brigada) i da bi neprijatelj sa pravca Lijeve Rijeke mogao kompromitovati naša dejstva na pravcu Mojkovca, to je jedan dio naših snaga — ojačan snagama sa glavnog pravca — usiljenim noćnim maršem prebačen na pravac Lijeve Rijeke, stim što je jedna manja rezerva ostavljena u rejonu Kolašina. On je u toku nekoliko dana jednu za drugom potukao neprijateljske grupe na Trešnjeviku i Vjetarniku, zatim u Kučima, a najzad i onu kod Nikšića.

Do promjene prve odluke (po kojoj je trebalo najprije tući neprijateljske snage na pravcu Mojkovac — Pljevlja) došlo je zato što su na pravcu Mojkovac — Bijelo Polje dotada bili postignuti samo ograničeni uspjesi i što se došlo do zaključka da bi se borbena dejstva na tome pravcu jako odužila i da bi se na pravcu Ljeva Rijeka — Kuči mnogo brže došlo do odlučujućih rezultata. I zaista, sam razvoj borbenih dejstava je pokazao da je ova odluka bila i pravilna i cijelishodna. Blagodareći umješnom i brzom sprovođenju osnovne ideje

ovog lijepo zamišljenog manevra ishod borbe je riješen u našu korist.

Poslije uspjeha na pravcu Ljeva Rijeka — Kuči, glavnina naših snaga je u toku noći 23/24 i 24 aprila potukla neprijatelja i oslobođila Bijelo Polje i dio Sandžaka. Potpuno oslobođenje teritorije koju smo ranije držali i njeno znatno proširenje na tom području bilo je za nas od naročite važnosti u tom periodu rata, i to kako za sprovođenje budućih ofanzivnih planova, tako i za konačno učvršćenje naših pozicija u Crnoj Gori, jer je poslije toga mogla uslijediti opšta mobilizacija i uvlačenje skoro čitavog naroda u borbu protiv okupatora i domaćih kvislinga. Najzad, to je bila lijepa i velika vojnička pobjeda, kojom su naše jedinice još jednom potvrdile svoju visoku vojničku reputaciju i dobole još veći polet za ofanzivu koji im je bio itekako potreban za izvođenje velikih nastupnih operacija u tome i u slijedećem periodu rata.

Kao što se vidi, neprijatelj je bio razbijen na pravcu Lijeve Rijeke (21 aprila) prije nego što je (poslije našeg prvog protivudara od 16 aprila) dotučen kod Mojkovca i u dolini Lima na pravcima Brodarevo — Prijepolje — Pljevlja. Blagodareći umješnom i energičnom dejstvu naših starješina i jedinica oslobođena je ne samo sva ranija već i nova teritorija uz relativno male gubitke. Bez obzira na to što su naše jedinice — od kojih je većina morala ulaziti u više bojeva u toku nekoliko dana i poslije marševa koji su dostizali po 40—50 km dnevno — bile maksimalno iscrpljene, ipak je njihov ofanzivni duh ostao potpuno očuvan, na čemu se i zasnivalo sigurno izvršenje opšte zamisli ove vrlo važne i složene operacije. Pored toga, naše jedinice su, blagodareći bogatom iskustvu koje su stekle u ovim manevrima, bile sposobne da uskoro poslije toga — kao glavnina naših snaga — nastupaju preko Peštera, Ibra i Kopaonika u Srbiju.

Karakteristično je da su i jedinice 29 divizije u isto vrijeme, sličnim brzim manevrima i prebacivanjem pojačanja sa jednog pravca na drugi, odnijele nekoliko pobjeda: kod Gacka, Nevesinja, Bileća i Trebinja.

Iako je odnos snaga na čitavom frontu bio povoljniji za neprijatelja, mi smo blagovremenom pregrupacijom svojih snaga i brzim i energičnim udarima na pojedinim pravcima uspijevali da istim snagama dobijamo nadmoćnost nad neprijateljem i da njegove snage počesno razbijamo i na kraju tučemo. Tako je dejstvo po unutrašnjim operaciskim pravcima postalo svojstveno našim starješinama. One su uvidjele da mogu izvoditi i najsloženije manevre samo ako energično dejstvuju. One su shvatile da mogu postići prednost nad neprijateljem ako iskoriste snagu manevra i ako dosljedno i do kraja sprovode njegovu osnovnu ideju. One su uočile i veliki značaj manevra, kao elementa koji je u stanju da dovede do pobjede čak i u kritičnim situacijama.

Najzad, naše jedinice su u ovoj operaciji stekle nova velika iskustva u manevrovanju, a starješine su se ospособile za komandovanje i u najsloženijim uslovima borbenih dejstava. Pored toga, u ovoj operaciji je očuvana i proširena teritorija koja je kasnije poslužila za prihvat 2 i 5 divizije (koje su tada dejstvovalе u Zapadnoj Srbiji) i odakle je sredinom 1944 godine otpočeo veliki maršmanevar naše grupe od tri divizije ka Kopaoniku i Srbiji i dvije divizije od Foče preko Užica u Zapadnu Srbiju. Jednom riječi, neprijatelj je bio nadigran u svakom pogledu, jer je inicijativa prešla u naše ruke, tako da je uskoro došlo do niza naših novih i uspješnih operacija u cilju konačnog oslobođenja Srbije.

b) Manevar 8 udarnog korpusa u Mostarskoj operaciji

Poslije oslobođenja Knina krajem 1944. godine Vrhovni štab je naredio da se glavne snage 8 udarnog korpusa koncentrišu na prostoriji Knin — Šibenik — Zadar i orientišu prema Liki, Istri i Trstu. Ali, pošto je oslobođena teritorija Dalmacije bila ugrožena sa pravca od Senja, Bihaća i Mostara, to je i raspored snaga 8 korpusa bio tako podešen da je na svakom ugroženom pravcu bila postavljena po jedna divizija, a na centralnom dijelu, na sektoru Knin — Šibenik, jaka manevarska grupa (od dvije divizije, tenkovske i artiljeriske brigade) koja je mogla dejstvovati u bilo kom pravcu. Prema tome, ovakav raspored korpusa omogućavao je ne samo da se jakim rezervama izvode odlučujući udari u svim pravcima, već i da se u isto vrijeme, zajedno sa mornaricom, štiti i jadranska obala.

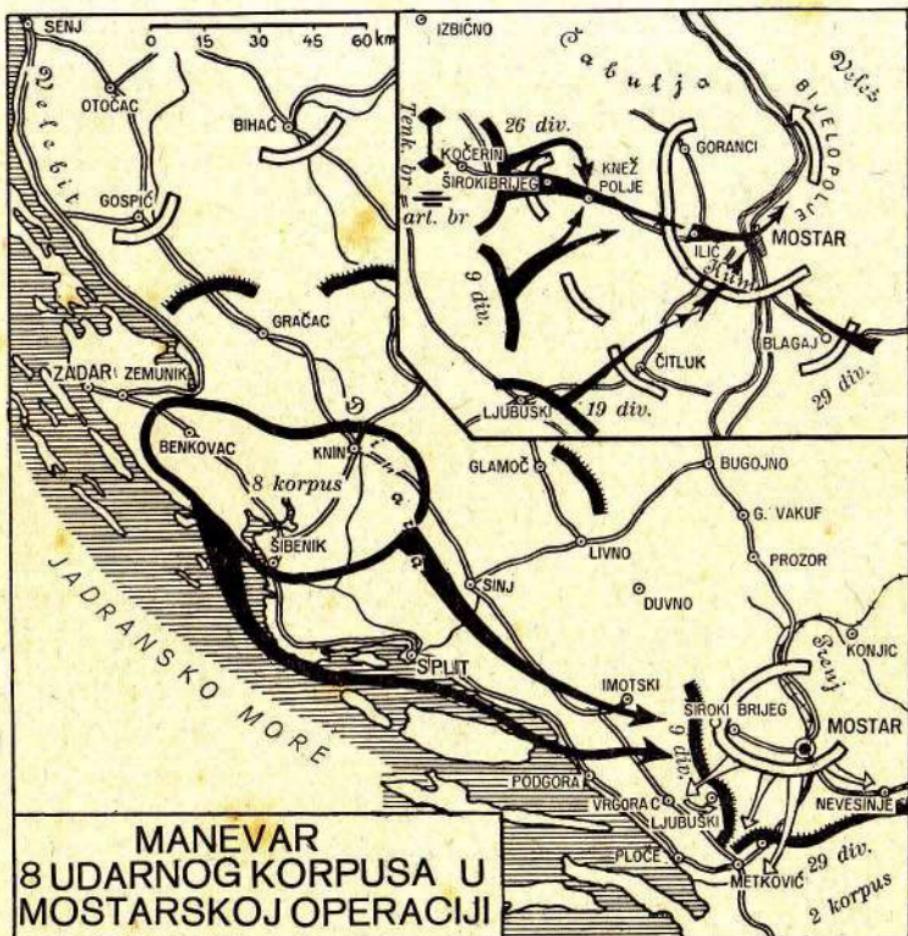
Iako su jedinice 8 udarnog korpusa ovakvim rasporedom takoreći bile predodređene za dejstva prema sjeverozapadu, ipak je Štab korpusa bio čvrsto ubijeđen da će se korpus angažovati i na mostarskom pravcu u cilju likvidacije tamošnjeg neprijateljskog garnizona koji je svojim dejstvom iz pozadine uvijek mogao kompromitovati naša dejstva prema Istri ako bi se njegove snage probile ka Metkoviću i Pločama i presjekle našu obalu na dva dijela. Zbog toga je Štab korpusa vršio izvjesne pripreme u tome smislu, što je bilo i pametno i veoma korisno za brzo i uspješno izvođenje ove važne operacije. Blagodareći ubrzanim pripremama za ovu operaciju izgubljeno je samo minimalno — iako dragocjeno — vrijeme za izvođenje manevra ka Istri i Trstu, jer su naše trupe, i pored povlačenja divizija 8 udarnog korpusa za

200—300 km unazad da bi izvele ovu operaciju, ipak prve ušle u Trst i oslobodile ovaj grad. Tako je u Liku bila prebačena najprije jedna divizija (koja je samostalno izvodila borbena dejstva), a kasnije je tamo upućena i motorizovana artiljerija. Zbog toga se morao izmijeniti i raspored divizije na centralnom sektoru — na sektoru Knin — Šibenik, tako da je sada na ovom širokom prostoru umjesto dvije divizije bila razbacana samo jedna divizija. Time je manevarska grupa bila razvučena i nesposobna za brže intervencije u bilo kom pravcu, u čemu se i ogledala slabost ovog novog borbenog rasporeda korpusa.

Koristeći takvu slabost, neprijatelj je jakim snagama otpočeo svoju ofanzivu iz Mostara ka našoj oslobođenoj teritoriji i uspio da potisne našu diviziju sa toga sektora i da joj nanese osjetne gubitke. A da bi obezbijedio dovoljnu dubinu i širinu odbranbenog pojasa u rejonu Mostara, kao i odbranu važnog operaciskog pravca koji dolinom Neretve vodi ka Sarajevu i dalje u dolinu Bosne, on se spremao da sa prostora Mostara i Širokog Brijega izvrši protivnapade prema Ljubuškom, Čapljini, Metkoviću i Nevesinju. Pošto je neprijatelj u toku 27 i 28 januara djelimično ostvario ove svoje namjere, Vrhovni štab je naredio Komandi 8 udarnog korpusa da hitno interveniše na ovom području i da likvidira neprijateljsku Mostarsku grupaciju, tj. 369 njemačku i 9 »hrvatsku« diviziju i još neke samostalne jedinice, kojima su ove divizije bile ojačane.

U to su se vrijeme na pravcu Mostar — Knežpolje — Široki Brijeg nalazili 370 pješadijski puk 369 divizije i 1, 2, 3, 4 i 5 bataljon 9 divizije. Osim toga, u Knežpolju je bio jedan bataljon 2 gorskog zdruga (koji se kasnije prebacio u pravcu Ljubuškog), a u Širokom Brijegu dvije artiljeriske baterije. Na pravcu Mostar — Čitluk — Ljubuški nalazile su

se jedinice »Crne legije« i dosta jaka milicija, a na pravcu Mostar — Blagaj — Nevesinje 369 pješadijski puk 369 divizije, nešto milicije i dvije artiljeriske baterije u Nevesinju. U samom Mostaru nalazile su se samostalne jedinice 369 divi-

zije; jedan bataljon 981 pješadijske divizije (koji je tamo došao krajem januara kao pojačanje iz Sarajeva); prištapske jedinice 9 divizije i jedan bataljon fašističke milicije »San Marko«. Sve ostale artiljeriske snage jedne i druge divizije bile su

raspoređene na prostoriji Blagaj — Mostar. Opšta rezerva se nalazila u rejonu Mostara i Bijelog Polja.

Pošto snage 8 udarnog korpusa (9, 19 i 26 udarna divizija, tenkovska i artiljeriska brigada) u takvoj situaciji nijesu bile dovoljne da izvrše postavljeni zadatak i povrate izgubljeno zemljište, odlučeno je da se najprije koncentrišu glavne snage korpusa i vrate jedinice iz Like da bi se stvorila dovoljno jaka manevarska grupa koja će biti u stanju da što brže likvidira neprijateljske snage u širem rejonu Mostara, ali i da se i ostali dio teritorije može obezbijediti od eventualnih ispada neprijatelja. Naročito je bilo opasno uzeti i povući snage iz Sjeverne Dalmacije, jer se u to vrijeme u Zemuniku organizovala engleska vazduhoplovna baza za naše snabdijevanje, koju je na svaki način trebalo zaštитiti.

Da bi se ostvario ovaj plan i obezbijedile pripreme, koje su trajale od 30 januara do 6 februara, bilo je neophodno da 9 udarna divizija i djelovi 29 udarne divizije sigurno zadrže neprijatelja na svojim otsjecima, mada im je, zbog teških borbi koje su vodile već nekoliko dana, bila potrebna brza i energična pomoć u svježim jedinicama. Zbog toga su ove naše divizije krajnjim naporima uspijevale da zadrže nastupanje neprijatelja i da povrate Metković. Tako je u toku ovih priprema 9 udarna divizija bila prituđena da nekoliko puta traži pomoć, odbijajući još uvijek sve napade daleko nadmoćnijeg neprijatelja, koji se u ovim borbama već bio znatno iscrpio. Međutim, umjesto neposredne pomoći u vidu pojačanja, Štab 8 udarnog korpusa je pripremao jedan veoma smio manevr čiji je smisao objašnjen 9 udarnoj diviziji. Ustvari, ova divizija je štitila koncentraciju glavnih snaga 8 udarnog korpusa i njihovo brzo pregrupisavanje kako bi se osujetile namjere neprijatelja, s jedne, i omogućilo izvršenje

ove krupne borbene akcije 8 korpusa, s druge strane. Pri tome, treba imati u vidu da su neke jedinice 8 korpusa morale preći unazad oko 200—300 km do koncentraciske prostorije i da je Štab korpusa, zahvaljujući pomoći mornarice, za rekordno kratko vrijeme (3 dana) prebacio glavninu svojih snaga iz Sjeverne u Južnu Dalmaciju, na sektor Metković — Široki Brijeg. Karakteristično je da su neke jedinice stigle vrlo brzo i da nijedna od njih nije pojedinačno angažovana u borbama ili upućena kao pojačanje 9 udarnoj diviziji, iako je njen položaj bio veoma težak.

Prema našim dvjema elitnim i potpuno svježim divizijama, tenkovskoj i motorizovanoj artiljeriskoj brigadi, kao i jednoj diviziji koja je već bila dosta izmorena u teškim odbranbenim borbama, stajalo je oko tri neprijateljske divizije, koje su takođe bile premorene u borbama i razvučene na dosta velikoj prostoriji. Zahvaljujući brzini i tajnosti izvođenja ovog manevra, neprijatelj je sve do našeg napada vjerovao da nemamo svježih snaga. Zbog toga je i svoj protivudar izvodio neoprezno i neuredno, uzdajući se u svoju brzu i laku pobjedu, što mu se kasnije grdno osvetilo.

Prema Nevesinju, na istočnim obalama Neretve, izvršena je koncentracija i hercegovačkih jedinica — iskusne 29 udarne divizije, u kojoj su se nalazile dvije svježe udarne brigade, koje su vrlo dobro poznavale ovaj teren i majstorski vodile borbe na krševitom zemljisu.

Za oslobođenje Mostara (glavnog cilja planirane operacije) bilo je potrebno da se najprije slomi njegova spoljna odbrana i da se rejon Širokog Brijega očisti od neprijatelja. Prema dobijenim obavještenjima na pravcu Širokog Brijega nije bilo solidnijih neprijateljskih odbranbenih položaja niti je sam grad Mostar bio fortifikacijski organizovan za upor-

niju odbranu. S druge strane, neprijatelj je vjerovao da će oko 2.000 boraca ustaški nastrojenog rejona Rakitno biti dovoljno za zaštitu Mostara sa sjeverozapadnog pravca, te im je i povjerio odbranu tog pravca.

Na osnovu izvršene procjene situacije i prikupljenih podataka Štab 8 udarnog korpusa je donio odluku da se glavni udar izvede pravcem Široki Brijeg — Mostar. A pošto su u ovoj operaciji učestvovale 9, 19 i 26 divizija 8 udarnog korpusa i 29 udarna divizija (ojačana jednim artiljeriskim divizionom 2 udarnog korpusa), zatim jedna tenkovska i jedna artiljeriska brigada i druga manja ojačanja, to je na ovom pravcu obezbijedena i brojna nadmoćnost naših nad neprijateljskim snagama¹⁾. Pored toga, sama koncentracija naših jakih snaga kod Širokog Brijega negativno je uticala i na moral neprijatelja.

Jasno je bilo da treba izvršiti energičan koncentričan napad svim raspoloživim snagama (četiri divizije) na Mostar, i to glavni udar sa dvije divizije i tenkovskom brigadom (bez bataljona) pravcem: Kočerin — Široki Brijeg — Mostar i dva pomoćna udara — jednom divizijom i tenkovskim bataljonom pravcem Nevesinje — Blagaj — Mostar, a jednom divizijom pravcem Ljubuški — Čitluk — Mostar.

Pošto su se plašile da se glavnina naših snaga, po padu Širokog Brijega, može pojaviti u njihovoј pozadini, neprijateljske snage na sektoru Metković — Čapljina — Ljubuški počele su naglo da se povlače na svoje prvobitne položaje. Međutim, u momentu samog pregrupisavanja neprijateljskih snaga naše jedinice su izvršile tako silovit udar na Široki

¹⁾ U Mostarskoj operaciji odnos snaga u pješadiji bio je 1,7:1, u artiljeriji 1,6:1 i u tenkovima 3:1 u našu korist, a na pravcu glavnog udara odnos u streljačkim bataljonima bio je 2,2:1, u artiljeriji 2,25:1 i u tenkovima 3:1, takođe u našu korist.

Brijeg da mu neprijatelj nije mogao odoljeti. A pošto su likvidirale Široki Brijeg, natkriljavajući neprijatelja, snage 3 udarnog korpusa su za nekoliko sati gonjenja došle u neposrednu blizinu Mostara i ugrozile njegovu odbranu. One su 14 februara otpočele napad na skoro čitav obruč neposredne odbrane grada Mostara, pri čemu je jedna jedinica 26 udarne divizije istoga dana uspjela da se probije kroz neprijateljsku odbranu i da preko Ilića izbije do glavnog mosta u gradu. Potpomognute jakom artiljeriskom vatrom i podržane tenkovima i ostale jedinice ove divizije su istog dana izbile na desnu obalu Neretve, dok su jedinice 19 udarne divizije zauzele Kum i južni dio grada na desnoj obali ove rijeke. Žrtvujući neke slabije djelove, neprijatelj je uspio da se glavnim snagama povuče na lijevu obalu i da tamo organizuje odbranu. Međutim, blagodareći brzim i odlučnim napadima jedinica 8 udarnog korpusa, on nije stigao da poruši mostove tako da je odmah produžen napad u cilju prebacivanja naših snaga takođe na lijevu obalu Neretve. Tako su pješadija i tenkovi u jednom snažnom naletu, potpomognuti artiljeriskom i minobacačkom vatrom, pred samu noć uspjeli da pređu preko mostova, da iznenade neprijatelja i da slome i unutrašnju odbranu grada, čime je bila završena i borba u ovom garnizonu.

Prema tome, uspjeh ove operacije bio je postignut u prvom redu zato što je blagovremeno izведен manevar glavnih snaga i što je na rješavajućem mjestu izvršen tako silan i brz udar da je neprijatelj pretrpio teške gubitke. A što mu je ipak pošlo za rukom da izvuče glavninu svojih razbijenih i iscrpljenih snaga prema Sarajevu, u prvom redu ima da zahvali neuspjelom pokušaju naših snaga u rejonu Drežnice da ove snage otsijeku od Konjica, i to kako zbog malobrojnosti tih naših snaga, tako i zbog njihove iscrpljenosti.

Da bi izbjegao katastrofu, neprijatelj je pokušao da naglim povlačenjem iz Mostara izvuče svoju živu silu i tehniku, te je u tom cilju užurbano i bez reda počeo da napušta neke položaje, a zatim i same gradove Mostar i Nevesinje. Međutim, to je već bilo kasno, jer se naš obruč dosta brzo zatvarao oko glavnine njegovih snaga, tako da je na bojnom polju uskoro poslije toga ostao dobar dio njegovog teškog ratnog materijala i ostalog naoružanja.

I ova naša operacija, svakako, može poslužiti kao poučan primjer cjelishodnosti brzog manevra i koncentracije snaga na najosjetljivijem pravcu u cilju nanošenja odlučnog udara. Međutim, treba uočiti da su naše pobude za izvođenje Mostarske i Kninske operacije bile različite. Dok smo u Kninskoj operaciji mi sami tražili bitku i natjerali neprijatelja na borbu, dotle nas je neprijatelj u početku Mostarske operacije prinudio da vodimo uporne odbrambene borbe da bismo stvorili uslove za kasniji prelaz u protivudar. Tako je neprijatelj kod Mostara doživio veliko razočaranje, jer se nadao da će lako stići do Makarske, Splita, Sinja, Metkovića i Dubrovnika. Umjesto svega toga našao se kod Konjica, a malo kasnije i na Ivan Sedlu u blizini Sarajeva, gonjen snagama 2 udarnog korpusa.

Ako se može govoriti o grešci neprijatelja kod Mostara, onda se ona, po mome mišljenju, sastoji u tome što nas je potcjenjivao, što nije raspolagao potrebnim podacima o nama i što se zbog toga nije ni potrudio da dovoljno i brzo učvrsti svoje položaje da bi sa njih mogao preduzimati dalje ofanzivne akcije. Ali, isto tako može se reći da smo i mi pogriješili što smo mu dozvolili da svoje jače snage izvuče dolinom Neretve ka Konjicu.

Poslije Mostarske operacije 8 korpus se ponovo našao na otvorenom operativnom prostranstvu, pretstavljajući izvanrednu manevarsku grupu kojom je Vrhovni štab mogao ispoljavati svoj uticaj prilikom rješavanja najvažnijih zadataka u toku završnih operacija rata. 8 korpus je mogao mnogo slobodnije manevrovati i ispoljavati veliku manevarsku snagu zato što se nalazio uz more, koje mu je služilo i kao glavna rokadna komunikacija i kao glavna komunikacija za snabdjevanje. Zato je u završnim operacijama i dobio zadatak da, oslanjajući se lijevim krilom na more, a desnim na II armiju, nastupa prema Istri i Trstu.

Mostarska operacija je pokazala kako se neprijatelj može iznenaditi brzim manevrom i počesno tući umješnom koncentracijom snaga prema njegovim najosjetljivijim tačkama, pri čemu onemogućavanje blagovremene upotrebe njegovih rezervi (kao naprimjer one od Sarajeva) može imati veliki, ako ne i odlučujući značaj. S druge strane, blagodareći velikoj manevarskoj sposobnosti svojih trupa, komandant 8 udarnog korpusa je mogao veoma brzo da stvara nadmoćnost nad neprijateljem na pojedinim pravcima, bez obzira na teškoće koje mu je pričinjavalo krševito, besputno i velikim snijegom pokriveno zemljište. Najzad, brza koncentracija i pravilna upotreba naših snaga, naročito tenkova i artiljerije, omogućili su izvođenje udara čija je silina sve više rasla, tako da je brzo i takoreći iznenadno došlo do slamanja neprijateljskog otpora. Zbog toga je neprijatelj bio prinuđen na pasivnu odbranu, težeći da izvuče svoje snage i sredstva ispod takvog udara divizija 8 i jedinica 2 udarnog korpusa. Prema tome, nije nikakvo čudo što je neprijatelj bio potpuno potučen i prisiljen da se i dalje brani i prima nove udarce naših pokretnih jedinica.

c) Manevar 4 udarnog korpusa u Istri 1945 godine

Prema planu Vrhovnog štaba jedinice ovog korpusa bile su predviđene da u sadejstvu sa grupom divizija (3, 4 i 10) II armije (koja je imala da nastupa prema Novom Mestu) oslobode Karlovac i razbiju njegovu posadu, a zatim da nastupaju prema Zagrebu.

Krajem aprila 1945 godine, poslije učešća u borbama za oslobođenje Bihaća i upornih borbi sa 104 njemačkom divizijom, koja se probijala od Bihaća ka Karlovcu, divizije 4 korpusa krenule su u nastupanje, i to: 8 divizija između Korane i Mrežnice, 34 divizija između Mrežnice i Dobre i 7 divizija između Dobre i Kupe.

Pošto je pridavao veliki značaj odbrani Karlovca, kao važnom komunikacijskom čvoru, neprijatelj je, pored 104 divizije (koja je iz Bihaća bila upućena za pojačanje odbrane Karlovca) i snaga koje su se dotada nalazile u Karlovcu i širem rejonu Karlovca (oko 15 njemačkih bataljona, 8 bojni ustaša i domobrana, zatim nešto artiljerije i tenkova), krajem aprila tamo uputio 7 SS diviziju, bez obzira na to što ju je prema planu od 23 aprila iz Slavonije trebalo uputiti u rejon Ljubljane.

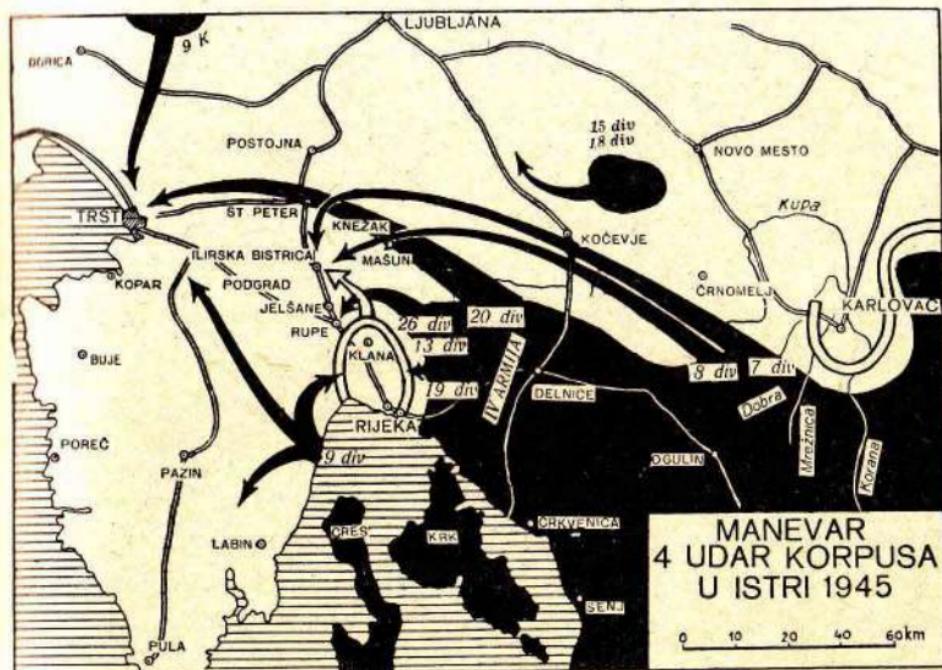
Važnost Karlovca i okoline ogledala se u tome što je neprijatelj njegovim držanjem obezbjeđivao bok i pozadinu svojih snaga istočno od Zagreba i u isto vrijeme ugrožavao bok i pozadinu naše IV armije pri njenom nastupanju prema Istri i Trstu. Sam stvor zemljišta oko Karlovca, sa nizom pogodnih uzastopnih položaja za odbranu, umnogome je olakšavao organizaciju njegove odbrane. Zbog toga je prirodno

Što su za oslobođenje Karlovca bile određene naše tako krupne snage, od kojih je, prema zapovijesti Štaba II armije od 29 aprila 1945 godine, 4 udarni korpus bio predviđen na pravcu glavnog udara, sa zadatkom da napadne neprijatelja između Dobre i Kupe, onemogući mu otstupanje od Karlovca ka Novom Mestu i izbjanjenju na komunikaciju Karlovac — Zagreb potpuno otsječe Karlovačku grupaciju od Slovenije i Zagreba. U tom cilju 3 udarna divizija imala je da nastupa između Dobre i Mrežnice, 4 divizija između Mrežnice i Korane, a 10 divizija da obrazuje armisku rezervu u rejonu Slunja.

U toku priprema ove operacije naša IV armija vodila je uporne i žestoke borbe oko Rijeke sa jakim neprijateljskim snagama (47 njemački korpus), tako da su svi njeni pokušaji da se glavninom svojih snaga probije ka Trstu na pravcu Rijeke ostali bez uspjeha. Zbog toga je Štab armije, shodno naređenju Vrhovnog komandanta, izmijenio svoju odluku i usmjerio glavni pravac udara pravcem Mašun — Št. Peter (Pivka) — Trst. Ali, kako IV armija nije raspolagala dovoljnim snagama za izvršenje ovoga zadatka, odmah se postavilo pitanje odakle joj se može uputiti pojačanje. Pošto se u toj situaciji mogla ojačati jedino dijelom naših snaga koje su se nalazile kod Karlovca, Vrhovni štab je donio pravilnu odluku da se otuda skine 4 korpus i kao pojačanje najprije uputi 8 divizija, a zatim i 7 divizija i art. brigada. Prirodno je da je odlazak ovih snaga sa položaja oko Karlovca otežao i usporio izvršenje zadatka II armije, tako da je Karlovac oslobođen poslije vrlo upornih i teških borbi tek 6 maja 1945 godine ujutru.

Iako je ovo zakašnjenje negativno uticalo na borbe oko Zagreba, kao i na kasniju upotrebu divizija II armije u pravcu Novog Mesta, ipak se manevar 4 korpusa (bez jedne

divizije) potpuno opravdao, jer je omogućio onako uspješne manevre i energična dejstva na pravcu Istre i Trsta, što najbolje potvrđuju borbe koje su vodile njegove jedinice u Istri prilikom likvidacije Riječke grupacije.

Prenošenjem pravca glavnog udara na desno krilo, jedinice IV armije iznenadile su neprijatelja tako da su vrlo brzo prodrle duboko u njegovu pozadinu, oslobodile mjesta Št. Peter i Ilirsku Bistrigu, a 2 maja i sam grad Trst. Zbog ovoga iznenadnog prodora naših snaga u Trst, neprijateljska Riječka grupacija ostala je duboko u pozadini, tako da je Štab armije svojom zapovijesu od 29 aprila 1945 godine odredio grupu divizija (13, 19 i 26 diviziju i 2 brigadu 9 divizije) sa zadatkom da je potpuno okruži i uništi.

Iako je ova naša grupa divizija u toku 29 i 30 aprila potpuno okružila Riječku grupaciju i preduzela napade u

cilju njene postepene likvidacije, ipak je neprijatelj pružao žestok otpor i stalno vršio protivudare, tako da su naše snage u početnom periodu postigle samo nešto uspjeha u rejonu Klane i na pravcu Trst — Rijeka kod Podgrada. Njegov otpor nije popustio čak ni onda kada su naše snage zauzele selo Jelšane i važnu raskrsnicu Rupe, već su, naprotiv, postojali znaci da će sigurno pokušati da se probije i spoji sa svojim snagama. I zaista, prije nego što su naše jedinice uspjele da produže napad, neprijatelj je sasredio jake snage i 3 maja ujutru počeo da se probija ka Ilirskoj Bistrici, tako da je vec prvog dana potisnuo djelove 13 i 26 divizije, ponovo zauzeo sela Šapljane, Rupe i Jelšane, a noću 3/4 maja izbio ka Ilirskoj Bistrici i zauzeo nekoliko sela na komunikaciji Ilirska Bistrica — Št. Peter.

S obzirom na jačinu ove neprijateljske grupacije (preko 20.000 Njemaca), koja je raspolagala velikom količinom artillerije, i na premorenost naših jedinica, prijetila je opasnost od njenog prodora u pravcu Trsta ili Ljubljane. Pošto je 2 maja u rejon Postojna — Št. Peter — Stari Trg stigla 8 divizija 4 korpusa, Štab armije je najprije odlučio da ovu diviziju i dio snaga 29 udarne divizije upotrijebi na ovom pravcu sa zadatkom da sigurno obezbijedi desni bok od Ljubljane. Međutim, zbog navedene opasnosti od prodora Riječke grupacije ka Trstu, Štab armije je izmijenio svoju prvobitnu odluku i odlučio da 8 diviziju uputi prema Ilirskoj Bistrici sa zadatkom da zaustavi neprijateljsko nadiranje pravcem Ilirska Bistrica — Št. Peter i tako obezbijedi pravac koji od Rupe preko Podgrada vodi za Trst. Pored toga, Štab armije je prebacio dvije brigade 43 divizije na komunikaciju Trst — Rijeka, a 10 brigadu 29 divizije uputio iz Općine u Št. Peter.

4 maja je 8 divizija iz marša stupila u borbu i zaustavila dalje neprijateljsko nadiranje u pravcu Št. Peter. Pošto je koncentrisao svoje snage oko Ilirske Bistrice i 5 maja obnovio svoje napade preko sela Knežak u pravcu Ilirska Bistrica — Št. Peter, neprijatelj je, poslije žestokih borbi, uspio da zauzme Ilirsku Bistricu i niz dominantnih visova istočno od komunikacije Ilirska Bistrica — Knežak — Št. Peter. Dvije brigade 26 udarne divizije, koje su se nalazile na ovom pravcu — uslijed neprekidnih borbi i iscrpljenosti — nijesu bile u stanju da spriječe njegovo dalje nadiranje. A kako na pravcu Ljubljane, zbog skidanja 8 divizije, nije bilo naših slobodnih snaga koje bi mu se mogle suprotstaviti, prijetila je opasnost od njegovog prodora ka Ljubljani.

Međutim, 5 maja predveče, poslije višednevnih napornih marševa, stigla je i stupila u borbu i 7 divizija smjenjujući jedinice 26 divizije. Ona je poslije vrlo žestokih okršaja, u kojima su pojedine kote po nekoliko puta prelazile iz ruku u ruke, i tri pokušaja neprijatelja da se u toku noći probije, zaustavila nadiranje neprijatelja i zbacila ga sa nekoliko visova koje je u toku dana bio zauzeo.

Dok su jedinice 7 i 8 divizije ujutru 6 maja ponovo preduzele napad, zauzele niz položaja i ponovo potisnule neprijatelja prema Ilirskoj Bistrici, dotle su i ostale naše snage vršile snažan pritisak na neprijateljsku grupaciju na ostalim pravcima. Predveče 6 maja jedna brigada 8 divizije uspjela je da se duboko uklini u neprijateljski raspored i da prodre do željezničke stanice u Ilirskoj Bistrici, a zatim i u južni dio varošice, tako da je 7 maja ujutru neprijatelj bio prinuđen da kapitulira, pri čemu je zarobljeno oko 16.000 njemačkih vojnika, podoficira i oficira na čelu sa komandantom 97 njemačkog korpusa.

Ova veoma uspješna dejstva 4 korpusa pokazuju da i u savremenim uslovima rata mogu uspješno manevrovati i one jedinice koje se sporo kreću (pješke), čak i na velikim otstojanjima, bez obzira na to što su neposredno prije toga vodile duže i teške borbe. Ovdje se vidi kako se dolaskom takvih novih jedinica i njihovim manevrima pojačava moral jedinica koje se već nalaze u dugotrajnoj borbi, bez obzira na to što su već jako zamorene i iscrpljene.

Blagovremenim dolaskom 7 i 8 divizije na bojište omogućena je likvidacija Riječke grupacije, jer je ovdje pravilna upotreba po mjestu i vremenu ovih divizija imala daleko veći značaj od neke proračunske mogućnosti i jačine brojnog stanja i naoružanja takvih jedinica u nekoj drugoj situaciji.

U ovom se primjeru može vidjeti da je u okviru neke veće jedinice veoma korisno manevrovati i potčinjenim jedinicama, kao što su u ovom konkretnom slučaju vršeni manevri divizijama, brigadama i bataljonima.

Ovaj primjer pokazuje i to da u primjeni manevra ne smije biti nikakvog ograničenja i da svaki manevar treba da odgovara situaciji, zemljištu, stanju sopstvenih i neprijateljskih snaga i nizu drugih elemenata. U svakom slučaju, odlučnost komandanata i sposobnost njihovih trupa imaju odlučujuću ulogu, jer i ovaj primjer očito potvrđuje da su manevri naših jedinica — blagodareći tome — uspijevali skoro u svima situacijama i pod najtežim uslovima.

d) Nastupni maršmanevar Južne operativne grupe divizija I armije (od kraja marta do 14 aprila 1945 godine¹⁾

U duhu opšte ideje izvođenja Sremsko-slavonske operacije, ideje koja se sastojala u tome da se proboj utvrđenog Sremskog fronta izvrši sa što manje žrtava i na što ograničenijem prostoru, a da se dijelom snaga izvede manevar opkoljavanja, Vrhovni komandant je na predlog komandanta I armije krajem marta 1945 godine naredio da se od 5 divizije (1 jugoslovenska, 1 kраjiška i 4 kраjiška brigada), 2 proleterske divizije (2 i 4 proleterska i 3 srpska brigada) i 17 divizije (6 proleterska, 15 majevička i 2 kраjiška brigada) formira Južna grupa divizija I armije. Pored diviziskih artiljeriskih brigada, ova grupa je ojačana još i divizionom topova 76 mm 1 divizije i divizionom 122 mm 6 divizije, kao i ojačanim 2 tenkovskim bataljonom (bez jedne čete) 2 tenkovske brigade.

Interesantno je napomenuti da je komandant I armije i ranije predložio Vrhovnom komandantu nešto slično, ali u daleko većim razmjerama. Naime, radilo se o tome da se jednim smjelim i brzim manevrom izvrši prikriveno pregrupisavanje naših snaga na Sremskom frontu i prenese težiste na osiječki (baranjski) sektor, sa ciljem da se udarom u bok njemačke grupacije likvidira Sremski front i time oslobode krupne snage naše I i III, a kasnije II i IV armije, koje bi — nastupanjem prema Zagrebu — što prije očistile našu zemlju od okupatora, a zatim brzo prodrle u rejon Trst — Soča — gornji tok Drave i time ugrozile njemačke snage na teritoriji između Blatnog Jezera i gornjeg toka Drave. Na taj bi način sve četiri naše armije bile u položaju da kao centralna (vezujuća) grupacija nastave nastupanje prema Austriji i Ju-

¹⁾ Hronološke podatke za ovaj maršmanevar sredio pukovnik Slobodan Stambolić.

žnoj Njemačkoj u sadejstvu sa savezničkim snagama na desnom i lijevom krilu.

Prema zamisli Vrhovnog komandanta, koja je prethodno bila saopštena sovjetskoj komandi, trebalo je našom I i II, a eventualno i I bugarskom armijom (ili dijelom te armije), ojačanim jednom sovjetskom tenkovskom brigadom, kao i sa nekoliko artiljeriskih pukova, diviziona »Kaćuša« i nešto municije, forsirati Dravu u širem rejonu Osijek — D. Miholjac, zatim nastupati prema Našicama i Brodu, spojiti se sa 10 korpusom u rejonu Našica i sa snagama II armije u rejonu Brod okružiti i uništiti njemačku grupaciju na Sremskom frontu i produžiti nastupanje na sjeverozapad.

Za ostvarenje ove ideje trebalo je: brzo pomjeriti dvije divizije II armije na Sremski front i ojačati ih jednom do dvije divizije iz rezerve Vrhovne komande iz Srbije i Kosmeta; preko Dunava brzo prebaciti I armiju na baranjski mostobran i obavještajnom službom, a eventualno čak i dejstvom jedne manje jedinice I armije na pravcu Blatnog Jezera, stvoriti kod neprijatelja uvjerenje da će se armija upotrijebiti za ofanzivu na pravcu Blatnog Jezera i, poslije prikriveno izvršene koncentracije snaga, otpočeti ovu dotada najveću ofanzivu naše Armije.

Međutim, sovjetska komanda je odbila ovaj naš predlog, bez obzira na to što bi ovom ofanzivom nesumnjivo bila izmanevrovana ne samo njemačko-mađarska grupacija u rejonu Blatnog Jezera, već posredno i njemačke snage u Italiji i što bi pomijeranjem našeg fronta u vidu dubokog klina u pravcu sjeverozapada oba krila ove naše krupne nastupajuće grupacije ukazala znatnu pomoć Saveznicima, jer je naša Armija tada bila sposobna da izvrši takav zadatak i da na teritoriji Trećeg Rajha učestvuje u završnim operacijama Drugog svjetskog

rata. Zbog toga je Vrhovni komandant bio prinuđen da preko sopstvene teritorije pripremi i izvede jednu posebnu operaciju sa ciljem da izmanevruje Sremski front. Drugim riječima, trebalo je najprije stvoriti što povoljnije okolnosti za nanošenje iznenadnog udara neprijateljskim snagama na Sremskom frontu, da bi se zatim iz baranjskog mostobrana, Srema i rejona južno od Save otpočeo probaj i preduzela nastupna operacija na zapad i sjeverozapad — lijevim krilom prema Trstu, centrom u pravcu Ljubljana — Celovec i desnim krilom u pravcu Maribor — Grac — Beč. Ustvari, trebalo je primijeniti naš već isprobani metod ratovanja (tući neprijatelja tamo gdje je najslabiji, tj. brzim, smišljenim i energičnim manevrima pronaći njegova najosjetljivija mjesta da bi potom brzom koncentracijom snaga i sredstava lakše, sigurnije i sa mnogo manje žrtava postigli velike uspjehe), samo sada, naravno, u novim uslovima, jer smo već raspolagali krupnim snagama, novom tehnikom i sredstvima, tj. u uslovima pre rastanja naše Armije u modernu armiju. Dakle, to je bio manevar kojim je trebalo izbjegći teško frontalno probijanje utvrđenog Sremskog fronta. Mi ni tada nijesmo mogli napustiti svoj isprobani metod ratovanja, niti se odreći sopstvenog puta izgradnje Armije, izgradnje koja je morala ići ukorak sa opštim društvenim razvitkom da bi i dalje mogla ispoljavati punu revolucionarnu snagu, dinamičnost i ostale manevarske sposobnosti. Prema tome, nastupnim maršmanevrom Južne grupe divizija I armije trebalo je pripremiti i obezbijediti uspješan početak naših završnih operacija koje su kasnije izvedene u vidu niza nastupnih manevara I, II, III i IV armije i divizija i korpusa Glavnog štaba Hrvatske i Slovenije, kao i partizanskih odreda koji su operisali na vrlo širokom prostoru sve do Trsta i Celovca.

Južna grupa divizija imala je zadatak da najprije likvidira neprijateljske snage i uporišta na prostoriji Bijeljina — Brezovo Polje — Brčko — Šamac, a zatim da u sadejstvu sa snagama 6 i 11 divizije, koje će nastupati južnom ivicom Bosutskih šuma, forsira Savu u rejonu Brčko — Županja i kao glavna grupa produži energično nastupanje prema boku njemačke grupacije na Sremskom frontu. Nastupajući pravcem s. Gunja — s. Pos. Podgajci — s. Vrbanja — Županja — s. Černa — s. Ivankovo — s. Ostrovo — s. Bršadin, ova je grupa imala najprije da uništi neprijateljska uporišta pred sobom, a zatim da što prije izbije u rejon Vinkovaca — u pozadinu neprijateljskih snaga na utvrđenom Sremskom frontu — u cilju presijecanja njihove otstupnice kroz Slavoniju na zapad prema Zagrebu.

Prema tome, manevrom Južne grupe preko Brčkog trebalo je oslobođiti snage desnog krila II armije i omogućiti brže nastupanje na zapad prema zadatku i opštoj ideji manevra izraženoj u zapovijesti za završne operacije naše Armije. Time je na ovom važnom spoju sve do kraja rata bilo obezbijeđeno i najuže operativno-taktičko sadejstvo I i II armije.

Prema naređenju Štaba I armije početkom aprila formirana je i Sremska operativna grupa od 6 proleterske i 11 divizije i Konjičke brigade, ojačane Artiljeriskom brigadom (bez haubičkog diviziona) 48 divizije, sa zadatkom da lomi slabije neprijateljske snage na desnom boku i u pozadini Sremskog fronta i da sadejstvuje Južnoj operativnoj grupi divizija pravcem: s. Jamena — s. Račinovci — s. Đurići — s. Gunja — s. Vrbanja. Međutim, ova grupa je ušla u sastav Južne operativne grupe čim su jedinice Južne grupe prešle preko Save.

Krajem marta, na prostoriji Bijeljina — Brezovo Polje — Brčko — Šamac nalazile su se slijedeće neprijateljske snage: 22 njemačka pješadijska divizija (16, 47 i 65 grenadirske puk, 22 artiljeriski puk i prištapske jedinice sa štabom u Brčkom; 12 ustaško-domobrinska divizija (3 gorski i 12 ustaški stajaći zdrug); jedan puk Ruskog zaštitnog korpusa, zatim rastureni djelovi četnika i oko 3.000 zelenokadrovnaca, u ovakvom rasporedu:

— u rejonu Bijeljine, na liniji s. Amajlige — s. Petkovača — s. Puhare Pučile — Obrijež 65 grenadirske puk²), ojačan 3 i 4 divizionom 22 artiljeriskog puka, zatim jedan bataljon Ruskog zaštitnog korpusa i jedna bojna domobrana;

— u pojedinim selima na liniji od Obriježa prema Koraju i dalje prema s. Čeliću rastureni djelovi četnika;

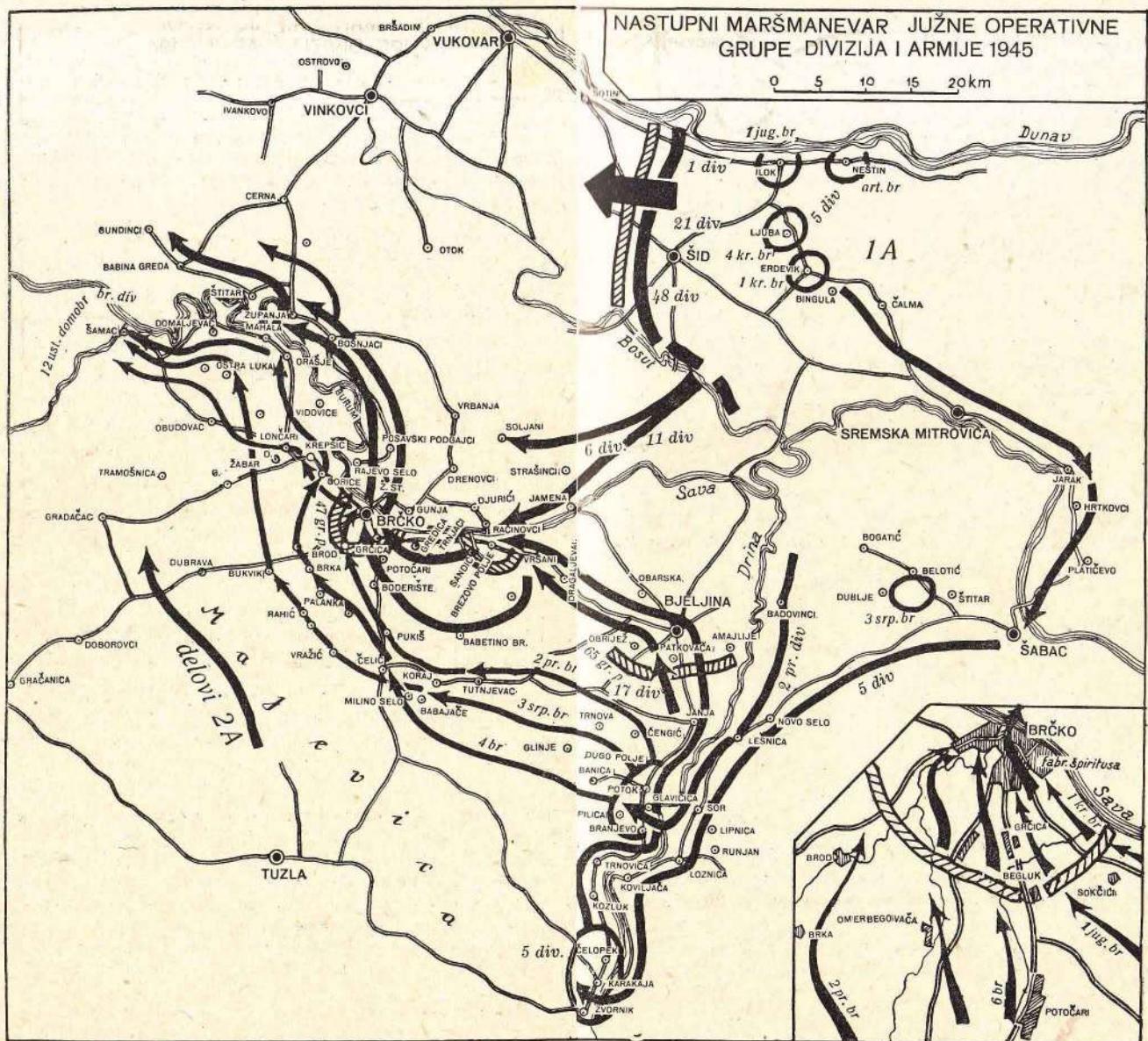
— u rejonu s. Brezovog Polja, kao veza sa Bijeljinom, 22 pionirski bataljon, jedna ustaško-domobrinska jedinica (nepoznate jačine) i nešto zelenokadrovnaca i četnika;

— u rejonu Brčkog na širem mostobranu, koji se protezao uglavnom od s. Šokčići, sjevernom ivicom s. Potočari na s. Brod i s. Lipovac, sa istaknutim uporištima u selima G. Boderištu, Palanci, Omerbegovači i s. G. Brka, 47 grenadirske puk, 122 izviđački bataljon, 22 poljski dopunski bataljon, 3 bataljon Ruskog zaštitnog korpusa, djelovi 12 ustaško-domobrinske divizije (nepoznate jačine), 2 i 4 divizion (poslije povlačenja iz Bijeljine) 22 artiljeriskog puka i 22 protivavionski bataljon;

— u rejonu Gradačca 16 grenadirske puk³), ojačan 1 divizionom 22 artiljeriskog puka i djelovi 12 ustaško-domobrinske divizije; i

²⁾ Poslije napuštanja Bijeljine prebacio se 65 grenadirske puk sa 3 artiljeriskim divizionom na lijevu obalu Save i posio položaje na prostoriji s. Soljani — s. Drenovci — s. Đurići.

³⁾ 16 grenadirske puk izvučen je sa prostorije Gradačca i povučen na širi mostobran kod Brčkog. Prilikom sužavanja mostobrana on je sa 1 artiljeriskim divizionom prebačen preko Save i posio položaj kod s. Vrbanje produživši lijevo krilo 65 grenadirske puke.

— na prostoriji s. Orašje — Bos. Šamac djelovi 12 ustaško-domobranske divizije.

Na lijevoj obali Save, na desnom neprijateljskom krilu Sremskog fronta, nalazilo se oko 5 bojni 3 ustaško-domobranske divizije (koja je bila raspoređena na prostoriji Vin-kovci — Županja — s. Cerna — s. Sotin — s. Otok) i djelovi Ruskog zaštitnog korpusa. Kasnije su, poslije povlačenja iz Bijeljine, na ovom prostoru zadržani 65 i 16 grenadirski puč, koji su se povukli iz šireg mostobrana kod Brčkog.

Južna grupa divizija je krajem marta bila ovako raspoređena:

— 5 divizija u rezervi i na odmoru: 1 krajiška brigada u rejonu s. Erdevika, 1 jugoslovenska brigada u rejonu s. Iloka, 4 krajiška brigada u rejonu s. Ljube i artiljeriska brigada u rejonu s. Neština;

— 2 proleterska divizija, — koja je još 9 februara po naređenju Vrhovnog štaba bila prebačena sa prostorije s. Iloka i s. Neština u Mačvu da bi poslužila kao rezerva na spoju I i II armije, — nalazila se sa 4 i 2 proleterskom brigadom na položajima na desnoj obali Drine od njenog ušća u Savu do k. 109 (3,5 km jugozapadno od Lešnice), 3 srpskom brigadom u rezervi i na odmoru u rejonu s. Dublje — s. Belotić — s. Štitar i artiljeriskom brigadom na obuci u s. Bogatiću;

— 17 divizija (bez 2 krajiške brigade⁴) sa 6 proleterskom i 15 majevičkom brigadom vršila je pritisak na neprijateljsku spoljnu odbranu Bijeljine, na liniji s. Amajlija — s. Patkovača — s. Puhare Pučile — Obrijež i čistila četnička uporišta u selima zapadno od Obriježa.

2 bataljon 2 tenkovske brigade (sastava: jedna tenkovska četa od 11 tenkova T-34, 1 četa mbd 2 tenkovske brigade bez jednog voda, radionica, cisterna i šest kamiona), koji se nalazio u Beogradu (Topčider) u sastavu svoje brigade, dobio je naređenje da preko Šapca i Loznicu izvrši pokret u pravcu Koviljače. Prema tom naređenju bataljon je 29 marta uveće

⁴ 2 krajiška brigada ostala je u sastavu II armije do 10 aprila kada je kod Brčkog vraćena u sastav svoje divizije.

na beogradskom pristaništu utovario svoje tenkove na 3 šlepa, dok su neborbena vozila upućena prugom uskog kolosjeka preko Obrenovca i Šapca.

Prije prebacivanja jedinica Južne grupe divizija na prostoriju Bosanske Posavine, Štab I armije, svojom zapovijesću br. 257 od 28 marta 1945 godine, naredio je: da 5 divizija u toku 28 marta prebaci svoju artiljeriju (bez pt divizionala) iz s. Neština u Sremsku Mitrovicu, 4 kраjišku brigadu iz s. Ljube u s. Čalmu, a 1 jugoslovensku brigadu iz s. Iloka u s. Erdevik, i da 1 proleterska divizija prebaci divizion topova 76 mm u Sremsku Mitrovicu, a 6 proleterska — divizion topova 122 mm.

5 divizija je na osnovu ove zapovijesti⁵⁾ u toku 29 marta krenula 1 kраjišku brigadu iz s. Erdevika preko Srem. Mitrovice do s. Jarka; 1 jugoslovensku iz s. Erdevika preko s. Bingule i s. Čalme do Sremske Mitrovice; 4 kраjišku iz s. Čalme preko Sremske Mitrovice i s. Jarka do s. Hrtkovaca, a artiljerisku brigadu iz Sremske Mitrovice preko s. Jarka — s. Hrtkovaca — s. Platičeva do Šapca, tako da je 29/30 marta jednim dijelom prenoćila na mjestu prelaza na lijevoj obali Save, a drugim dijelom u Šapcu. Štab divizije prebačen je iz s. Erdevika u Sremsku Mitrovicu. U toku 30 marta 1 kраjiška brigada prebačena je iz s. Jarka u Šabac, gdje je stigla oko 24 časa; 1 jugoslovenska brigada iz Sremske Mitrovice u s. Platičovo; 4 kраjiška brigada iz s. Hrtkovaca u Šabac, gdje je stigla oko 20 časova. Štab divizije prebačen je iz Sremske Mitrovice u Šabac, gdje je stigao oko 19 časova.

Da bi se izvršila koncentracija snaga i pristupilo izvršenju postavljenog zadatka, Štab I armije je 30 marta izdao zapovijest O br. 270/45 kojom je naređeno da 5 divizija produži pokret, tako da do 2 marta bude na prostoriji Zvornik — s. Karakaja — s. Jordan — s. Čolopek — s. Tršić i da se 2 proleterska divizija, pošto preda svoje dotadašnje položaje

⁵⁾ U ovoj armiskoj zapovijesti bili su predviđeni krajnji marševski ciljevi 5 i 2 proleterske divizije tako da se ove dvije divizije nađu u rejonu južno od Bijeljine i da odatle zajedno sa 17 divizijom otpočnu nastupanje pravcem Bijeljina — Brčko — Županja.

jedinicama 22 divizije, prebaci na sektor s. Kozluk — s. Trnovica — s. Branjevo, tako da tamo bude 2 aprila do 20 časova i odmah uhvati vezu sa 17 divizijom na prostoriji Janja — Bijeljina.

Divizije su izvršavale postavljene marševske zadatke brže nego što je to bilo predviđeno planom Štaba I armije, i to tako uredno i organizovano da su se odmah po izbijanju u širi rejon Bijeljine mogle uputiti na izvršenje zadataka.

1 krajiška brigada je u toku 31 marta prebačena vozom iz Šapca na prostoriju Koviljača — s. Branjevo, gdje je stigla oko 14 časova. Istoga dana je 4 krajiška brigada izvršila pokret iz Šapca do Loznicе, gdje je stigla oko 16 časova; 1 jugoslovenska brigada krenula je iz Šapca u 19 časova i u s. D. Borina stigla 1 aprila oko 7 časova, dok je artiljeriska brigada stigla iz Šapca u Loznicu oko 12 časova. Štab divizije prebačen je u Koviljaču.

Jedinice 5 divizije su u toku 1 aprila prebačene preko Drine, tako da je 1 krajiška brigada oko 11 časova stigla u rejon s. Tršića, 4 krajiška brigada oko 12 časova u rejon s. Čolopeka, artiljeriska brigada u isto vrijeme u rejon Zvornik — s. Karakaja, dok je 1 jugoslovenska brigada tek 2 aprila oko 10 časova stigla u rejon s. Jordana. Štab divizije prebačen je u Zvornik.

Jedinice 5 divizije ostale su u toku 2 aprila na odmoru na prostorijama od prijethodnog dana, a u toku 3 aprila produžile pokret, i to: 1 krajiška brigada iz s. Tršića preko Janje do Bijeljine, gdje je stigla oko 20 časova; 1 jugoslovenska brigada iz s. Jordana preko Kozluka i Branjeva do Janje, gdje je stigla oko 24 časa; 4 krajiška brigada iz s. Čolopeka preko s. Kozluka, s. Branjeva, Janje i Bijeljine do s. M. Obarske, gdje je stigla oko 19 časova, i artiljeriska brigada sa prostorije Zvornik — s. Karakaja pravcem Kozluk — Branjevo — Janja — Bijeljina, u koju je stigla oko 19 časova. Štab divizije prebačen je iz Zvornika u Bijeljinu.

Prema zapovijesti Štaba I armije, Str. pov. br. 113 od 28 marta 1945 godine, 2 proleterska divizija imala je zadatak da se, po izvršenoj smjeni od strane 22 divizije, prebaci na

prostoriju s. Kozjak — s. Šor — s. Obrijež — s. Lipnica, dok je, prema naređenju O. br. 270 od 30 marta, u toku 30 marta izvršila pokret, i to: 3 srpska brigada do s. Lipnice i s. Runjana, 4 proleterska brigada (pošto je bila smijenjena od jedinica 22 divizije) preko s. Badovinaca do Novog Sela, gdje je stigla u 24 časa, i artiljeriska brigada do s. Šora, dok je 2 proleterska brigada ostala na svojim dotadašnjim položajima, pošto je nijesu smijenile jedinice 22 divizije. Štab divizije nalazio se u Šapcu.

U toku 31 marta otpočelo je prebacivanje jedinica 2 proleterske divizije na lijevu obalu Drine, na prostoriju južno od Janje. Prevoženje je izvršeno pomoću skela u rejonu Ciganlike (4 km jugozapadno od Lešnice). 4 proleterska brigada izvršila je prebacivanje do 18 časova i produžila pokret pravcem s. Dugopolje — s. Potok — s. Glavičice na prostoriju s. Glavičice — s. D. i G. Pilica, gdje je stigla u 24 časa, stim što je na pravcu kretanja izvršeno čišćenje sela od slabijih četničkih djelova. 3 srpska brigada otpočela je pokret u 18 časova pravcem s. Runjani — s. Lipnica — s. Šor — Lešnica do Ciganlike, gdje se u toku noći 31 marta / 1 aprila bez uzne-miravanja prebacila na lijevu obalu Drine. 2 proleterska brigada je i dalje ostala na svojim dotadašnjim položajima, pošto još nije bila smijenjena od jedinica 22 divizije. Artiljeriska brigada ostala je u rejonu s. Šora i u toku dana formirala kombinovani artiljeriski divizion. Štab divizije prebačen je u s. Šor.

U toku 1 aprila 4 brigada je čistila neposrednu okolinu svojih kantonmana od zaostalih četničkih djelova. 3 srpska brigada produžila je pokret na prostoriju s. Banjica — s. Sr. Trnova — s. Glinje, a 2 proleterska brigada (koju su smijenile jedinice 22 divizije) vršila je pokret pravcem s. Bado-vinci — s. Novo Selo — Lešnica i sjeverno od k. 108 i bez uzne-miravanja se prebacila na lijevu obalu Drine, na prostoriju s. Dugo Polje — s. Čengiće — s. Kaćevac. Artiljeriska brigada vratila se u s. Bogatić, gdje je produžila obuku, dok je kombinovani divizion prebačen preko Drine u rejon s. Tavne. Štab divizije prebačen je u s. Dugo Polje.

U toku 2 aprila jedinice 5 divizije ostale su na prostorijama na kojima su se nalazile i u toku prošlog dana, dok su u toku 3 aprila — protjerujući manje i rasturene četničke djelove — prebačene na širu prostoriju s. Koraja, i to: 4 proleterska brigada u rejon s. Babajače i Mlinog Sela, 2 proleterska brigada na prostoriju s. Tutnjevca, s. Babetinog Brda i s. Brda i 3 srpska brigada na prostoriju s. Čelića i s. Ratkovića, obezbjeđujući se sa pravaca od Brčkog i prema Majevici. Štab divizije prebačen je u s. Koraj.

17 divizija (koja je prije ulaska u sastav Južne grupe divizija bila u dodiru s neprijateljem na široj prostoriji Bijeljine u cilju definitivnog razbijanja neprijateljskih snaga pred svojim frontom i oslobođenja Bijeljine, kao i daljeg nadiranja ka s. Brezovom Polju i Brčkom), sa 15 majevičkom brigadom, 1 aprila je očistila od četničkih djelova prostorije s. Tutnjevca, s. Korenite, s. Babetinog Brda, a sa 6 proleterskom brigadom pojačala izviđačku aktivnost na desnom krilu. Slijedećeg dana (2 aprila) u 22 časa divizija je izvršila napad na utvrđeni neprijateljski položaj na liniji s. Amajlje (4 km jugoistočno od Bijeljine) — s. Patkovača — s. Puhare Pučile. Poslije oštih borbi na ovoj liniji (koja je štitila neposredne prilaze Bijeljini) neprijatelj je bio razbijen i prinuđen da se uz velike gubitke naglo povuče, dok je divizija, nastupajući na cijelom frontu, oslobodila Bijeljinu istog dana do 24 časa. Poslije gonjenja ka Brezovom Polju 6 proleterska brigada ove divizije izbila je prije mraka 3 aprila na liniju s. D. Dragoljevac — s. Bukovica, dok su djelovi 15 majevičke brigade prodrili u neposrednu blizinu južne ivice Brezovog Polja (oko k. 112). Pokušaji 15 majevičke brigade da iz pokreta u toku noći 3/4 aprila ovlada Brezovim Poljem nijesu uspjeli, pošto je utvrđeni i organizovani neprijatelj pružao izvanredno žilav i jak otpor.

2 tenkovski bataljon (bez neborbenih vozila) stigao je šlepovima u Šabac 30 marta, oko 6 časova, a nešto kasnije stigla su vozom i njegova neborbena vozila. Pošto je formirao marševsku kolonu, bataljon je oko 10 časova krenuo pravcem Lešnica — Loznica — Koviljača po izuzetno teškom i lošem

putu sa porušenim mostovima i propustima, tako da je u Koviljaču stigao tek 31 marta oko 5 časova. Pošto u Koviljači nije blagovremeno pripremljena solidna skela za prebacivanje tenkova preko Drine, bataljon je morao čekati na njenu izgradnju puna četiri dana, tako da nije mogao učestvovati u napadu na Brčko. A da je blagovremeno stigao, bataljon bi svojim dejstvom u pravcu savskog mosta (kako je to bilo planirano) nesumnjivo ne samo presjekao otstupnicu velikom dijelu neprijateljskih snaga (koje su se ovako izvukle preko mosta), već bi i spasio most od rušenja i time omogućio našim jedinicama da mnogo brže nastupaju u pravcu Županje i Vinkovaca, tim prije što bi i sam uspješno učestvovao u gonjenju neprijatelja.

U cilju zauzimanja pogodnih polaznih položaja za napad na Brčko, Štab I armije izdao je zapovijest O. br. 273 od 4 aprila 1945 godine, u kojoj je naređeno:

— da 5 divizija sa dostignute prostorije nastupa ka Brezovom Polju sa ciljem da ga zauzme, ukoliko ga 17 divizija dotle ne bude očistila, a zatim da izbije na liniju s. Gredica — Kobelić Njive;

— da se 17 divizija po dolasku 5 divizije pomjeri ulijevo od nje i postavi na liniju s. G. Boderište — s. Potočari, vezujući se desno sa 5 divizijom, a lijevo sa 2 proleterskom divizijom;

— da 2 proleterska divizija produži pokret preko s. Palanke i da 5 aprila izbije na prostoriju s. D. i G. Brka — s. Han Jabučik, vezujući se lijevo sa djelovima II armije, a desno sa djelovima 17 divizije.

Djelovi jedinica II armije, koji su se nalazili na lijevom krilu Južne grupe divizija I armije, dobili su zadatak od svog Štaba da u toku 5 i 6 aprila na sektoru s. Dubrave — s. Dobokovac presijeku komunikaciju Brčko — Gračanica i sadejstvuju Operativnoj grupi divizija.

S obzirom na predviđeno uvođenje u borbu 5 krajiške divizije i njeno privlačenje iz rejona Bijeljine na otsjek Brezovog Polja, 17 divizija je sa 6 proleterskom brigadom u

toku 4 aprila preduzela napad na neprijateljski položaj jugoistočno od Brezovog Polja, na liniji s. Vršani — s. Bukvari — Ražište (trig. 115), potisnula neprijatelja i zauzela k. 107 neposredno (južno) od Brezovog Polja i time ugrozila neprijateljsku posadu u Brezovom Polju na putu ka Brčkom. Svojim uspješnim napadom 6 proleterska brigada olakšala je izvlačenje 15 majevičke brigade preko sela Pravoslavnog Brezovog Polja, Popovog Polja, Glavičorka i Babetinog Brda i njeno prebacivanje na novi pravac dejstva ka komunikaciji s. Čelić — Brčko, i smanjila pritisak neprijatelja od s Brezovo Polje i s. Trnjaci koji je neprijatelj ispoljavao prilikom njenog izvlačenja.

Prethodnički djelovi 5 divizije (4 krajiška brigada) došli su ovoga dana oko 15 časova u dodir sa neprijateljskim djelovima kod s. N. Brezovog Polja na otsjeku planine Gnjidovice, smjenjujući postepeno desnokrilne jedinice 6 proleterske brigade 17 divizije. Smjenjivanje je nastavljeno i u toku noći 4/5 aprila, tako da je 5 divizija sa 4 krajiškom na desnom i 1 krajiškom brigadom na lijevom krilu od 17 divizije preuzeila cio sektor prema Brezovom Polju, dok je njena 1 jugoslovenska brigada zadržana u s. Sr. Dragojevcu kao diviziska rezerva.

2 proleterska divizija ostala je ovoga dana na široj prostoriji s. Koraja.

5 aprila u 7 časova 5 divizija je sa 4 krajiškom brigadom preduzela napad na južnu i istočnu ivicu s. Brezovog Polja, a sa 1 krajiškom brigadom na četničke grupe kod s. Sandića. Tokom ovih borbi je 4 krajiška brigada oko 11.30 časova uspjela da prodorom svog 1 bataljona u pravcu s. Trnjaci stegne obruč oko Brezovog Polja i presječe vezu između ovog uporišta i Brčkog. Time je ustvari bila presječena jedina neprijateljska otstupnica, zato što je na Savi postojala samo skela i što su djelovi 11 divizije već bili izbili na istočnu ivicu s. Račinovci, koje su krajem dana i zauzeli. Divizija je zauzela raspored za paralelno gonjenje neprijateljskih snaga uzvodno desnom obalom Save, tako da bi i najmanjim nastupanjem ugrožavala neprijateljsku posadu u

Brčkom i umnogome otežavala odbranu mostobrana na desnoj obali Save.

A kada je i Sremsko-bosutska grupa divizija (6 i 11 divizija) prodrla iz rejona Bosuta pravcima s. Soljani — s. Vrbanja i s. Strašinci — Račinovci, tada se na široj prostoriji Brezovo Polje — Brčko — Vrbanja, a kasnije i u zahvatu između Bosuta i Save, našla jaka grupa I armije od pet do šest divizija, tako da je njenim manevrom prema boku slabijeg desnog krila neprijateljske Sremske grupacije bio riješen odnos snaga na čitavom frontu I armije u našu korist. Na taj način bilo je omogućeno da se nešto kasnije i na lijevom krilu neprijateljske grupacije pokrene čitav front, da se neprijatelj razbije, a zatim uništava i zarobljava i da še brzim nastupanjem i koncentričnim udarima u pravcu Vinkovaca, Našica i Broda okonča prva i glavna etapa ove velike operacije.

Ova operacija je pokazala kako se brzim i prikriivenim manevrom manjih, a kasnije i glavnih snaga može osujetiti odbrana stabilnog i jako utvrđenog neprijateljskog fronta. Ona je pokazala kako težište operacije treba prenositi na pravac uspješnog manevra i kako se time omogućava nanošenje novih udara ili olakšava proboj fronta pred ostatim grupacijama. Manevrom operativne grupe divizija I armije i Sremsko-bosutske grupe slomljen je otpor neprijatelja, koji nije bio u stanju da se odupre nastupanju naših snaga koje su se našle na njegovom boku i svojim nastupnim dejstvima na velikoj dubini ugrožavale krilo, bok i pozadinu njegovih glavnih snaga.

Da bi se probio ka Brčkom i spriječio brzo nastupanje naših snaga, neprijatelj je — potpomognut artiljeriskom vatrom sa lijeve obale Save — 5 aprila u 12 časova preuzeo jak protivnapad i uspio samo djelimično da potisne dje-

love 4 krajiške brigade južno i jugoistočno od Brezovog Polja. Pošto nije uspio da oslobodi drum ka Brčkom, neprijatelj je pojačao posadu na taj način što je preko Save prebacio nešto bjelogardejaca i ustaša iz sastava 3 ustaško-domobranske divizije i u 18 časova ponovo izvršio protivnapad. On je, uz pomoć 3 bataljona 47 grenadirske brigade sa pravca Brčkog, poslije borbi koje su trajale do duboko u noć, najzad, uspio da oslobodi komunikaciju i da svoje glavne snage izvuče ka Brčkom. Tako je 4 krajiška brigada oko 23 časa prodrla u Brezovo Polje i do 2 časa idućeg dana potpuno ga očistila od neprijatelja. Toga dana je 1 krajiška brigada, ojačana jednjim artiljeriskim divizionom, očistila rejon s. Sandića od četničkih grupa koje je potisnula na sjever i задрžala se na toj prostoriji kontrolišući drum ka Brčkom, dok je 1 jugoslovenska brigada iz divizijske rezerve privučena u rejon s. Stanova. U ovim borbama je pred frontom 5 divizije izbačeno iz stroja 520 neprijateljskih vojnika (od kojih oko 300 mrtvih), dok je divizija imala samo 57 mrtvih i 111 ranjenih boraca.

17 divizija je ovoga dana (5 aprila) orijentisana na pravac ka Brčkom. 15 majevička brigada izvršila je dalji pokret pravcem s. Pukiš — s. Prav. i Kat. Dubravica potisnuvši neprijatelja iz istočnog dijela s. Gornjeg Boderišta, dok je 6 proleterska brigada, pošto se razvila u rejonu Krčevine, preuzezla napad na neprijateljske snage u s. Potočari. Tako je 17 divizija pod borbom toga dana do 20 časova uspjela da izbije na liniju sjeverni dio s. Potočara — s. Čađavac — s. Omerbegovača odbacujući neprijateljske snage u selu Grčicu, Dzdarušu i Brod.

2 proleterska divizija, koja se nalazila u široj okolini s Koraja, izvršila je toga dana nastupanje u tri kolone, i to:

— desna kolona: 2 proleterska brigada opštim pravcem zapadni dio s. Prav. Dubravice — zapadni dio s. G. Boderišta — s. D. Brka;

— srednja kolona: 4 proleterska brigada sa jednom baterijom poljskih topova, opštim pravcem s. Čelić — s. Šatorovići — s. Palanka — s. G. Brka;

— lijeva kolona: 3 srpska brigada opštim pravcem s. Vražići — s. Zovik — Kalajdžija — s. G. Rahić — s. Bukvik.

U toku nastupanja, oko 14 časova, 2 proleterska brigada napala je na neprijateljske djelove u jugozapadnom dijelu s. G. Boderišta, dok je 4 proleterska brigada u oštrim borbama od 15.30 do 18 časova uspjela da na juriš zauzme utvrđeno s. Palanku. Za ovo vrijeme 3 srpska brigada protjerala je neprijateljske djelove iz sela Ograđenovca i Čosete, a zatim iz Vukelja, Džigura, Vujičića i Gajeva. U nastavku borbi, po padu mraka i tokom noći 5/6 aprila, jedinice 2 proleterske divizije ovladale su linijom k. 113 (južno od s. D. Brke) — s. G. Brka — s. Bukvik. Neprijatelj je izgubio 43 mrtva i veći broj ranjenih, dok je 2 divizija imala 31 mrtvog i 84 ranjena borca. Štab divizije prešao je u s. Zovik.

6 aprila izvršen je napad na širi mostobran kod Brčkog u kome su učestvovalo 5 i 17 divizija i jedna brigada 2 proleterske divizije, dok su druge dvije brigade te divizije obezbjedivale lijevi bok i pozadinu glavnih snaga, zatvarale pravce od Gračanice, Gradačca i Bos. Šamca i očistile okolno zemljište od raspršenih četničkih djelova. Krajem ovoga dana neprijatelju je ostao slobodan prolaz za povlačenje jedino na sjeverozapadu, ka snagama na lijevoj obali Save.

Potpomognuta vatrom ojačane artiljeriske brigade, 5 divizija je sa sjeverozapadne ivice s. Sandića i od s. Stanova (tj. sa linije koju je dostigla prethodnog dana) oko 4 časa prešla u napad u pravcu Brčkog. Pri tome je 1 krajiška brigada napadala pravcem s. Gredica — istočni dio s. Šokčića, u zoni od desne obale Save pa uljevo do druma s. Šokčići — Brčko, a 1 jugoslovenska brigada uljevo od ovoga druma pa do druma s. Čelić — Brčko, dok je 4 krajiška brigada — pošto je očistila s. Brezovo Polje od neprijatelja — bila privučena kao rezerva u rejon s. Sandića, stim da u isto vrijeme osmatra i kontroliše Savu.

1 krajiška brigada je uspjela da oko 16.00 časova savlada jak neprijateljski otpor istočno od s. Šokčića i da poslije postepenog potiskivanja neprijatelja oko 23.00 časa izbije na jugoistočnu periferiju Brčkog. U 6.30 časova, sa ivice s. Šokčića za-

ustavljen je nadiranje 1 jugoslovenske brigade, koja je nešto kasnije potisnuta neprijateljskim ispadom južno od ovog sela i s. Marića. Međutim, poslije protivnapada koji je preduzet u 11 časova i potpomognut snažnim dejstvom artiljeriske vatre, brigada je uspjela da izbije sjeverno od s. Šokčića i da na Begluku uhvati čvrstu vezu sa 6 proleterskom brigadom 17 divizije. Počev od 15.45 časova, kada je nastavila napad, brigada je vodila neprekidnu borbu i odbacila neprijatelja pred sobom, zatim oko 19.00 časova prešla r. Grčicu i u čvrstoj vezi sa susjednim jedinicama obrazovala neprekidan front prema Brčkom.

17 divizija je odmah poslije pola noći otpočela napade sa 6 proleterskom brigadom, koja je tek u 18 časova uspjela da prodre u južni dio s. Grčice, gdje se u tijesnom dodiru sa neprijateljem privremeno utvrdila. 15 majevička brigada je u toku dana odbila nekoliko neprijateljskih protivnapada, ali je njen nadiranje od s. Omerbegovače na sjever bilo usporeno, a zatim i zaustavljeno kosom i bočnom neprijateljskom vatrom iz uporišta u s. Brodu.

I pored snažnog neprijateljskog otpora, naročito pred desnoravnim 2 proleterskom brigadom, 2 proleterska divizija je pred sam mrak oslobođila s. D. Brku, a prednji djelovi brigade izbili su do s. Broda i do Han Jabučika. Njena 4 proleterska brigada nastavila je prodiranje pravcem s. Ulović — s. Donji Rahić i oko 19.00 časova zauzela s. Gorice i presjekla komunikaciju Brčko — Bos. Šamac. 3 srpska brigada, koja se bila utvrdila na zadnjoj ivici s. Bukvika, zatvarala je i izviđala pravce koji sa jugozapada izvode ka Brčkom i čistila ovu prostoriju od zaostalih četničkih grupa. Gubici neprijatelja pred frontom 2 proleterske divizije bili su oko 50 mrtvih i veći broj ranjenih, a sopstveni 10 mrtvih i 65 ranjenih. Štab divizije prešao je u s. G. Brku.

7 aprila preduzet je opšti snažan koncentričan napad na grad Brčko, potpomognut našom jakom artiljeriskom vatrom. Da bi se obezbijedio brži tempo nastupanja na tome sektoru, bilo je neophodno da se čitave artiljeriske grupe (čak i to-

povi 122 mm) izvuku u prvi borbeni red, odakle su neposrednom vatrom tukle i razbijale neprijateljske bunkere i druge utvrđene tačke na prilazima gradu, u samom gradu i, kasnije, pri forsiranju Save. Ovaj metod upotrebe artiljerije stalno je primjenjivan u svim bojevima i operacijama I armije do završetka rata. Rezultati su bili izvanredni, jer su takve zadatke mogli uspješno izvršavati i naši malo iskusni i nedovoljno spremni artiljeri. Time je pješadiji bila omogućena podrška sigurnom artiljeriskom vatrom i obezbijeđeno njeno sadejstvo sa artiljerijom, jer ju je uvijek imala naoku u svom borbenom rasporedu. Tako je bio nadoknađen i nedostatak artiljeriskih oruđa i municije, a artiljerija, koja je takođe u cjelini postala dio borbenih poredaka prvih ešelona pješadije, veoma uspješno je izvršila svoj zadatak. Ona je svojim brzim i neposrednim manevrom vatre i neposrednim pokretima obezbijedila brzo nastupanje pješadije i tenkova, kao i pomjeranje borbenog poretku grupe, a kasnije i čitave armije.

Da bi što bolje potpomogao ovaj napad, Štab I armije naredio je 6 proleterskoj i 11 diviziji da napadnu s. Gunju i presijeku komunikaciju s. Gunja — Županja. Jedinice 5 divizije su još u 7 časova ovladale prvim kućama na istočnoj periferiji Brčkog i podišle bunkerima koji su se nalazili na oko 300 metara ispred fabrike špiritala. Za to su vrijeme djelovi 17 divizije zauzeli sjeverni dio s. Grčice i izbili na južnu ivicu grada. 2 proleterska divizija je sa svojom 2 brigadom, poslije žestoke borbe, u 9.45 časova likvidirala neprijateljsko uporište u s. Brodu; njena 4 proleterska brigada utvrdila je sjevernu ivicu s. Gorice i zatvorila pravac koji vodi od Bosanskog Šamca, a dijelom snaga odbacila četničke djelove u pravcu s. D. i G. Žabara; 3 srpska brigada ostala je i dalje na svojim jučerašnjim položajima, težeći da uspostavi vezu sa djelovima II armije.

U nastavku borbi ovoga dana, naročito u rejonu fabrike špiritala, došlo je do nekoliko naizmjeničnih napada i pro-

tivnapada. Neprijateljski otpor bio je veoma žilav, ali je postepeno lomljen požrtvovanim i upornim zalaganjem svih naših snaga. Pošto je po padu mraka primijećeno da otpočinje izvlačenje neprijateljskih djelova preko mosta, to su oko 19.30 časova sve brigade prve linije — poslije kraće artiljeriske pripreme — izvršile opšti napad i ubrzo potpuno slomile neprijateljski otpor, tako da su prednjim djelovima prodrle u centar grada i do mosta koji je neprijatelj u posljednjem momentu uspio da digne u vazduh. Čišćenje oslobođenog grada od preostalih neprijateljskih manjih grupa završeno je do 23 časa.

U ovim borbama neprijatelj je izgubio 1.172 poginula i 1.985 zarobljenih vojnika, dok su gubici naše 5 divizije iznosili 316 mrtvih i 811 ranjenih boraca, a 2 proleterske divizije i 6 proleterske brigade 17 divizije svega 18 poginulih i 61 ranjenog borca. Naše jedinice zaplijenile su 1 tenk, 3 topa, 1 bacač, 55 automatskih oruđa, 16 pištolja, 878 pušaka, velike količine municije, raznih vozila i ostale opreme i materijala.

Iako je 4 aprila oko 16.00 časova sjeverno od Koviljače u rejonu sela Šepka počelo prebacivanje tenkova 2 tenkovskog bataljona, ipak je do pada mraka prebačen samo jedan vod tenkova (3 tenka) i jedan vod tenkovskih desanata, tako da je zbog loših uslova prelaza i mraka prekinuto dalje prebacivanje. U toku noći 4/5 aprila četnici su slabijim snagama napali već prebačeni vod, ali su bili ubrzo odbijeni, pri čemu su izgubili 15 ljudi dok na našoj strani nije bilo gubitaka. Prebacivanje tenkova nastavljeno je 5 aprila i završeno istog dana oko 17.00 časova. 6 aprila ujutru, ne čekajući da se prebace neborbena vozila, tenkovski bataljon je krenuo pravcem Šepak — Janja — Bijeljina — raskrsnica puteva Suljin Han — Koraj — Čelić — Brčko, gdje je stigao 8 aprila oko 14.00 časova. Pošto je Brčko u to vrijeme bilo oslobođeno, bataljon je dobio naređenje da sa tenkovima prođe kroz grad i da se potom prikupi zapadno od grada, gdje je i ostao puna dva dana.

Da bi izvršio koncentraciju snaga za pretstajeće zadatke i prikupio pozadinske djelove divizije, Štab I armije je, poslije

zauzimanja Brčkog, zapoviješću O. br. 276, od 7 aprila 1945 godine, naredio:

— da 5 divizija u toku noći 7/8 izvrši čišćenje svoga sektora u gradu Brčkom od skrivenih neprijateljskih djelova i da u toku 8 aprila zauzme rejon s. Omerbegovići — s. Brod — s. G. i D. Brka, stim da jedan bataljon zadrži u Brčkom na desnoj obali Save kod mosta;

— da 2 proleterska divizija, po izvršenom čišćenju zapadnog dijela grada, 8 aprila zauzme rejon s. Gorice — s. Lončari — s. Čović Polje, obezbjeđujući se prema Savi i od pravca s. Oštare Luke i s. Obudovca (tj. da uputi patrole u pravcu s. Donje Mahale do s. Moljevca i s. Oštare Luke, gdje su se nalazile jače četničke grupe) i da jedan bataljon, ojačan teškim mitraljezima, bacačima i protivtenkovskim puškama, postavi na uglu krivine Save u rejonu Burum (86) radi vršenja vatrenih prepada na komunikaciju na desnoj obali Save, i

— da 17 divizija, po izvršenom čišćenju svog sektora, 9 aprila izbije na prostoriju s. G. i D. Žabara (obezbjeđujući se od pravaca s. Obudovca i s. Tramošnice), stim da po dolasku na ovu prostoriju odmah uhvati vezu sa svojom 2 krajiskom brigadom koja se iz rejona Gradačca vraćala u sastav divizije.

Dok se vodila borba za grad Brčko, dotle su na lijevoj obali Save jedinice Sremske operativne grupe (koje su 4 aprila uspješnim akcijama oslobostile s. Strašince i s. Jamenu, a 5 aprila s. Račinovce) vršile pritisak na 65 grenadirski puk, ojačan njemu potčinjenim djelovima 3 ustaško-domobranske divizije i Ruskog zaštitnog korpusa, na liniji s. Vrbanja — s. Soljani — s. Drenovci — s. Đurići i 6 aprila oslobostile s. Vrbanju. Međutim, 16 grenadirski puk, koji je bio izvučen iz šireg mostobrana kod Brčkog, izvršio je protivnapad 7 aprila i uspio da ponovo zauzme s. Vrbanju, dok su jedinice Sremske operativne grupe istoga dana napale s. Soljane i oslobostile ga 8 aprila, te se front desnog neprijateljskog krila u Sremu toga dana protezao linijom s. Vrbanja — s. Drenovci — s. Đurići.

Poslije napuštanja Brčkog jedan dio neprijateljskih snaga prebacio se na desnu obalu Save i pojačao desno krilo 65

grenadirskog puka, dok je 47 grenadirska puk preuzeo odbranu na Savi (koncentrišući teška oruđa duž obale) i svojom artiljerijom tukao grad Brčko.

U toku 8 i 9 aprila 5 divizija je vršila samo sređivanje svojih jedinica na određenoj prostoriji, pošto nije bilo nekih značajnijih događaja, dok je 17 divizija za ovo vrijeme čistila s. D. i G. Žabar i izbacila obezbjeđujuće djelove na liniju s. Poljaci — Lisnik — s. Dragići — s. Čendići — zaseok G. Kladuša.

2 proleterska divizija je 8 aprila produžila nastupanje na sjever. Krećući se ka Orašju pravcem s. Gorica — s. Vidovice, 4 proleterska brigada je oko 15 časova naišla na jak otpor ustaša i četnika, te je tek poslije oštih borbi uspjela da oko 20 časova na juriš zauzme Oraše i odbaci neprijatelja ka s. G. Mahali. Za ovo vrijeme je 3 srpska brigada, nastupajući preko s. Lončara i savlađujući neprijateljski otpor na svom pravcu kretanja, poslije kratkih ali oštih borbi, oslobođila s. Čović Polje, dok je 2 proleterska brigada ove divizije u 9 časova krenula iz Brčkog u rejon s. Krepšića.

Nastavljujući dalje nadiranje uzvodno desnom obalom Save 4 proleterska brigada je 9 aprila naišla na jak neprijateljski otpor istočno od samog s. G. Domaljevca; 3 srpska brigada očistila je prostoriju sjeveroistočno od s. Oštare Luke, dok je 2 proleterska brigada po padu mraka u toku višečasovnih borbi ovladala neprijateljskim uporištima u s. Oštrom Luci i s. Brvniku.

Pošto je 2 proleterska divizija svojim nadiranjem desnom obalom Save u pravcu Bos. Šamca mogla presjeći neprijateljsku otstupnicu ka Brodu samo ako bi prešla na lijevu obalu Save, to je Štab 34 njemačkog armiskog korpusa hitno uputio 47 grenadirski puk sa lijeve obale Save ka Bos. Šamcu da tamo pojača ustaško-domobransku posadu i obrazuje mostobran za aktivnu odbranu ove obale. Međutim, 2 proleterska divizija je brzim nadiranjem uz desnu obalu Save i približavanjem Bos. Šamcu osuđetila ove namjere 47 grenadirskog puka.

U cilju prebacivanja snaga na lijevu obalu Save i njihovog spajanja sa 6 i 11 divizijom i daljeg dejstva prema Županji i Vinkovcima, Štab I armije izdao je zapovijest O. br. 286, od 10 aprila 1945 godine, u kojoj je bilo naređeno:

— da 5 divizija 10 aprila po padu mraka forsira Savu na sektor Brčko i da na lijevoj obali napadne i zauzme ž. st. Gunju, s. Gunju i Rajevo Selo, a potom da se desnim krilom poveže sa jedinicama 11 divizije i produži dejstvo u pravcu s. Posavski Podgajci — s. Bošnjaci obezbjeđujući prebacivanje 17 i 2 divizije;

— da se 17 divizija pripremi za prebacivanje na lijevu obalu Save čim se prebaci 5 divizija, stim da se po izvršenom prelazu orijentiše za jedinicama 5 divizije koristeći komunikaciju koja od s. Gunje vodi uz Savu ka Rajevo Selu i Orljaku; i

— da se 2 proleterska divizija sa dotadašnje prostorije prebaci u rejon s. Vidovice — s. Čović Polje — s. D. Žabar, stim da se odmah za 17 divizijom prebaci na lijevu obalu Save i da se po izvršenom prebacivanju prikupi kod ž. st. Gunje i u Rajevo Selu kao opšta rezerva grupe.

Međutim, ova zapovijest je izmijenjena utoliko što je 2 proleterska divizija 10 aprila produžila gonjenje neprijatelja u pravcu Bos. Šamca sa ciljem da po izbijanju na desnu obalu Bosne forsira Savu i presječe neprijateljsku otstupnicu ka Brodu i osigura lijevi bok 5 i 17 divizije na lijevoj obali Save. Pošto je slomila neprijateljski otpor pred s. G. Domaljevcem, 4 proleterska brigada je pred mrak izbila svojim prednjim djelovima do Bos. Šamca. 3 srpska brigada, koja je gonila neprijatelja ka r. Bosni i savladala neprijateljske mjestimične otpore, takođe je orijentisana ka Bos. Šamcu, dok je 2 proleterska brigada nadirala južnije ka r. Bosni, stim što je samo jedan bataljon uputila ka Bos. Šamcu.

Radi prebacivanja na lijevu obalu Save, a u duhu naređenja Štaba I armije, 5 divizija je u toku ovoga dana, poslije prethodno izvršenog izviđanja, preduzela sve pripreme za forsiranje rijeke i postavila svoju artiljeriju na vatreno položaje u rejonu Brčkog radi potpomaganja prebacivanja.

Pošto je na lijevoj obali Save bio jako pritisnut dejstvom jedinica 6 i 11 divizije i pošto je uočio pripreme jedinica Južne grupe divizija, neprijatelj je blagovremeno napustio s. Drenovce i s. Đuriće i otstupio na liniju s. Vrbanja — s. Posavski Podgajci, ostavljajući samo slabe zaštitničke djelove i pojedine patrole za kontrolu obale Save.

Prebacivanje 1 jugoslovenske brigade otpočelo je u 19.30 časova pontonskim skelama jednovremeno na dva mesta, kod porušenog mosta u Brčkom i uzvodno oko 4 kilometra kod Prnjatovićevog Stana. Prevoženje je izvršeno neuznemiravano od neprijatelja i u redu, a završeno je oko 24 časa. Djelovi koji su prebačeni kod Brčkog odmah su upućeni u rejon ž. st. Gunje, a oni koji su prebačeni kod Prnjatovićevog Stana ka Rajevom Selu, tako da su u toku noći 10/11 ovladali ovim čvorovima užeg mostobrana.

S obzirom na predviđeno prebacivanje preko Save, ovoga dana je iz II armije vraćena 2 kraljička brigada u sastav 17 divizije i iz rejona sjeverno od Gradačca upućena pravcem s. Kat. Ledenice — s. Tramošnica — s. G. Žabar — s. Gorice — s. Grbavica. Kontrolu desne obale Save preduzeila je 6 proleterska brigada, koja je bila raspoređena na prostoriji s. Lončari — s. Jenjić — s. Vučilovac, dok je 15 majevička brigada noću 11/12 aprila izvršila noćni marš preko s. D. Žabara i prikupila se u južnom dijelu s. Gorice. Inžinjeriski bataljon divizije bio je prebačen u Brčko, gdje je pontonski materijal i stručno ljudstvo stavljeno na raspoloženje 5 diviziji radi bržeg prebacivanja preko Save.

Odmah poslije obrazovanja užeg mostobrana (11 aprila), 5 divizija je sa prebačenim djelovima 1 jugoslovenske brigade uspostavila vezu sa trupama 11 divizije u rejonu s. Drenovca. Čisteći prostoriju mostobrana od manjih neprijateljskih djelova (mahom zelenokadrovaca), 1 jugoslovenska brigada je u jutarnjim časovima prednjim djelovima izbila pred južnu ivicu šumskog područja Desićevo (ist. od Rajevog Sela), gdje je zadržana uslijed organizovanog neprijateljskog otpora. Za to vrijeme, desno od 1 jugoslovenske brigade na otsjeku Turjadi, razvila se 1 kraljička brigada (čije je prevoženje preko

Save otpočelo oko 3 časa), dok je na krajnje desno krilo prištigla 4 krajiška brigada i odmah posjela jugozapadnu ivicu šumskog područja Sočna (ist. od s. Posavski Podgajci). Prebacivanje artiljerije i ostalih jedinica 5 divizije potpuno je završeno ovoga dana do 17 časova.

Prevoženje jedinica 17 divizije otpočelo je na istim mjestima u 17 časova, a završeno do svanuća 12 aprila. Prvo je prebačena 15 majevička, zatim 2 krajiška i, najzad, 6 proleterska brigada. Odmah po izvršenom prevoženju jedinice su prikupljene u rejonu Rajevog Sela, dok je Štab divizije i ovoga dana ostao u Brčkom.

Pošto su jedinice 17 divizije prešle preko Save, 2 tenkovski bataljon je 12 aprila u 7.00 časova počeo sa prebacivanjem skelom u rejonu oko pola km istočno od porušenog mosta u Brčkom. Prebacivanje tenkova išlo je veoma teško i sporo, tako da je do 16.00 časova prebačen samo jedan vod od 3 tenka, a drugi tek oko 22 časa. Čim se prebacio preko rijeke, prvi vod je pomagao jedinice 1 jugoslovenske brigade u uništavanju vatrenih tačaka koje su ometale napredovanje naše pješadije, dok se drugi vod, poslije prebacivanja, sjeverno od s. Gunje priključio ranije prebačenom vodu, tako da su oba voda prenoćila u Rajevom Selu i 13 aprila ujutro produžila kretanje ka s. Posavskim Podgajcima, gdje su ih stigli 3 vod i pozadinski djelovi bataljona.

Ovoga je dana u ranim jutarnjim časovima 2 proleterska divizija produžila napad na Bos. Šamac sa 3 srpskom i 2 proleterskom brigadom, dok je zamorena 4 proleterska brigada izvučena u rezervu. Pošto je neprijatelj uporno branio svaku kuću, brigade su naišle na jak otpor tako da su tek oko 17 časova, poslije žestokih borbi, prodrle u grad i potisle neprijatelja na zapadnu ivicu grada i u prostor između Save i r. Bosne. Štab divizije prebačen je u s. Matiće. U ovim borbama neprijatelj je imao oko 200 mrtvih, a zaplijenjeno mu je 15 automatskih oruđa, 45 pušaka, 1 bacač i druga oprema.

U toku 12 aprila na frontu 5 divizije pojačana je oboustrana artiljeriska aktivnost. Prva krajiška brigada se do 18

časova pomjerila ka Okulićevom Stanu, gdje se povezala sa 4 kraljičkom brigadom, a 1 jugoslovenska brigada je izvučena u rezervu kod Rajevog Sela, pošto je prethodno njen otsjek preuzeila 2 kraljička brigada 17 divizije. Poslije ovih pomijeranja i artiljeriske pripreme, koja je otpočela u 17.55 časova, pješadija je prešla u napad. Poslije oštih borbi jedinice 1 i 4 kraljičke brigade uspjele su da u 21 čas prodrnu u s. Posavske Podgajce nastavljajući gonjenje neprijatelja na sjever u pravcu s. Bošnjaka.

17 divizija zadržana je do pada mraka u rejonu Rajevog Sela. Po padu mraka 2 kraljička brigada smijenila je 1 jugoslovensku brigadu 5 divizije na položaju od suvog dijela močvare Zib (zaključno) do lijeve obale Save, a zatim je preduzet napad na šumovito područje Desićevo iz koga je neprijatelj protjeran poslije kraće borbe. U toku daljeg nadiranja na sjever, oko 20 časova, uvedeni su u borbu i djelovi 15 majevičke brigade radi slamanja neprijateljskog otpora kod Marićevog Stana (neposredno na lijevoj obali Save). Prednji djelovi divizije, koji su uspješno savlađivali mjestimične neprijateljske otpore, prodri su u toku noći i u šumski predio sjeveroistočno od s. Posavskih Podgajaca.

Na ovaj način, nadirući opštim pravcem ka Županji, u tijesnoj međusobnoj vezi i borbenoj saradnji, 5 i 17 divizija su neposredno ugrozile desno krilo i bok neprijateljskih snaga na Sremskom frontu, a time i cijelu ostalu grupaciju ovog fronta. Međutim, nadiranje ovih divizija bilo je kasnije usporeno zbog nagaznih mina, koje je neprijatelj postavio prilikom otstupanja i posijao duž svih prolaza.

Pošto je preko Bosne protjerala neprijateljske djelove sa prostorije Bos. Šamca, 2 proleterska divizija je izvršila pregrupisavanje svojih jedinica i preuzeila kontrolu desne obale Save i Bosne, i to: 4 proleterska brigada od s. Kopanice (6 km sjeverozapadno od s. Posavskih Podgajaca), pa uzvodno zaključno sa Orašjem; 2 proleterska brigada od s. D. Mahale i dalje uzvodno do s. D. Domaljevca, a 3 srpska brigada dalje uzvodno sve do obale Bosne u rejonu Bosanskog Šamca. Br-

zim gonjenjem duž desne obale Save i povremenim vatrenim dejstvom preko ove rijeke 2 proleterska divizija je ubrzala neprijateljsko otstupanje duž lijeve obale, a svojim eventualnim prelaskom na lijevu obalu mogla je ugroziti njegovu dublju pozadinu i u isto vrijeme obezbjeđivati desno krilo naše II armije.

Poslije oslobođenja s. Bošnjaka jedinice 5 divizije nastavile su dalje nadiranje: 4 krajiška brigada pravcem zaselak Juzbašić — jugozapadni dio šumskog područja Istočne Kušare, sa težnjom da presječe drum Županja — s. Gradište, dok se osa napada 1 krajiške brigade poklapala sa drumom s. Bošnjaci — Županja. Dalje ulijevo do rijeke Save nadirale su jedinice 17 divizije.

Borbe na prilazima ka Županji, pred frontom 5 i 17 divizije, otpočele su već oko 10 časova. Neprijatelj je pružao žilav i uporan otpor sa položaja koji su još ranije bili dobro fortifikacijski uređeni (streljački zakloni punog profila vezani saobraćajnicama i dosta bunkera izrađenih od zemlje i drveta). Zbog toga ponovljeni napadi jedinica 5 divizije, koji su preduzeti od 14.00 časova; i pored artiljeriske pripreme, nijesu imali značajnijih uspjeha. Opšti napad za zauzimanje Županje preduzet je poslije ponovne kratke artiljeriske pripreme (jer je dejstvo ovih oruđa bilo ograničeno zbog pomanjkanja artiljeriske i minobacačke municije).

17 divizija krenula je u napad u 18.30, a 5 divizija u 19.00 časova. U snažnom zajedničkom naletu i sadejstvu jedinice ovih divizija slomile su posljednji neprijateljski otpor i ubrzo prodrele u Županju koja je već u 19.30 časova bila oslobođena. 2 tenkovski bataljon podržavao je vatrom i pokretom napad jedinica 17 divizije i oko 15.00 časova prvi ušao u ovo mjesto, pa je, ne zadržavajući se, produžio napad u pravcu s. Babine Grede.

U ovim borbama neprijatelj je izgubio oko 350 poginulih, oko 530 ranjenih i 262 zarobljena vojnika, dok mu je zaplijenjeno: 1 bacač, 18 automatskih oruđa, 155 pušaka, 1 tromblonska puška, 80 mina, 110 bombi i razna druga oprema i mate-

rijal. 5 divizija imala je 60 mrtvih i 214 ranjenih, a 17 divizija 17 mrtvih i 104 ranjena.

Poslije oslobođenja Županje 4 krajiška brigada 5 divizije nastavila je gonjenje neprijatelja na zapad; 1 krajiška brigada privremeno se prikupila u samoj Županji, dok se 1 jugoslovenska brigada nalazila u s. Bošnjacima.

Operativni dio Štaba 17 divizije prešao je odmah iz Rađevog Sela u oslobođenu Županju, odakle je organizovao dalje nastupanje, koje je preduzeto u 23.00, kada je 6 proleterska brigada (dotadašnja rezerva) kao diviziska prethodnica krenula pravcem Županja — s. Štitar — s. Babina Greda — s. Gundinci.

Prema naređenju Štaba I armije 2 proleterska divizija je ovoga dana preduzela prebacivanje preko Save kod s. Orašja. U 10 časova otpočelo je prevoženje 2 proleterske, a zatim i 4 proleterske brigade. Slijedećeg dana od 6.00 nastavljeno je prevoženje 3 srpske brigade, a zatim i ostalih djelova, tako da je divizija usiljenim maršem krenula za 17 divizijom pravcem Županja — s. Babina Greda.

Time je bio završen ovaj veliki maršmanevar Južne operativne grupe divizija I armije, koji se — kao što se jasno vidi — odlikovao stalnom aktivnošću i uzajamnim aktivnim sadejstvom brigada i divizija, upornošću i stalnim ofanzivnim strijeljenjem svih naših jedinica. On je bio karakterističan i po tome što su ukupna taktička dejstva divizija na objema obalama Save činila jednu cjelovitu operaciju, jer su složena dejstva i najmanje taktičke akcije naših jedinica — upravo svaki njihov boj i okršaj — bili čvrsto povezani. Pored toga, ova se dinamična operacija kasnije (poslije izbjiganja Sremske grupe u rejon Vinkovaca) slila sa operacijom Sremske grupe I armije u krupnu operaciju I armije za konačno oslobođenje zemlje.

Nastupanje je bilo veoma brzo i dosta naporno, jer je u jednom zamahu savladan prostor od Lešnice pa dalje na

sjeverozapad preko Bijeljine, Brčkog, Županje, Babine Grede i Bosanskog Šamca, i to takoreći bez drugih ešelona i pod neprekidnom borbom. Pri tome treba imati u vidu da je neprijatelj uporno branio svaku stopu zemlje — naročito svako naseljeno mjesto na pravcu nastupanja naših jedinica, svjestan značaja i posljedica ove naše operacije.

Sve naše jedinice su se u ovoj operaciji uglavnom kretele i borile pješice, dok je naša artiljerija sa konjskom vučom raspolagala veoma ograničenom količinom municije. A ni ona mala pokretna grupa od nepotpunog tenkovskog bataljona nije blagovremeno stigla, iako je mogla biti od velike koristi da je upotrijebljena od samog početka, a naročito pri napadu na Brčko. Na taj način, naša grupa divizija je sve do prelaska na lijevu obalu Save bila lišena pokretnе ili motorizovane jedinice koja bi povećala brzinu pokreta i omogućila još brže i smjelije manevre.

Naše jedinice su veoma brzo, odvažno i po planu forsirale Savu, iako su raspolagale uglavnom samo priručnim sredstvima (čamci, dereglice, šlepovi), jer je formaciskih sredstava bilo tako malo da se njima nije mogao prebaciti ni manji dio naših snaga, akamoli tehnike. Karakteristično je da su naše jedinice — i pored jakog zamora i dugih i napornih bojeva za vrijeme likvidacije bijeljinsko-brčkog mostobrana na desnoj obali Save — i po prelasku Save produžile nastupanje nesmanjenom brzinom i odlučnošću.

Maršmanevrom Južne operativne grupe divizija i njenim dejstvima, u vezi sa dejstvima vezujuće grupe, koju je obrazovala 6 i 11 divizija, izmanevrovan je Sremski front, koji je nekoliko mjeseci solidno organizovan i pripreman u inžinjeriskom pogledu. Ovim maršmanevrom i njegovim posljedicama olakšan je ne samo proboj taktičke dubine čitavog

Sremskog fronta, već i izbijanje naših snaga u operativnu dubinu. Time je bio zagarantovan i dalji uspjeh I., II. i III. armije u velikoj završnoj ofanzivi za oslobođenje naše zemlje i velikog dijela Juliske Krajine i Trsta.

To je bio manevar koji je pokazao da naše brigade, divizije, pa i krupnije jedinice, nijesu izgubile svoju veliku manevarsku sposobnost ni onda kada su prerasle u krupne jedinice i kada su se po svojoj organizacijskoj i formacijskoj strukturi, kao i po izvođenju bojeva i operacija, sve više bili bližili modernoj armiji. Brzi i iznenadni manevri — brzi i siloviti udari, prožeti krajnje ofanzivnim duhom — trajno su ostali osnovni oblici i odlike načina upotrebe naših jedinica.

*

Krupni manevri 8 korpusa, a naročito oni koje je kasnije izvodila IV. armija na pravcu: Mostar — Knin — Istra u isto vrijeme kada su izvođeni i oni u Srbiji, a poslije toga i manevar II. armije na pravcu Tuzla — Sarajevo — Doboј — Banja Luka — Karlovac, omogućili su drobljenje i uništavanje neprijatelja na svim tim pravcima. Krupnim manevrom I., II. i III. armije u završnim operacijama našeg rata, u vezi sa manevrom jakih hrvatskih i slovenačkih jedinica iz pozadine, neprijatelj je bio konačno opkoljen i uništen, a zemlja oslobođena od okupatora. Pored toga, u završnom periodu rata naročito su karakteristični stalni i žilavi manevri naših snaga u Slavoniji i Sloveniji, gdje su naše jedinice — formirane u divizije i u nekoliko lakih korpusa — uslijed jakog pritiska neprijatelja vršile stalna kombinovana dejstva, počev od akcija diverzantskih grupa pa do napada kompletnih divizija i lakih korpusa na pojedine neprijateljske grupe ili kolone. One su se prilagođavale novim i vrlo teškim uslovima, sadejstvujući, na-

ročito u završnim operacijama, našim glavnim snagama — I, II, III i IV armiji — i obezbjeđujući svojim dejstvima njihove krupne nastupne manevre na pravcima nastupanja.

5. Osvrt na forme naših manevara

Moglo bi se pomisliti da se danas, zbog omasovljenja armije, mogu rješavati pitanja rata u svim etapama njegovog razvitka jedino operativnim i strategiskim manevrima, a da takozvani »mali manevri« (kako smo često nazivali svoja manja dejstva — akcije i diverzije), gube od svoga prvobitnog značaja. Međutim, takvo shvatanje bilo bi pogrešno, naročito ako se pri tome ne bi vodilo dovoljno računa o specifičnostima situacije u kojima se mogu naći pojedine armije.

Iskustvo iz Drugog svjetskog rata pokazuje da su sve zaraćene strane pridavale najveći značaj onim manevrima koji su pretežno vršeni s ciljem razdvajanja, uklještanja i okruženja neprijateljskih snaga, jer je to bio najbolji put da se postigne uništenje tih snaga i stvore svi potrebni uslovi za konačnu pobjedu. Međutim, takvi manevri su se sve do 1943 godine obično završavali dugim i teškim borbama još oko nekog objekta (naprimjer, oko Lenjingrada, Moskve, Staljingrada), udarajući stalno u jedno isto mjesto, da bi se tamo takoreći potpuno i ugasili. Tako su njemačke armije sticajem okolnosti, naročito uslijed nastupanja ravnoteže snaga na Istočnom frontu, bile ukočene i lišene svojih dotadašnjih velikih i smjelih manevara baš u trenutku kada su njihove ope-

racije morale dobiti novi, još jači zamah da bi mogle dovesti do konačnog uništenja Crvene armije. Umjesto toga, one su kasnije, zbog sve veće iscrpljenosti (a time i zbog gubljenja potrebne udarne moći), sve više degradirale svoja dejstva i stvarale povoljne uslove za protivmanevre protivnika, koji ih je vješto primjenjivao.

Međutim, karakteristično je da te armije često nijesu uspijevale da na vrijeme završe započete manevre, već su mjesecima uzaludno trošile svoje snage u teškim i iscrpljujućim bojevima (često uličnim, kao u Staljinogradu), umjesto da su poslije zastoja i odmora, novim pregrupisavanjem i manevrima težile da očuvaju slobodu dejstva i iniciativu. Istina, tu su frontovi bili toliko bliski jedni drugima, a zasićenost snagama toliko velika, da je i manevrovanje bilo znatno otežano.

Suprotno tome, mi smo u tom pogledu postizali iznenađujuće rezultate, tako da mnogi nijesu mogli ni izdaleka da shvate naše neprekidno aktivno dejstvo u permanentnom okruženju, zatim naše stalne manevre sa ubacivanjem u pozadinu neprijatelja — bez bojazni da ćemo biti uništeni — i, najzad, našu upornu i sve snažniju težnju za izvođenjem sve raznovrsnijih i sve smjelijih manevara. Svi su se čudili kako brzo ulazimo i u najsloženiju taktičko-operativnu situaciju, kako pravilno odvajamo glavno od sporednog i kako odlučno sprovodimo svoje odluke u djelo i své to brzo prenosimo na izvršioce.

Zar naši i najkrupniji defanzivni ili ofanzivni operativni manevri nijesu bili prepuni malih, sitnih dejstava? Zar se ne bi mogla napisati čitava studija o taktičkim dejstvima na Sutjesci (»Petoj ofanzivi«) ili bilo kojoj od operacija ili protivofanziva našeg rata? Zar ta naša stalna »sitna« taktika — ta živost, pokretljivost i udar — nije

obezbijedila najprije otpor, pa onda probijanje iz okruženja u toku »Pete ofanzive«, a kasnije i naš krupni operativni i operativno-strategiski manevar?!

To je, svakako, bilo ono naše svemoćno oružje koje je dovodilo neprijatelja do ludila i nemoći, a nama davalо mogućnosti da u desetinama, stotinama i u bezbrojnim bojevima stvorimo vojsku i starješine — majstore taktičkih dejstava, majstore u vladanju prostorom i pokretom. Zato, značaj i snagu krupnog manevra može pravilno shvatiti samo onaj koji poznaje važnost taktičkog manevra i tih dejstava, jer su oni bili jedno od najubojitijih sredstava za postizanje uspjeha operativnog i strategiskog značaja. Zar nam iskustvo iz Drugog svjetskog rata, pa i ranijih ratova, ne potvrđuje da se ishod operacije u prvom redu rješavao najprije brzim uspjesima u taktičkoj dubini odbrane neprijatelja? Poslije izbijanja u operativni prostor, svaki komandant je težio da po svaku cijenu ostvari što brži manevar da bi okružio i uništio neprijateljske snage, ali je do tog uništenja dolazilo samo tamo gdje je branilac bio paralisan i lišavan sopstvenog manevra — bilo zbog toga što ga sam nije primjenjivao u dovoljnoj mjeri, bilo zato što je dejstvima protivnika bio onesposobljen (nadigran) i onemogućen da ga primijeni.

Mi smo se uvjerili da kruto sproveđenje nastupnog manevra može dovesti do liniskog kretanja jedinica, a time i do frontalnog potiskivanja protivnika. Takvo nastupanje je obično sporo, a jedinice koje nastupaju trpe gubitke od »malih« manevara branioca koji izvodi manevarsku odbranu, te se i nastupanje napadača može brzo ugasiti. Zato se mora težiti da se vještom primjenom borbenog poretka i raznih kombinacija unutar njega što

uspješnije izvede i sam manevar. Kao lijep primjer za to može poslužiti naša protivofanziva (probijanje) na Sutjesci: prvo se probila i otpočela nastupanje 1 proleterska, iza nje 2 proleterska i 7 udarna divizija i, na kraju, 3 udarna divizija — bez obzira na to što je bila djelimično razbijena. Dakle, neprijatelj je bio iznenaden sve većim prilivom naših pješadijskih brzopokretnih snaga iz dubine, jer su stalno pojačavale pritisak na pravcu proboga i do kraja sačuvale svoj napadni elan. One su to postigle blagodareći manevru i svome duboko ešeloniranom borbenom poretku koji im je omogućio da tako brzo izbjiju u operativni prostor i otpočnu dejstva u pozadini neprijatelja. A do primjene tako dubokog borbenog poretku došlo je blagodareći pravilno postavljenoj osnovnoj ideji manevra Vrhovnog komandanta, ideji koja se sastojala u blagovremenoj koncentraciji i usmjeravanju naših snaga na pravcu proboga koji je u toj situaciji bio najcjelishodniji.

Specifičnost naših operacija ogleda se i u tome što su se one razvijale i vodile na toj teritoriji mnogo slobodnije i sa mnogo većim mogućnostima manevra ne samo u odbrani i u napadu, nego i u našim velikim ofanzivama. Eto zašto nijesmo bili za krutu primjenu jedne od ovih formi manevra, već za razne njegove kombinacije, čak i za mijenjanje njegovih formi u jednom istom boju ili operaciji — takoreći za danonoćno mijenjanje tih formi, ali u saglasnosti sa postojećim okolnostima, mogućnostima, svojim potrebama i prednostima kojima smo raspolagali.

Međutim, to ne znači da u početnom periodu, a i kasnije, nije bilo grešaka. Naprimjer: bilo je sasvim pogrešno i necjelishodno da se još 1941 godine napada na

utvrđeni grad Pljevlja (koji su branili jači djelovi italijanske divizije »Pusteria«), i to odredom jačine od oko 3.000 boraca, koji je usto bio formiran na brzu ruku. Krenuti u ovaj težak i složen napad sa tako improvizovanim i nedovoljno naoružanim odredom prije no što je stekao iskustvo u akcijama na manje garnizone ili komunikacije, bilo je veoma rizično i nepravilno, kao što je to pokazao i sam ishod borbe. Osim toga, napad je izvršen bez solidnih vojničkih i ozbiljnijih neposrednih priprema i bez solidnog izviđanja i osnovnog poznavanja rasporeda snaga i sredstava u samom garnizonu. Prema tome, nije nikakvo čudo što se taj poduhvat završio neuspjehom i porazom, tim prije što nijesu bili obezbijedeni ni najosnovniji elementi koje je tako krupna akcija zahtijevala u tom periodu rata. A da je mjesto toga ta grupa bataljona dejstvovala oko pljevaljskog garnizona, manevrovala i izazivala bataljone i veće djelove divizije »Pusteria« van garnizona i svojim smjelim dejstvima na otvorenom prostoru i komunikacijama uništavala pojedine njene djelove (kao Piperski bataljon na komunikaciji Prijepolje — Pljevlja), odred bi, svakako, stekao veliko iskustvo u takvom manevrovanju, a vjerovatno bi obezbijedio i uslove za uništenje posada po manjim i slabije utvrđenim garnizonima (kao u Priboru i Prijepolju). Osim toga, on je mogao poslužiti i kao siguran oslonac našim snagama koje su se borile u Zapadnoj Srbiji, sa kojima bi izlovaо, a kasnije, eventualno, i uništio i sam pljevaljski garnizon (ukoliko sama ova dejstva ne bi natjerala Italijane da napuste Pljevlja). Učešćem u uništavanju ili protjerivanju djelova divizije »Pusteria« iz Pljevalja, naročito ako bi ta dejstva duže trajala, stariješine i borci ovog Crnogorskog odreda imale bi priliku

da se prekale u borbama i da steknu veliko i dragocjeno ratno iskustvo za buduća dejstva. A tada bi se od njegovih bataljona mogle lako formirati dvije proleterske ili udarne brigade, koje bi sa ostalim snagama u Crnoj Gori korisno poslužile za rješavanje mnogih zadataka, pa i za obezbjeđenje naše ofanzive na čitavom području Crne Gore.

Porazan završetak ovako slabo pripremljenog i izvedenog manevra — bez obzira što su naši borci i starješine u toku tog napada pokazali čudo od junaštva — imao je krupnih vojničkih i političkih posljedica, jer su se u to isto vrijeme našli u povlačenju i Crnogorski odred na tom sektoru i naše snage u Zapadnoj Srbiji¹⁾. Da nije bio razbijen u borbi za Pljevlja, Crnogorski odred se mogao većim dijelom snaga upotrijebiti zajedno sa srpskim snagama u Zapadnoj Srbiji. Oni bi tamo mogli pružati znatno jači otpor Njemcima i cijelishodnim sistemom manevarske odbrane usporavati njihovo napredovanje. Pored toga, bilo bi omogućeno izvlačenje mnogo većih srpskih snaga sa tog područja, tako da bi time odred odigrao krupnu operativnu, pa čak i strategisku ulogu. A šta se ustvari desilo?

Crnogorski odred je bio tučen prije nego što je počeo da živi i da igra važnu ulogu koju mu je bio namijenio Vrhovni štab. On je bio doveden u Sandžak, baš zato što je sa te centralne i tako važne prostorije mogao da dejstvuje u nekoliko pravaca, naročito prema Srbiji,

¹⁾ Njemci su u to vrijeme preduzeli »Prvu ofanzivu« u Zapadnoj Srbiji radi razbijanja i uništenja naših snaga i likvidacije vojno-političkog rukovodstva Narodnooslobodilačkog rata. Od snaga povučenih iz Zapadne Srbije formirana je glavnina Prve proleterske (četiri od šest bataljona) i čitava Druga proleterska brigada.

Crnoj Gori i Bosni. Ali, umjesto da odigra ulogu krupne i značajne manevarske grupe, koja se mogla upotrijebiti na svakom od tih pravaca, odred se ubrzo, takoreći, raspao (jer ga je dobar dio boraca sam napustio poslije neuspjeha u boju za Pljevlja²⁾).

Poslije ovog poraza neprijatelju je data mogućnost da smjeli prelazi u ofanzivna dejstva u ostalom dijelu Crne Gore. Na taj način, mi smo tada sticajem okolnosti napustili brze i smjele manevre (jer su nam dejstva postajala sve pasivnija) i neprijatelju omogućili da nas lakše tuče po djelovima. Tako je — zbog gubljenja inicijative i nedostatka snaga za preuzimanje protivofanzive, a djelimično i zbog specifičnosti učešća crnogorskog seljaka u ratu — došlo do opšte i krute odbrane frontova i pravaca, iz koje smo tek poslije formiranja proleterskih udarnih brigada, juna 1942 godine, na Sutjesci, prešli u protivofanzivu na drugom pravcu — u Bosansku Krajinu.

Jedan od vrlo krupnih razloga koji nas je privlačio da držimo frontove i da upornije držimo i branimo teritoriju bio je i taj što smo zbog još nedovoljno učvršćenih jedinica — koje su bile sastavljene poglavito od seljaka i dijela đaka i intelektualaca — gubljenjem teritorije gubili i većinu boraca toga kraja. Ovo tim prije što ovi borci nijesu bili tako spremni da se bore van svoga kraja kao trupe regularne armije i što smo poslije napuštanja Zapadne Srbije, većeg dijela Istočne Bosne, a kasnije i

²⁾ Od najboljeg ljudstva odreda — u prvom redu komunista i bliskih simpatizera Partije i skojevaca — formirani su 1 i 2 proleterski bataljon (ukupne jačine oko 400 boraca i starješina) koji su ušli u Prvu proletersku brigadu. Zbog prezasićenosti kadra, od boraca i starješina, koji su trebali da uđu u ova dva bataljona, iz Rudog je vraćeno oko 100 komunista u Crnu Goru, dok je oko 150 boraca ušlo u Sandžački odred kao jedan od njegovih udarnih bataljona.

Hercegovine, morali sačuvati izvjesnu operativnu osnovicu za izvođenje svojih budućih manevara. Takva kriza u pogledu formi borbenih dejstava u Crnoj Gori i Hercegovini mogla je imati i težih posljedica da nijesu na vrijeme preduzete mjere radi radikalne izmjene takve taktike. Naime, trebalo je razbiti stihiju koja je svojstvena seljačkim masama u ustanku i koja je u tom periodu vukla k primjeni odbrane i frontova. Drugim riječima, trebalo je što prije prebroditi krizu, u koju smo bili upali kad smo pristupili vođenju frontalnih odbranbenih i otstupnih borbi, i ući u novu fazu stvaranja brigada i divizija sposobnih za duge i smjele manevre daleko van teritorije svoga kraja.

Iskustvo iz našeg rata je pokazalo da smo skoro uviјek grijesili kada smo duže vremena primjenjivali jednu formu manevra, i, obratno, da smo uvođenjem novih formi uvijek iznenađivali neprijatelja i dovodili ga u situaciju da se žali što ne ratujemo »po pravilima«. Ali ni to nije sve. Mi smo i svoju taktiku znali vješto da prilagođavamo novoj situaciji, ali je pri tome nikada nijesmo potčinjavali neprijateljskim dejstvima. Osim toga, izvlačenjem iskustava iz sopstvenih i neprijateljskih borbenih dejstava brzo smo uočili da moramo drukčije dejstvovati protiv Italijana, drukčije protiv Njemaca, a opet drukčije protiv Bugara i drugih kvislinških formacija. No, u svakom slučaju, redovno smo težili da napadamo neprijatelja na otvorenom polju i da ga tamo, svojim brzim i mnogobrojnim manevrima i udarcima, najprije rastrojavamo, a zatim dio po dio razbijamo i uništavamo — što nam je redovno uspijevalo u borbi sa Italijanima, a u većini slučajeva i sa Njemcima.

Uporna odbrana protiv jačih njemačkih snaga na prostoru Šćit — Vilića Guvno — G. Vakuf u »Četvrtoj ofanzivi«, kada su naši borci branili i u isto vrijeme utvrđivali određene položaje, da bi izveli brz manevr preko Neretve u pravcu nove prostorije (koja će našim snagama ponovo dati zamaha i omogućiti im slobodu dejstva); zatim dvodnevna odbrana Kolašina iz bunkera i rovova krajem 1943 godine od napada Italijana i četnika (koji su imali nadmoćnost u ljudstvu, naročito u topovima i minobacačima, i bili podržavani kolonom tenkova od pravca Mateševa), a odmah poslije toga brzi manevar preko Bjelasice u cilju zauzimanja Berana, kao i bezbroj sličnih poduhvata — očigledno pokazuju da smo znali i umjeli da primjenjujemo sve forme manevra, od naj-upornijih i najotsudnijih do najelastičnijih, i da smo te forme birali prema zadatku i cilju, prema konkretnom neprijatelju i konkretnoj situaciji.

Prema tome, i kod nas se pokazalo da se manevr mora izvoditi bez kolebanja i do kraja — ne zastajući na po putu — i da je utoliko uspješniji ukoliko je jednostavniji i dinamičniji. Iako manevar, načelno, treba da bude u skladu sa prirodnim mogućnostima žive sile i tehnike, ipak te mogućnosti — kad je u pitanju krajnji ishod manevra — ne smiju da koče njegovu primjenu. Ponekad se ne smije odustati od manevra čak ni onda kada unaprijed može biti jasno da se neprijatelj neće moći sasvim zaustaviti, odbaciti, razbiti ili protjerati, pa ni onda kada se očekuje da se mogu pretrpjeti i veći gubici. Naprotiv, vještим i blagovremenim manevrom, koji se dosljedno vodi do kraja, može se u velikoj mjeri nadoknaditi nedostatak žive sile i tehnike. U isto vrijeme, manevrom se može parirati tehnika protivnika i omesti

njena cjelishodna upotreba. Na taj način, ulogu neprijateljske tehnike možemo utoliko više smanjivati ukoliko budemo vještije manevrovali, čak i onda kad se radi o manjim dejstvima. To znači da se manevrom može znatno povećati uloga angažovanih snaga u svim dejstvima — i u odbrani i u napadnim operacijama.

Pored toga, ovdje treba naročito istaći važnost protivmanevra, tj. ogromnu ulogu neprekidne aktivnosti koja se mora ispoljavati u toku otstupnih dejstava, u cilju otkrivanja namjera neprijatelja i preuzimanja inicijative u daljim odlučujućim događajima. U svakom slučaju, dejstva treba izvoditi snažno, smišljeno i u najpogodnijem trenutku, težeći da se izvrši što efikasniji udar po isturenim kolonama, bokovima i pozadini neprijatelja. Pri tome treba težiti da se otsijeku i unište pojedini djelovi ili čitave neprijateljske kolone, da se razvlače i drobe njegove snage i da se otežava ili potpuno onemogući njihov manevr kako bi se stvorili što povoljniji uslovi za prelaz sopstvenih snaga u protivudar ili protivofanzivu.

Ali, ako se armija jedne zemlje (naročito male, kao što je bio slučaj sa bivšom jugoslovenskom vojskom) ograničava na iščekivanje, na pasivnu i fiktivnu odbranu nekih pojaseva po dubini (dok se mogu braniti), umjesto da se priprema za ispoljavanje stalne aktivnosti i ofanzivnosti, naročito pri izvršavanju protivudara, onda se unaprijed može reći da je njena sudbina zapečaćena. Sigurno je da takvo pasivno držanje nikako ne ide u prilog samopouzdanju starješina i armije. Drugim riječima, tu se radi o neshvatanju značaja i snage manevra koji — ako je dobro organizovan i pripremljen, a uz to i vješto izведен — kako sam to već istakao, može dati veliko

preim秉stvo šnagama u odbrani koje od samog početka ispoljavaju svoja aktivna protivdejstva. A ne treba zaboraviti da su samo takva dejstva jedina sigurna zaloga uspješne odbrane, jer onaj ko ih ne primjenjuje u odbrani sigurno srlja u susret katastrofi.

Starješina, odnosno vojskovođa, koji je pravilno shvatio manevar, uočice da manevar ustvari odražava ne samo najveću aktivnost, već i najcjelishodniju i najracionalniju upotrebu žive sile i tehnike u ratu, koja je bila naročito karakteristična za naša borbena dejstva. To nam je, ustvari, omogućavalo da izvodimo skoro neprekidna dejstva istim jedinicama, koje su, i pored pretrpljenih gubitaka, ostajale borbeno sposobne. To je odigralo važnu ulogu u upotrebi naše Armije i obezbjeđivalo njenu neiscrpnu snagu za udare po živoj sili i sredstvima neprijatelja. A pošto smo se stalno pridržavali toga ispravnog gledišta, mi smo, prirodno, obezbijedili ne samo stalnu aktivnost u dejstvima, već smo uporedo sa tim i na tim principima izgrađivali svoju Armiju i osposobili je da se uspješno bori sa neprijateljem i da ga konačno nadigra.

Iako je vrijeme za pripremu i izvođenje protivmanevra uvijek kraće no što bi se željelo, ono je ipak toliko dugo da se manevar može uspješno izvesti, naročito ako se udar vrši po uklinjenim ili odvojenim jedinicama, u pravi čas i na najosjetljivije mjesto neprijatelja. Prema tome, ako se ideja plana odbrane u cjelini zasniva na manevru i aktivnosti, branilac će biti u stanju da preduzme odgovarajuće protivmjere koje normalno moraju dati pozitivne rezultate baš zato što se neće vršiti u uslovima nejasne situacije, već na temelju realnih okolnosti i predviđanja, i što će se oslanjati na sve snage i sredstva kojima raspolaže savremena odbrana.

Neosporno je da pravilan izbor trenutka i pravca protivnapada, protivudara ili protivofanzive ima odlučujući uticaj na krajnji ishod odbrane. Time se u isto vrijeme može izbjegći neka necjelishodna »aktivnost radi aktivnosti« i uplitanje u desetine malih udara bez smisla i plana, koji ne daju uvijek odgovarajuće rezultate, već zamaraju trupu i mogu više da koriste napadaču nego braniocu, jer mu pružaju mogućnosti da otkrije raspored i namjere branioca. Štaviše, takva dejstva daju mogućnosti napadaču da iscrpe branioca (umjesto da ovaj njega iscrpljuje) i da onda jednim snažnim i dobro smisljenim udarom najprije probije taktičku dubinu odbrane, a zatim ostale pojaseve i da sigurno izbije u operativno prostranstvo, otpočinjući svoje šire, slobodnije i sigurnije manevre.

S druge strane, ne treba zaboraviti da ni poslije prelaska na više i složenije forme manevra (udari operativnih grupa) nijesmo zanemarivali ni one najjednostavnije, najobičnije partizanske forme, koje su svojštvene i partizanskim odredima, jer su naše proleterske brigade zadržale i dalje razvijale iskustva partizana. Zbog toga je prirodno što smo čak i u unutrašnjosti slobodnih teritorija sačuvali partizanske odrede, da bismo time omogućili primjenu i kombinaciju raznih nižih formi dejstva sa krupnim operacijama. Drugim riječima, mi smo težili da svoju Armiju osposobimo za izvođenje svih dejstava — od najsitnijih do najkrupnijih — kako bismo okupatorskim trupama nanosili što veće gubitke, primoravali ih na defanzivu, na čuvanje garnizona i na povremeno obezbjeđenje komunikacija. Pri tome nam je bila potrebna velika sloboda u izvođenju dejstva da bismo, naročito poslije kapitulacije Italije, ofanzivno upotrijebili svoje glavne operativne formacije i Armiju u cjelini učinili

što pokretnjom. A tada su mali, mnogobrojni živi manevri iz početnog perioda rata već bili prevaziđeni, tako da su u ovom kasnjem periodu razvoja naših oružanih snaga ostali samo kao uzgredni, ali veoma korisni elementi pri izvođenju krupnih operacija u okviru opštesarvezničkog fronta. To je bio najočigledniji dokaz vojničke spremnosti naše Armije, njene unutrašnje čvrstine i sposobnosti njenog starješinskog kadra da je uspješno vodi u svim situacijama.

Prema tome, stalna dinamičnost i manevarska sposobnost naših jedinica u toku Narodnooslobodilačkog rata bile su naše najefikasnije oružje. One su nam omogućavale da uspješno izbjegavamo nadmoćnost neprijatelja na zemlji i u vazduhu, da neprijatelja — iako je bio nadmoćniji — manevrom zavaravamo i dezorientišemo, uspješno cijepamo i lakše tučemo po djelovima; da pojačavamo svoje snage i stvaramo novi odnos snaga u svoju korist.

Kada se radilo o dejstvu u uslovima okruženja ili o dejstvu po unutrašnjim operaciskim pravcima — o toj najsloženijoj formi manevra — naše snage su i tada postizale uspehe, blagodareći svojim vještim, blagovremenim i brzim manevrima. One su jednim svojim dijelom uspješno vezivale neprijateljske snage na jednom pravcu da bi ostalim snagama olakšale proboj i izlazak na slobodan prostor i time stvorile uslove za poraz onoga koji je opkoljavao. A kada bi neprijatelj, zbog gubitka u ljudstvu i tehnici, bio dovoljno onesposobljen za dalja dejstva i prinuđen da se vrati u svoje garnizone, tada bi naše operativne grupe preuzele inicijativu³⁾, prelazile u

³⁾ Mi smo od samog početka održali inicijativu, samo treba imati u vidu da se uporedo sa razvojem Armije i ta inicijativa kvalitativno preobražavala — postajala sadržajnija i zamašnija u taktičkom, operativnom i strategiskom pogledu.

nastupanje, uništavale okupatorske garnizone i stvarale nove slobodne teritorije i nove jedinice Narodnooslobodilačke vojske.

Da nijesmo imali i stalno održavali inicijativu u svojim rukama, mi bismo nesumnjivo ostali pri starim (klasičnim) formama vođenja partizanskog rata, tako da bi se i neprijatelj sa nama lakše i uspješnije obračunavao. On bi, svakako, onemogućio tako brz i siguran razvoj naših oružanih snaga i sve više kočio i sputavao njihove manevre dok nas konačno ne bi natjerao na pasivnu odbranu. Tako vremenskom taktikom naš rat bi se brzo degradirao na običan partizanski rat, na jednu zaostalu formu rata, a izostala bi i izgradnja armije na bazi revolucije — izgradnja takve armije koja je našem ratu dala karakter narodnooslobodilačkog rata. Blagodareći toj inicijativi, mi smo mnogo lakše prelazili i na nove forme manevra i lakše se oslobađali pritiska prilikom povlačenja⁴⁾.

Najzad, blagodareći vješto izvođenim manevrima, našoj Armiji je pošlo za rukom da u završnom periodu rata okruži i uništi nekoliko krupnih neprijateljskih grupacija, i da na kraju rata, koncentričnim manevrom I i III armije u rejonu Celje — Maribor, najprije sigurno otsiječe i opkoli, a potom i uništi ili zarobi nekoliko njemačkih divizija i desetine hiljada ustaških i četničkih vojnika i oficira. Tako je neprijateljske snage, koje su pokušale da se izvuku iz Jugoslavije u pravcu Austrije i

⁴⁾ Oslobađanje od pritiska u otstupnim manevrima naročito u manevarskoj odbrani, igra prvorazrednu ulogu. Ako branilac uspije da se vješto i što prije oslobođi tog pritiska, onda će njegova odbrana postati upornija i elastičnija, za razliku od povlačenja, kakav je karakter često puta imala odbrana u Prvom svjetskom ratu, a u izvjesnoj mjeri i odbrana u ratu Srbije 1915 godine.

Njemačke — da bi izbjegle manevar opkoljavanja — doстигла одмазда наших народа у први час. Рат је завршен крупним стратешким маневром, којим је уништена главнина непријатељских снага које су оперисале у Југославији^{5).}

Ako uporedimo dejstva srpske vojske poslije proboga Solunskog fronta 1918 godine sa ovim нашим dejstvima u завршном периоду рата, видјећемо да srpska vojska, iako je bila dobro вођена i пројета neizmjernom жељом i спремношћу да zalaganjem svih snaga i sredstava uništi austrougarsku i bugarsku vojsku, ipak nije uspjela da opkoli i uništi непријатељске snage само зato што nije предузимала još smjelije маневре, te je pokretljivi непријатељ изbjegавао udarce i, uglavnom, uredno i bez velikih жртава izvodio svoje opšte povlaчење, sem bugarskih snaga које су биле otsjeчene i zarobljene kod Mladog Nagoričanina (2 i 4 divizija). Оsim тога, i Saveznici su, da bi smanjili efekat i politički značaj pobjeda srpske vojske⁶⁾, ne само коčili i ограничавали njen nastupanje, već joj nijesu dozvoljavali da povede operacije preko bugarske teritorije. На тaj начин, суžавanjem operativnog prostora i komunikacija, oni су sputavali srpsku

⁵⁾ Italijanska vojska, koja je zajedno sa njemačkom vojskom i kvislinškim формацијама operisala u Jugoslaviji, razoružана је prilikom kapitulације Италије 1943 године. Тако су обе ове војске — једна ranije, а друга дочније — под ударцима наše Armije izgubile највећи дио svojih snaga u Jugoslaviji, чemu су погодовали i опшta војно-политичка ситуација i stanje na savezničkim frontovima.

⁶⁾ I pored огромне помоћи коју су указали srpskoj vojsci na Solunском frontu, Saveznici су se sada ponovo, као и 1915 године, nepravedno понижели према njoj. Oni су тешли да приволе Bugarsku na mir da bi je time spasli od zасlužene одмазде srpske vojske i da bi je isčupali ispod eventualnog ruskog uticaja.

vojsku u izvođenju obuhvatnih i obilaznih manevara i usmjeravali je na potiskivanje austrougarske vojske ka sjeveru i sjeverozapadu.

6. Nešto o značaju našeg ratnog iskustva

Naš rat nije trpio mirovanje. *Stalna aktivnost i ofanzivnost, jednom riječi, najveća dinamičnost koja se može zamisliti, bili su zaloga mnogih naših uspjeha i pobjeda.* Zato, ako bismo htjeli bar približno da okarakterišemo naša dejstva i da izvučemo neke pouke, mogli bismo reći da smo se u ratu uglavnom pridržavali ovih nekoliko načela:

- a) u napadu i u odbrani primjenjivati takav manevr koji će potpuno odgovarati konkretnoj situaciji i poklanjati najveću pažnju brzini pokreta, silini udara, najvećoj aktivnosti i iznenadnosti dejstva (»*u našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh, ne samo kad smo u ofanzivi, već i u defanzivi*«);
- b) izbjegavati krute frontalne borbe i dati prednost brzim pokretima u cilju izvođenja stalnih aktivnih i iznenadnih dejstava (»*pri izvođenju svih akcija izbjegavati krute frontove. Nikad ne dozvoliti da vam neprijatelj naturi frontalnu borbu*«);
- c) glavnim snagama, po pravilu, udarati u bok i pozadinu neprijatelja (»*na frontu jedna desetina*«);
- d) odbaciti pogrešnu i štetnu orientaciju koja bi bila usmjerenja isključivo na očuvanje i osvajanje teritorije, jer se time vezuju snage i sredstva i potcjenjuje snaga i značaj manevra, no to ne znači da teritoriju ne treba čuvati kao bazu i jedini izvor za popunu i snabdijevanje

jedinica (»svaki naš gubitak neke teritorije mora u isto vrijeme značiti dobitak nove, još veće i važnije teritorije«);

e) kombinacijom najraznovrsnijih taktičkih i operativnih manevara obezbijediti opšti strategiski plan manevra;

f) formirati što više jedinica, čak i po cijenu smanjenja broja većih jedinica, »da bi se pokrila sva teritorija«; dakle, u početnom periodu rata — davanje prednosti taktičkom manevru (»desetina na frontu«), a kasnije — sve više uklapanje tih taktičkih dejstava u krupnije operativne manevre, ali sa tendencijom da taktička (sitna) dejstva i dalje sačuvaju svoj veliki značaj i da njihova mreža ostane i dalje osnova velikih manevara;

g) u nepovoljnim uslovima nikako ne primati velike — rješavajuće bitke;

h) usmjeriti sve snage i sredstva i sva borbena dejstva za dalju izgradnju čvrste, velike i savremene armije;

i) omogućiti punu inicijativu nižim jedinicama oslanjajući se na direktive i uputstva viših komandi, a naročito na čvrstu idejnu povezanost koja je povezivala sve pripadnike naše Armije;

k) po svaku cijenu dalje usavršavati partizanski duh — to najmoćnije oružje Armije i Revolucije i prilagođavati ga fizionomiji savremenog rata¹⁾.

¹⁾ Dakle, ne onako kao što su neki rukovodioci bivše jugoslovenske vojske koji su još pred početak Drugog svjetskog rata, zaslijepljeni veličinom svoga već zastarjelog iskustva i ističući »solunski duh«, govorili: »Vočići su dobili onaj, pa će dobiti i budući rat«. Oni su taj solunaški duh stvarno konzervirali, koristeći ga u prvom redu u političke (klasne) svrhe, umjesto da su ga usavršavali i prilagođavali novim uslovima. Time su unaprijed osudili i vojsku i državu na propast, kao što se to i desilo u aprilskom slomu.

Ako bismo detaljno analizirali sva svoja dejstva u toku Narodnooslobodilačkog rata, nesumnjivo je da bismo mogli pronaći mnoštvo različitih postupaka koji su stalno, često i neopaženo, bogatili našu vojnu praksu i omogućavali nam da u raznim situacijama primjenjujemo razne forme taktičkih i operativnih manevara sa velikim i značajnim uspjesima. A pošto su i ti postupci i te forme bili istinski odraz tadašnje situacije i okolnosti, prirodno je što su morali biti cijelishodni i uspješni. Zato, ako bismo ih zapostavljali mi bismo sjekli granu na kojoj stojimo i lišavali se svoje ratne prakse — tog našeg najubojitijeg oružja. Zbog toga je naša dužnost da oživljavanjem i uopštavanjem takvih mnogobrojnih primjera kod naših starješina i novih naraštaja dalje razvijamo ne samo smisao za pokretljivošću već i sposobnost za manevrivanje u svim uslovima. Na taj način mi ćemo kod njih prvenstveno razvijati baš one osobine koje su nama bliske i najviše potrebne, a koje, uostalom, i sve savremene armije žele da razviju kod svojih starješina i jedinica. To je nama utoliko potrebnije što se savremeni rat ne da ni zamisliti bez brzih i smjelih pokreta i manevara, tim prije što se u budućnosti, zbog pojave nuklearnog naoružanja, može očekivati još veći porast i razvoj brzopokretnih jedinica na zemlji, moru i u vazduhu.

Umješnost i sposobnost naših ljudi da se brzo prilagođavaju situaciji i da pronalaze i primjenjuju najcijelishodnije postupke, što su toliko puta dokazali i u ratnoj praksi i u poslijeratnoj izgradnji Armije, i u razvoju naše vojne misli, nesumnjivo će nam omogućavati da i ubuduće lako shvatamo sve promjene koje bi mogle nastupiti u pogledu vođenja još složenijeg pokretnog rata.

S druge strane, gorko iskustvo bivše jugoslovenske vojske očigledno nam pokazuje koliko je bilo katastrofalno i za narod i za vojsku što se njeno vojno rukovodstvo nije vaspitavalo na izvanrednim iskustvima ratova 1912/13 i 1914—1918 godine (naročito ovog drugog); što je zapostavilo tekovine srpske vojske i na polju vojne misli i što je ili »filozofiralo« o nekom ultrasavremenom ratu ili se zanosilo potpuno konzervativnim shvatanjem da se ništa nije promijenilo. Ono nas opominje da nikada ne smijemo zanemariti bogato iskustvo iz borbenih dejstava i manevara uopšte, kao ni iskustvo koje smo stekli u praksi Narodnooslobodilačkog rata, ali nas u isto vrijeme obavezuje i na to da moramo pratiti i usvajati sva opšta pozitivna dostignuća vojne misli i iskustva drugih armija.

Da bismo što više jačali svoju armiju i razvijali je u savremenom smislu, tako da bude u stanju da svojim manevrima brzo i uspješno potčinjava ljudsku masu i tehniku u savremenim sudarima koji joj se mogu nametnuti, neophodno je da najprije odredimo mjesto sopstvenog iskustva, da pravilno postavimo odnos između naših i tuđih iskustava i svega onoga što se može očekivati u eventualnom budućem ratu. Pri tome je neophodno da se kritički odnosimo i prema svim normama koje su se iskristalisale kao plod dosadašnjih iskustava, kao što su norme za neke teorijske odnose snaga (naprimjer 3:1, 4:1 i slično), zatim za određene gustine, ešelone, potpunu nadmoćnost u vazduhu, itd. Ovo je potrebno učiniti tim prije što se uslijed vječitih promjena neizbjježno moraju mijenjati i te norme ako se želi da se bude savremen i da se ide ukorak sa promjenama i situacijom.

Ovdje treba istaći ogromnu važnost i onih nemjerljivih elemenata (koji su naročito kod nas dolazili do izražaja), kao što su moral i borbeni partizanski duh vojske, njena monolitnost, politička svijest, jedinstvo sa narodom, itd., itd. Međutim, bilo bi štetno i pogrešno ako bi se, naprimjer, smatralo da su najsavremenija i jedino moguća onakva dejstva kakva smo mi izvodili ili dejstva u partizanskom, gerilskom ili nekom drugom »neregularnom« ratu, itd., a takvih shvatanja ima i danas i može ih biti kod onih starješina koji ne izučavaju dovoljno naša ratna dejstva u cjelini i koji još nijesu shvatili niti uzeli kao bazu suštinu prakse našeg rata. A starještine koje se bave »savremenom vojnom naukom« i njenom obradom neminovno moraju izgubiti pravilnu orijentaciju ako pri tome ne polaze sa realne osnovice, ako se ne oslanjaju i na sopstvena iskustva i na ratna iskustva drugih armija. To znači, da tom iskustvu, bez svake isključivosti, treba dati ono mjesto koje mu zaista pripada u daljoj razradi savremene vojne misli, jer bi ono i u jednom budućem sukobu naših naroda, naročito u početnoj njegovoj fazi, moglo imati presudan uticaj jedino ako se tako pravilno shvati i postavi.

Veličina i značaj našeg ratnog iskustva ne može se ocijeniti samo po tome da li su pojedini naši bojevi i operacije imali ovaj ili onaj oblik, da li su vođeni po svim zahtjevima savremenog ratovanja, da li smo u tim bojevima i operacijama imali dovoljno artiljerije i drugih sredstava da bismo vršili pripreme i druga borbena obezbjeđenja, da li smo u odbrani posijedali i branili baš onoliko široke frontove koliko to propisuju odredbe raznih ratnih službi, itd. Naprotiv, njegova je veličina u tome što smo svoja dejstva, bojeve i operacije izvodili na način koji

neprijatelj nije mogao predvidjeti ni odgometnuti, tj. tako vješto, snažno, duhovito i iznenadno da su planovi neprijatelja bili redovno remećeni. Drugim riječima, njegova veličina se ogleda u tome što smo sva svoja dejstva izvodili na svoj način, što smo ih prilagođavali našim uslovima, našim starješinama i karakteru našeg rata i Revolucije u cjelini.

Veličina našeg ratnog iskustva je sadržana u našim živim i neprekidno mijenjanim formama manevra; u našim stalnim borbama u okruženju i probijanju iz okruženja; u našim »klinovima« i infiltracijama; u našim marš-manevrima; u našoj pokretljivosti; u našoj brzoj pripremi — planiranju i izvođenju bojeva i operacija; u vještini našeg komandnog kadra da se u najrazličitijim situacijama odluči na ovu ili onu vrstu manevra; u izrazito ispoljenoj inicijativi starješina i boraca; u kombinaciji najnižih i najsloženijih manevara u odbrani ili napadu i, najzad, u vođenju jednog tako složenog i kombinovanog rata u srcu Evrope.

Dakle, naše ratno iskustvo ogleda se u našem načinu sproveđenja dejstava; u našem načinu zauzimanja gradova (često utvrđenih) bez artiljerije, bez avijacije, čak i bez dovoljno ručnih bombi i municije; u smjelim i vještim prodrima naših bombaša u utvrđene gradove (Jajce, Livno, Kolašin, Prozor, Bihać, itd.) i u našim skoro sto-procentno uspješnim noćnim dejstvima. Ono se ogleda i u vještom planiranju i izvođenju ofanzivnih dejstava čak i sa odnosom 1:1 u živoj snazi (dok je u tehnici prednost uvijek bila na strani neprijatelja), kao naprimjer kod Livna, Prozora i Jablanice. Uspjeh u tim operacijama postizali smo zahvaljujući svome gipkom manevru i snažnom udaru, zatim visokom moralu i političkoj svijesti, inici-

jativi i iskustvu našeg komandnog kadra i njegovoj vještini u vođenju tog »malog rata«, kako je neprijatelj nazivao naša dejstva.

Velika iskustva možemo crpsti iz specifičnosti naših taktičkih i operativnih dejstava koja su se odlikovala izvanrednom brzinom koncentracije, iznenađenjima i prikrivenim izlaskom na polazni položaj, odlučnim napadom i brzim završetkom započetog boja ili operacije, ponovnim pregrupisavanjem istih snaga na drugom pravcu ili prema novom objektu i brzim i stalnim promjenama načina njihovog izvođenja.

Sve ovo, kao i još mnoga neobrađena iskustva Narodnooslobodilačkog rata čine naša dostignuća u vojnoj misli tako raznovrsnim i po svom kvalitetu tako specifičnim da se ne mogu olako staviti ni u kakve okvire, a da time ne izgube svoj osnovni smisao, svoju originalnost i veličinu. Po svojoj živosti i dinamičnosti naša su dejstva bila i do kraja ostala neodgonetnuto čudo za njemačke i talijanske generalštabe i njihove generale. Oni su ih izučavali, ali ih nijesu izučili, tako da su i naš rat i naše ratno iskustvo za njih (a i za mnoge druge) ostali tajna. Oni su ipak težili — iako sa visine vojnih stručnjaka — da uđu u tajnu naših uspjeha da bi nas lišili toga najefikasnijeg i najmoćnijeg oružja. Međutim, u tome nijesu uspjeli u prvom redu zato što su i naš rat i naše iskustvo površno i neobjektivno posmatrali.

Ali naše iskustvo ne treba ograničavati samo na iskustvo iz prakse našeg rata niti na osnovu njega stvarati neke vječne principe, jer bi se time negiralo iskustvo drugih naroda i armija i raznovrsno veliko iskustvo Drugog svjetskog rata. Time bi se negirao i razvitak vojnog djela u posljeratnom periodu, tj. praksa Koreje, Indokine

i drugih ratova vođenih poslije Drugog svjetskog rata, pa i onih zbivanja koja će tek nastupiti. To znači da ni vojna misao, kao ni svaka druga misao i nauka, nije i ne može biti isključiva svojina ovog ili onog naroda. Naprotiv, svako iskustvo na bojnom polju vremenom — ranije ili kasnije — postaje u jednoj ili drugoj formi svojina i mnogih drugih naroda, postaje opšta svojina. Prema tome, i naše iskustvo — gledano kroz prizmu procesa neprekidnog prelaženja iskustva sa jednog na druge narode — strogo uzev i nije jedino i isključivo naše iskustvo, niti bismo ga nekim ljubomornim čuvanjem najbolje koristili. Mi smo i u toku rata koristili neka iskustva drugih naroda (pored ostalog i iz rata u Španiji), ali je pri tome bilo bitno to što smo ih prilagođavali našim okolnostima i na taj ih način dalje razvili i usavršili.

Naš rat neće ništa osobito dobiti ako se po svaku cijenu izoluje od svega što se odigralo oko njega u Drugom svjetskom ratu, kome i on i sva njegova praksa pripadaju. Njega samo treba uklopiti na pravo mjesto koje mu u tom ratu neosporno pripada, s obzirom na njegovu ogromnu važnost i snagu njegovog manevra koja ga je čitavog prožimala, zatim na posebne uslove pod kojima je vođen i na ulogu koju je odigrao. Ali, njega ne treba uklapati tamo samo zato što bi se jedino tako mogla obezbijediti njegova obrada i određivanje njegovog mesta u vojnoj misli. Nikako se ne bi učinila usluga našem ratnom iskustvu ako bi se i u tom drugom smislu izlovalo. Naprotiv, ono bi se moglo sasvim razumjeti samo ako se shvati da je ono bilo dio, upravo produženje predratnog revolucionarnog iskustva i njegovog daljeg razvitka u našem ratu i u uslovima Drugog svjetskog rata.

Kako treba shvatiti značaj iskustva naše Armije najbolje se može vidjeti iz slijedećeg odgovora našeg Vrhovnog komandanta na pitanje koje mu je u tom smislu uputio glavni urednik »Narodne armije« povodom Dana Armije 1953 godine:

»Razumije se da su ta iskustva od velikog značaja i mi smo uviјek govorili da je naša Narodnooslobodilačka borba imala naročiti karakter u mnogim i mnogim stvarima.

Bilo je u historiji i partizanskih ratova, bilo je ustanača, bilo je čak slučajeva da su i neke armije tako izrasle, ali u historiji nema primjera da je na ovakav način i pod ovakvim uslovima, u neprekidnoj, nejednakoj i žestokoj borbi sa stostrukom jačim neprijateljem, izrasla ovakva armija koja je svojim oružjem i borbom omogućila da dalje raste. Takvih primjera u historiji nije bilo.

Sve ranije revolucije, a naročito revolucija od 1917, imale su bolje uslove. Rusku revoluciju u 1918 godini podržavale su ogromne mase vojnika, čitave divizije i armije koje su bile na frontu i kojima se dodijao rat. Te divizije i armije stale su s oružjem u ruci na stranu revolucije. Mi, međutim, nijesmo imali ništa i morali smo osvajati i prve puške. A oni su imali i fabrike i mnogo šta drugo. Razumije se, ne može se reći da im je bilo lako, jer im lako nije bilo. Ali, ja sam vido tu revoluciju i znam kolika su tamo neprekidna prostranstva i kakve su tamo bile mogućnosti povlačenja, manevrisanja i mobilizacije. Naše male mogućnosti ne mogu se ni u kom slučaju uporediti sa njihovim. Naša Revolucija je jedinstven primjer koji znam i ja sam zato s ogorčenjem slušao 1948 godine kad su govorili da je i prije bilo partizana.

Naše iskustvo iz ovoga rata ima ogroman značaj za dalji razvitak naše Armije, u prvom redu po onom moralnom naoružanju koje su naši ljudi u njemu stekli. Blagodareći tom iskustvu, tom moralnom naoružanju i naročito činjenici da se u našoj Armiji nalaze kao rukovodioci ljudi koji su prošli ovaj rat, nikakvo otsijecanje ili izolacija u slučaju kakvog novog rata neće moći da demoralise naše jedinice niti učiniti da se predaju, što je bio slučaj sa čitavim divizijama drugih armija u posljednjem svjetskom ratu. Ne, naše je iskustvo boriti se dalje i zato nema mesta strahovanju od otsijecanja i odvajanja pojedinih jedinica od cjeline armije. Naše iskustvo u toku rata pokazalo je da su pojedine jedinice bile odvojene, ali da su uvijek mogle da se probiju i da su osjećale da, dok imaju oružje u ruci i svoju ubojnu snagu, uvijek mogu djelovati i spojiti se sa svojom glavninom.

Razumije se da je bilo iznimaka, ali nije bilo onoga što je bilo na drugoj strani, i na ruskom frontu i drugdje gdje su čitave armije padale u zarobljeništvo zato što je neprijatelj tenkovima prošao naprijed i otsjekao ih. Naše iskustvo treba u našim vojnim školama i akademijama da bude uzeto kao osnov, a iz njega u prvom redu pitanje morala i shvatanja. Ja ne kažem da to iskustvo treba sada prosto presaditi u našu Armiju, pa da bude onako kao što je onda bilo. To iskustvo može da bude samo osnovna linija, jer su današnja tehnička sredstva, današnja vojna ratna sredstva na daleko većoj visini nego što su onda bila, a i eventualni novi ratovi imaju drukčiji karakter. Ja, dakle, ne kažem da je dovoljno naše iskustvo, pa da naša Armija postane neka nepobjediva armija. Ne, to je samo jedno iskustvo, ali takvo koje ne može da izgubi svoj zna-

čaj ni ubuduće, a naročito u slučaju totalnih ratova i desantnih operacija. I ovaj rat je bio totalan, ali eventualni budući rat biće još strašniji — i zato iskustvo koje smo stekli ima znacaja za našu Armiju, pa i za svaku drugu koja bi htjela da ga primijeni.

Razumije se, ja uvijek postavljam pred rukovodeći sastav naše Armije i čitavu Armiju zadaću da što brže i što savjesnije ovladaju vojnom tehnikom koju dobijaju i koju će dobijati. Ovladavanje tom tehnikom, izučavanje ratova tamo gdje postoje i efikasnosti primjene u ratu modernih tehničkih sredstava — to je jedna od primarnih zadaća koju rukovodioci u Armiji moraju izvršavati, jer mi ne možemo sjedeti sa starim lovorkama već moramo ići naprijed. Ali, opet podvlačim, u tome je osnovno baš naše iskustvo, jer nas ono uči kako jedan ma i mali narod, sa dobro izvježbanom armijom koja je njegov sastavni dio i sa primjenom svih savremenih, pozitivnih metoda ratovanja, može u ratu koji nije osvajački već odoranbeni da odoli i najjačem neprijatelju».

Prema tome, sva naša iskustva su pretežno proizvod borbenih dejstava koja nose specifično obilježje zbog posebnog karaktera našeg rata, naše Armije i njene uloge u ratu. Ovo tim prije što su u našem ratu, više nego igdje, pored čisto vojnih problema, uspješno rješavana i mnoga druga — naročito politička pitanja, bez kojih ne bi ni bio istinski Narodnooslobodilački rat.

IV. — GLEDANJE I REAGIRANJE NEPRIJATELJA NA NAŠA DEJSTVA

1. Kako je neprijatelj gledao na naš rat

Iako je poznato da poraženi skoro redovno traži opravdanja i razloge za svoje poraze, prikrivajući veoma često pravu istinu, ipak je od interesa da čujemo šta je neprijatelj mislio i govorio o nama i našoj borbi. Ovo će biti interesantno i značajno baš zbog toga što je poznato da je on stalno i uporno težio da preko radija i štampe (naročito za vrijeme rata) neobjektivno prikazuje našu borbu i da je svugdje i što više omalovaži. Otuda će i priznanja i povoljne ocjene koje su naši neprijatelji tajno ili javno davali o nama imati još uvjerljiviji karakter, tim prije što su dati pod teretom neoborivih činjenica i stvarnih zbivanja u toku čitavog Narodnooslobodilačkog rata.

Razumije se da ovdje, zbog nesređenosti i nedostatka neprijateljske arhive i još neorganizovanog prevođenja i štampanja neprijateljskih dokumenata i poslijeratne literature koja se odnosi na naš Narodnooslobodilački rat, neće biti iznijeta ni približna slika onoga što je neprijatelj mislio o nama, kako je ocjenjivao naša dejstva i

kakve je sve mjere preduzimao da bi ih bar omeo, kad ih već nije mogao onemogućiti ili likvidirati. Pa ipak, biće potrebno da iznesem makar i šture podatke o tome, da bih i njima potkrijepio svoje izlaganje, jer je i neprijatelj uvijek jedan od važnih svjedoka, bez obzira na to koliko je zaslijepljen političkim ili drugim predrasudama.

Većina njemačkih komandanata, koji su rukovodili operacijama u Jugoslaviji u borbi protiv Narodnooslobodilačke vojske, bez obzira na to što su težili da nađu opravdanje za svoje poraze u našoj zemlji, često su bili prinuđeni da daju i neke objektivne ocjene ne samo o visokoj sposobnosti našeg rukovodstva, nego i o izvanrednoj snalažljivosti, elastičnosti dejstava i o manevarskoj sposobnosti naših jedinica. Karakteristično je da su neki njemački generali i drugi javni radnici u svojim poslijeratnim djelima (memoarima i drugim istoriskim radovima iz perioda Drugog svjetskog rata) dali i neke interesantne izjave i pohvale na našu adresu. Tako, naprimjer, govorеći o partizanskom ratu u okupiranim zemljama njemački istoričar Valter Gerlic, u svojoj knjizi »Drugi svjetski rat«, knjiga II, 22 poglavlje¹⁾), pridaje poseban značaj partizanskom ratu na Balkanu. On, naime, smatra da je taj rat pretstavljaо četvrti veliki front, na kojem je ratovalo oko 600.000 njemačkih vojnika, i da su se na Balkanu odigrali neobično važni događaji. I ne samo to. Balkan je za Njemačku, po njegovim riječima, imao ogroman privredni i strategiski značaj zbog važnih saobraćajnih arterija koje su vodile prema veoma osjetljivim i značajnim frontovima.

¹⁾ Walter Görlitz, »Der Zweite Weltkrieg 1939—1945«, Steinengrüben — Verlag Stuttgart, 1952.

Koliko je za Njemce bilo važno bogatstvo naše zemlje vidi se i iz zapovijesti njemačke Vrhovne komande za napad na Jugoslaviju:

... »*Što ranije otvaranje saobraćaja na Dunavu i zauzimanje rudnika bakra u Boru važno je iz vojno-ekonomskih razloga.*«

(General-lajtnant Milan Zelenika, »Ratni i početni operacijski planovi u ratu Jugoslavije 1941 godine«, »Vojno delo«, juli-avgust 1951, br. 4, strana 79).

To se može vidjeti i iz slijedeće »Ocjene situacije šefa Generalštaba njemačkih oružanih snaga za Jugostok:

»Mi nećemo da držimo Srbiju kao dio »Rajha« i da je zbog toga umirimo kao otprilike Protektorat ili Poljsku. Mi hoćemo da iz zemlje izvučemo što je moguće više ekomske koristi. Hoćemo prije svega da održimo osiguranu vezu između »Rajha« i Balkana za snabdijevanje, ekomske transporte i za eventualno potrebne strategiske pokrete u budućnosti³⁾.«

Prema tome, jasno se vidi da su Njemci u prvom redu zbog ekonomskih razloga (naročito zbog iskorišćavanja rudnog bogatstva) i potrebe za neometanim saobraćajem težili da Balkan ostane van svih ratnih vrtloga. Zbog toga je razumljivo što su ulagali maksimalne napore da što brže i efikasnije uguše ustank naroda Jugoslavije, tim prije što je postojala opasnost da zbog njega neće moći ostvariti ni privrednu eksploraciju ni nesmetani transport trupa i raznog materijala u željenim pravcima. Pa ipak, pod teretom činjenica, istoričar Gerlic priznaje da su naše partizanske jedinice — zahvaljujući svojoj aktivnosti, vještosti manevrovanju i neprekidnim akcijama znatno ometale i jedno i drugo. Analizirajući rezultate »Prve neprijateljske ofanzive« u Srbiji on kaže:

³⁾ Ernst Wisshaupt (viši savjetnik njemačkog Vojnog arhiva) obradio je njemačku dokumentaciju »Suzbijanje ustaničkog pokreta na Jugoistoku, I dio, od juna 1941 do avgusta 1942 godine« — »Die Bekämpfung der Aufstandsbewegung im Südostraum«. (Dokument № NOKW 1898 službe šefa Saveta sa Nirnberškog procesa), iz koje sam koristio nekoliko citata.

»Najzad ustanak u Srbiji je imao još jednu drugu posljedicu. Pri pokušaju njemačkih trupa, kasno u jesen 1941 godine, da opkole gro »bandi«³⁾ u teško pristupačnim brdskim predjelima kod Užica, Titove proleterske brigade povukle su se jednim dijelom u Hrvatsku. Požar je zahvatio jedno novo područje, u trenutku kada se mislilo da je ugušen u svom prvobitnom zarištu...«

... Neprekidnim i ponovnim poduhvatima »čišćenja« od strane njemačkih, italijanskih, hrvatskih i bugarskih trupa i srpskih i crnogorskih osiguravajućih snaga u toku 1942/43 godine partizani su gonjeni sa jednog područja na drugo, a da ih nikad nijesu uspjeli opkoliti i uništiti. (II knjiga str. 138).

... »U jesen 1943 godine njemačke jedinice u Hrvatskoj i Bosni izvršile su veliki poduhvat pod šifrom »Kugelblitz« protiv Tita. Tada je, decembra 1943, uslijedila akcija »Panther« 15 planinskog korpusa sa jednom njemačkom, jednom hrvatskom i kozačkom divizijom u cilju čišćenja okuke Une i razaranja baze za snabdijevanje partizana u Petrovoj Gori, u prostoru Gline. Krajem godine partizani su se iznénada probili u Banja Luku, istorisku prestonicu srednjevjekovne kraljevine Hrvatske, koja je bila predviđena kao buduća prestonica ustaške države. Uslijedile su nove protivmjere, ali se ravnoteža remetila, jer je partizanska armija postala vojni faktor...« (II knjiga, str. 152).

Govoreći o našoj Armiji u cjelini, na strani 150 svoje II knjige, Gerlic kaže:

³⁾ Ovaj se njemački »istoričar« usuđuje da nas i danas, poslije donošenja Konvencije o zarobljenicima 1949 godine u Ženevi, naziva »bandom«, iako je prinuđen da naše oružane snage u ovoj istoj knjizi tretira kao armiju. Član 4 ove Konvencije glasi:

»Ratni zarobljenici u smislu ove Kovencije jesu lica koja pripadaju jednoj od sledećih kategorija, a koja su pala pod vlast neprijatelja:

1) pripadnici oružanih snaga jedne strane u sukobu, kao i pripadnici milicije (narodne vojske) i dobrotoljačkih odreda koji ulaze u sastav tih oružanih snaga;

2) pripadnici ostalih milicija i dobrotoljačkih odreda, podrazumevajući tu i članove organizovanih pokreta otpora, koji pripadaju jednoj strani u sukobu i koji dejstvuju izvan ili u okviru svoje sopstvene teritorije, pa i u slučaju da je ta teritorija okupirana, pod uslovom da te milicije ili dobrotoljački odredi, podrazumevajući tu i ove organizovane pokrete otpora, ispunjavaju sledeće uslove: a) da na čelu imaju lice odgovorno za svoje

»Titovi partizani su, i pored nepostojanja najvažnijih uslova za regularne jedinice, sve više i više dobijali karakter armije. U novembru 1943 »Narodnooslobodilačka armija« je zvanično obuhvatala 8 korpusa i 28 divizija. Time je postalo još spornije međunarodno pitanje, u kojoj se mjeri jednoj takvoj, u osnovi novoobrazovanoj organizaciji može priznati status zakonite oružane sile. Grupa armija »E« je pred sam božić 1943 javila Vrhovnoj komandi oružanih snaga da iz vijesti protivničke strane proizilazi zvanično priznanje Tita kao dijela savezničkih jugoistočnih snaga. To je stvarno i uslijedilo. General-pukovnik Ler (Löhr) i general Ferč (Foertsch), koji je postao načelnik štaba Grupe armija »F«, preduzeli su uzaludan pokušaj da Vrhovnoj komandi oružanih snaga predlože da Titove snage priznaju kao ratujuću stranu. Pritom se oni nijesu rukovodili pobudama ratnog prava, pošto još uvijek nije mogla postojati nikakva sumnja o protivpravnom karakteru ratovanja partizana, već nada da će zbog ovakvog koraka Tito moći da sam oktroiše legalnije metode i, dalje, nada da će time Vrhovna komanda oružanih snaga biti pobuđena da Jugoistočnom ratištu posveti veću pažnju. Hitler nije pokazao nikakvu sklonost da primi takve predloge...«

Govoreći o teškoćama rata u Jugoslaviji, general Rendulic u svojoj knjizi: »*Borili smo se, pobijedivali i bili pobijedeni*⁴⁾« na str. 166 kaže:

»Nema nijednog njemačkog vojnika kome bi bio simpatičan partizanski rat. *U toku nekoliko nedjelja poslije mog dolaska na Balkan primio sam na raport preko 1.000 vojnika svih službi*

---

potčinjene; b) da imaju određen znak za razlikovanje i koji se može uočiti na otstojanju; c) da otvoreno nose oružje; d) da se, pri svojim operacijama, pridržavaju ratnih zakona i običaja«.

Pokušaj da nas tretira »bandom« treba vjerovatno da umanji i danas značaj našeg rata. Ovaj bi njemački »istoričar« učinio mnogo bolje kada bi termin »banda« izbacio iz svoga rječnika i ako bi doprinio da se i prilikom obrade naših sukoba izbaci i iz vojne terminologije, jer bi se time prije bacila u zaborav sva ona zlodjela njemačke vojske koja je ona vršila u Jugoslaviji. (Vidi moju primjedbu br. 2 na str. 73 i 74 ove knjige).

Pošto se i mnogi ostali njemački pisci i njihovi bivši komandanti služe ovim istim terminom (*die Banden*) za naziv naših jedinica, to će ga ubuduće u citatima zamjenjivati pravim terminom »partizani«.

⁴⁾ Lothar Rendulic, »*Gekämpft, gesiegt, geschlagen*«, izdanje »Welsermühl«, Wels—Heidelberg, 1952.

koji su me molili za premještaj na rusko ratište, iako su tamo još uvijek bile u toku velike borbe. Takve posjete vojnika morao sam zabraniti, pošto nije postojao nikakav izgled za rješenje njihovog pitanja. Mora se shvatiti priroda njemačkih vojnika koji su svi gotovo prošli kroz velike bitke i dobro upoznali ratnu vještinu u Rusiji...«

U »Zaključcima« svoje knjige »Partizanske borbe u Hrvatskoj«, pukovnik Karlo Gajser na str. 32, između ostalog, kaže⁵⁾:

»... 2) Dobro vođeni partizanski pokreti pretstavljaju rak ranu. Čim je primijećen takav pokret moraju se preduzeti radicalne mjere. Ako se njegovo suzbijanje sastoji samo u tome da se otsijeku jedino njegovi pojedinačni pipci, njegovo jezgro će i dalje bujati i poslije kraćeg ili dužeg vremena razoriti napadnuti organizam...«

Komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj, general Liters, govoreći o izvršenju takozvane operacije »Vajs«, u svom *Izvještaju I-a, Pov. Br. 1729 od 31. III. 1943 godine*, koji je preko general-majora Begića dostavio pogлавniku Paveliću, između ostalog, kaže:

»Više rukovodstvo pokazalo se docnije kao vrlo dobro i pokretljivo... Borbena vrijednost komunista bila je dijelom izvanredna, a dijelom skroz dobra...«

Govoreći o organizaciji Narodnooslobodilačke vojske i sposobnosti njenog rukovodstva, general-pukovnik Rendulic, u svojoj, naprijed pomenutoj knjizi, na strani 166 kaže:

»Ler je visoko cijenio Titove sposobnosti za organizaciju i rukovođenje... Ni srpski četnici ni grčki partizani se niukom slučaju ne mogu uporediti sa Titovom organizacijom (misli se na organizaciju Titove vojske — primjedba naša).«

Kao što se vidi i iz navedenih citata, neprijatelj je, pritižeњen neoborivim činjenicama, morao da prizna svu težinu borbe koju je sa nama vodio i ogromne nedaće koje su ga u toku čitavog rata pratile u našoj zemlji. Zbog toga moraju propasti, a i propali su pokušaji mnogih neobjektivnih njemačkih i italijanskih pisaca, koji su izvrtali i

⁵⁾ Karl Gaisser, Polizeioberst a. d., »Partisanen-Kämpfe in Kroatien«, avgusta 1950.

još uvijek izvréu činjenice, zaobilaze istinu i obmanjuju čitaoce — da bi opravdali poraze njemačkih, odnosno italijanskih okupatorskih trupa u našoj zemlji. Zato bi takvi njemački i italijanski generali i vojni pisci učinili daleko veću uslugu svojim narodima i istoriji ako bi u svojim djelima govorili istinu i rekli nešto i o nečovječnom poнаšanju svojih trupa prema našem stanovništvu, koje nije htjelo da trpi osvajače i okupaciju i koje se borilo za svoj opstanak i slobodu. Oni bi time pomogli i našim narodima da što prije velikodušno bace u zaborav sve te grozote i da danas, u miru, uspostave normalne odnose sa njima. S druge strane, i njemački i italijanski narod treba da učine sve što mogu da do takvih odnosa dođe, i pored svega što su njihove trupe učinile u našoj zemlji.

2. Ustanci u našoj zemlji iznenađuju okupatora

Oružani otpor naših naroda je sasvim iznenadio, a u početku i zbumio okupatorske komande i štabove, tim prije što su se oni bili orijentisali na mirnu okupaciju i nesmetano iskorišćavanje svih privrednih izvora naše nasilno pocijepane zemlje. A pošto se nijesu nadali da će naši narodi pružiti neki ozbiljniji otpor, akamoli da će se dići na ustanak, oni nijesu ni predvidjeli neke veće kontingente svojih trupa za takvu eventualnu borbu. Naprotiv, oni su smatrali da juče »pokoren« narod neće dati ni znaka života, a još manje se usuditi da se digne na oružje protiv njih u vrijeme kada je njihova oružana sila bila na vrhuncu svoje »slave« i veličine. Neprijatelj je još uvijek živio u iluziji da će se rat brzo svršiti i da će pokoreni

narodi uvidjeti da nemaju nikakvih perspektiva za pružanje »uzaludnog« otpora.

Da je ovakva njemačka orientacija na mirno vladanje i okupaciju u Jugoslaviji bila sasvim pogrešna, najbolje su potvrdili kasniji događaji. To se vidi i iz njihovih sopstvenih priznanja. Tako, naprimjer, 11 avgusta 1941 godine zapovjednik za Srbiju, između ostalog, kaže:

»... pored izdatih uputstava za borbu protiv ognjišta po bune... potrebno je, prije svega, moralno prevaspitanje trupa da bi s uspjehom mogle da izvode napade, pošto su naše divizije ušle u Srbiju pod mirnodopskim uslovima i izvele svoju obuku samo kao posadne trupe, što im je i kao zadatak bilo postavljeno. Sada, pod potpuno izmijenjenim prilikama, ne priznajem nikakve posadne trupe u Srbiji već jedino trupe koje su obučene za borbu i koje traže borbu, dakle, borbene trupe. Potrebna je munjevita upotreba oružja, brzo opkoljavanje i prečiščavanje salaša, naselja, šumskih predjela i kukuruzovih polja. Dakle, potrebna je obuka za partizanski rat¹⁾.«

Zaista, Njemci su na osnovu veoma brzog poraza regularnih armija u Evropi mogli donijeti zaključak o slabom moralnopolitičkom stanju pokorenih naroda i njihove nesposobnosti za neke ozbiljnije oružane poduhvate. A pošto je i bivša jugoslovenska vojska brzo doživjela tešku sudbinu ostalih armija evropskih zemalja, okupator je i naš narod uvrstio u isti red sa ostalim porobljenim narodima u Evropi, cijeneći ga istim mjerilom, ubijeđen da će i sada brzo i lako svršiti još jedan posao na putu svojih pobjeda.

Kod drugih naroda Europe, koje je ranije pokorio i porobio, nije bilo nikakvih indicija o ma kakvim pripremama ili pokušajima organizacije nekog ozbiljnijeg po-

¹⁾ E. Vishaupt, »Suzbijanje ustaničkog pokreta na Jugoistoku«, str. 14.

kreta otpora, da bi se na osnovu toga moglo očekivati da će se nešto slično preuzeti i u Jugoslaviji. Prema tome, potpuno je jasno da naši neprijatelji nijesu ni pomisljali na rat u kome bi za duži period vremena angažovali neke jače snage i koji bi ih primoravao ne samo da ih stalno pojačavaju ljudstvom i materijalom, već i da njihovu jačinu u pojedinim etapama tog rata popnu čak i na nekoliko desetina njima tako potrebnih divizija. Drugim riječima, Evropa je robovski podnosiла okupaciju i internaciju građana u logore i odvođenje na rad u Njemačku, tako da se sve razvijalo tačno po planu Njemaca koji su se ponašali kao bezgranični gospodari. Tako je Evropa, ustvari, postala veliki ratni logor iz koga su njemačke divizije po planu »Barbarosa«, a u duhu osnovne njemačke strategiske ideje za osvajanje kontinenata i čitavog svijeta, brzo i skoro nezadrživo nastupale prema Moskvi, Lenjingradu i Uralu, i to u vrijeme kada je izgledalo da im niko ne može stati na put ni tamo niti ma gdje u Evropi.

Međutim, ustanak naroda Jugoslavije 1941 godine — tri mjeseca poslije kapitulacije bivše Jugoslavije i svega nekoliko nedjelja poslije Hitlerovog upada u SSSR — kao grom iz vedra neba iznenadio je njemačke i italijanske okupatorske trupe. Naime, i Njemci i Italijani su se našli u čudu, jer nijesu blagovremeno predvidjeli i pripremili dovoljno pokretnih snaga za brzo, uspješno i efikasno suprotstavljanje ustancima i izbjegavanje eventualnih neuspjeha (koji bi mogli rđavo odjeknuti i kompromitovati dotle stečenu slavu, vojničku superiornost i »ugled« njihovih armija u pokorenim zemljama Evrope).

Nabušitost i pobjednička zanesenost, kao i nepoznavanje korijena revolucionarnih i oslobođilačkih snaga

naroda Jugoslavije, dovela je okupatore u tešku situaciju. Oni su zato morali da na brzu ruku sa drugih, za njih važnih frontova izvlače znatne snage da bi ih uputili u Jugoslaviju kao pojačanje posadnih trupa. Pored toga, oni su, zbog opštenarodnog karaktera našeg ustanka, morali toliko da rasparčavaju svoje snage da su im one, iako su bile znatno brojnije, uvijek nedostajale u svim poduhvatima protiv Narodnooslobodilačke vojske. Tako su, naprimjer, zabrinjavajući događaji u Srbiji potstakli general-feldmaršala Lista da zapovjedniku u Srbiji još u samom početku ustanka izda nova uputstva za vođenje borbe protiv ustanika, u kojima se, između ostalog, kaže:

»Situacija u Srbiji ne isključuje dalje širenje ustaničkog pokreta. Povećani slučajevi prepada na vojнике i vojna postrojenja od strane jakih, dobro naoružanih, naizgled organizovanih i spretno vođenih partizana dokazuju da dosada primijenjene protivmjere nijesu dovoljne. Vojni zapovjednik Srbije i Viša komanda preduzeće sve pripreme... da zemlju umire još prije početka zime...«

Ukoliko situacija u Srbiji bude napetija, utoliko divizije moraju... biti prikupljenije...«

... Sadašnja prostorno rasplinuta dislokacija i težnja da se jednovremeno sve zaštiti i kontroliše skrivaju u sebi veliku opasnost od rasparčavanja snaga. To, prirodno, dovodi do neuspjeha. Zaštita se, dakle, mora ograničiti — ako je potrebno — na objekte čije je održavanje od životnog interesa, prije svega na Beograd kao glavni grad, zatim na željezničku prugu Leskovac — Niš — Beograd — Zagreb, na mostove na Dunavu i Savi, na Đerdapsku Klisuru i ruđnik bakra u Boru²⁾«.

Koliko su Njemci u početku potcjenvivali značaj ustanka i kako su ubrzo morali da popravljaju svoje greške, vidi se iz slijedećeg njihovog priznanja:

²⁾ E. Vishaupt, »Suzbijanje ustaničkog pokreta na Jugoistoku«, str. 24 i 25.

»Čim je planuo ovaj ustanički pokret bile su angažovane jedinice 704, 714, 717 i 718 pješadijske divizije za borbu protiv komunističkih grupa, jer policija i žandarmerija više nijesu bile dovoljne da održe mir i bezbjednost u zemlji«. (Isto, str. 10).

I dalje, na strani 11:

»... Pogrešno je bilo i odašiljanje slabih sastava i četa protiv ustanika u nejasnim situacijama. Načelno, u borbi protiv partizana moralо se prići postavljenim zadacima sa što je moguće jačim bataljonima i pukovima, a prema prilikama i cijelim divizijama, i po mogućству i sa artiljerijom«.

Dakle, umjesto odmora i lake okupacione službe — čemu su se okupatori nadali poslije kapitulacije bivše jugoslovenske i grčke vojske — i umjesto upućivanja okupatorskih i drugih trupa iz Jugoslavije na druge frontove poslije odmora, oni su bili ne samo izloženi stalnim napadima, gubicima i sve većim opasnostima nego i primorani da sve više pojačavaju okupacione i kvislinške snage u Jugoslaviji.

Već iz prvih izvještaja koje su komandanti okupacionih snaga slali svojim vrhovnim komandama (naročito italijanskoj) može se vidjeti koliko su sada shvatili ozbiljnost situacije. Dok su njemački komandanti zbog toga tražili sve veća pojačanja, dotle je general-feldmaršal List, još 4 septembra 1941 godine, naredio vojnom zapovjedniku Srbije da što prije razbije i uništi komuniste, da razoruža stanovništvo i popravi stanje koje je izazvala tako ozbiljna pobuna naših naroda. On između ostalog kaže:

»Da bi se ugušio ustanički pokret u rejonu Krupnja i Kovačića očekujem najoštriji postupak sa svim sredstvima. Zato odmah upotrijebite sve iole raspoložive snage (i artiljeriju), i to pod jedinstvenim rukovodstvom (komandant divizije)«. — Str. 23.

I dalje:

»Istog dana (5 septembra) kada je general-feldmaršal List izdao ova osnovna uputstva za borbu protiv ustaničkih pokreta, iz Beograda je u njegov štab stigao vapijući izvještaj. Vojni zapovjednik Srbije uputio je molbu zapovjedniku oružanih snaga za Jugoistok: »U slučaju da je nemoguće poslati jednu snažnu diviziju, kako je to više puta predlagano, treba predložiti da se prebaci jedna dopunska divizija na srpsku teritoriju«. (Str. 26).

»Takođe sam mišljenja da četiri divizije 15-og talasa, od kojih su 3 stavljene na raspoloženje... za srpsku, a jedna za hrvatsku teritoriju, ni po jačini ni po ličnom sastavu, naoružanju i obuci nijesu dovoljne za brzo i sigurno ugušenje ustanka. Zato sam više puta tražio pokretljive i za borbu sposobne trupe za Srbiju, ali ih nijesam dobio...«

... Stoga ponovo predlažem da se u Srbiju hitno uputi bar jedna za borbu sposobna divizija, a ako ni to ne bi bilo moguće, onda da se što brže prebaci jedna dopunska divizija. Nezavisno od ovoga ne smije se više odlagati brzo upućivanje bornih kola i oklopnih željezničkih vozova iz ruskog plijena. Dosada dodijeljena borna kola »Renault« pokazala su se većinom kao neupotrebljiva...« (Str. 29).

Na osnovu ovoga zahtjeva, general-feldmaršal List je poslao predlog Vrhovnoj komandi oružanih snaga, u kome je tražio da se pošalju nova pojačanja u Srbiju. U depeši o situaciji u Srbiji, između ostalog, on kaže:

»To je oružani ustank organizovanih, vješto vođenih i dobro naoružanih partizana (ne samo komunista)... Mora se računati sa daljim širenjem ustaničkog pokreta... Neuspjehe su već pretrpjele i naše jače jedinice. Sopstveni gubici posljednjih 10 dana iznose oko 400 ljudi... Upućena pojačanja za Srbiju nijesu dovoljna, zato tražimo da se brzo prebace nove za borbu sposobne i pokretne trupe, kao i sposobna borna kola i oklopni željeznički vozovi iz ruskog plijena...« (Str. 32).

Ovdje sam namjerno uzeo nekoliko citata iz ovih zvaničnih njemačkih dokumenata baš zato što se radi o početnoj fazi ustanka — dakle, o fazi kada ustanak još ni izdaleka nije bio dobio razvijene vojničke forme i kada su naše oružane snage bile tek u povoju.

Da su i Njemci i Italijani pogrešno ocijenili situaciju u našoj zemlji vidi se i po tome što su na brzinu morali da ispravljaju svoje greške i da od samog početka preduzimaju velike operacije protiv partizana. Oni su u tim »operacijama čišćenja« — kako su ih sami nazivali — angažovali sve svoje snage koje su vršile službu okupacije ili koje su se tu našle kao strategiska rezerva Vrhovne komande. Međutim, prevarili su se i ovom prilikom, jer su umjesto operacija »čišćenja« morali da vode veliku i neprekidnu bitku sa našim oružanim snagama. Ali to nije bila klasična bitka — kakvu su priželjkivali — već bitka specifičnog tipa, u kojoj su njihove snage takoreći neprimjetno sagorijevale na čitavoj teritoriji Jugoslavije. Mislili su da će nas lako razbiti i uništiti zato što su naši ustanci tako »rano« počeli. Nadali su se da će im ti ustanci doći kao poručeni da u jednom zamahu likvidiraju i naše borbene snage i svaki naš otpor.

Oni su, dakle, jednostavno »riješili« da jednim munjevitim pohodom »unište« žarišta pobune, da nemilosrdno kazne partizane i da još jače pokore naš narod surovim represalijama — istrebljivanjem i interniranjem. Pri tome su se nadali da će najlakše odvojiti partizane od naroda ako na njih svale krivicu za sve što se dešava i da će ih tako izolovane lako i brzo uništiti. Oni još uvjek nijesu odustajali od svoga plana obezbjeđenja mirne okupacije i nesmetane eksploatacije jugoslovenske teritorije kao važne baze u odnosu na Sredozemlje, Tursku i SSSR.

Usljed tako nerealne procjene naših snaga i neprijatnog osjećaja koje je imala zbog veoma intenzivnog rata u našoj zemlji, s jedne, i nedostatka sopstvenih trupa, s druge strane, okupatorska komanda je i mogla doći na ideju da dio tereta te komplikovane borbe protivu Narodnooslobodilačke vojske prebaci na prilično brojne kvislinške formacije Pavelića, Mihajlovića, Nedića, Rupnika i Vlasova, zatim na šiptarske i muslimanske divizije i miliciju. Ali to rješenje nije bilo sasvim cjelishodno, jer je moralo izazvati mnoge breše u cjelokupnom rasporedu neprijateljskih snaga, breše koje smo mi uvijek nalazili i na vrijeme koristili za svoja ofanzivna dejstva protiv okupatorskih garnizona.

Iako su nam kvislinške snage na pojedinim prostorijama, rejonima i tačkama znatno otežavale da iznenadujemo okupatora i primoravale nas da odvajamo dio snaga za borbu protiv njih, one ipak nijesu mogle spriječiti izvršenje naših manevara i onemogućiti nam da stalno održavamo borbeni kontakt sa okupatorskim snagama. Naprotiv, okupatorske trupe su za nas stalno predstavljale najvažniji objekat, jer bismo inače neminovno zagazili u građanski rat (kao što su tome vodile naše greške, naprimjer, u Crnoj Gori od kraja jula do oktobra 1941 i prvih mjeseci 1942 godine) samo da smo zapostavili borbu sa njima. A građanski rat bi, svakako, išao u prilog okupatoru, jer bi se partizani angažovali u borbi sa četnicima, ustašama i drugim kvislinzima koje je okupator izdašno pomagao. Time bi okupator uspio da između sebe i nas ubaci tampon-vojske koje bi oslobodile njegove divizije za druge frontove.

Mada su Njemci za »Prvu ofanzivu« sve pripremili: i brzopokretne jedinice, i tenkove, i jake snage za uni-

štenje partizana, ipak nijesu mogli ugušiti narodnooslobodilački pokret. Istina, naše snage su (naročito one u Srbiji, a i u Crnoj Gori) pored ranijih pobjeda, privremeno bile raspršene ili sabijene u nepristupačne krajeve, tako da su ustanci u tim krajevima zbog toga privremeno bili splasnuli, iako su nešto kasnije formirane prve proleterske brigade i udarni bataljoni i brigade koji su i dalje produžili borbu. Zbog toga su Njemci već trijumfovali i trljali ruke, jer su mislili da će sada popraviti grešku što su tako »humano« postupili prema srpskom i ostalim narodima Jugoslavije. To je bio momenat kada su se i Njemci i Italijani uzalud nadali da će svojim ad hok kaznenim ekspedicijama (kao što su to i oni, a i svi imperialisti, nekada radili u kolonijama) potpuno likvidirati partizane i da će primjenom terora i nečuvenog masakra pokolebiti narod, pa čak i komuniste da odustanu od dalje borbe. Oni su u početku u tome ponegdje i uspjeli. Tako su se, naprimjer, u Crmnici (Crna Gora) neki komunisti predali okupatoru da bi »spasli« narod i »pošli sa njim da podnose muke«, jer bi, kako su oni govorili, bilo »kukavički odvojiti se od naroda«. A to je, ustvari, bilo ne samo kukavičko odvajanje od naroda nego i potpuno gubljenje orijentacije i perspektive i nasijedanje oportunizmu seljaka i malograđanskog strahu pred snagom i odmazdom neprijatelja.

3. Zašto neprijatelj nije uspio da shvati našu taktiku?

Iz nekoliko njemačkih originalnih dokumenata koji su mi došli do ruku može se jasno vidjeti koliko su Njemci ozbiljno shvatili težinu borbe sa nama i koliko su se trudili da svoje trupe upoznaju sa našom taktikom i opasnostima koje bi im prijetile ako se ne bi pridržavale datih uputstava. Zato će ovdje najprije iznijeti izvode iz tih dokumenata, kao i mišljenja nekih njemačkih i italijanskih komandanata i vojnih pisaca o tome kako su gledali na naša dejstva, a zatim osnovne razloge zašto nijesu uspjeli da shvate našu taktiku, i pored njihovih ogromnih napora.

Evo najprije izvoda iz njemačkog projekta pravila »Suzbijanje partizana«:

»A. Partizansko ratovanje

1) Partizanski rat¹⁾ se tokom vremena *znatno* pojačao (podvučeno u originalu) i po obimu i po značaju, tako da smo zbog partizanskog rata primorani da sa fronta izvlačimo znatne djebove svojih snaga.

2) Mi nećemo priznati partizanski rat kao *ratno borbeno sredstvo* (podvučeno u originalu).

...

8) Partizani izbjegavaju *otvorenu borbu* (podvučeno u originalu) ukoliko im je to moguće i ukoliko to odgovara njihovom zadatku i prirodi njihovog ratovanja.

Prisilimo li partizane da prihvate borbu, oni često postupaju različito. Veće jedinice katkad primaju borbu bez predo-

¹⁾ U originalu »Der Bandenkrieg«.

mišljanja i bore se po taktičkim načelima trupne borbe. Jedinice koje se ne osjećaju dovoljno jake povlače se skoro u vijek, naročito ako im prijeti okruženje ili obuhvatanje. Ako bi okruženje uspjelo i ako ne bi imali druge mogućnosti da se izvuku, onda partizani napadaju sa najvećim elanom da bi se probili.

U odbrani partizani izgrađuju dobro maskirane položaje i bunkere u zemlji i u njima se bore žilavo i ogorčeno. Napadača puste da priđe na blisko otstojanje, a zatim ga iznenada tuku vatrom.

9) Partizani često mijenjaju svoja prebivališta, ili radi izvršenja zadatka, ili radi boljeg snabdijevanja...

Partizani se na maršu dobro osiguravaju sa svih strana i strogo se pridržavaju marševske discipline. Noćna kretanja su njihovo pravilo... Oni se skoro isključivo kreću sporednim putevima za koje znaju samo oni koji poznaju te krajeve i koriste takve prelaze koji inače ne služe opštem saobraćaju, tako da se gotovo mogu nazvati partizanskim prolazima...

Partizani su sposobni da pređu dnevno po 60—70 km.

... 11) Partizani se služe mnogim ratnim lukavstvima...

U pogledu maskiranja partizani su pravi majstori...

12) Partizani imaju savršenu obavještajnu službu. Njihovi agenti se često nalaze kao radnici i tumači u njemačkim ustanovama... U partizanskoj obavještajnoj službi se nalazi mnogo žena i mlađića... Dobro organizovana obavještajna služba im omogućava da brzo otkriju namjeravane akcije, a često i da ih izbjegnu...

13) Partizani se snabdijevaju oružjem i municijom iz skrovišta... ili iz zaliha *koje su prilikom povlačenja ostavile neprijateljske trupe*. Oni zatim koriste oružje i municiju koje zaplijene prilikom prepada...

15) Partizani se popunjavaju obmundirovnom spremom prilikom prepada...²⁾

²⁾ »Bandenkämpfung Entwurf einer Dienstvorschrift«.
Bearbeitet: Beim RF SS Chef der Bandenkampfverbände, Führer — Haupt—Quartier, 21. IX. 1943.

U »Predlozima za obuku, upotrebu i zbrinjavanje lovačkih jedinica (»trupova«) u borbi protiv partizana³⁾, između ostalog, stoji:

»Borba protiv partizana na hrvatskoj teritoriji sa sredstvima koja se upotrebljavaju u savremenom ratovanju pokazala se podobnom samo pod izvjesnim uslovima. Ako se pitamo odakle to dolazi — izuzev u zimskim mjesecima — da u borbi postižemo veće uspjehe samo u najređim slučajevima i da su ti uspjesi kod neprijatelja znatno veći, dolazi se do slijedećih konstatacija:

A. Na protivničkoj strani:

1) Samo zemljište — planine i šume na hrvatskoj teritoriji — pruža preduslove za partizanski rat kojih nema na drugim mjestima.

2) Da bi osigurao veću pokretljivost svojih trupa, neprijatelj svjesno žrtvuje sve komore i kolone tovarnih grla...

3) Brzim izvlačenjem poslije uspješno izvršenih prepada i sabotaža neprijatelj se čuva od većih gubitaka.

4) Samo iznenađenje u njegovim akcijama brižljivo je smišljeno.

5) Neprijatelj ima izričito naređenje da samo tamo stupa u akciju gdje mu iznenađenje ili nadmoćnost osigurava postizanje uspjeha.

...
8) Njegova taktika da prilikom većih akcija dopusti da preko njega pređe raspored protivničkih trupa da bi se poslije toga ponovo prikupio u njihovoj pozadini pokazala se ispravnom.

...
10) On je u stanju da na nepreglednom zemljištu neprijetno obrazuje snažno težiste da bi se na taj način ili probio ili postigao moralni uspjeh.

11) Protivnik ne drži takva uporišta na kojima bi bio prisiljen da primi borbu. On bez predomišljaja žrtvuje ne samo prostrane djelove teritorije, već i gradove, jer isti za njega nemaju značaja.

³⁾ U originalu »Bandenjägertrupp«.

B. Kod naših trupa:

3) Iznenadenje je moguće samo u najređim slučajevima. Dok je neprijatelj, koji se neopaženo povlači, dobro informisan tako da može koristiti povoljne prilike, dotle naše nastupajuće trupe ostaju »slijepi«, tako da se moraju prepustiti slučaju ako nađu na neprijatelja, tj. *neprijatelj diktira zakon dejstva⁴⁾*.

U Uputstvu SS dobrovolskačke divizije »Princ Eugen«: »Taktička načela za vođenje partizanskog rata« kaže se:

»Zadatak koji je diviziji postavljen za vođenje borbe protiv neregularnih trupa na teritoriji Srbije prije svega zahtijeva da se starještine i trupe obuče u tom smislu.

... Ako se pred nama ispriječe jače i dobro vođene neprijateljske jedinice, koje će biti vođene po opštevažećim taktičkim pravilima, tada ćemo i mi morati da upotrijebimo jače sastave u duhu odredaba borbenih pravila koja važe za našu vojsku.

... Neregularni borac je većinom fanatičan protivnik koji se bori žilavo i lukavo samo da dođe do pobjede.

... Partizani stalno mijenjaju prostor svoga dejstva i mesta prenoćišta, najviše se bore pojedinačno na širokom frontu — a rijetko u grupama; oni koriste momenat iznenadenja, vole prepade iz zasjede, izbjegavaju jačeg neprijatelja; narod im je prirodni saveznik, a izviđači i obavještajci su na njihovoј strani. Poslije napada partizani se opet rasturaju i dijele u manje grupe, nestaju (utapaju se) u širokim masama naroda sve dok im prijeti opasnost od okruženja ili gonjenja, da bi se opet prikupili čim im se ukaže prilika za napad.

Mi smo, dakle, sa sviju strana (podvučeno u originalu) opkoljeni od neprijatelja...

Samo veoma pametno obučen borac i mudro vođen može se boriti sa partizanima sa izgledom na uspjeh, inače će pretrpjeti nepotrebne gubitke, podići moral neprijatelja, privući nove borce na njegovu stranu i konačno podleći...

⁴⁾ »Armee—Waffenschule 2. Pz. Armee Lehrstab Bandenbekämpfung«, O. U., den 25. 6. 1944, Geheim — Armiski centar za obuku trupa pri štabu 2 tenkovske divizije, nastavni štab za borbu protiv partizana. (Povjerljivo).

Fanatički borbenom neprijatelju mora se suprotstaviti još fanatičniji i još bolji borac nego što je on.

Veoma pokretljiv neprijatelj, većinom bez ikakve komore, koji se snabdijeva na terenu, koji se kreće u izolovanim grupama, i koji umije da se iznenadno koncentriše na mjesta koja sam bira za izvršenje udara, zahtijeva da i protivna strana bude još pokretljivija od njega, da se brzo prilagodava prilikama, da kao lovački pas njuška i bude na oprezi, da preko radioveze brzo traži pojačanja i da potom, u sadejstvu sa njim, neprijatelju zada smrtni udarac.

Dakle, da bi se zagaranđovao uspjeh, potrebno je da se na zajedničkom poslu objedine borbenost i lovačka pokretljivost.

Partizani se iznenada pojavljuju i vrše prepad na pogodna mjesta, poslije čega isčezavaju i prebacuju se na udaljene prostorije, gdje se ista igra ponavlja. Oni se poslije svršenog posla takođe ponovo utapaju u narod... Žene i djeca im većinom služe kao osmatrači i dostavljači vijesti.

Pošto se bore u malim grupama na prostranim teritorijama i pošto elastično izmiču našim jakim potjerama izvanredno ih je teško prisiliti na otsudnu uništavajuću borbu.

Njihovi trenutni napadi, iz neposredne blizine, smjelo, fanatički i uvjek iznenadno izvedeni takođe su značajni. Kao da su formalno nikli iz zemlje, partizani se odjednom nađu tu. Često ih ima samo nekolicina, pa ipak odlučno i bjesomučno jurišaju.

Može se desiti da u jednom dijelu kantonmana stanuju sopstvene trupe, a da se u drugom njegovom dijelu nalaze prikriveni partizani⁵⁾.

U »Načelima za vođenje borbe i za borbu u uslovima koji vladaju na hrvatskoj teritoriji« (Pov. I-a Br. 172 od 30. I. 1943), između ostalog, kaže se:

⁵⁾ SS — Freiwilligen Division »Prinz Eugen«, I-a, O. U. den 27. IV. 1942, Geheim! »Taktische Grundsätze führung des Kleinkrieges« — SS dobrovoljačka divizija »Princ Eugen«, Operativno odjelenje. (Povjerljivo, 27. IV. 1942, »Taktička načela za vođenje partizanskog rata«).

»Najveća prednost partizana sastoji se u njegovoj velikoj pokretljivosti i u poznavanju teškog zemljišta. A pošto partizani najčešće napadaju oni imaju mogućnosti da noću iznenadno masovno ubacuju snage protiv slabijih tačaka...«

Načelnik Operativnog odjeljenja Grupe armija »F« Josif Selmajer, između ostalog kaže:

»3) Partizan je u osnovi u boljem položaju nego njemački vojnik. Dok je njemački vojnik vezan za stalne objekte, koje mora svuda i uvijek da čuva, dotle partizan može da bira mjesto i vrijeme za svoje prepade...«⁶⁾

U »Zaključcima iz borbenih iskustava sa Crvenom grupom divizija Morače⁷⁾« (Bdo. Abtlg. I-a Br. 338—44, Povjerljivo. H. Qu. 30. V. 1944 g. Vojni zapovjednik Ju-goistoka od I-a, Pov. Br. 3432—44), kaže se:

»1) Neprijatelj se bori fanatički. On je dobro naoružan teškim oružjem. Snabdijevanje municijom nije uvijek dovoljno. Borbena obuka u jedinicama je rđava. Efekat marša i noću je izvanredan. Svoje uspjehe traži u iznenadnom izbijanju na krila ili u pozadinu, kroz prepade i kroz noćne napade. Pokrete njegovih glavnih snaga nije uvijek lako blagovremeno uočiti, jer on zna da zavara protivnika prikrivanjem ili napadom dijela snaga u drugom pravcu. Neprijatelj dobro poznaje zemljište, ne kreće se drumovima, već planinskim stazama pod voćtvom mještana. Njegova obavještajna služba je dobra. Klanci su mu naročito omiljeni.«

U Izvještaju Obavještajnog odjeljenja 369 divizije Pov. Br. 1052 od 11 jula 1944 godine, između ostalog, kaže se:

⁶⁾ Selmayer Josef, »Operationen der Heeresgruppe »F«, III. Lagebeurteilung Ende Oktobr 1943« — Operacije grupe armija »F«, III Ocjena situacije krajem oktobra 1943.

⁷⁾ To jest sa 2 proleterskom i 5 udarnom divizijom.

»29 divizija važi kao elitna divizija. Dosada još nijedanput nije odlučno potućena. Potpuno vlada taktikom »maloga rata« uz spretno iskorišćavanje terena. Pokušava najčešće da vlastite snage štedi i da udari s leđa. Prilikom napada odmah preduzima protivnapade sopstvenim snagama. Bori se žilavo...«

Razmatrajući pokretljivost i manevarsku sposobnost partizanskih snaga, general Rendulic u svojoj knjizi »*Borili smo se, pobjeđivali i bili pobijedeni*« dolazi do zaključka da je vrlo teško lokalizovati i opkoliti jače partizanske snage, a da se pri tome sopstvene snage ne izlože teškim i neizvjesnim posljedicama. Čak i onda kada bi njemačke trupe u najvećoj tajnosti i oprezi zauzele određene položaje i sa njih preduzele koncentrično nastupanje prema partizanskoj grupaciji, bilo bi vrlo teško izvršiti njen potpuno opkoljavanje, jer su se partizani, brzo i blagovremeno izvlačili ispod udara.

Govoreći o operacijama njemačke vojske za vrijeme »Šeste neprijateljske ofanzive«, a naročito o pokušaju partizanskih snaga decembra 1943 godine da se preko Drine prebace u Srbiju, on kaže:

»Svi pokušaji partizana da pređu Drinu propali su. Kada su uvidjeli da ne mogu prodrijeti u Srbiju, pokušali su da se probiju iz obruča na zapad i sjever. *Iako smo njihove zapovijesti hvatali prisluskivanjem ipak nije bilo tako jednostavno preduzeti blagovremene protivmjere i onemogućiti njihove pokušaje probroja, pošto su znali nevjerovatno brzo da nastupaju. Ali oni su isto tako znali i da brzo prekinu borbu i nestanu.* Pošto se ovdje uvijek radilo o većim jedinicama, to je bio veliki uspjeh rukovodstva...«

U svojim razmatranjima »*Partizanske borbe u Hrvatskoj*«, na str. 13, 14 i 15, pukovnik Karlo Gajser kaže:

»Pridavao se veliki značaj velikim noćnim marševskim sposobnostima. Od bataljona se normalno zahtijevalo da za jednu

noć po besputnim stazama i sa propisanim teretom prelazi marš od 40 km i da izvodi takve marševe nekoliko noći jednu za drugom. Na ovaj način bilo je moguće neku jedinicu za 2—3 noći prebaciti sa bosanskih brda na planinske vijence sjeverno od Save. Putevi su bili tačno ispitivani. Po pravilu, korišćene su samo pješačke staze i lovački i pastirski prolazi. Odjeljenja su se kretala u koloni po jedan. Izbjegavana su naseljena mjesta. Vodiće je od otsjeka do otsjeka davala podzemna mreža obavijestena preko kurira. Glavni saobraćajni putevi prelaženi su uz posebno osiguranje, po mogućnosti noću i na prikrivenim mjestima. Dnevni odmor je davan u gustoj šumi ili u mjestima sigurnim za partizane.

Pošto je bosanski planinski predio pružao zapravo veliku sigurnost ali male mogućnosti za ishranu, partizani su težili da za svoje snage prvenstveno obezbijede ishranu u bosanskim planinama. Zato su sa ovog prostora na prostor sjeverno od Save prebacivane brigade jačine bataljona koje su se za vrijeme od 3 nedjelje snabdijevale hranom putem rekvizicije, a zatim su, dobro natovarene rezervama, zamjenjivane novim brigadama koje su donosile municiju, sanitetski materijal i tehnička pomoćna sredstva. Pošto nijesu preduzimane odlučne mjere protiv ovakvog razvoja stvari, na opisani način su stvoreni izvanredno sposobni partizanski borbeni odredi i prostrane partizanske oblasti.

Borbena obuka se ispoljavala kroz vatrenu disciplinu, iskorisćavanje svih šumskih zaklona i zaklona od šipražja i zemljišta, kroz brze pokrete, brižljivo smišljene prepade i nečujno izmicanje pred neprijateljem. Rasturanje cijelog odjeljenja, pojedinačno provlačenje kroz protivničke linije, pojedinačno prikrivanje dok neprijatelj ne pređe dalje i prikupljanje na udaljenim zbornim mjestima bili su stalni oblici njihovog kretanja.«

I dalje, na str. 24 i 25:

»Rezultat: Pošto je mreža bila široko razapeta, a trupa mala, partizani su se, poslije početnog otpora, mogli svuda provlačiti kroz obruč, što im je olakšavala i gusta pošumljenost. U mrežu se nije upleo nijedan jedini partizan. Zarobljавано је само изnenадено civilno stanovništvo. Pošto je pročešljavanje vršeno samo u jednom talasu, partizani su se mogli veoma lako prikupljati u pozadini talasa koji je vršio to pročešljavanje...«

U svojim »Zaključcima« na str. 67, pisac kaže:

»... 8) Trupama čiji je zadatak suzbijanje i istrebljivanje partizana moraju se postavljati slijedeći zahtijevi: odricanje od svih potreba, sposobnost brze intervencije, snalažljivost u šumi i na brdskom terenu i spremnost za borbu prsa u prsa. Najbolje mjesto za obuku je opasna zona, a najbolja škola — opasnost.«

Veliki župan Modruške županije Jurica Marković u jednom izvještaju, koji je poslao poglavniku Paveliću marta 1942 godine, kaže:

»Komunistički odredi imaju svu inicijativu u svojim rukama na terenu i sve prednosti napadača, kako moralne, tako i vojničke. Naše i italijanske vojne snage smatraju za osobiti uspjeh ako odbiju neprijateljski napad.«

U vezi jedne »ofanzive«, izvedene 1942 godine na naše jedinice u Primorju i Gorskem Kotaru, pod imenom »Operacije na Velikoj Kapeli«, komandant jednog od pukova koji su uzeli učešća u toj operaciji piše:

»... Pošto je uspostavila kontakt sa granatijerima u Jezerima, divizija je zauzela odbranbeni položaj između Jezera i Kriovog Puta, dok je divizija »Lombardia« nastupala sa sjevera ka Jasenku, a divizija »Granatieri di Sardegna« sa istoka ka Drežnici. Ali takozvano pročešljavanje koje su preduzele ove dvije velike jedinice, nije donijelo nikakvog praktičnog rezultata. Neprijatelj ne upada u klopku dveju pokretnih mreža, a još manje nalijeće na odbranbeni zid koji je na jugu obrazovao puk »Cravatte rosse« divizije »Re«.

U cjelini ima se utisak jedne grandiozne operacije u vjetar, za koju je utrošeno mnogo energije i koja je budnom i vrlo pokretljivom neprijatelju dobro došla da u više navrata preuzme inicijativu na našim slabo zaštićenim komunikacijama.

... Nasuprot našim operativno sporim trupama — zbog teške opreme i potrebe da se isključivo snabdijevaju pomoću autokolona ili komora — stajao je do krajnosti pokretljiv i za akciju slobodan neprijatelj, koji nikad nije bio vezan za komu-

nikacije i koji je savršeno poznavao operativni ambijent; našim jedinicama nedostajala je duhovna priprema, prilagođena specijalnom tipu borbe koja od svakog pojedinca zahtijeva oštru budnost, čvrstinu nerava, duh inicijative i brzinu reagovanja...

...U Hrvatskoj smo morali suprotstavljati svoje velike, moderne jedinice, obilato snabdjevene artiljerijom velikog i srednjeg kalibra, neprijatelju koji je *raspolagao velikim mogućnostima manevrovanja i dejstvovaо malim grupama i samostalnim, spremno komandovanim i do krajnosti pokretljivim zasjedama, pošto nije bio vezan za jedno određeno mjesto...*⁸⁾«

Komandant italijanskog 18 armiskog korpusa, general Q. Armelini, u jednom svom raspisu, koji je 5 jula 1942 godine uputio potčinjenim komandantima, kaže:

»Treba imati na umu da u ratu koji ovdje vodimo neprijatelj teži da primjeni manevar iznenađenja, što mu često uspijeva zbog dobro poznatih i više puta nabrajanih i komentarisanih razloga.

... *Neprijatelj nas nadmašuje u specijalnom tipu partizanskog rata...*«

U jednom drugom raspisu, koji je general Armelini takođe uputio svojim potčinjenima poslije jedne akcije »čišćenja« u toku avgusta 1942, stoji:

»Okruženje nije uspjelo. Pobunjenici su se ponovo prebacili na drugu teritoriju i izvršili druge akcije.

Okruženje, kome se obično teži nesumnjivo je najefikasniji manevar, ali i teška operacija koja rijetko uspijeva — samo u srećnim slučajevima i kad se raspolaze velikim snagama.«

U direktivi komandanta II italijanske armije generala Ambrozija, od 13 januara 1942, između ostalog, kaže se:

»Neprijatelj sa kojim se borimo vrlo je pokretan... To više nije onaj neprijatelj od prije nekoliko mjeseci; on se snabdio

⁸⁾ Giuseppe Angelini — bivši komandant pješadijskog puka »Cravatte Rosse« divizije »Re« — »Fuochi di Bivacco in Croazia«, str. 216, 247, 310 i 311.

oružjem i organizovao. Sada ima sposobne komandante; *jedva čeka da dođe do borbe da bi se snabdio hranom i oružjem*. Uspjesi koje je postigao u Bosni i u ponekoj epizodi protiv nas, daju njegovom instinktivnom napadačkom duhu neku razmetljivu sigurnost. Napadi na male kolone i male posade omogućavaju mu da zadrži inicijativu«.

Karakteristično je da su italijanski komandanti upoznavali svoje potčinjene i sa našim uputstvima za borbu. Tako je Komanda II italijanske armije 19 aprila 1942 dostavila potčinjenim komandantima jedno takvo uputstvo u kome, pored ostalog, stoji:

»Partizanska borba se zasniva na iznenadenju i dijeli se na pojedinačne akcije. Borci treba da budu odvažni, hrabri, spremni na požrtvovanje, i dobro rukovođenje. Svaki borac treba da poznaje u detalje svoj zadatak, kao i opšti zadatak jedinice kojoj pripada...«

Partizanska jedinica ne smije ni na koji način da dozvoli da bude opkoljena. Ako bi se to iz bilo kojeg razloga dogodilo, ona treba da se povuče iz borbe kroz jaruge, doline ili rijeke i da iznenadi samog neprijatelja.

... Najbolji način odbrane za partizane je napad.«

U prevodu jednog Uputstva slovenačkih partizana za borbu protiv okupatora (u 14 tačaka), koje je Glavni generalstab italijanske vojske dostavio Vrhovnoj komandi 16 marta 1942 godine, u tački 3 stoji:

»3. Potpuno je pogrešno da šuma bude najbolji teren za ustanike. Šuma je za njih krajnje pribježište ili tačka odakle akcije treba da počnu. Ustanici moraju stalno imati inicijativu u svojim rukama; to znači: neprestano tragati za neprijateljem na mjestima gdje se nalazi i napadati ga kada to najmanje očekuje i kada mu je nemoguće da se brani...«

Stoga ustanici moraju neprekidno da mijenjaju mjesto svoga djelovanja; u svojim akcijama moraju da pokažu najveću snalažljivost, okretnost i iznad svega lukavstvo u prikrivanju svojih

pokreta i zasjeda od neprijatelja. Dakle, najvažniji uslov za uspješnu akciju jeste kretati se tamo gdje se i neprijatelj normalno kreće, tražiti neprijatelja i udarati ga gdje je najosjetljiviji«.

Dakle, iz navedenih dokumenata se vidi da su naši neprijatelji ne samo ulagali mnogo napora da što bolje upoznaju našu taktiku nego i to da su dosta dobro uočili i okarakterisali mnoge naše postupke. Zbog toga se s pravom postavlja pitanje: koji su to osnovni razlozi zbog kojih njihovi naporci ipak nijesu urodili plodom?

Po mome mišljenju, za to postoji više uzroka. Prije svega, okupatorske trupe i njihovi komandanti su tvrdoglav i kruto primjenjivali svoju taktiku (smatrali su da je ona najbolja i da joj ne može biti čak ni ravne) ne vodeći dovoljno računa o tome što ona često nije odgovarala stvarnoj situaciji. To se vidi i iz njihovih stalnih protesta protiv »neregularnog i nesavremenog načina ratovanja partizana« i iz njihovih često prakticističkih i nesolidnih mjera koje su preduzimali protiv nas ubjeđujući i sebe i druge da će ovog puta svršiti sa partizanima. Njih je borba naših partizana u početku rata potiskećala na staro, tim prije što su na nju gledali isuviše konzervativno i površno kroz slične primjere iz prošlosti.

Baš zato što su mislili da će partizani u Jugoslaviji ratovati isto onako kako su ratovali partizani u prošlosti, neprijateljski komandanti su vjerovali da će za uspješnu borbu sa njima biti dovoljni stari »isprobani« metodi. Međutim, takvi metodi više nijesu odgovarali čak ni za borbu protiv partizanskih odreda, a još manje za borbu sa našim kvalitativno i kvantitativno izmijenjenim snagama. Zato je prirodno što su kasnije ti metodi borbe protiv vojske koja se oslanjala na većinu naroda bili sasvim zastarjeli i neefikasni.

Okupator nikad nije uspio da blagovremeno shvati našu taktiku. Ako bi je shvatio na jednom, ona je već bila na slijedećem stepenu svog razvoja. On nikada nije shvatio ni najvažniji elemenat našeg rata — način stvaranja i izgrađivanja oružanih snaga, kao ni to da je naša Armija morala veoma brzo da formira svoj metod i svoja gledanja ne samo na vođenje ofanzivnih dejstava, već i na vođenje odbranbenog manevra — na izvođenje odbrane. Takvo njegovo zakašnjavanje može se objasniti neshvatanjem duha i sadržine naše borbe, neshvatanjem njenog početka i razvitka.

Dok smo mi, na osnovu stečenog iskustva, stalno evoluirali i vješto mijenjali i prilagođavali svoja borbena dejstva, dotle je neprijatelj protiv nas još uvijek vodio borbu kao protiv partizana, bez obzira na to što više nijesmo bili samo partizani. On nije uočio ili nije htio da prizna da smo zaista postali istinska vojska koja ratuje po opštevažećim ratnim načelima (u granicama tehničke opremljenosti) i uspješno izvršava svoje zadatke i u naj-složenijim nastupnim i odbranbenim manevrima. Prema tome, nije nikakvo čudo što on nije mogao uništiti ni partizane, ni našu vojsku, a još manje ugušiti narodno-oslobodilački pokret.

Iako je neprijatelj kasnije osjetio veliku razliku između naše Armije (koja je već izvodila krupne operacije na čitavoj jugoslovenskoj teritoriji⁹) i ostalih partizanskih pokreta u porobljenoj Evropi (jer je protiv nas koncentrisao veoma jake snage), ipak mu politička za-

⁹) Takve operacije može izvoditi samo armija koja raspolaže svim atributima jedne savremene armije, a ne gerilci ili partizanski odredi, koji, ustvari, mogu služiti za izvođenje manjih ili većih akcija, bojeva, prepada, zasjeda, diverzija, itd.

slijepjenost nije dozvoljavala da otvoreno prizna da je tu — u pozadini njegovih frontova — stvorena snažna armija čija se dejstva sasvim razlikuju od dejstva partizana na drugim mjestima. Zbog toga nije čudo što je okupator stalno ponavljaо iste greške i postizao samo djelimične rezultate, koji se nikad nijesu mogli uporediti sa uspjесima naših znatno manjih snaga. On je često resignirano morao da konstatuje kako smo postigli privremene i samo ograničene uspjehe, ili da prizna da su se partizani opet vratili na »osvojenu« teritoriju i preduzeli nove akcije, a ponekad i to da se »u mrežu nije upleo ni jedan jedini partizan«.

Kada su u prvим proleterskim i udarnim brigadama, a naročito kasnije u divizijama, vidjeli naše mnogo krupnije i jače jedinice, okupatori ipak još nijesu bili shvatili da se tu radi o jednoj sasvim novoj armiji koja ima nove, mnogo veće mogućnosti od partizana. Oni nijesu uočili da ta armija ima tako veliku snagu baš zato što je zadnjena i nošena velikim duhom partizana i Revolucije, i da zbog toga može sasvim uspješno ratovati iako joj u najvećoj mjeri nedostaje i tehnike, i oružja i opreme. Zato je prirodno što su i protiv nje produžili da ratuju, uglavnom, kao i ranije protiv partizana i što se nijesu mogli snalaziti u novoj situaciji, tim prije što su stalno zaostajali i za njenim razvitkom i za razvitkom živog i elastičnog metoda upotrebe brigada, divizija i krupnih jedinica naše Narodnooslobodilačke vojske.

Svakako je velika greška ako se u ratu potcjenjuju neprijateljske, a precjenjuju sopstvene snage. No, još je veća greška ako se iz pretrpljenih poraza blagovremeno ne izvlače potrebna iskustva za buduća dejstva. A naši neprijatelji su činili i jednu i drugu grešku. Vidjeli smo

kako su mislili da će lako, brzo i sigurno likvidirati partizane i da će za to biti dovoljne njihove prakticističke i brze mjere u vidu takozvanih ofanziva i kaznenih ekspedicija. Vidjeli smo i to da su se i u tome grdno prevarili, jer nijesu mogli zadati smrtonosan udar našem partizanskom pokretu ni spriječiti njegov tako brz razvitak u jedan svenarodni rat.

Ima se utisak da su Njemci namjeravali da izvjesne probleme kod nas riješavaju kasnije, tj. poslije »skore i sigurne« pobjede na Iстоку, nadajući se da će mir, koji će nastati u Evropi, biti lako prenešen i ovdje, na ovaj buntovni Balkan. No, bez obzira na sve to, okupator je od samog početka preduzimao sve mjere koje su mu dozvoljavale tadašnje okolnosti, s obzirom na stanje na ostalim frontovima. Odvajanje desetina divizija za Jugoslaviju, u periodu kada su se obostrane snage na Istočnom frontu približavale ravnoteži, bilo je veoma rizično i skoro nerazumljivo. (Uloga Narodnooslobodilačke vojske u tome još nije dovoljno sagledana i ocijenjena, naročito kada se govori o značaju našeg strategiskog fronta na Balkanu u odnosu na ostale frontove u Evropi, pa i u Africi). No, bez obzira na sve te mjere, okupator nikada nije imao dovoljno trupa i materijala za vođenje borbe protiv Narodnooslobodilačke vojske da bi je doveo u potčinjen položaj ili je konačno savladao.

Prirodno je što je neprijateljsko reagiranje na naša dejstva — zbog pogrešnog gledanja na borbu protiv partizana, a naročito na borbu protiv Narodnooslobodilačke vojske — od samog početka bilo bremenito mnogim nezgodama i praćeno mnogim neuspjesima u toku njegovih povremenih ofanziva.

Okupator je reagirao na požare, ali nikad nije mogao ugasiti opšti i permanentni požar koji je u vidu narodnih ustanaka buktao u čitavoj Jugoslaviji. Zbog toga su i njegovi poduhvati protiv Narodnooslobodilačke vojske morali imati više defanzivni nego ofanzivni karakter, bez obzira na to što je on uporno težio ka stalnoj ofanzivi. Sama ta okolnost omogućavala nam je da neprekidno nastupamo, jer okupator nikada nije mogao suzbiti ili sa svim ograničiti našu aktivnost, bez obzira na odnose snaga. Naprotiv, on je sve više gubio ne samo inicijativu, već i mnoge bojeve i operacije, a konačno je izgubio i sam rat. Pored toga, mi smo mnogo brže od njega koristili iskustva, jer smo uporedo sa jačanjem armije zamjenjivali sve ono staro što više nije odgovaralo novim uslovima. Drugim riječima, mi smo ta iskustva stalno provjeravali i bogatili na očigled neprijatelja kroz vatru i bezbroj akcija, bojeva i operacija.

Pokušaji neprijatelja da uništi »partizanske države«, da rasprši i protjera partizane i zauzme partizanske baze, bili su uzaludni i lišeni svake političke osnove, jer je on gubio iz vida da su jedinice Narodnooslobodilačke vojske sposobne da stvore novu bazu svuda tamo gdje se pojave. On je gubio iz vida da je čitava teritorija Jugoslavije pretstavljala solidnu i trajnu bazu naše Armije. Najzad, neprijatelj nije uvijek poklanjao potrebnu pažnju ni našim manjim snagama koje su svojim vještim manevrom tako ozbiljno i često kompromitovale njegove planove, jer je protiv njih često morao da prebacuje dio svojih snaga, čime je, očigledno, slabio svoj udar na glavnom pravcu, a vrlo često i čitavu svoju operaciju dovodio u pitanje. Zaplićući se u mreži takvih malih akcija, neprijatelj se zamarao i iscrpljivao svoje snage,

tako da je skoro uvijek morao da prekine akciju na po puta. Naime, iz neprijateljskih dokumenata se vidi da su se komandanti njegovih jedinica žalili što im nije pošlo za rukom da završe svoje operacije, i to u prvom redu zbog pojave nekih novih partizanskih snaga i potrebe za intervencijom na drugom pravcu, a zatim i zbog toga što su partizani izbjegli ispod udara i slično.

To nam je omogućavalo da brzim manevrima prema neprijateljskim bokovima ili njegovim osjetljivim mjestima sredimo i pregrupišemo svoje snage i da izvodimo niz novih manjih ili većih akcija koje su ga primoravale da se poslije pretrpljenih gubitaka brzo vraća u svoje garnizone. Drugim riječima, neprijateljske operacije su skoro uvijek zamirale na pola daha.

Baš zato što ni njegove opsježne mjere ni izdaleka nijesu davale željene rezultate, on je u svom povlačenju i nemoći obijesno i varvarski postupao prema našem nezaštićenom stanovništvu, što je obično bio završni čin njegovih operacija. Pošto nije uspio da uništi naše snage, okupator se nadao da će ih represalijama moralno i materijalno podržati i da će ih tako jednog dana ipak razbiti i uništiti. Zbog toga se svaka njegova kaznena ekspedicija završavala novim prijetnjama i narodu i njegovim oružanim snagama. Međutim, kada je uvidio da se takvim nedovršenim operacijama ne mogu uništiti hiljade i hiljade stanovnika, on je poslije svake takve ekspedicije spremao nove operacije sa ciljem da uništi djelove naše vojske, naročito Glavnu udarnu operativnu grupu Vrhovnog štaba i druge operativne grupe. On se nadao da će time razbiti i uništiti našu vojsku, čiji je značaj i snagu osjećao na svojim leđima, jer je, najzad, shvatio

da samo uništenjem Narodnooslobodilačke vojske može riješiti rat u Jugoslaviji u svoju korist.

Jedan od najvažnijih zadataka neprijatelja svakako je bio taj da otkrije ili pogodi našu stvarnu formu manevra (zamisao) za dati boj ili operaciju. On je težio da shvati naše forme dejstava, da uđe u njihovu suštinu i da ih ubaci u neku od postojećih kategorija, da bi mogao preduzeti odgovarajuće — cjelishodne protivmjere. Osim toga, on je težio da što prije reagira na svaki naš poduhvat kako bi nas natjerao da se potčinjavamo njegovim dejstvima i njegovoј volji. Što u tome nije uspio ima se u prvom redu zahvaliti našoj manevarskoј sposobnosti i primjeni najraznovrsnijih formi manevra.

U toku mnogih dosadašnjih ratova, u kojima su se međusobno ispreplijetale veoma različite forme manevra, pokazalo se da ne postoji ni »čisto« poziciski, ni »čisto« »manevarski« (pokretni), pa ni »čisto« partizanski rat. A naš partizanski ili, bolje rečeno, kombinovani rat (koji je obilovao najraznovrsnijim formama dejstva) postao je tako složen i težak da ga neprijatelj nije mogao shvatiti; izučavao ga je, ali ga nije mogao izučiti; na praksi ga nije naučio — i izgubio ga je. Jednom riječi, i za njega je to bio poseban rat. On se daleko lakše snalazio u partizanskom ratu u drugim zemljama, gdje je često i uspijevao da nanese ozbiljne udarce snagama koje su ga vodile i da za duže vrijeme parališe njihova dejstva kao i razvitak snaga otpora. On se sa tim snagama samo povremeno obračunavao, jer tamo za njega nije bilo nekog »stalnog pokretnog fronta«, kako je nazivao rat u Jugoslaviji, i ne sluteći da time daje opštu (osnovnu) karakteristiku našeg rata.

Pošto se uzalud trudio da nas svrsta u »partizane« i da se sa nama obračuna kao sa »bandom«, okupator je bio prinuđen da planira i uzalud vodi operaciju za operacijom protiv Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i obično ih je gubio. A pošto je u tim operacijama angažovao čak i čitave svoje armije, on je time najbolje pokazao koliko je stvarno cijenio vrijednost naših oružanih snaga, tim prije što njegove divizije i korpsi — potpomoognuti još čitavim nizom drugih pukova, bataljona, eskadrona i diviziona — kao ni njegovi specijalizovani odredi, nikada nijesu mogli da postignu neke ozbiljnije rezultate, jer su naše operativne grupe i sa njima uvijek izlazile na kraj i uspješno ih gonile sa oslobođene teritorije, zadajući im teške gubitke.

Prema tome, osnovni razlozi zašto neprijatelj nije mogao shvatiti suštinu naše taktike, po mome mišljenju, sastoje se:

1) u tome što mu veliki intenzitet naše borbe i, takođe, svakodnevno i svakočasovno mijenjanje formi naših manevara (i naših postupaka uopšte) nijesu dozvoljavali da blagovremeno uoči i shvati te promjene. Drugim riječima, zbog tako brzih promjena, neprijatelj je neizbjježno zaostajao za našom taktikom, a ako bi i uspio da je shvati na jednom stepenu njenog razvitka i da prema njoj podesi svoja dejstva, naša taktika je u tom trenutku već bila izmijenjena i drukčija;

2) u tome što neprijatelj nije dovoljno poznavao našu stvarnost i naš rat u cjelini, naročito njegov karakter — opštenarodni i narodnooslobodilački — i što je, analogno tome isuviše potcjenjivao naše mogućnosti i precjenjivao svoje snage; i

3) što naša permanentna inicijativa i stalna dinamičnost naših jedinica nijesu omogućavali neprijatelju da tako brzo predvidi šta će i kakve će forme dejstava uslijediti da bi blagovremeno mogao preuzeti odgovarajuće protivmjere.

Dakle, kratko rečeno, naši neprijatelji nijesu dovoljno shvatili značaj i snagu našeg manevra, a još manje duh našeg rata.